4

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1994

ISSN 0350–4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija

Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec

Uređuje uredički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Tajnik uredništva: Mladen Jurčić

Godina izdavanja i tiskanja 1994.

Copyright: HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21 telefon: (041) 431-950

Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.

Godišnja pretplata 60 KUNA

Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2320418628

Cijena ovoga broja: 10 KUNA

Godišnja pretplata za inozemstvo: 35 USA dolara. Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
012103-2424116225

Tisak: »Tipografija« d.d. Đakovo

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Ministarstva prosvjete, kulture i športa Republike Hrvatske od 7. srpnja 1992. godine.

Radovan GRGEC

Uz rub (95)

U posljednje se vrijeme mnogo govori i piše o Kraljevstvu Božjem, uz različite interpretacije te biblijske sintagme. Sigurno je da se taj naziv mora, kao što to uči i *Isus Krist*, shvatiti drugačije od »kraljevstva ovog svijeta«, premda i ta kraljevstva i naše »zemaljske domovine« (*Charles Péguy)* mogu i(li) moraju biti predmet naše ljubavi i poštovanja. Gledajući i opet plavet mora i neba na hrvatskom Jadranu, ne mogu a da ponovno ne osjetim i izrazim svoju žarku i strastvenu ljubav prema tom djeliću svemira i prema »zemaljskim domovinama«, koje su toliko voljeli *Bernanos i Péguy* spremajući se na odlazak u »nebesku domovinu«. Maestral koji mreška površinu Jadrana kao da mi govori isto što mi je, prije desetak godina u Dublinu, u nekoliko navrata rekao jedan svećenik, vidjevši tugu i napetost u mojim očima: »Smile, relax!« (Nasmiješi se, opusti se!). Misleći na Hrvatsku, i opet osjećam tugu i napetost, ali se kao vjernik osjećam upućen prema jednoj drugačijoj stvarnosti, te u moj tjeskobni i zabrinuti pogled ulazi smiješak nade.

Kraljevstvo Božje za nas je eshatološka stvarnost i misterij, ali i nagovještaj mira i ljubavi, istine i pravde, za kojom toliko čeznemo. Ono za nas ima oblik osobe u kojoj naziremo, kako jednom zgodom reče *Ivan Pavao II.*, lice Isusa Krista. I agnostik *Monod*, koji je smatrao da smo igrom slučaja ubačeni u sivilo ravnodušnog svemira, znao je da valja i u tom ozračju izabrati »između tame i Kraljevstva«. Možda je on, bezvjerac, naslutio što je to »Kraljevstvo Božje« bolje od mnogih nazovivjernika koji o toj sintagmi pišu čitave eseje s nebuloznim interpretacijama, kao, uostalom, i o mnogim drugim svetopisamskim izričajima, nastojeći ih »demitizirati« i »reinterpretirati« na način »razumljiv suvremenom čovjeku« poput *Bultmanna* ili *Drewermanna*.

Naravno, kad govorimo o »kraljevstvu ovoga svijeta« i o »zemaljskim domovinama« naše riječi, ali ne i načela, imaju drugačije denotacije i konotacije. Logika i zakonitost suvremene politike i ekonomije rabi drugačiji »diskurs«, ali načela solidarnosti i služenja općem dobru i taj diskurs približavaju logici »evanđeoskog paradoksa« u Govoru na gori. Iako je ta

»besjeda« tvrda za naše uši, ludost, sablazan i izazov utilitarističkom racionalizmu civilizacije, moramo priznati da sva proturječja politike i kulture, demokracije i autoritarizma, općeg i pojedinačnog dobra, najbolje može riješiti upravo »evanđeoska dijalektika«. Život koji je s njome u skladu jest onaj »život u izobilju«, odnosno punina života, koju ovdje naslućujemo a u »eshatonu« ostvarujemo. O toj problematici napisao je mnogo lucidnih misli Talijan *Norberto Bobbio*, čija se knjiga »Destra e sinistra« (Desnica i ljevica) prodaje danas poput najinteresantnijih romana.

* * *

Znamo da su »desnica« i »ljevica« relativni pojmovi. Međutim, nas Hrvate danas kad nam domovina krvari (ne samo u Bosni!) zanimaju više druge odrednice, kao npr. »općehrvatsko zajedništvo«, »solidarnost« i »državotvornost«. O toj solidarnosti i zajedništvu sviju Hrvata, živjeli oni u domovini ili izvan nje, u slobodnim ili okupiranim krajevima, u bogatstvu ili siromaštvu, morali bismo povesti više računa, razlikujući državu od režima a režim od pojedinih stranaka. To naročito vrijedi za nas koji živimo u relativno privilegiranim prilikama, npr. u Zagrebu, pa je danas možda aktualniji nego ikada izraz »demetropolizacija«, o kojemu smo nekada pisali. Hrvatska nije samo Zagreb, kao što ni Francuska nije samo Pariz. Biti toga svjestan mnogo je važnije nego znati pripada li koja struja, frakcija ili stranka »desnici«, »ljevici« ili »centru«. Isto tako, mi katolici moramo biti svjesni da Hrvati nisu samo katolici, nego i pripadnici drugih vjeroispovijesti ili bezvjerci (ateisti, agnostici itd.). Ionako nas je malo, i sve manje, a ako se međusobno svađamo, najmanje. Stoga je za nas »centar«, pripadao on nekoj stranci i pokretu ili bio nadstranački i izvanstranački, u prvom redu središte i žarište pomirbe i jedinstva sviju građana Republike Hrvatske i sviju Hrvata diljem svijeta. Zemlja koja se nalazi u ratu, ako želi opstati u svojoj cjelovitosti, mora biti toga svjesna u svim segmentima svoje politike i ekonomije. Ta politika i ekonomija mora biti prvenstveno služenje a ne »vladanje«, traženje općeg blagostanja a ne pojedinačnog probitka. Ako se politika izrodi u »politikanstvo«, ekonomija u »profiterstvo« a pripadnost stranci u »strančarstvo«, počinje »zakon džungle« tj. jačega, a prestaje zakonitost pravne i građanske države. Ukratko, ako vlast ne budemo smatrali »službom«, ta će vlast postati vlast »vuka koji ujeda magare«.

Oduvijek su u hrvatskom jeziku glagoli »služiti« i »biti u službi«, odnosili se oni na osobe u »uniformi« ili ne, na one »u službi« ili ne, na one koji su »dežurni« ili ne, biti povezani s vlašću i čašću, s dužnošću i odgovornošću. Uostalom, ima onih koji su uvijek u službi, uvijek »dežurni«, uvijek i svagdje, kao i 15-godišnji kapetan *Julesa Vernea*, koji reče za sebe: »Na kopnu, moru i zraku kapetan će ostati kapetan!«

Igrajući se kao 10-godišnji dječak na našem trgu, primijetio sam kako neki čovjek tuče ženu, a kraj njega se odmara policajac na klupi. Upozorili smo ga da »ureduje«, na što nam je to »službeno lice« odgovorilo: »Žalim, ali nisam u službi«. Slično je bilo i s nekim liječnikom, kojega smo zamolili da pomogne čovjeku koji je na ulici pao u nesvijest. Odgovorio je evazivno. Mi djeca nismo to mogli shvatiti premda smo se čovjeka u nesvijesti pomalo bojali ne znam iz kojih razloga.

Čini mi se da bi se svi Hrvati, budući da su sinovi zemlje kojoj je nametnut okrutni rat, ako su fizički i mentalno sposobni, morali osjećati »u službi« i »dežurni«, nosili ili ne nosili nekakve uniforme, »časnička«, »dužnosnička« ili »službenička« obilježja, branili ugrožene ili branili granicu na Savi, Dravi ili Drini. Svi bismo mi morali biti branitelji i zaštitnici domovine, države ili naroda bez obzira na stranačku ili vjersku pripadnost. Kao građani dužni smo našoj zemlji služiti u našoj struci i zvanju, i ta služba važnija je od svih uznositih govora i »davorija«, od pobudnih i katkada megalomanskih priča o »stare slave sjaju«, o »najstarijem narodu« u Europi ili jednom od najstarijih na svijetu.

Svijest i osjećaj o nacionalnoj pripadnosti važniji je kriterij nacionalnosti i od etnogeneze, i od »mita krvi i tla«, pa čak i od jezika kojim govorimo. Vjerujem da i danas ima Hrvata u Patagoniji, Južnoj Africi ili Australiji koji jedva da i znaju hrvatski, ali se osjećaju Hrvatima. Katkada baš oni koji se nekad nisu usudili ni izustiti hrvatsko ime danas »hrvatuju«, upozoravajući neke Hrvate iz Bosne kako su »avlija« ili »komšija« srbizmi, kako se ne smije reći »vozni red«, kako se »praznici« (ono čemu mi često kažemo »ferije«) hrvatski zovu »blagdani«, ukratko, iako ne znaju izreći ni jednu smislenu rečenicu i iako su jezične neznalice, zaustavljaju se na pojedinim riječima koje bi po njihovu mišljenju morale biti »hrvatskije«. Na taj način samo dokazuju da su zapravo u tim stvarima »laici« i »nepismeni« ili »polupismeni«. Jasno, u ovom kontekstu riječ »laik« ima negativni prizvuk, tj. konotaciju »nevježe« i »nestručnjaka«. Inače, mi vjernici upotrebljavamo tu riječ u drugačijem značenju, svjesni da svaka riječ može imati više značenja (tzv. polisemija). Drago mi je da sam nedavno o tom mogao nešto reći i na Omladinskoj televiziji u razgovoru s *Dragom Pilselom*.

* * *

Svjetovnjaci ili laici većinski su dio naroda Božjega, tj. Crkve, koji svoje kršteničko i vjerničko zvanje i poslanje ostvaruju u svijetu, a nisu ni svećenici ni redovnici (»christifideles laici«). Njihovo je područje djelovanja »svijet« (i ta riječ ima više značenja), pa su im svojstvena »svjetovna« zvanja i zanimanja, koja su, u skladu s koncilskim i postkoncilskim smjernicama i dokumentima, autonomna i samosvojna kao vremenite i svjetovne vrednote. Ipak, kada u hrvatskom jeziku kažemo »laici« mislimo prvenstveno na vjernike, angažirane

u raznim oblicima apostolata i katoličke akcije. Za razliku od nekadašnjih preporuka pontifikalnih dokumenata (koje još uvijek vrijede za svećenike) bavljenje politikom i ekonomijom u dobrom smislu te riječi pravo je i dužnost vjernika svjetovnjaka. U domeni laika nalazi se i obiteljski život u skladu s kršćanskim moralnim načelima. Za njih je brak također sakramenat, za koji je potrebna ne samo ljubav nego i vjera.

Na tom području i hrvatski svjetovnjaci moraju odigrati vrlo važnu ulogu obnove i preporoda domovine i nacije, u kojoj sve više opadaju i moralne vrijednosti i natalitet, a raste korupcija i mortalitet. Na tom području nalazi se i politička odgovornost hrvatskih laika kao i svih laika na svijetu.

Oni se moraju boriti također za socijalnu i ekonomsku pravdu i pravednost. Pišući o nedavno održanoj afričkoj biskupskoj sinodi u časopisu »Famiglia cristiana«, br. 20/94, na to se posebno osvrnuo *Renzo Giacomelli* u članku »Vangelo e politica« (Evanđelje i politika). Govornici na sinodi naročito su isticali važnost svetosti kršćanskih laika i vođâ naroda, važnost inkulturacije i ekonomske politike u korist obitelji te važnost pravilnije i pravednije distribucije dobara između bogatog Sjevera i siromašnog Juga. Tu valja istaknuti intervent glavnog relatora, kardinala *Thiandouma* (kojega sam imao čast upoznati prije 15 godina u Rimu).

Smatram da su katolički laici i književnici koji se okupljaju oko *HKD sv. Jeronima* (*sv. Ćirila i Metoda*) svjesni tih gorućih problema i činjenica, što dolazi do izražaja i na našim književnim i društvenim večerima. Svjesni smo da se tom problematikom moramo i mi baviti i ne prepuštati je samo drugima, koji su na to tobože pozvaniji.

Iako sam često pisao o svom nepovjerenju prema intelektualcima naše civilizacije (*trahison des clercs*), moram priznati da u svakom slučaju njihova uloga u Europi i svijetu, a isto tako u Crkvi i Hrvatskoj, nije nipošto malena i zanemariva. Po svom zvanju i profesijama oni još uvijek igraju »glavne role«. Pa ipak, s potpunim pravom govorimo o teškoj krizi u kojoj se danas nalaze katolički intelektualci i u tzv. katoličkim zemljama i u našoj domovini. Nekada smo imali zaista intelektualce i katoličke laike od formata (mislim tu posebno na one koji su djelovali pod krovom još uvijek nedenacionalizirane »jeronimske palače«). Neki od njih upravo su dobili svoje ulice u Zagrebu (*P. Grgec, Lj. Maraković* i *J. Andrić*).

Gdje su takvi katolički intelektualci danas? Gdje su ljudi kao što je u Francuskoj bio *François Mauriac* ili u Hrvatskoj *Josip Andrić*? Desetljeća komunističkog jednoumlja u školama i javnom životu, ali i svojevrsnog »neoklerikalizma«, učinili su svoje. Nekada su ti intelektualci znali progovoriti možda i previše kritički i previše glasno upravo zato što su Vatikan i Kaptol govorili previše tiho? Svi se sjećamo koliko je za sve nas značio hrabri glas jednoga *Stepinca* i s kakvim smo nadama dočekali jedan od najvažnijih događaja u suvremenoj povijesti Crkve, Drugi vatikanski sabor.

Drugi vatikanski sabor zaista je podigao svijest i samosvijest katoličkih laika i intelektualaca. Međutim, žučljive polemike i kontestacije zamijenile su zajedničko djelovanje na procvatu Crkve i njezinih institucija u istinskom koncilskom duhu u redovima mnogih intelektualaca. Mnogi su svjedočenje poistovjetili s osporavanjem u ime »ressourcementa« (vraćanja na izvore) ili u ime »aggiornamenta« (podanašnjenja). U institucionalnim crkvenim okvirima desilo se nešto slično što i među francuskim studentima 1968. Mnogi su, pak, iskustva Zapada htjeli silom »importirati« u našu specifičnu sredinu. Došlo je, ukratko, do pomutnje, čije plodove još uvijek osjećamo. Vrijeme je da se prenemo i pođemo vlastitim putem i u vjerskom i u nacionalnom pogledu, da čuvamo državu do koje smo došli nakon dugih stoljeća svojevrsnog »kolonijalizma«.

Prof. Radovan Grgec i mr. Kazimir Katalinić na književnoj večeri u HKD-u sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda)

Zanimljiva književna večer HKD-a sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) u Rovinju

27. svibnja 1994. u Rovinju, na tribini Narodnog sveučilišta, održana je književna večer s temom: »Uloga Društva sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) u hrvatskoj kulturi«, a sudjelovali su upravitelj HKD-a *Radovan Grgec,* te članovi uredništva *Tvrtko Klarić* i *Mladen Jurčić* sa suprugom *Božicom.* Uvodnu riječ održala je domaćica tribine Narodnog sveučilišta, gospođa *Ana Gjenero,* a onda je upravitelj HKD-a *Radovan Grgec* govorio o 126-godišnjem djelovanju Društva u hrvatskom narodu, s posebnim naglaskom na veze Društva s kulturnim i vjerskim krugovima u Istri, a pročitao je i nekoliko pjesama iz knjige »Reći ime«, koja, kako je rekao, sadrži njegov ljudski i umjetnički *credo.*

Zatim je *Mladen Jurčić* predstavio reviju »Marulić«, tijekom njezina 26-godišnjeg izlaženja (podcrtavši udio pjesnika i književnika iz Istre — *Predraga Grubića, Borisa Biletića, Ive Balentovića* i drugih), a supruga *Božica* pročitala je tri *Jurčićeve* pjesme objavljene u »Maruliću« i ulomak iz njegova romana »Smisao modrine«, što ga je objavio HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda).

Zanimljivu je večer, punu dragocjenih podataka, zaokružio poznati publicist i prevoditelj s talijanskog *Tvrtko Klarić* koji je, poslije sažeta uvoda, na talijanskom izvorniku pročitao pjesmu »Pesah«, glasovitog autora *Prima Levija,* čije djelo već duže vrijeme zaokuplja prevoditelja *Klarića.*

Na taj su se nastup osvrnuli *Predrag Grubić* na Radiju Pazin te istarski dnevni tisak.

M. J.

Upravitelj HKD-a Radovan Grgec razgovara s Tanjom Štambuk, novinarkom »Glasa Istre«

Poslije tribine u Rovinju. Stoje (s lijeva na desno): Predrag Grubić, Tvrtko Klarić. Sjede (s lijeva na desno): Božica Jurčić, Radovan Grgec, Ana Gjenero

Stoje (s lijeva na desno): Predrag Grubić, Tvrtko Klarić, Mladen Jurčić. Sjede: Radovan Grgec, Ana Gjenero

Anton KOŠTRE

Stih

Nikoli Šopu

Tiho
tiho zvuci.
Prigušite
u pelud noći
uronite zvuk.

U njegovoj ruci
šapat noći
toči
svih jeseni muk.

Tiho
tiho zvuci.
Noć nestaje gluha
skoro je već dan.

U njegovoj ruci
sluh je tajnog uha
koje
sluša san.

Tiho
tiho zvuci.
Onaj pijeto samik
jošte sniva tih.

Tiho.
Zaspo je na ruci
i pjesnik
u pamik
napisavši stih.

Višnja MACHIEDO

Nikola Šop u Narcisovu zrcalu

(Uz 90. obljetnicu rođenja)

... i stvarnost prava u zrcalu se stvara,
jer stvari sve što naokolo stoje,
vidjev se u zrcalu osjete da postoje.
N. Šop, »Sanjači« I

Tajanstvena prela, zbirka Šopovih pripovijedaka, nose u sebi toliko tema, motiva, stilskih figura i zanimljivih odaziva na mitološke, mističke, psihološke, kulturološke i dr. izazove, toliko različnih narativnih *prela,* da bi neki drugi autor koji sustavno iskorištava glavnicu svojeg blaga vjerojatno napisao i više od jedne prozne knjige. No, kao što Cocteauov Orfej (u istoimenom filmu) na strog upit sudaca u zagrobnom svijetu, koji se nipošto ne zadovoljavaju približnostima, lakonski odgovora kako pjesnik *piše a da nije pisac,* tako i za *Tajanstvena prela* valja kazati da ih je napisao *pjesnik,* pjesnik koji je vrlo darovita pripovjedača ponajprije usmjerio prema ponajvećoj pjesničkoj gustoći i izričajnoj ekonomiji. Međutim, gledati u njima samo pjesničke proze i zanemariti njihova osebujna narativna obilježja, a posebice Šopovo originalno tumačenje tema, motiva i simbola preuzetih iz književnog i kulturnog nasljeđa – a ovo bar dosad nije začudo (i nažalost!) probudilo adekvatnu pozornost hrvatske kritike – ne čini se nimalo dovoljnim. Jer iza prividne neposrednosti Šopova proznog tkanja s bezbroj blistavih pjesničkih niti, koje upadaju u oko i najpovršnijem čitatelju, tek se podrobnijom tekstualnom analizom razotkriva njegova semantička slojevitost i istančano strukturiranje. Zbog već spomenute odsutnosti kritičkih ogledala, u kojima bi se na različite načine reflektirala skrivena kompleksnost *Tajanstvenih prela,* potrebno je na nju upozoriti bar raščlambom jedne od uvrštenih priča.

To što se naš odabir usredotočio na pripovijetku pod naslovom *Najčudniji posjet* nije nipošto slučaj, jer ona – gotovo programatski – bilježi autorovu potragu za vlastitim ja *iskorakom* iz sebe: iskorakom koji već najavljuje budući napor nadilaženja u svemirskim pohodima Šopova pjesništva, onaj kvalitativni skok »dubokog ja« u bergsonovskom smislu: »sa sebe na sve višeg sebe, sebe na vrh«. Uz to nam podastire i Šopovo tumačenje Ovidijeva mita o Narcisu, odnosno tzv. Narcisova kompleksa koji se od barokne književnosti naovamo doista razvio u pravi kulturni kompleks. Nevidljiv iz samog naslova, koji priziva inače učestali motiv gostiju i posjetilaca u pjesništvu Nikole Šopa, Narcisov kompleks može se, uostalom, tek postupno gonetati izvlačenjem pojedinih niti iz gustog tkanja priče, odnosno osvjetljavanjem nekih za nj amblematskih označitelja.

Ispričano u prvom licu, zbivanje *Najčudnijeg posjeta* započinje »o jednom pustom popodnevu« na ulicama nekog neimenovanoga gradića. Za šetnje, pripovjedač naglo ugleda neki »nepoznat, samotan lik«, ali taj lik začudno oponaša njegovo držanje i hod. Zapažen u nekom »uličnom okviru«, on smjesta odaje svoju nestalnost ili se pak

doima kao priviđenje. U svojoj neodređenosti, ulični okvir, sam po sebi, još ne konotira kakav stakleni izlog ili bilo koju drugu uokvirenu glatku i sjajnu površinu, što rastresenom prolazniku odašilje njegov vlastiti lik, a on ga doživljava kao priliku sebi sličnog neznanca. »Tako poznat znanac, a ipak sasvim stran. Nikad bliži, a ipak nikada neznaniji... Prolebdi između mene i onog okvira. I rasplinu se«. Naglašena dvostrukost, dvosmislenost samog viđenja, njegova nestalnost i rasplinuće, idu već uvelike, iako krišom, ususret još zadugo neimenovanoj zrcalnoj slici. Motiv odraza uvlači se u priču preko djelomičnog i upitnog prepoznavanja, preko odmah pridruženog motiva bijega i pripovjedačeve sumnje u opažajnu varku. No, ubrzo ga potkrepljuje motiv jeke – zvučni odraz analogan zrcalnoj slici: »Od svega ostadoše samo odjeci njegovih koraka. Čim stanem i obazrem se, oni utihnu«. Nepostojanost tragova onog Drugog, a ujedno regbi Istog, uvjetovana je štoviše potpunom ovisnošću o subjektu priče: odraz se gubi pri najmanjem njegovu pomaku, otklonu. Ipak, u I. stavku *Najčudnijeg posjeta*, radost zbog iznenadne pojave Drugog, njegova čudnovatost i bliskost potiskuju nedoumicu u drugi plan. Željan »toplih, božanstvenih, mudrih« razgovora, osamljeni pripovjedač prepoznaje u iščezlome mogućeg idealnog sugovornika i vanjski objekt svoje »neutoljive žudnje«. Ne privlači ga samo nešto »mudro i duboko osjećajno« u njegovu izrazu nego i istovjetnost, odnosno duplikat njegove vlastite samoće, jer je opazio »da mu je hod stranputast i oprezan, pa se svakom prolazniku sklanja s puta i svaki susret izbjegava«. Za razliku od klasičnog prizora Narcisa, nepomično zagledana u svoj odraz u studencu, u Šopovoj priči slike su u neprestanom pokretu. Iskustveno nevjerojatan, pomični zrcalni odraz što ga zaneseni pripovjedač dragovoljno tumači kao stvarnost, a ne kao varku, otvara pristup čudesnom, bilježi prvu pobjedu duha nad tvari, kao i želje nad nedostatkom; a priči je potrebna još samo uporna potraga za Drugim da se usmjeri prema fantastičnom. Jer pripovjedačko ja ovdje nije nikakav sveznajući autor (Ovidije) koji jasno opominje: »Credule, quid frustra simulacra fugacia captas? (...) Ista repercussae, quam cernis, imaginis umbra est: / nihil habet ista sui: tecum venitque manetque, / tecum discedet, si tu discedere possis«. *(Metamorfoze,* III. knjiga, 431-436). Pun pouzdanja, subjekt *Najčudnijeg posjeta* kreće stoga u potragu za neznancem, pa se od zarobljenika bježnog odraza, kakav je Narcis, pretvara u neumorna tragača za svojim budućim »prvim poznanikom u ovom gradiću, a možda i *jedinim* (potcrtala V. M.). Samo još ovaj atribut »jedini« može latentno podsjećati na Narcisa nemirno ukočenog nad tekućim vodenim ogledalom, to više što se i njemu promijenilo agregatno stanje, a na mjesto mitske prirode dođoše gradske ulice kao novi civilizacijski prostor ljudske samoće i melankolije. Stoga i pripovjedačev povratak do mjesta na kojem je prvi put susreo Drugog svojom logičnošću zasjenjuje dvosmislenost situacije: zagonetnost uličnog okvira pretapa se u bizarnu određenost »vrata ormara, s kojih je skinuta neka blistava ploča...« Osporavanjem zrcalne slike, odbacivanjem optičke iluzije, daje se slobodan prolaz traganju s one strane zrcala: subjekt sada kao Alica stupa u virtualni svijet iza ogledala.

U II. stavku pripovjedač podrobnije opisuje ukradeni lik »budućeg prijatelja«, ali posrijedi su zapažanja iz sjećanja koja više dočaravaju njegov duševni negoli realistični portret: »Te oči neću nikada zaboraviti. Iz njih je zračila sva tuga i gordost osamljenika«. Premda se težište opisa duhovito premješta na neznančev šešir (inače omiljeni Šopov simbolički rekvizit), njegov je leitmotiv i dalje samoća: »Po njegovu

obliku i položaju bilo mi je odmah jasno, da je neznanac potpuno sam. I boja šešira odavala je strančevu samoću, jer je bila zelenkasto zemljana, odavno ili možda nikada taknuta nježnom rukom. Pod težinom te mračne boje povijao se obod, zastirući strančeve oči i lepećući poletno pri hodu kao da će odletjeti.« U nizu odjevnih predmeta koji, u Šopovim djelima, metonimijski dočaravaju tjelesna i duševna stanja, šešir kao simbol glave i misli ima doista povlašteno mjesto. Blaga ironija u slici šešira koji, unatoč težini svoje mračne zemljane boje, tj. unatoč sili teže, poletno lepeće, kao da ima krila, pretvara se takoreći u intertekstualni znamen Šopovih budućih imaginarnih letova u svemir.

Dok uzalud pretražuje cijeli gradić, gotovo opsjednut tajanstvenim (ne) znancem, pripovjedač sve više o njemu razmišlja: onaj Drugi nije tek običan samotnik nego i čudak. »Sve mi se čini, da taj čudak ima svoje posebno sunce i noć obasjanu svojom mjesečinom i svojim zvijezdama«. Više no korak prema mistifikaciji nedostižnog, ova rečenica označava neznančev unutrašnji svemir, njegovu duševnost – i ujedno pretpostavku koja oživljava pripovjedačevu nadu u skorašnji uspjeh njegove potrage, kao da je posrijedi novo jamstvo te zagonetne sličnosti, odnosno istovjetnosti.

U III. stavku, motiv potrage se iznenada udvostručuje. Dok vrluda krivudavim stazama malog zabačenog perivoja, pripovjedač se odjednom prisjeća svojeg dugotrajnog traganja za »nezaboravnom djevojkom« po imenu Narcisa (!). Međutim, kako se ovo pokazalo »ukletim« i beskrajnim lutanjem, i u njegovu sadašnju potragu uvlači se neki prešutan znamen labirinta. Motiv labirinta, koji se u djelima melankoličkih pisaca nerijetko pridružuje motivu zrcala, u Šopovu tekstu nije toliko geometrijski koliko kinetički, jer nad označiteljima mjesta (vijugave ulice i krivudave staze) preteže kretanje kao takvo bez ikakva pouzdana traga: »jer na zemlji nema kraja mome lutanju«.

Prizivom iščezle a nezaboravne Narcise, djevojke koja pred pripovjedačem »lebdi u vječnoj mladosti«, Šop nam neočekivanim otklonom nudi mogući mitski ključ za tumačenje *Najčudnijeg posjeta.* No, on u prvi tren ništa ne razlučuje već potragu usložnjava zapletom. Zagonetna Narcisa, naime, nije tek Narcis ženskog roda, ili čak možda pripovjedačeva *anima,* nego i preimenovana Eho koja u sebi spaja oba mitska lika. Od simboličkog naboja istoimenog cvijeta – spomena na Narcisovo utapljanje u studencu – Šop zadržava samo »vječnu mladost«. No, pripovjedačevo uporno i »ukleto« traganje, prožeto odsad i samopredbacivanjem, ne nadaje se niti kao pouzdana obrana od konačna gubitka Narcise, odnosno njezina beskonačnog nestajanja. U tom kontekstu, glavnom subjektu priče postaje utješna pomisao na bliskog neznanca, jer ova pretpostavlja još jednu moguću podudarnost: »Zar bih se začudio, kad bih saznao, da je i onaj neznanac (...) uznemiren istim bolom i žudnjom«.

Da ženski lik Narcise krije u sebi Eho potvrdit će IV. stavak koji utanačuje ne kronološko već ritualno vrijeme zbivanja: iz crkvice u perivoju odjekuje, naime, pjesma svibanjskih pobožnosti. U glasu prednjaku među jedrim djevojačkim glasovima, »živim, zvonkim izvorima kristala«, pripovjedač zapanjeno prepoznaje Narcisu, tj. Narcisin glas (!). Zavjetovan »nebeskoj ljepoti« Djevice Marije, on se otisnuo daleko od puste poganske jeke nesretne antičke nimfe i tragične ironije njezine sudbine. Nasuprot kažnjenoj nimfi koja poput kakva zvučna ogledala samo ponavlja zadnje riječi ravnodušnog Narcisa kao i ostale prirodne zvukove, Šopovu prešutnu Eho sublimiralo je kršćansko čuvstvo, stopljeno sa slobodnom voljom samosvojne

Narcise. Ipak, njezino iznenadno pojavljivanje zbiva se na način jeke: »U sluhu mi još *odzvanja* onaj rosni glas pun prozirnih modrina i sočne, neprolazne mladosti«.

Narcisina pojava budi u pripovjedača udivljenje ali i kolebanje: je li posrijedi čudo ili tlapnja? Fantastična književnost, prema Todorovu, ne poriče granicu između duha i tvari, zbiljskog i iluzornog, kao što to čini mitsko mišljenje. Otuda i pripovjedačevo oklijevanje, dvoumljenje, dvosmisleno čuvstvo sažeto oksimoronskom sintagmom: »ovaj nevidljivi sastanak s Narcisom zapanjuje me *užasom neslućene radosti*« (potcrtala V. M.). Granica se podrazumijeva e da bi se mogla prekoračiti; ali fantastično, u Šopa, suptilno se približava mističkom.

Tako cio V. stavak, usredotočen na Narcisu, svjedoči o postupku idealiziranja, što ga Gaston Bachelard inače uočava u mnogim književnim obradama Narcisova mita. Nakon metafora koje sugeriraju gotovo nebesku čistoću i milinu voljene djevojke, pripovjedač jasno kaže kako je ona, zbog svoje zanosne pobožnosti, od Majke Božje dobila za uzdarje vječnu mladost. Da bi se sabrao i predao spokojnijem razmišljanju o Narcisi, protagonist se ponovno sklanja u perivoj, to povlašteno mjesto za postizanje duševnog smirenja i sublimaciju žudnje. Pa ako vrt inače simbolizira zemaljski raj, ovdje on pogoduje jednom duhovnom stanju koje je u suglasju s nebeskim blaženstvom: on je nostalgično usporedan s krepošću nedostižne Narcise. »Svemu izgubljenom ili propuštenom ljepota je trajna, jer je satkana od vječne nedostižnosti«.

U sljedećem stavku dolazi do nagla obrata: šapatna jeka »... cisa — cisa«, što dopire odnekud iz mračna perivoja, u pripovjedača iznova budi zaprepaštenje. Kao da noć, koja pogoduje provali nesvjesnog pa i ustoličenju varki, odjednom briše granicu između sanjarije, žudnje i jave. Neki muški glas zavodljivo šapće Narcisino ime, ali glas tog »podlog ljubavnika na klupi, u dnu mraka« pripovjedač istodobno doživljava kao svoj vlastiti. Salijeću ga proturječni osjećaji: Narcisa mu regbi stoji na dohvatu, ali njezina blistava čednost » ugasila se u opojnost noći«, njezin divan lik zastire neka htonska sjena: »jeziva i slatka« je za nj objava te nove istine. U sjećanje mu nadiru Narcisine riječi, koje ponovno prizivaju Eho: »Ti me nisi nikada volio. Ali, naiđem li u životu na *drugog tebe*, i bude li me to *lice* voljelo, uzvratit ću mu svim žarom zauvijek« (pocrtala V. M.). Ova jasna aluzija kao da asocijativno u priču opet vraća zanemarena neznanca: da ga je pronašao, pripovjedač ne bi doživio ove teške trenutke kajanja a možda i suočenja s neopozivim gubitkom Narcise. Nakon duševnog kolebanja i rastrojenog lutanja, označenog metonimija labirinta (»prikrasti«, »krivudajući«, »zapreke«, »zavijuci«...), on naposljetku smogne hrabrosti pogledati u lice »jezivoj i slatkoj istini«. Ali, osumnjičena klupa je prazna i pripovjedač čuje samo brzo udaljavanje koraka dvoje zaljubljenika. Narcisina pojava iznova se svodi na jeku, zvučni odraz u slušnom ogledalu. Kad mjesečina štoviše pripovjedaču razotkrije lik kobnog neznanca u njezinu pratiocu, njegova dvostruka potraga mora se odsad stopiti u jedinstvenu potjeru, jer je mlaz mjesečine potvrdio naposljetku i Narcisin vidljivi lik. »Okrutnu stvarnost« zapleta, međutim, zamagljuje, umekšava i dovodi u sumnju upravo njegovo lunarno ozračje. Kako je mjesečevo sjalo samo *odraz* sunčane svjetlosti, ono ne može jamčiti izravnu spoznaju. I mjesec predstavlja neku vrst zrcala koje reflektira skriveno sunce te može izazvati opažajne varke. Širokom spektru lunarnog simbolizma pripadaju podjednako nesvjesno, imaginarno, snovi i priviđenja. Noćno viđenje pod mjesečinom mora se suočiti i sa sjenama, tamnim odrazima u suprotnosti

s izvorima svjetla, slikama bježnih, nestalnih ili nestvarnih stvari. Tako i Narcisa,obasjana načas u zagrljaju »nesuđenog prijatelja«, postaje u hipu »samo neka crna sjena« koja odmiče pred pripovjedačem u neku zabačenu ulicu.

Dvosmislenost Šopove naracije doseže vrhunac upravo u tom VI. stavku: je li to što nam prvo lice u priči kazuje samo projekcija njegove osobne neispunjene žudnje na ekranu noći, toliko bremenite mogućnostima postojanja, ali i njihovom neizvjesnošću, ili je Narcisa doista susrela njegova dvojnika? »Ali, naiđem li u životu na drugog tebe, i bude li me to lice voljelo...« – ne doima li se logičnim čudo da se taj Drugi podudara s bliskim neznancem? U tom umnožavanju odraza i istančanom fiksiranju zrcalnih slika znakovito je i to što Narcisa spominje »lice« u rečenici koja bi po smislu, umjesto te imenice, zahtijevala »čovjeka« ili – banalnije kazano – »muškarca«. Tako je i opet prešutno prizvano ogledalo, jer bez njega nitko ne može vidjeti svoje lice. Lice je to što postoji za Drugog, ono postoji za Boga, utanačuje rječnik simbola: ono je dakle simbol božanskog u čovjeku. Dosegnuvši tako najvišu i najdalju točku potrage s one strane zrcala, protagonist mora sada krenuti u obrnutom pravcu, označenom sibilinskom dvostrukom negacijom: »Više *ne* može umaći *meni neizbježivom*« (pocrtala V. M.).

U VII. stavku svjež noćni vjetar razvedrit će pripovjedačevo raspoloženje i rastjerati oblake ljubomore. Tako se u narativni tijek upliće nov, višestruki simbol: vjetar kao znamen nepostojanosti i mijene, ali i simbol Duha koji prosvjetljuje i oživljava. »Moram sve razumjeti. To je moja kob«. Pjesnikovo ja dužno je uzdići se nad narcisoidno samoljublje kako bi se suosjećajno vinulo univerzalnijoj istini o ljudskoj duši. Uostalom, Narcisa sada ljubi njemu »najbliže« biće, pa kad pripovjedač upozna tog stranca-dvojnika, pojavit će se zajedno pred Narcisom: »Izgubljena od čuda i prepasti, zar neće pomisliti, da gleda *samo jednog* i sluša *samo jedan glas*« (potcrtala V. M.). Zanimljivo je da upravo uspostavljeno trojstvo pretpostavlja ovu objavu jedinstva i istosti u dvojstvu. Kao da je žena (ljubav) najbolji posrednik između misterija i spoznaje.

U sljedećem stavku traganje poprima posve cikličko obilježje. Nakon što je prokrstario svim ulicama, pripovjedač se ponovno vraća na mjesto gdje je prvi put ugledao neznanca, a minula ponoć označava, u kružnom gibanju dana i noći, početak uzlazne putanje od najdubljeg mraka do vrhunca svjetlosti, ishodište polukruga koji spaja ponoć s podnevom. Baš u trenutku kad on ožalošćeno odustaje od uzaludne potrage, pripovjedača prene »u visokom prozoru obližnje kuće neobično svijetlo«, očit znamen šopovske semiotike. »Tamo je on sigurno iza onih zastora, osvijetljenih *nadzemaljskim sjajem*. Tamo samotnički bdije, u svojoj mjesečini, pod svojim zvijezdama« (potcrtala V. M.). Opetovane metafore sada posve nedvojbeno upućuju na duhovnu svjetlost, a čudesnost vanjske potrage steže svoj obruč zato da uroni u nutrinu — prostor istinskog uspona prema nadzemaljskom, astralnom biću. *Najčudniji posjet* pokazuje *in nuce* buduću dijalektiku Šopovih letova u svemir: pjesnički subjekt izlazi iz sebe, ja postaje Drugi na putu k samospoznaji; odnosno imaginarni let u svemir, u krajnje izvanjsko, preduvjet je ili, radije, proces istovjetan s poniranjem u vlastitu nutrinu, *et vice versa*. Sanjar istinski *bdije* tek onda kad dosegne»bezimenost«, tj. svojevrsnu impersonalnost. Tako i pripovjedač *Najčudnijeg posjeta* otprve zna da su prava vrata na posljednjem (!) katu, gdje stanuje neznanac, vrata bez imena. »Ta bezimenost mi samo dokazuje, da nisam zalutao«. Onako nezaključana potvrđuju

štoviše da na putu susreta s Drugim, osim psihološkog skanjivanja i društvenih konvencija, ne stoji više nikakva izvanjska prepreka. »Žao mi je što ću ga uznemiriti u ovo kasno doba. To nije pristojno, ali svejedno. Sutra bih ga mogao sasvim izgubiti«. A to bi za nj značilo prepustiti se »tmurnom, besciljnom životarenju i — smrti«. Pripovjedačevo priznanje bilo bi uistinu hiperbolično kad bi se odnosilo samo na promašeno poznanstvo, premda i teret samoće, osjećaj napuštenosti mogu u ljudskom biću izazvati sličnu traumu. Ne krije li se, ipak, iza pretpostavljenog »najprisnijeg bića« pripovjedačev *alter ego*, ono istinsko, duboko ja? No, upravo posredstvom te kolebljive alegorije, Šop majstorski njeguje višeznačnost i produžuje *suspens*.

Rješenje zagonetne potrage nudi tek IX. (posljednji) stavak priče: njezina razdioba u devet kratkih poglavlja ne doima se usput nimalo slučajnom, jer simboličkim nabojem devetke unosi u rasplet dodatno zrnce autorove istančane (samo)ironije. Taj broj simbolizira, naime, cjelovitu raščlambu, dozrijevanje, uspješnu potragu, dovršeno stvaranje, a uz to je i krunski znamen mnogostrukosti koja se vraća jedinstvu. Označavajući svršetak nekog ciklusa, neke putanje i, ujedno, novi početak, njegova simbolička funkcija nalik je na zatvaranje kopče. Zaključni stavak *Najčudnijeg posjeta* primjerno predočava to zatvaranje naracijskog kruga ili kopče, koje nastupa (samo)osvještenjem prvog lica uvučenog u čaroliju zrcalnih slika. Magija zrcala počiva na tome — tumači Umberto Eco (*Sugli specchi e eltri saggi*, Bompiani, 1990, III. izd.) — što nam njihova protežnost-nametljivost omogućuje ne samo da bolje gledamo svijet nego i da sami sebe gledamo onako kako nas vide drugi: a tu je posrijedi »jedinstveno iskustvo«. Ono pak što bi neki znanstvenik definirao percepcijskom varkom, za fantastičnu književnost najčešće predstavlja prag, prekoračenje kojega vodi čudesnom. Jer zrcalo utire put onome što nam izravan pogled ne može pružiti, a to je neizravno (katkad i iskrivljeno) viđenje svijeta koje, premda ne ukida granicu između tvari i duha, omogućuje kolanje među njima, transgresije, uzajamno prožimanje, pa i preobrazbe koje iz toga slijede. Pripovjedač *Najčudnijeg posjeta* ušao je u zrcalo, kao što se obično narativni junak upušta u neobičnu pustolovinu, da bi se najposlije izravno našao pred ogledalom i u njemu prepoznao sama sebe. Nervalovo i Rimbaudovo »Ja je Drugi«, lakonski rečeno, latinist Šop samosvojno je prespojio na Ovidijeva Narcisa: *»quod cupio, mecum est: inopem me copia fecit«*. Ja je drugi čije mu obilje *(copia)* stalno uzmiče i za kojim on stalno traga, ali želja za samospoznajom neodvojiva je od želje za istinskom komunikacijom. Šopov tankoćutni samotnik žudi za mudrim i božanskim razgovorom, za potpunim razumijevanjem, koje mu ne može pružiti banalno i površno druženje s bližnjima nego samo njemu sličan, gotovo istovjetan sugovornik, i zato u projekciji tog idealnog dvojnika sudjeluje i jedna transnarcististička tenzija.

Svojim tumačenjem Narcisova mita, Šop bi zaslužio posebno poglavlje u svakom svjetskom povijesnom pregledu njihovih književnih obrada, to više što je u desetak proznih stranica unio niz tematskih novina i polučio gustu, doista pjesničku interakciju motiva, simbola i različitih stilskih figura. Pored onih već zapaženih tijekom raščlambe pojedinih segmenata u priči, Šopova najsmionija novina krije se u njezinu zaključku. Kad je priča prvi put objavljena u »Hrvatskoj reviji« 1943, autor jamačno nije imao pojma o tome što će, nešto kasnije, glasoviti francuski psihoanalitičar podrazumijevati pod »stadijem zrcala«. Ustanovljen u najranijoj dječjoj dobi (od šestog mjeseca života nadalje), to je stadij »identifikacije«, odnosno prvobitne ontogeneze subjekta, kada dijete — gledajući sebe u ogledalu — postaje svjesno vlastitog tijela i subjekta. Šop, naprotiv, to (primarno) spekularno iskustvo smješta na kraj potrage s one strane zrcala kao svojevrsno otriježnjenje, racionalno buđenje sanjara *ispred* ogledala, prepoznavanje sebe svedeno na nepristran, objektivan odraz. Tom ironičnom poantom nedvojbeno se potvrđuje i alegorijski smisao cijele priče koja se — retrospektivno — doimlje također uprizorenjem drame o kojoj govori Jacques Lacan. »Stadij zrcala je drama — upozorava francuski psihoanalitičar — čiji nutarnji uzgon srlja iz nedostatka u anticipaciju — a on za subjekt, uhvaćen u zamku prostorne identifikacije, plete utvare koje prosljeđuje iz razdrobljene slike tijela u jedan oblik njegove cjeline što ćemo ga nazvati ortopedskim – i najposlije, u preuzet oklop otuđujećeg identiteta, koji će svojom krutom strukturom obilježiti cio njegov mentalni razvoj. Tako cijepanje kruga od *Innenwelt-a* do *Umwelt-a* proizvodi neiscrpnu kvadraturu provjeravanja *»jastva«* (*Ecrits* I, Pariz, 1966.).

U *Najčudnijem posjetu,* nedostatak narcističkog ja koje teži ispunjenju svoje sveukupnosti (obilja — kazao bi Ovidije) podudara se s osamljenim, otuđenim društvenim ja, pa oba u toj uzajamnoj težnji za vlastitom puninom u istinskoj društvenoj komunikaciji »pletu utvare«, u naličju kojih se odvija drama neiscrpnog provjeravanja jastva. Za J. Lacana, naime, paranoička alijenacija počinje od zaokreta zrcalnog prema društvenom ja, dok za G. Genettea, književnog kritičara i teoretičara, već i sama zrcalna slika predstavlja savršen simbol otuđenja. Jedna Genetteova tvrdnja glede narcisističkog ja (uz malu preinaku rečeničnog redoslijeda) mogla bi se odnositi i na protagonista Šopove priče: »čovjek koji sebe traži a ne nalazi, i koji se iscrpljuje i doživljava ispunjenje u toj neprestanoj potjeri — to je čovjek koji *sebe poznaje«*! (*Figures I*, Pariz, 1966; potcrtala V. M.). Dok se on »sav opčinjen i začaran« (a upravo ovi atributi iznova konotiraju magiju zrcala i njegovu magičnu spoznaju) sprema suočiti s Drugim, mora se napokon suočiti sam sa sobom.

»Ne znam, kao da je netko drugi mojom rukom pokucao na vrata. Tako sam to nesvjesno učinio. Pažljivo otvaram i ulazim. U istom trenutku, na suprotnoj strani sobe, pojavi se na drugim vratima neznanac:

Smiješi se i skida šešir, kao da me opominje, da i ja skinem svoj, iako to isto činim. Približava mi se šutljivo, oponašajući moje držanje i hod. Baš kao danas popodne, kad je na ulici prolebdio kraj mene.

Ne pruža mi ruku, nego svoje lice, gledajući me sjetno i mudro. Želi možda, da se pozdravimo na njegov tajanstveni način.

I dok je prigibao glavu i svoje čelo pružao na dodir mome; dok mi je prilazio sve bliže i moj dah se već gubio u njegovom, osjetih na svome čelu mrzlost ogledala i u njemu prepoznah — svoj lik«.

Poslije dugog niza metafora i drugih figura koje su konotirale zrcalne slike, ovaj završni odlomak IX. stavka sada ih dočarava jednostavnom ljepotom prozirnih simetrija — posvemašnje podudarnosti između ja i Drugog. Samo ogledalo, ključna riječ, odnosno temeljni motiv priče, imenovano je tek na kraju, a njegova mrzlost, hladnoća odraza, ukrutile su i opet spojile bježni i podijeljeni identitet. Narcisističko motrenje koje započinje ispred ogledala pojavilo se ovdje poput kakve špice tek na završetku fantastičnog filma. Tumačeći opažajne varke što ih pobuđuje zrcalo, Umberto Eco priziva analogan prizor: »Ulazim u sobu i mislim da vidim kako mi dolazi u susret neki čovjek, primjećujući tek naknadno da se radi o mojoj slici odraženoj u zrcalu« (*Sugli specchi e altri saggi*, Milano, 1990.). Ova suhoparna konstatacija

apstrahira sav istančani *suspens* i stilske draži Šopove naracije, koja nam usput dočarava i postupno pretapanje dvojnika i pripovjedača, ponovno sjedinjenje podijeljene ličnosti, stapanje duha i tvari. I inače, u opusu Nikole Šopa, ogledalo ima bar dvostruku funkciju: ludičku, koja klizi prema fantastičnom, i istinoljubivu, koja uvjetuje svijest o postojanju. U *Tajnama predsoblja* primjerice, ogledalo »samo prividno miruje u svojoj bjelasastoj nepomičnosti«, ono se štoviše licima »osvećuje neumoljivom iskrenošću«. Njegova »blistava čistoća« nije nipošto nepristrana, bezosjećajna, jer ono trpi kad mora odražavati preuzetnu grubost, tupu običnost, rugobu i zloću. Draže mu je da ga razlupano bace na smetište »ako bi ga do posljednjeg komada pokupile ruke siromaha«. I zar ne bi bilo ljepše — kaže Šop, okruživši ogledalo blagom moralnom i socijalnom aurom — biti obasjan suzama patnika, nego mirovati uokviren lažnim sjajem?« Međutim, predugo (regbi narcisoidno) motrenje vlastite slike u zrcalu može postati kobno: od spoznaje »osmijeha u prazninu« do svojevrsna *raptus*-a, zagonetne smrti, kad se sluga u naslonjaču, piljeći godinama u svoj odraz, pretvara naposljetku u naslonjač, u stvar.

Za razumijevanje Šopova »kozmičkog narcisizma« tekst *Najčudnijeg posjeta* predstavlja neku vrst relevantnog prologa. Naime, nije li taj unutrašnji svemir, koji se objavljuje u priči, duboko ogledalo nepojamnog svemirskog beskraja, istinsko mjesto imaginarnih letova, duhovne ekspanzije, motrenja tajni i istraživanja »biti stvari«? Mjesto susreta sanjara i (katkad ironičnog) bdioca, koji unosi reda u vrtoglava otkrića prvoga, vraća ga na zemlju, u ovo »malo stvarnosti« (A. Breton), i kao da ga podsjeća da »sad vidimo u ogledalu nejasno« — *per speculum in aenigmate* (Sveti Pavao, *Prva poslanica Korićanima)*, ne prigušujući pritom nimalo njegove transcendentalne težnje. Jer završno osvještenje, u *Najčudnijem posjetu,* ne zamagljuje nipošto božansku sinkopu Šopove Narcise-Eho, njezina pjevanja koje je znamen mistične ekstaze, majstorski dočarane u svojoj neusporedivoj punini i dubini upravo na prethodnim stranicama priče pod naslovom *Odlazak stvari i vjeridba svetog Franje.*

Svojim pansimboličkim ustrojstvom i primjernom suvislošću, *Najčudniji posjet* upozorava možda i na neke elemente barokne poetike u stvaranju Nikole Šopa. Tumačeći Narcisov kompleks u svezi s baroknom poetikom, G. Genette primjerice kaže: »Narcis promatra u studencu drugog Narcisa koji je više Narcis od njega samog i taj drugi on je ponor. Njegova je očaranost umna, a ne erotička, i sve u svemu, on joj nikad ne podliježe. On proživljava svoj ponor, on ga *govori* i likuje u svojem duhu nad svim tim krasnim brodolomima. Njegov stav simbolizira (...) *baroknu ideju postojanja*, a ova nije ništa drugo doli Vrtoglavica, ali svjesna i, usuđujem se reći, *organizirana* »vrtoglavica« (*Figures* I, Pariz, 1966.).

P. S. Devedesetogodišnjica rođenja Nikole Šopa i njegova priča u devet (!) stavaka nukaju me da prizovem u pamćenje jednu znakovitu, premda intimnu, biografsku pojedinost: veliko trokrilno zrcalo koje stajaše nasuprot pjesnikovoj postelji u »spavaćevoj« tj. radnoj sobi. Puki slučaj, ili tzv. objektivan slučaj? U svakom slučaju, omogućavalo je ono velikom hrvatskom pjesniku da vidi dio stvari, odnosno njihov odraz, od kojih ga je zauvijek odijelila njegova tjelesna nepomičnost u već beztežinskoj horizontali. Gledao je u njemu treperenje svjetla i sjena, naslućivao svemirske maglice. Sada je to zrcalo tužno, ugašeno, prazno, ne mogavši preboljeti odlazak svojeg pjesnika i njegove desne ruke, družice Anonije Šop. Ali teško mogu zamisliti da je mrtvo i da, nakon dugog žarkog motrenja i predanog »šopovskog« bdijenja, ne bi najposlije progovorilo...

Mladen JURČIĆ

Modri krug

U modrom mi krugu biće teče, plodi
pogledom i smislom svijet što sja u njemu
pa žuđene slike čuvstvu visa vodi,
modrim smiješkom časa — trag vječnog u svemu.

More, nebo, obzor začaranim krugom,
čist prostor u meni, ljubav, naslut, mijene,
daljine spojene tajnovitom dugom,
vidik duhom prožet, šume guste sjene
u kružnoj modrini; nema zaborava,
gubitka ni bola, nesta pustoš siva,
svaka prisna slika snom djetinjim spava,
prohujala čeka — zapamćena, živa.

Najdraži još šeću, traju sjećanjima,
ondje dugo mrtvi, tu visinom dišu,
najdubljim što draga davnina nam ima
iz naše bistrine vječnu bliskost pišu;
gdje nisu, prem zbiljska, mrtva je pustara,
živi su ljepotom što srce izgradi,
blizina im zimski kraj u dom pretvara
pa mladice mira vedrinom nam sadi.

Sve voljeno, puno u tom krugu blista,
proljetna smo djeca, nezaboravljena,
bitna čežnja diljem postojanja lista
toplina je srca slavna zemlja njena
— od djetinjstva tu su trave, šume, vode,
sve što žarkim bićem udomi se, usnu
(koraci kroz kristal bliskosti i ode
zvona), srž nam stvori, čvrstu, nepropusnu,

sve što pouzdano zrelost čekalo je
— cilja krajnjeg predznak dnom divne modrine —
da ko dvorac sazda posvećene boje
i temeljnom djelu ljubavi nas vine.

Mladen JURČIĆ

Suprotstavljanje

Mnogo je ideja, vjerovanja, filozofija, ali cijela povijest ljudskog mišljenja najjače je obilježena suprotstavljanjem i borbom dvije temeljne ideje čovječanstva koje su uvijek nadilazile, pa su i nadživjele sve filozofske rasprave i sustave. Jedna od tih ideja tvrdi da — kako se još Heraklit izrazio — » ovaj svijet nije stvorio nijedan bog i nijedan čovjek«, pa zato ni nema krajnjeg (što, u biti, znači nikakvog pravog) smisla, jer iako je, doduše, svijet uređen na prividno sustavan način (red u prirodi), to nema veze s čovjekom. U prirodi, a i u svemiru, sve ima svoje mjesto, osim sama čovjeka. Svaka travka ima svoj »smisao«, samo mi nemamo nikakvog, pa nas priroda, zapravo, uopće ne mora zadivljavati, tim više što ne znamo je li poredak u njoj doista neki savršeni red, ili mi to samo tako vidimo i doživljavamo. Po tom mišljenju, čovjek nije »kruna prirode«, nego je kratkovječan i prolazan kao biljke i životinje, a krhko, nesigurno postojanje posve mu je slučajno, jer u kako-tako uređenoj, ali posve slijepoj i okrutno ravnodušnoj prirodi, važna je samo vrsta, dok je pojedinac posve sporedan, nalik na zrnce prašine. Po riječima takvih filozofa, to nam kazuje da ne postoji osobni Bog, a i da je evolucijom slučajno stečena svijest prije teret nego dobrobit. Nju nam nije usadilo nikakvo božanstvo, a slučajni je čovjek najnesretnije biće, jer jedini shvaća svoju besmislenu situaciju, svoju prolaznost, bespomoćnost i ništetnost u hladnu svemiru, pa postavlja očajnička, a tragično uzaludna pitanja na koja ne može biti odgovora.

U svom glasovitu djelu »Neslavni Jude« engleski klasik Thomas Hardy u jednom odlomku sažima to mišljenje: »Svijet mu se činio nalik na kiticu pjesme ili ariju skladanu u snu, koja je za tek napol probuđeni um čudesna i izvrsna, ali u potpuno budnu stanju beznadno je apsurdna. Činilo mu se da prvi uzrok postupa automatski, poput mjesečara, a ne umno, poput mudraca, da pri ustrojavanju uvjeta na Zemlji jamačno nikad nije bio predviđen takav razvoj osjećajne percepcije među stvorenjima podložnima tom ustroju, kakav je dostignut u svjesnu, obrazovanu čovjeku«.

Ta ideja govori da je ljudska svijest slučajni, uzaludni teret, jer je posve nepredviđena nesvrhovitim ustrojem svijeta i u tom je ustroju potpuno strana, neprilagođena i neprilagodljiva. Kako nema božanstva, nema ni zagrobnog života, nagrade ni kazne, temeljnih Božjih zapovjedi, pa tako ni »moralnih smjernica« datih čovjeku. Zato, u biti, nema ni dobra ni zla, ni pravog morala ni etike (»sve je dopušteno«), a sve što čovjek poduzima — i najbolje i najgore — jednako je dobro, tj. besmisleno. Ljudski su zakoni ponajprije »dogovor« i prisila, a tu su samo da, zbog opstanka i sigurnosti zajednice, »ukalupljuju« čovjeka. Istina, zbog svoje evolucijom slučajno stečene (i jalove) svijesti o vlastitoj besciljnosti, prolaznosti i bespomoćnosti, čovjek zapravo ne može postojati bez »sedativa« i »anestezije« vjere u nešto (»ljudsko biće ne može podnijeti mnogo stvarnosti«, kaže T. S. Eliot), ali ta je vjera očajničko samozavaravanje, premda čovjek u nju ulaže svu svoju ljubav i nadu, sav žar svog širokog, a slučajnog i zato jalova senzibiliteta koji ne može prihvatiti strahovitu pomisao na

prazninu, ništetnost i uzaludnost svega, kao ni potpuno brisanje svog nevažnog bića poslije smrti.

Prema tom mišljenju, živimo bez bitne nade i pravog smisla, od danas do sutra, u slučajno boljim ili lošijim okolnostima, u boljem ili slabijem zdravlju, pukom »srećom« stavljeni (ili, kako bi egzistencijalisti rekli, »bačeni«) u prilike u kojima jesmo, a koje se začas mogu promijeniti i to obično na gore. Nadalje, čovjek se zavarava ako misli da se za njega brine, pomaže mu, ili ga čuje nekakvo božanstvo. U našem očaju, nevoljama i patnjama posve smo sami, kažu pobornici te »struje«, u što se možemo uvjeriti ako smo ikada za nešto molili, a patnje nisu prestale (»uslišenja« su zapravo »placebo učinak«), ili ako, pak, pogledamo teške, a besmislene tragedije koje stižu nedužne ljude, dok nitkovi, pa i zločinci sjajno napreduju.

Sve je, dakle, uzaludno, pa i znanje (koje zapravo, kako kažu Schopenhauer, a i sama Biblija) »uvećava bol«, jer ako bismo shvatili sve zakone svijeta i svemira, samo bismo uvidjeli temeljnu besmislenost neobjašnjiva reda koji vlada u ravnodušnoj tvari s jedne strane, a s druge kaos, beznadnost, nesređenost i ništetnost našega praznog i nesvrhovita postojanja. A to znači da se naprosto nema što shvatiti i upoznati, jer, u biti, ništa ne vrijedi truda, pa s Ivanom Karamazovim možemo zaključiti da taj veličanstveni svemir nije vrijedan suze jednog djeteta.

No druga, suprotna teza govori da je naše jedinstveno biće odviše široko, duboko i smisleno, a da bi bilo slučajno, besciljno i prolazno, da red u svemiru, prirodi i u nama mora imati Stvoritelja i to ne pukog Prvog Pokretača, nego osobnog Boga koji nas ljubi i skrbi se za nas, a dobro i ljubav u nama stvorio je prema svojoj slici. Zato su naša iskonska čežnja za Bogom i istinom, i potreba za ljubavlju, odsjaji najveće Ljubavi i Dobrote koja nam je udahnula besmrtnu dušu, a s njom senzibilitet, širinu, mogućnost spoznanja, pa i neugasivu žeđ za višim vrijednostima i vječnošću. Nadalje, sve je u prirodi, a i u nama, hijerarhija, uspon višemu, pa zato moraju postojati i najviši sklad i ljepota, Najviše Biće. Ničim drugim objašnjivi, a neobično jaki i uporni titraji naše unutrašnjosti prema Bogu, smislu i vječnosti nisu uzaludni, niti su naprosto plod našeg užasavanja pred besmislenošću svega i podsvjesnog, očajničkog odbijanja da prihvatimo neizbježnu prazninu, nego spas i iskupljenje postoje, a žar vjere u nama nije naša konstrukcija, nego smo ga primili od Vrhovne Ljubavi, pa se u tužnom i nesigurnom svijetu s pravom osjećamo nepripadni i putnici, jer pravi nam je zavičaj drugdje.

Te dvije tvrdnje, da Bog postoji i da ga nema, u temelju su svekolikog ljudskog razmišljanja i filozofiranja. Od njih nema važnijih, a cjelokupna filozofija samo je njihova »nadgradnja«. Makar kako dalje razvijao svoju misao, svaki filozof nužno polazi od jedne od te dvije tvrdnje, a i mi se, ako se uopće možemo nazvati svjesnim ljudima, cijelom svojom unutrašnjošću nužno moramo postaviti prema tim tvrdnjama, jer opredjeljenje za jednu od njih bitno određuje cijelo naše postojanje. Možemo čak reći da one čine temeljno suprotstavljanje u povijesti čovječanstva. Kant ih naziva antinomijama — dvjema podjednako vjerojatnim tvrdnjama od kojih se nijedna ne može dokazati, niti umom možemo premostiti ponor među njima.

A u samom središtu pitanja o krajnjem smislu ili besmislu, to jest o vjeri, kao ključ svega zapravo stoji jedna osoba: Krist. Evo zašto: Razmislimo li o raznim vjerama, doći ćemo do zaključka da je besmisleno vjerovati u neku daleku, nespoznatljivu, prema čovjeku hladnu i od njega beznadno odvojenu »silu«, koja s nama i

našem smisla žednom unutrašnjošću ni na koji način ne komunicira, niti se brine za pojedinca, a mi, dakako, ne možemo uspostaviti nikakav odnos s njom. Kako nema komunikacije, a niti objave od te »božanske«, a čovjeku posve strane i nebitne sile, nemamo nikakve odgovornosti ni dužnosti prema njoj, pa nas, jer nema međusobnog odnosa (a za odnos između čovjeka i Boga bitna je komunikacija i to osobna i prisna), takva sila uopće ne treba zanimati, niti je, za nas, od ikakve važnosti. Kako ona za nas ne mari, ne moramo ni mi mariti za nju, a ako pak mari, zašto se nije objavila, kad je mi već ne možemo spoznati?

Dakle, moramo isključiti deizam, vjeru u nama posve nespoznatljivu i nedohvatnu, bezobličnu i neosobnu silu, koja samo uređuje svemir, a čovjeka prepušta samome sebi, prolaznosti i ništetnosti. Za nas je i takva sila posve ništetna. No pogledamo li ostale veće religije, uvidjet ćemo primjerice, da je budizam zapravo ateizam, lišen pojma božanstva i transcendencije. Kršćanski Bog koji se ne samo objavio ljudima i ukazao im na put k sebi, nego je poslao svog Sina da nas otkupi i spasi, po tome daleko nadilazi božanstva svih drugih religija. No kako je besmisleno reći da bi božanstvo koje postoji bilo inferiorno onome koje ne postoji, možemo zaključiti da ne može postojati nikakva druga »sila«, niti božanstvo koje nije ono najviše, Ljubav i koje iz te ljubavi nije *učinilo* ono najviše — poslalo svog Sina, Bogočovjeka, da izravno pouči čovjeka i da ga spasi. Prema tome, ili je Krist istina, ili Boga, pa tako ni krajnjeg smisla, uopće nema, nego je sve uzaludno i besmisleno. Sve, dakle, doista ovisi o Kristu, koji je u središtu svih ljudskih traženja smisla. Kad ga priznajemo ili odbacujemo, onda priznajemo ili odbacujemo jedini mogući smisao, jedini mogući nadsvijet.

Dakle izbor je: vjera ili temeljna ništetnost, smisleno ostvarenje svih vrijednih dubina našeg bića ili beznadno očajanje, makar u kako povoljnim prilikama trenutno bili. Ali nije li i vjera očajnička iluzija, bijeg od nepodnošljive praznine u široke, čeznutljive, možda ljubavlju i nadom ispunjene, ali na kraju ipak jalove dubine bića?

Čovjek stalno žeđa za istinom, bez nje ne može i duboko je u sebi sluti, pa je, onim neobjašnjivim, ali vrlo stvarnim pokazateljem u biću, kojemu uvijek najviše vjeruje, prihvaća bez potrebe razumskih dokaza i unatoč svemu što mu možda govori suprotno. Duboka slutnja o jedinstvenoj istinitosti Kristove osobe i istinski žar što ga Njegove riječi uvijek iznova pobuđuju, nedvojbeni su. Kristovo ime zbilja je, kako kaže Evanđelje, jedino u koje se može vjerovati i po kojemu se možemo spasiti, a svi se drugi nauci i filozofije na kraju pokažu nedovoljnima, pa i jalovima. Poslije svih iskrenih traženja i razmišljanja, ta spoznaja ostaje najčvršća. Svijet bez Kristove topline nalik je na pusti, tjeskobni zimski krajolik, a pred širinom i tajnom Njegova nauka, kao da na morskoj obali gledamo pučinu iza koje su nedogledna prostranstva obećanja i vječnosti. Tjeskobe, nesigurnosti i nevolje postojanja velike su, ali riječi Evanđelja, makar koliko ih puta čuli ili čitali, uvijek zvuče svježe, a značenje im je čudesno neiscrpno. Za misaona tražitelja te su riječi jedina prava utjeha i jedina nepobitna, neugasiva vrijednost što je »kruna svijeta«, naša misao, a i svekoliko ljudsko traženje, mogu konačno ponuditi našoj unutrašnjosti kao najviše značenje i svrhu.

Možda su se te dvije temeljne, a tako proturječne misli čovječanstva— o smislu i besmislu svega — ponekad sučeljavale i u našem biću, možda nas je, u trenucima tjeskobe, obzuimao razorni osjećaj da stojimo, ili bolje, da postojimo na samom nesigurnu rubu velike, beznadne praznine i da je sve što možemo učiniti zapravo

uzaludno. Pred nama se odjednom rastvorio strašan ponor, a jedini most preko njega i opet su — kao i sve drugo što je do kraja smisleno — podigle Kristove riječi. Ako njima ne vjerujemo, osuđeni smo da ne vjerujemo ni u kakvu bitnu, konačnu vrijednost, ni ključnu, posve zadovoljavajuću punoću, nego smo pred apsurdnostima života potpuno bez zaštite, pa neman tragične, ničim ispunjive praznine svakog trenutka prijeti da proguta sve u našem osobnom svijetu.

Kad kroz prozor jurećeg vlaka gledamo u maglovito zimsko jutro, bjelina je neprozirna, a snijeg i magla skrivaju krajolik. U skučenom smo kupeu, ne vidimo kamo prolazimo, čini nam se da osim kupea i slijepa pokreta nema ničega, da je svijet nestvaran i da su zelena, topla prostranstva samo neostvariva čežnja, naša iluzija usred leda. A ipak, skrivene bijelim velom, ondje su šume, polja, sela, planine, negdje daleko je more... Oko nas je duga zimska stanka, čekanje da nešto počne, neko listanje, pupanje, nešto bitno i konačno. Pred nama je crno-bijeli, početni, elementarni svijet prije svake boje, a sadrži *mogućnost* svih boja. Bijeli, djevičanski krajolik, ali srž mu je *mogućnost* svih krajolika. Sve spava, ali poslije sna dolazi buđenje, sve je neprozirno, ali daljine su ipak tu, naslućene, na putu smo k njima...

Nije li tako i s nadsvijetom? Naša ograničenost zimska je magla, a sve s onu stranu našega zemaljskog postojanja skriva neprozirna djevičanska bjelina. No jesu li tamo krajolici svih krajolika, najdublja bliskost i konačno ostvarenje?

Vjerujemo u dolazak topline vječnog proljeća.

Mladen JURČIĆ

Srž nam, al' i udes...

Srž nam, al' i udes, prostranstvo u nama,
raskoš šuma prostre, dahne žegu suše,
a u bolnom bljesku vedrina nam duše
zov nas krajnji tvori i srazom nas slama.

Upiti još jednom zelen obećanja,
davnu bliskost, ljubav što temelj nam bila,
u igri protegnut iskonska nam krila,
zaludna kroz pustoš, snaga sva im manja.

Kako buja ruža s onu stranu nas!
Još se krili gorje, ista iskri bit,
prem drage daljine već mi nisu spas

još cvjetište duha hrani izraz skrit!
Krug osjetit svrhe, stvaranja i moći
– mogućnost, pa mirno tad u propast poći!

Spoznanje

Japanska glazba
a ispod nas propast
Negdje u sjećanju
tužna zemlja
Drugi put
prognan iz raja
čekam da me pohodi
slutnja
Rekla je da sve stvari imaju red
i da je kotač sna
raspao se na ekvatoru
Još samo malo
i možda izdržimo vječnu tišinu
Sve oči svijeta
u ovom su japanskom buđenju
Tiho otvaram tajnu u primisli
a tlo je tako duboko
Nema bojazni
sve je na vidjelici
Samo mala smutnja
može utajiti okomicu
Nas je nekoliko
a trud se kruni kao biserno zrnje
Još samo malo
i bit će gotovo.

Mladen JURČIĆ

Izgubljeno

Ne u šetnji
– sablast sam što luta
bolnim osjetima tih ulica,
pod davno izgubljenim
krošnjama djetinjstva.

No titranjem grmlja naslućeno
neizbrisivo bilo je,
iz gubitka – neprolazno

i djetinjstvo još jednom
raste u onkraj,
u tajnu bit
i čeka...

Tri gospon Iveka[1] u jednome

Dragi Mark Twain![2]

Vi ste jedan od najomiljenijih pisaca moje mladosti.

Još su mi u sjećanju duhovite *Pustolovine Toma Sawyera,* a što su opetg pustolovine Vašega djetinjstva, dragi Twaine. Stotinu puta sam ispričao poneku od Vaših dosjetki, primjerice onu o vrijednosti knjiga. Neprocjenjiva je to vrijednost – odgovorili ste jednoj djevojčici, koja Vas je o tome priupitala – ali promjenjiva. Knjiga s kožnim ovitkom izvrsna je za oštrenje britve; omanja knjiga, zgusnuta– kakvu znaju napisati Francuzi – dušu je dala za kraću nogu kakavog stolića; golema knjiga poput rječnika izvrsno je streljivo protiv mačaka; dok je napokon atlas širokih listova najprikladniji za čepljenje rupa na prozorskim staklima.

Moji bi se đaci probudili, kada bih im najavio: sada ću vam opet pričati nešto od Marka Twaina. Bojim se, međutim, da se vjernici moje biskupije sablažnjuju: »Biskup koji citira Marka Twaina!«. Možda bi im trebalo objasniti da, kao što se knjige razlikuju, da se tako razlikuju i biskupi. Poneki, doista, nalikuju orlovima, koji u letu klize s učiteljskim dokumentima visoke razine; drugi su slavuji, koji pjevaju čudesne hvale Boga; treći su opet jadni palčići koji, na posljednjoj crkvenoj grani, samo cvrkuću, nastojeći izreći poneku misao o najrazličitijim temama.

Ja, dragi Twaine, pripadam posljednoj skupini. Zato se odvažujem i pričam da si ti nekoć primijetio: »Čovjek je kompleksniji više negoli se čini: svaki odrasli čovjek u sebi nosi ne jednog, već tri različita čovjeka«. »Kako to?«, zapitaše te. A Ti ćeš: »Zamislite bilo kojeg gospon Iveka. U njemu je Ivek I., naime čovjek kakav on misli da jest; zatim Ivek II., onakav kakvim ga drugi drže; i napokon Ivek III., kakav on uistinu jest«.

* * *

Koliko istine, dragi Twaine, u Tvojoj šali! Eto, na primjer, *Ivek I.* Kada nam donesu skupnu fotografiju na kojoj smo i mi pozirali, koje li je to simpatično, privlačno lice koje ćemo potražiti? Bolno je reći, ali ono naše. Jer sebe beskrajno volimo i sebe predstavljamo drugima. Iz tolike ljubavi prema sebi, događa nam se da svoje zasluge uveličamo, svoje pogreške ublažavamo, da upotrebljavamo drukčije mjere i utege prema bližnjemu nego prema sebi samima. Uvećane zasluge? Opisuje ih Tvoj kolega Trilussa:[3]

---

1 Prevoditelj je odabrao kajkavski oblik imena Ivan, potaknut talijanskim izvornikom 'sor Giovanni' (op. ur.).

2 Mark TWAIN (alias Samuel Langhorne CLEMENS) američki pisac (1835.-1910.), tiskar, slagar, pomoćni kormilar na Mississipiu, novinar; svojim knjigama postao je tumač nove granice. Njegova su najglasovitija djela: *Pustolovine Toma Sawyera i Pustolovine Huckleberry Finna,* bogata ritma i humora.

3 TRILUSSA (alias Carlo Alberto SALUSTRI), rimski pjesnik (1871.-1950.). o njemu nešto više uz pismo kojim se kardinal Luciani obraća njemu u rujnu 1971. godine pod naslovom »U srcu tajne«.

»Osvrnuv se pužić oholosti,
što puzio je obeliskom,
o slini je svojoj rek'o:
trag ostavljam u povijesti«.

Eto kakvi smo, dragi Twaine, čak i malo sline, kad je naša i zato što je naša, čini nas objesnima i napuni nam glavu!

Ublaženi nedostaci? »Pijem čašicu ponekad«, kaže on. Drugi uvjeravaju, međutim, da je on prava spužva, grlo-uvijek-žedno, istinski štovatelj svete Bibiane, uvijek uzdignuta lakta. A ona će: »Pomalo sam razdražljiva, ponekad sam uznemirena«. Hvala lijepa na »uznemirenju«! Svijet odvraća da je namrgođena, razdražljiva i osvetoljubiva, nemoguć karakter, prava harpija!

Kod Homera bogovi lutaju svijetom ovijeni oblakom, koji ih skriva pogledima smrtnika; mi imamo oblik koji nas skriva vlastitu pogledu.

Franjo Saleški, biskup kao i ja a humorist kao što si Ti, piše: »Optužujemo bližnje zbog sitnica, a sebe ispričavamo zbog krupnicâ. Htjeli bismo preskupo prodavati, a kupovati povoljno. U tuđoj bismo kući htjeli provoditi pravdu, a u vlastitoj da vlada milosrđe. Htjeli bismo da naše riječi budu većinom prihvaćene, a sitničavi smo prema drugima. Ako netko od naših podređenih ne postupa lijepo prema nama, osuđujemo sve što radi; ako nam je tkogod simpatičan, spremni smo ga za sve ispričati. Strogi smo kada se radi o našim pravima, a htjelio bismo da drugi budu suzdržani u traženju svojih... Ono što činimo za druge, uvijek nam se čini veliko, a ono što drugi čine za nas ravno je nuli«.

* * *

O Iveku I. moglo bi biti dovoljno, dolazimo do *Iveka II.* Tu mi se čini, dragi Twaine, da su samo dva slučaja: Ivek želi da ga svijet cijeni ili je ojađen što ga svijet zapostavlja i prezire. Nema ničeg lošeg u tome, samo neka nastoji ne pretjerivati ni u jednom ni u drugom pravcu. »Teško vama – rekao je Gospodin – koji žudite za prvim mjestima u sinagogama i dubokim naklonima po trgovima...; koji izvršavatge svoja djela samo da budete zapaženi«, Danas bi se reklo... što jurišate na mjesta i titule laktareći, s povlasticama, uz odstupanje, što ludujete samo da vas stave u novine.

Ali zašto »Teško vama«? Kada je 1938. Hitler prošao kroz Firencu, grad su prekrile svastike i kliktavi grafiti. Bargellini reče Dalla Costi: »Vidite li, uzoriti? Vidite li«. »Ne bojte se! – odgovori kardinal – usud je već označen u 37. psalmu: "Vidjeh objijesna zlotvora gdje se kao cedar krošnjat širi. Prođoh i gle – nema ga više"«.

Ponekad »Teško vama« ne označava božansku kaznu, već samo nešto ljudsko smiješno. Može se dogoditi kao s magarcem koji je odjenuo lavlje krzno pa su svi govorili: »Kojeg li lava!«. Ljudi i zvijeri su bježali. Ali zapuše vjetar, krzno se podiže i svi ugledaše magarca. A onda svi razbješnjeli pritrčaše i sručiše presvete batine po životinji.

Govorio je i Shaw: »Kako je istina smiješna!«. To će reći: tjera na smijeh, kad se zna kako je malo toga ispod stanovitih titula i slavnih imena!

A dogodi li se obrnuto? Pomisli li svijet loše tamo gdje je dobro? Tu dolazi u pomoć druga Kristova riječ: »Dođe Ivan (Krstitelj): niti jede kruh, niti pije vina, a vi

velite: 'Ima zlog duha!' Dođe Sin Čovječji: jede i bije, a vi velite: 'Gle izjelice i pijanice, prijatelja carinkâ i grešnikâ!'« Čak ni Kristu nije pošlo za rukom udovoljiti svima. Ne srdimo se previše što to ni nama ne uspijeva.

* * *

Treći Ivek bio je kuhar. O tome ne pripovijedaš Ti, već Tolstoj. Na pragu kuhinje ležali su psi. Ivek zakla tele a ponutricu hiti u dvorište. Psi je zgrabiše, požderaše i rekoše: »Izvrstan je kuhar, dobro kuha«. Koji dan kasnije Ivek je trijebio grašak, plijevio luk: kore je bacio u dvorište. Psi nagrnuše na njih, ali odmaknuvši njušku na drugu stranu, rekoše: »Kuhar se pokvario, sad ništa ne valja«. Ivek se, međutim, nije uopće ganuo zbog takva suda pa reče: »Gospodar je taj koji treba jesti i prosuđivati moja jela a ne psi. Dosta mi je što me cijeni gospodar«.

Izvrstan je i Tolstoj. Ali se pitam: Kakav ukus ima Gospodin? Što mu se dopada u nama? Jednoga dana, dok je propovijedao, netko mu reče: »Tvoja majka i braća stoje vani i htjeli bi govoriti s tobom«. On ispruži ruku prema svojim učenicima i odgovori: »Evo mi majke i braće: Doista, tkogod čini volju Ocu mojega, koji je na Nebesima, taj mi je brat, sestra i majka«.

Eto tko mu se sviđa: tko čini Njegovu volju. Sviđa mu se molitva, ali mu je jako žao kad molitve postanu izlika da se izbjegne napor u dobrim djelima. »Zašto mi govorite Gospodine, Gospodine, a ne činite što vam govorim?« Činiti ono što govori!

Mogao bi to biti moralizatorski zaključak. Ti – kao humorist – nikad ga ne bi potegao. Moram ga potegnuti ja kao biskup, koji svojim vjernicima preporuča: dogodi li vam se da iznova razmišljate o tri Iveka, tgri Štefa, tri Barice, koji su u svakome od nas, imajte u vidu osobito onog trećeg: onoga koji se sviđa Bogu!

Preveo: Mato LUKIN MARKIČIĆ

Marinko MARINOVIĆ

U Crnom Ogretku[1]

Bura je pivala
u Crnom Ogretku,
Zmija je snivala
u Crnom Ogretku.

Loza je plakala
u Crnom Ogretku,
Koka je kašljala
u Crnom Ogretku.

Sanja san Benkovac
u Crnom Ogretku,
Sanja san Karlovac
u Crnom Ogretku.

Naša san srce
u Crnom Ogretku,
Naša san Zagreb
u Crnom Ogretku.

1 Crni Ogretak – naziv ljutog kamenjara u selu Bruška kod Benkovca.

Ivan DAMIŠ

Bibliografski pogled u knjige o kardinalu Alojziju Stepincu

(Nastavak i završetak)

XV.

Nakon što je u Domovini »led probijen« zaredale su tijekom 1990. i kasnije knjige o kard. Stepincu. To posebice vrijedi za razdoblje u kojem je pobijedila demokracija i u Hrvatskoj je uspostavljena nova država.

Dr. Juraj Batelja koji je 1984. u Rimu doktorirao o kardinalu Stepincu, god. 1990. izdaje knjigu: »NAJLJEPŠE MARIJI — MISLI BLAGOPOKOJNOG KARDINALA — NADBISKUPA ALOJZIJA STEPINCA O ŠTOVANJU MAJKE BOŽJE«, Zagreb 1990., 114 str.

Predgovor knjizi napisao je sam kardinal Franjo Kuharić. Iz predgovora izdvajamo: »Cijenjeni čitatelji i naša vjernička javnost dobiva u ruke knjigu »NAJLJEPŠE MARIJI«. Velečasni gosp. dr. Juraj Batelja sabrao je »MISLI o Majci Božjoj Kardinala Alojzija Stepinca«. Uz misli djelo sadrži opširne uvodne misli i dodatke. Poznato je da je blažene uspomene Kardinal Alojzije Stepinac bio osobiti štovatelj presvete Bogorodice. O bezgrješnoj Djevici je često propovijedao: misli su izvirale iz njegove vjere i velike ljubavi prema Onoj koju nam Raspeti Sin Božji darova s križa: »Evo ti majke! (Iv 19,26)...«[49]

O širem kontekstu knjige pisao je o. dr. Bonaventura Duda: Stepinčeva marijanska ostavština vrlo je obilna.

Po Aleksi Benigaru, u Stepinčevoj se pismenoj ostavštini nalazi: 51 propovijed za sve subote u godini, 31 propovijed za svibanj, 49 propovijedi o Litanijama Lauretanskim, 11 propovijedi o Djevičinoj pjesmi »Veliča«, 10 propovijedi o stogodišnjici dogme Bezgrešnog Začeća, 31 propovijed o stogodišnjici lurdskih ukazanja. Više je njegovih propovijedi izdano za vrijeme njegova aktivnog nadbiskupovanja (1934-1946), osobito u Katoličkom listu. Velik dio propovijedi izdao je ciklostilom župnik Svete Marije u Zagrebu mons. Nikola Borić.

Svakako, Batelja je imao vrlo široko polje za paljetkovanje Stepinčevih marijanskih »misli«. Premda se to u ovakvu djelu ne mora očekivati, jer je namijenjeno neposrednim duhovnim koristima, čitatelj bi rado upoznao cijeli Stepinčev marijanski fond. Batelja upozorava na najvažnije izvore (str. 9-10, i 84-85). On nas u »misli« uvodi poglavljem Majka Božja u životu kardinala Stepinca, dok nam u prvom Dodatku pruža njegove životopisne podatke (str. 11-29 i 90-92). Misli raspoređuje na dvadeset i dvije velike teme: Bezgrešna Djevica — Marija Bogorodica — Majka Kristova itd. Na kraju nalazimo »Kazalo misli« (str. 86-89).«[50]

XVI.

Godine 1990. dr. Juraj Batelja izdao je i drugu knjigu o kardinalu. Bila je to njegova doktorska disertacija obranjena u Rimu 1984. godine.

U »Uvodnim mislima« autor Batelja ističe: »U svojoj trinaeststoljetnoj povijesti kršćanstva, hrvatski se narod pokazao vjernim Isusu Kristu i Evanđelju, te očitovao posebnu ljubav i pobožnost prema Majci Božjoj i odanost Rimskim Prvosvećenicima kao Petrovim nasljednicima. »To su«, reče Papa Ivan Pavao II, »najprepoznatljivije oznake duhovnosti u Hrvata«. Kao član i prvak Crkve u Hrvata, Alojzije Stepinac je na osebujan način živio u toj kršćanskoj kolijevci svoga naroda primljenu vjeru i pružio svjedočanstvo koje je značajan doprinos duhovnosti Crkve u Hrvata i draga baština života življenog u duhu evanđelja za opću Crkvu.

Do nedavna javnost nije smjela čuti njegovu riječ, njegov nauk, niti je bilo moguće osvijetliti njegovu osobu kroz prizmu vjere koja mu bijaše prvotno nadahnuće, snaga i cilj života. Ovo djelo, podijeljeno u tri dijela, pruža svojim čitateljima odgovor na postavljeno pitanje. Odgovor će biti utemeljen i predočen javnosti na osnovi njegovih riječi i okolnosti života kojima bijaše promicatelj, djelatnik i svjedok. Neka se on sam predstavi riječima i djelima kroz razdoblje uspona k oltaru i prve godine svećeništva, kroz doba svoga biskupskog djelovanja, te kroz razdoblje svoga tamnovanja.

Otkrivajući osobu kardinala Stepinca prikazom njegova života prožetog kršćanskim nadahnućem i katoličkom vjerom, nije mi ipak bilo moguće dati potpunu sliku njegova vjerničkog značaja. Ograničio sam se na glavne obrise njegova pastirskog rada i osobnih pregnuća: na pothvatu oko usklađenja rada Katoličke akcije, promicanje katoličkog tiska, njegovanje socijalne ljubavi, na brigu oko svetosti svećeničkog staleža i poziva svih vjernika na proživljen, postojan i neustrašiv kršćanski život.Čitatelju pružam na uvid zabilježenu gotovo svu njegovu pismenu ostavštinu. Na njoj zasnivam sve ovdje iznesene dokaze i tvrdnje. Tekstove ostavljam u onakvom pravopisnom i gramatičkom obliku kako ih je sam Kardinal oblikovao«.[51]

Uz obilnu literaturu knjiga je podijeljena na tri opsežna dijela:
- Tražitelj Božje volje u mladenačko doba (str. 51-105)
- Hrabar i neumoran pastir (str. 107-220)
- Osobne svjedočanstvo za vjeru kardinala Stepinca (str. 221-239).

Uz završne misli (str. 306) imamo i tri Dodatka:

Dodatak I

Dopis mons. Alojzija Stepinca, nadbiskupa zagrebačkog, gosp. Bogoljubu Jevtiću, predsjedniku ministarskog savjeta u Beogradu, o poštivanju vjerske slobode i slobodnom radu Katoličke akcije . . . . . str. 309

Dodatak II

Dopis Alojzija Stepinca, nadbiskupa zagrebačkog, preuzvišenom gospodinu mons. J. Hurleyu, Regentu Apostolske nuncijature u Beogradu, o razvoju odnosa između Crkve i države Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata . . str. 312

Dodatak III

Marija i svećenik današnjice:
Pismo koje je kardinal Alojzije Stepinac uputio svećenicima okupljenima na duhovnoj mjesečnoj obnovi u Remetama, 1954. g. . . . . str. 321
Sadržaj . . . . . str. 331

O knjizi su dali lijepo svjedočanstvo R(atko) Perić u Glasu Koncila i Drago Šimundža u »Crkvi u svijetu«.

Mons. Perić piše: »Ova knjiga (dijelom već objelodanjena na talijanskom), koju je autor branio na Institutu duhovnosti pri papinskom sveučilištu Gregorijani u Rimu 1984. g. To je zacijelo dosad najproučeniji pogled na Kardinalov duhovni lik i pastirsku brigu za povjerene mu duše, iznesen na 335 stranica velikog formata na temelju izvornih spisa i pisama. U prvom dijelu prikazan je Tražitelj Božje volje u mladenačko doba, od obiteljskog ozračja do biskupskog ređenja 1934. g. U drugom je dijelu opisan hrabar i neumoran Pastir, promicatelj mira, sloge, molitve i rada. Treći dio sadrži kardinalovo osobno svjedočanstvo za vjeru, gdje je obuhvaćen njegov ljudski, nacionalni i crkveni stav u mijenama društvenih zbivanja i u sužanjstvu u Krašiću, s dodatkom triju Kardinalovih pisama među kojima i ono nadbiskupu Hurleyu, regentu nuncijature u Beogradu, 1946... koje prikazuje odnose Crkve i države poslije rata ovdje prvi put objavljeno. Tko se god želi susresti s autentičnim Stepincem ne samo s razglašenim otpornikom predratnoj i poratnoj nasrtljivosti vlasti, nego s duhovnom njegovom biografijom, s čovjekom savjesti,svjedokom trajnih vrednota i velikanom Crkve u Hrvata u jednom od njezinih najtežih razdoblja povijesti, posegnut će za ovim dokumentarnim djelom. Iz knjige sustavno i razvojno izrasta osvojiteljski lik Stepinčev, dozrio na putu rada i patnje do vrhunskog svjedočenja koje Bog preko Crkve obično nagrađuje čašću oltara. Bila je potrebna takva knjiga, ali bi i njoj bolje pristajao opsežniji zaključak i imenski popis.«[52]

A dr. Šimundža bilježi: »Veličina, značaj i ugled kardinala Stepinca zanimali su i zanimaju mnoge autore i čitatelje u nas i u svijetu. Neporočnost njegova života, svećenička i biskupska načelnost, snaga riječi i istina djela nametnule su ga za primjer nevinosti i žrtve u komunističkim poratnim čistkama i ideološkim bitkama, kad se čitav jedan sistem urotio protiv čovjeka i njegova dostojanstva, vjere i duhovnog nasljeđa. Stepinac je u tim tragičnim vremenima svijetlio poput svjetionika i — morao je, poput milijuna drugih, nestati. No, njegov svijetli lik, unatoč nasilju i mržnji, nije izgubio svoju privlačnost i snagu. Zato mu nisu potrebne nikakve rehabilitacije.

U rukama nam je bogata monografija, doktorska radnja svećenika Jurja Batelje, koja cjelovito prikazuje kardinala Stepinca u prvom redu njegov duhovni lik i pastoralnu skrb u kojima naš Kardinal dolazi do izražaja kao čovjek, svećenik, biskup, pastir i svjedok (martir). Nema u njoj političkih rasprava ni politikanstva što su bezrazložno nametnuli ideološki protivnici.[53]

XVII.

Godina 1990. zbilja je bila plodna po izdanjima knjiga o kardinalu Stepincu u Hrvatskoj. Sloboda se odjednom pojavila i kod nas i na neki način sve zatekla.

Kako u domovini zapravo nije bilo pripremljenih životopisa o Stepincu, prešlo se na pretiske izdanja koje je objavilo hrvatsko iseljeništvo. Tako smo u dnevnoj štampi pročitali da je u »dvorani Vijenac« Bogoslovnog sjemeništa na Kaptolu 29. dne 22. 4. 1991. upriličena promocija dvaju svezaka zbornika »Stepinac mu je ime« Vinka Nikolića, tiskanog u izdanju Kršćanske sadašnjosti, što je prvo domovinsko izdanje zbornika, koji je zapravo reprint prvog izdanja »Hrvatske revije« tiskano u Barceloni 1978. godine. Dopuštajući čitatelju da zaključuje samostalno na temelju dokumenata i svjedočanstva (kako i sam podnaslov navodi 'Zbornik uspomena, svjedočanstva i dokumenata'), Nikolić je priredio građu za biografiju pokojnog kardinala Stepinca, rekao je glavni urednik Kršćanske sadašnjosti dr. Aldo Starić«.[54]

O knjizi je na promociji toga dana, govorio i sam prof. Vinko Nikolić. Prema »Vjesniku«, Nikolić je rekao: »Stepinac je bio uzvišeni svijetli lik i prva zraka svjetla za nas u emigraciji, čiju sam povijest, opisanu u pjesmi »Svjetlo na Gori« napisanoj u njegovu čast, usporedio sa slavnom poviješću od prije dvije tisuće godina. Zahvalan sam Turčinoviću koji je nastojao da knjiga što prije dospije u javnost, radostan što je baš tom knjigom otvoren put emigrantskoj književnosti u domovini«.[55]

Na promociji je još rečeno da je Vinko Nikolić kao: »autor zbornika koji je iz Argentine kao emigrant pratio suđenje Stepincu i u to vrijeme počeo skupljati potrebni materijal na moguću primjedbu da je tema postala u našem vremenu arhivskom. Odgovorio je da zasigurno nije, jer je po njegovu mišljenju važno da su prikupljena svjedočenja brojnih svjedoka, od kojih danas 70-80 posto više nije među živim«.[56]

Iako smo već prikazali izdanje »Stepinac mu je ime« koje je izišlo u emigraciji neće biti na odmet iznijeti još neka novija zapažanja prof. V. Nikolića. Primjerice za »Glas Koncila«, Nikolić je tim povodom kazao: »Stepinca sam za cijelo vrijeme NDH doživljavao i doživljavam ga kao savjest jednoga naroda. Svi smo znali da gotovo svakodnevno prosvjeduje. Odnosili smo se prema njemu s najvećom ljubavlju i poštovanjem već i prije rata. Sjećam se kako smo mu nas tisuće studenata klicali kad je 1934. postao nadbiskupom koadjutorom. Smatrali smo ga rodoljubom i svecem, što se osobito potvrdilo u ratno doba. Posebno želim istaknuti da je Stepinčev lik nakon rata bio sudbonosan za Hrvate izvan domovine. Mi smo posvuda bili toliko ocrnjeni, oklevetani, maltretirani. O nama se najružnije pisalo. Prva svijetla zraka koja je pala na nas u izbjeglištvu bila je pojava kardinala Stepinca, odjek te pojave u svjetskoj javnosti. Dok sam još bio u logoru u Italiji, napisao sam mu pjesmu, a poslije sam godinama sakupljao dokumente i svjedočanstva o njemu. Sve sam to objavio u zborniku u dva sveska pod naslovom »Stepinac mu je ime«. Nisam tu ulazio ni u kakve kritičke sudove nego sam nastojao iznijeti što više provjerene građe da bi poslije u mirnim vremenima objektivni ljudi mogli proučiti i rasuđivati. Ima tu svjedočanstava od najistaknutijih ljudi onoga doba, ima svjedočanstava od običnih ljudi, ima i takvih koja su ovjerovljena kod javnih bilježnika, od američkih liječnika koji su svjedočili da je Stepinac umro od posljedica onoga što je na robiji pretrpio. Sve će to trebati proučiti da se dobije pravi uvid u lik i djelo jednog od najvećih Hrvata. U predgovoru te knjige napisao sam da će moj prvi korak, vratim li se ikad u domovinu, biti na njegov grob. Tako sam i učinio.[57]

Posebno je važna ideja prof. Nikolića s promocije — kad je rekao da je djelo kardinala A. Stepinca tako veliko da bi bilo potrebno osnovati poseban Institut koji

bi to Stepinčevo djelo proučavao: »Ta prikupljena dokumentacija i svjedočanstva nisu arhivska građa. Ovo je za Hrvatsku novo gradivo, jer Stepinac ne može ući u arhiv. Stepinac je nešto svagdanje i prisutan s nama«. Zatim je Nikolić ponovno upozorio na nužnost osnivanja »Instituta Alojzije Stepinac«, koji bi prostudirao njegov život, njegov rad, borbu i patnju jer se nekoliko desetljeća hrvatske i crkvene i nacionalne povijesti događa u znaku i imenu kardinala Stepinca«.[58]

XIX

Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu »Glas koncila«, o tridesetoj obljetnici smrti nadbiskupa kardinala Alojzija Stepinca izdao je knjigu kardinala dr Franje Kuharića »PORUKE SA STEPINČEVA GROBA«. Propovijedi zagrebačkog nadbiskupa kardinala Franje Kuharića u zagrebačkoj katedrali na obljetnici smrti blagopokojnog kardinala Alojzija Stepinca, Zagreb 1990, 198 stranica.

Tu su objavljene 22 propovijedi kardinala Kuharića. Što je to uznemiravalo komuniste i posebice Stepinčevog javnog tužitelja Jakova Blaževića te druge neprijatelje Crkve, mogli su se sada čitatelji uvjeriti. Ujedno se na jedan poseban način može uočiti lik kardinala Stepinca i njegove kreposti, odanost Katoličkoj crkvi i hrvatskom narodu.

Pokojni dr Josip Buturac zgodno je sumirao ove propovijedi: »1970. u propovijedi spominje se Stepinčeva životna lozinka »In Te, Domine, speravi!«; njegova ponizna molba za oproštenje onima koje je bilo u čemu povrijedio; on kao štovatelj Euharistije i Presvete Bogorodice.

1971. ističe se da je nadbiskup Stepinac svjesno proživljavao u svojoj duši burne događaje Crkve i svoga naroda; zato je bio veoma ozbiljan i uvijek zamišljen, govorio je promišljeno i odvagnuto, prožet vjerom, duhovno izgrađen. Stepinčeva ličnost je opomena onima koji često o ozbiljnim stvarima govore neozbiljno i površno.

1973. kaže se kako je nadbiskup Stepinac tvarna dobra Crkve upotrebljavao za otvaranje novih župa i pomaganje siromaha. Poziva se povjesničare da se osoba kardinala Stepinca i njegov život obrađuju znanstveno, tj. mirno i pošteno.

1974. ističe se Stepinčevo štovanje Božjeg veličanstva i ljudske osobe; bio je svjestan tereta koji preuzima biskupskom posvetom sa 36 g. života i 5 g. svećeništva.

1975. u propovijedi napominje se kako se nadbiskup Stepinac zauzimao za siromahe, progonjene, utamničene prosvjeduje se protiv onih koji nadbiskupa Stepinca zovu ratnim zločincem, ali se i poziva na praštanje.

1976. govori se o nepokolebivoj Stepinčevoj ljubavi prema Katoličkoj crkvi i Svetoj Stolici.

1977. spominje se, kako je nadbiskup Stepinac javno i hrabro, osuđivao rasističku ideologiju te progone Židova i Roma i dr.

1978. u propovijedi pripovijedaju se značajnije zgode iz Stepinčeva života, njegove mladosti i djelovanja crkvenoga poglavara.

1979. govori se o tome s koliko je bola nadbiskup Stepinac doživljavao ratne patnje svoga i drugih naroda.

1980. spominje se Stepinčeva mladost, njegovo djelovanje u ratu i njegova oporuka, koja svjedoči o njegovu posvemašnjem siromaštvu.

1981. Optužnica protiv nadbiskupa Stepinca nije bila osnovana, svjedoci za njega nisu mogli nastupiti, vjerske prijelaze tražili su sami prijelaznici da se zaštite od časovitog političkog bezumlja, koga je bilo u raznim stranama svijeta u svako doba.

1982. Nadbiskup Stepinac bori se za slobodu Crkve, od Crkve i Katoličke akcije odbija svako miješanje u dnevnu i stranačku politiku.

1983. Nadbiskup Stepinac kaže da se u ljubavi prema hrvatskom narodu ne da ni od koga natkriliti, zato ga odvraća od zabluda.

1984. Nadbiskup Stepinac zauzima se za progonjene Židove, koji su mu zato zahvalni, također za Srbe, Rome i druge.

1985. Zagrebački Srbin daje svjedočanstvo o čestitosti i neporočnosti kard. Stepinca i Katoličke Crkve, ali to ne prihvaćaju oni koji imaju vlast.

1986. Nadbiskup Stepinac prije rata osniva javne kuhinje za zagrebačke siromahe, poslije prihvaća progonjene Židove da im se osigura smještaj i prehrana, briga karitasa za srpsku djecu, za prijelaznike ljubav.

1987. Nadbiskup Stepinac brani dostojanstvo ljudske osobe.

1988. Nježna pobožnost prema Mariji u cijelom životu Alojzija Stepinca.

1989. Nadbiskup Stepinac uči da je ljubav prema domovini kršćanska dužnost, ali oštro osuđuje svaku međunarodnu mržnju.

1990. Nadbiskup Stepinac djelovao je hrabro i strpljivo u sudbonosnom povijesnom vremenu. Crkva moli na njegovu grobu.

Na kraju knjige govori se o smrti i pokopu kardinala Stepinca.[59]

XX

Šesta knjiga koja se pojavila 1990. godine u demokratskoj Hrvatskoj imala je naslov »TROSTRUKI MIT. ŽIVOT ZAGREBAČKOG NADBISKUPA ALOJZIJA STEPINCA«, Zagreb, Izdavač: TZG P. GOLIA d. o. o. Trebnje, 1990. 176 stranica.

Autorica knjige je Stella Alexander koja se već 30 godina bavi istraživanjem odnosa Crkve i države u istočnoj Europi, posebice na teritoriju bivše Jugoslavije. Djelo je prevedeno s engleskog i naslov je izvornika »Stella Alexander — The Triple Myth. A Life of Archbishop Alojzije Stepinac — Boulder (Columbia University Press), New York 1987«. Preveo: Mate Maras.

U pozivu na pretplatu za knjigu »Glas koncila« je pisao: »Američka povjesničarka Stella Alexander proučila je sve dostupne izvore i konzultirala mnoge svjedoke događaja da bi nezavisno i objektivno prikazala vrijeme, ljude i povijesna zbivanja u kojima je nastojao »trostruki mit«. Pred čitateljem se prvi put pojavljuje Alojzije Stepinac kao čovjek od krvi i mesa, lišen zanosnih pohvala i ogorčenih pokuda, da bi na temelju golih činjenica izrastao u punoj ljudskoj veličini.

Za komunističku vlast predstavljao je žestoka protivnika, koji se otvoreno pobunio protiv novog poretka, pa je godine 1946. uhapšen, izveden pred sud i osuđen na dugogodišnji zatvor.

Za hijerarhiju pravoslavne Crkve on je glavni krivac za pokolj, progon i prisilno pokrštavanje Srba u ratu.

Za hrvatske katolike postao je likom neokaljana sveca i ispaćena mučenika, koji je nepokoljebljivo odbijao svaki kompromis s komunistima.[60]

Uz Izvore (str. 9-10) i Uvod (str. 11-13), knjiga ima 15 poglavlja (str. 14-153), te Bilješke (str. 154-163), Bibliografiju (str. 164-165), Bilješku o autoru (str. 166), te fotografije (str. 167-176).

Evo rasporeda poglavlja knjige:

Prvo poglavlje	MLADOST I KASNI POZIV	14
Drugo poglavlje	MLADI NADBISKUP-KOADJUTOR	22
Treće poglavlje	NEUSPOSTAVLJENI KONKORDAT	29
Četvrto poglavlje	»KATOLIČKA AKCIJA«	36
Peto poglavlje	ŽIVOT BISKUPIJE: PRVIH PET GODINA	41
Šesto poglavlje	VATIKAN I USTAŠE	49
Sedmo poglavlje	STEPINAC I USTAŠE	56
Osmo poglavlje	RAZOČARANJE	69
Deveto poglavlje	SLOM	81
Deseto poglavlje	SUKOB S NOVIM VLASTODRŠCIMA	86
Jedanaesto poglavlje	PRVO SUĐENJE ZA RATNE ZLOČINE	101
Dvanaesto poglavlje	SUĐENJE NADBISKUPU STEPINCU	105
Trinaesto poglavlje	ZATVOR I KONFINACIJA	130
Četrnaesto poglavlje	SMRT I POKOP NADBISKUPA KARDINALA	146
Petnaesto poglavlje	TRAJNE POSLJEDICE	150

O Kardinalu Stepincu pisali su osim Stelle Alexander i drugi strani pisci.[61] Koliko je i je li uspjela gđa Alexander shvatiti naše hrvatske prilike i tragičan odnos komunizma te velikosrpstva prema Kardinalu pokušao je ocijeniti povjesničar i novinar Željko Krušelj: »Za autoricu knjige nema nikakvih dvojbi da je Stepinac istovremeno i junak i žrtva, ali iz različitih političkih motiva, trostrukog mita: katoličkog, komunističkog i pravoslavnog. Prvi su u njemu uvijek gledali beskompromisnog borca za autentične hrvatske interese, zacijelo stoga što se znao suprotstaviti i fašizmu i komunizmu (»Pavelić ga je smatrao svojim glavnim političkim oponentom«) ujedno spašavajući veliki broj Srba i Židova. Ortodoksni komunizam nije dijelio to mišljenje, spočitavajući zagrebačkom nadbiskupu prešutnu podršku ustaškoj strahovladi, ali i žestoki antikomunizam (»Zašto Stepinac nije Paveliću pisao pastirska pisma!?«) Pravoslavna je hijerarhija, a i srbijanska historiografija, u Stepincu vidjela pravo oličenje progona nad srpskim stanovništvom u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, posebno mu zamjerajući nazočnost u državnoj komisiji za prekrštavanje (»Stepinac se uvijek zalagao za povratak otpadnika k pravoj vjeri«).

Stella Alexander dokumentirano odbbacuje tu trostruku mistifikaciju, dokazujući da su kontroverzni dometi Stepinčeva nadbiskupovanja proizlazili iz njegovih osobnih ograničenja, ponajprije zbog bezmjerne vjernosti Papi i Vatikanu, zatim političke opčinjenosti idejom o samostalnoj hrvatskoj državi, kao i duboko konzervativnih nazora o svim društvenim pitanjima svog vremena. U tim je postulatima praćenim i osobnim asketizmom, Stepinac bio »tvrd i nepokolebljiv«, nikada se ne povinujući pritiscima velikosrpske, ustaške ili komunističke vlasti. Rezultat je takve postojanosti bilo uvjerenje svake od tih strana da je Stepinac »zagovornik« i »pritajeni eksponent« onih drugih. Za ustaše je on zauvijek ostao »solunac«, za komuniste »ustaški ideolog«, a za Srbe čak i »ratni zločinac«.

Razarajući mit koji su katolici desetljećima stvarali o zagrebačkom nadbiskupu, Stella Alexander uočava da je Stepinac prekršio zakletvu danu beogradskom Dvoru, jer je 16. travnja 1941, dan prije kapitualacije Kraljevine Jugoslavije posjetio Pavelića i blagoslovio ustašku državu. On je također svakog 10. travnja držao svečane mise povodom godišnjice uspostave Nezavisne Države Hrvatske, što je u tadašnjoj javnosti stvaralo dojam o pupčanoj vezanosti Crkve i države. Razlog tom vidu »podrške« režimu, makar on bio samo manifestacioni, američka je historičarka vidjela u Stepinčevom stavu da je samostalna hrvatska država trajna tekovina, pogotovu nakon dva desetljeća velikosrpske diktature, a da se vlast, poput tadašnje ustaške, može i mora mijenjati.

Komunističkom mitu o Stepincu, smatra Alexandrova, mora se prigovoriti to da ne uzima u obzir svu represivnost nove vlasti, pogotovo kada se radilo o tretmanu katoličkog svećenstva, koje je masovno proganjano, a u nemalom broju i fizički likvidirano. Iz današnjeg su aspekta opravdane sve Stepinčeve pismene i usmene žalbe Titu i Bakariću, jer je nagla ateizacija države provedena ponajprije na štetu katoličke crkve. Ništa manje nije bitno niti to da su komunističke vlasti tolerirale Stepinca tako dugo dok je postojala nada da će prihvatiti politiku osamostaljenja od Vatikana i formirati nacionalnu crkvu, zacijelo i po uzoru na Srpsku pravoslavnu crkvu. Stepinčevo odlučno odbijanje takvog plana, a ne podrška Paveliću i poslijeratnim ustaškim »križarima«, bilo je i razlog njegova hapšenja, suđenja, utamničenja i konfinacije. Vrijeme je međutim pokazalo da su u neargumentirane komunističke optužbe protiv Stepinca prestali vjerovati i njegovi žreci, a tragična je sudbina od zagrebačkog nadbiskupa učinila pučkog sveca.

Pukotine u pravoslavnom mitu o Stepincu još su mnogobrojnije. Stella Alexander tvrdi da su se zagrebački nadbiskup i Poglavnik sretali samo onda kada se to nije moglo izbjeći i da su ta viđenja bila kurtoazna, s obzirom na snažne međusobne animozitete. Stepinac je od svibnja 1945. učestalo napadao Pavelića zbog zločina ustaškog režima, osobno intervenirajući za čitav niz utamničenih Srba i Židova. Krunska optužba, ona za pokrštavanje, također je labava, jer je Stepinac postao član te komisije Poglavnikovom voljom, ne bi li rezultati njezina rada bili primječiviji svjetskoj javnosti. Iz dokumenata se, smatra Alexsandrova, zapaža kako se Stepinac protivio nasilnom pokatoličenju, što se u potpunosti uklapalo i u njegovo konzervativno shvaćanje morala. Kada je i pristajao na promjene vjere mimo uobičajene procedure, činio je to da bi spriječio nove progone srpskog stanovništva. Ako se unatoč svega toga inzistira na Stepinčevu »ustaštvu« zaključuje autorica knjige, onda je to radi prebacivanja odgovornosti za ustaške zločine na šire slojeve katoličkog stanovništva, što je, međutim problem sasvim druge vrste.

Jedine slabosti u knjizi Stelle Alexander proizlaze iz manjkavosti izvorne građe kojom se služila. Najveći je hendikep bila nemogućnost cjelovitog uvida u Stepinčev dnevnik, prezentiran jugoslavenskoj javnosti dvije godine nakon američkog izdanja knjige, pa se autorica morala služiti citatima s montiranog sudskog procesa, u kojima je nerijetko mijenjan smisao teksta. Sukladnost teza u studiji Stelle Alexander i nadbiskupovom dnevniku, dakle knjige o Stepincu i Stepinca o sebi samom, ipak je tolika da oni neupućeniji to gotovo i ne primjećuju.[62]

XXI

Vidjeli smo, kako su se izdavači u Hrvatskoj u netom izborenoj demokratskoj promjeni 1990. godine požurili s izdanjima o kardinalu Stepincu. Izdano je ono najvažnije da ljudi, naročito mladi, koji su godinama o kardinalu Stepincu slušali najgore laži, mogu čuti pravu istinu o njemu. U godini 1991. objavljena je brošurica »STEPINČEVO DOBA« autora vlč. Živka Kustića, dugogodišnjeg urednika »Glasa Koncila«. Knjižica je izdana u Zagrebu, ima 58 stranica, a izdavač je »Studio Promotion« iz Zagreba. Brošura se mogla nabaviti i u kioscima. Ukusno opremljena zacijelo je htjela postići cilj — doći u što većoj mjeri među narod. Suradnik na izdanju bio je filmski režiser Jakov Sedlar, jer je knjižica i pisana za videokazetu, odnosno dokumentarni film »Stepinac — znak vremena« J. Sedlara.[63]

No nas zanima ocjena ove brošure koja je izvrsno ocijenjena u Glasu koncila pod naslovom »Stepinčevo doba« — vrijedna knjižica s teškim pogreškama: »Knjižica o kardinalu Stepincu što se ovih tjedana prodaje po kioscima zaslužuje osim pohvala i stanovite ozbiljne zamjerke. Nakon uvodnog teksta iz pera kardinala Franje Kuharića, otisnut je cjeloviti tekst Živka Kustića pod naslovom »Stepinčevo doba«. Riječ je o cjelovitom tekstu koji je napisan za film (video-kasetu) režisera Jakova Sedlara »Stepinac — znak vremena«. Režiser je većinu teksta upotrijebio kao stanovite scenarijske smjernice za kompoziciju dragocijenih arhivskih filmova od kojih je složena ta video-kaseta, a oko trećinu teksta u filmu čita glumac Miholjević. Ova pak knjižica u izdanju »Studio Promotion« sadrži cjeloviti tekst oko 60 novinarskih kartica, te zainteresirani to mogu naći cjelinu onoga što je pisac htio reći. Na luksuznom kunzdruk-papiru knjižica sadrži i cijeli mali album fotografija iz Stepinčeva života i posebno njegova krašičkog okoliša. Nažalost, čovjek koji je pisao potpise pod slike (je li to urednik fotografije i snimke koji je naveden u impresumu?) načinio je nekoliko vrlo neukusnih pogrešaka, pokazavši njima začudno neodgovorno nezanje. Tako se ispod fotografije koja prikazuje sačuvan komadić platna košulje što je dodirivala tijelo blaženog Grgura kardinala Barbariga, glasovitog padovanskog biskupa iz 17. st., nalazi potpis »Mošti Svetoga Roka, dar prijatelja kardinala B. Gregora«. Pisac teksta knjižice nije sudjelovao ni u izboru fotografija ni u pisanju njihovih potpisa. Ni režiser filma nije s tim ništa imao. Bit će da je to promaklo i glavnom i odgovornom uredniku toga izdanja Borisu Grbinu. No taj je slučaj još jedno upozorenje da se provođenjem, izlaganjem i tumačenjem raznolike i raznorodne crkvene baštine ne smiju baviti nestručnjaci. Latinski, naime, natpis što ga je naš nestručnjak pošao prevoditi — govori »De Sacro Rochetto...« Čovjek s kakvim-takvim ministrantskim stažom sjetio bi se da »rochetto« nije deminutiv imena Rok nego liturgijska košulja, roketa. Teže bi se sjetio da se latinska riječ »sacer« ne upotrebljava za svete osobe koje se označuju riječju »sanctus« nego za posvećene stvari. Mimo svaku je pamet od blaženog Grgura Barbadige ili Barbariga iz 17. st. načiniti Stepinčeva suvremenika i prijatelja, koji bi njemu poslao na dar moći nekoga svetog Ročića. A i najpovršnijem znalcu hrvatske religijske terminologije ne bi mogla promaći greška da mjesto »moći« (relikvije) napiše »mošti«.

Možda je ta primjedba preopširna, ali je znakovita i trebala bi biti poučna. Već na slijedećoj foto-stranici glineni kipići Mile Wood, od kojih jedna prikazuje jednoga betlehemskog poklonika pred jaslicama, a druga izdajnika Judu u očajanju, opisani su

kao »Skulpture svetaca od kojih se nije odvajao«. Uz fotografiju glinenog pokala na kom vrlo prepoznatljivo piše »Slet orelstva v Brne 1922«. piše da je to kardinalova uspomena sa Sokolskog sleta održanog 1922. godine u Bernu. Tko ne zna razlikovati onodobno orlovstvo i sokolstvo ne smije sudjelovati u tekstovima o crkvenom životu onih godina. Uz fotografiju nakon str. 48. gdje se vidi trag krvi na komadu gaze, zacijelo zbog nekog neugodnijeg liječničkog zahvata u doba Stepinčeve bolesti, površni sastavljač napisao je da se to »prepoznaju tragovi policijskih metoda u istražnom zatvoru«. Zacijelo nije čovjek pročitao Kustićeva teksta na lijevoj stranici iz kojeg slijedi da nadbiskupa Stepinca u zatvoru nisu fizički mučili. A da su ga i mučili, kako bi se komad okrvavljene medicinske gaze iz istražnog zatvora g. 1946. našao pohranjen u Krašiću g. 1960. Nije li sastavljač toga teksta površno »brao poene« računajući na nekritičku osjetljivost pobožnih čitatelja? Valjda su tako nekako postupili u srednjem vijeku krivotvoritelji i preprodavači relikvija poput pera iz krila Gabrijela arkanđela, Isusovih pelenica i slično. Reklo bi se da postoji opasnost ponovnog bujanja takvih štetočinja. Možda bi trebalo zamjeriti autoru teksta što prije puštanja izdanja u tisak nije tražio pregled svih tekstova u knjižici. No, to nije bila njegova dužnost. Knjižica je, unatoč navedenim malim, ali teškim pogreškama u cjelini vrijedna ozbiljnog čitanja.[64]

XXII

Već smo ranije istaknuli da se nakon životopisa, koji su u Hrvatskoj na osobit način objavljivani 1990. godine — osjećala potreba da se u detalje obrade pojedine epizode u svezi s kardinalom Stepincem. Drugim riječima da izađu monografije koje će osvijetliti i najdelikatnije odnose s ličnostima s kojima je bilo kakvu vezu imao nadbiskup kard. Stepinac. Mislim da je to dobro uočio dr. Ivan Mužić.

»Svako djelo Ivana Mužića nov je pristup najosjetljivijim temama moderne hrvatske povijesti. Rezultati, koje on iznosi, nikoga ne ostavljaju ravnodušnim. Autor je doživio mediokritetske napadaje pojedinca iz starih, javnih i tajnih struktura vlasti. Istodobno je on stekao velika priznanja stručnjaka u zemlji i u inozemstvu. Jedan od njih — Bogdan Radica smatra Mužića »najvećim našim suvremenim političkim povjesnikom«. (Hrvatska revija, XXXVII/1987, 3. 453). Činjenica je da se poslije isteka stanovitog vremena po objavljivanju pojedinih Mužićevih knjiga njegovi zaključci, makar i šutke, gotovo u cijelosti prihvaćaju«.[65]

Tako je dr Ivan Mužić u Splitu 1991., u izdanju »Logosa« objelodanio knjigu »PAVELIĆ I STEPINAC«, 188 stranica.

Sadržaj je Mužićeve knjige slijedeći:

Predgovor 5
Ante Pavelić i pravoslavlje 13
Alojzije Stepinac i hrvatska država 61
Ideje Zapada i Istoka u Hrvata (Pogovor) 99
Prilozi 109
Moja sjećanja od god. 1914. do god. 1918. (Ambrozije Benković) 111
Mandićevo svjedočanstvo o odnosu Katoličke crkve u Hrvata prema državi Jugoslaviji 117

Istina o tobožnjem prekrštavanju pravoslavnih (Ante Pavelić) 131
Poslanica Hrvatskog katoličkog episkopata od 24. ožujka god. 1945 155
Pastirsko pismo od 20. rujna god. 1945 161
Kazalo osoba 181

Poznate su mi dvije recenzije knjige iz kojih donosim pojedine ocjene.

U »Večernjem listu« na Mužićevu knjigu osvrnuo se Tomislav Sabljak: »Da bi se još bolje osvijetlio lik kardinala Stepinca, dobro će doći novoizašla knjiga Ivana Mužića, povjesničara iz Splita, pod naslovom »Pavelić i Stepinac« (Logos, Split), jer će pokazati djelovanje Stepinca i u okrutnim vremenima II. svjetskog rata i njegovu oporbu spram Pavelića. Knjiga je zapravo začetak raspre o Paveliću i njegovu odnosu spram pravoslavlja, posebice prema hrvatskoj pravoslavnoj crkvi. Drugi dio knjige bavi se kardinalom Stepincem, koji je još 1938. u Biskupiji kod Knina osudio fašističku ideologiju, ufajući se da će nova rasistička »kultura« zaobići hrvatski narod.

Dok je Stepinac bivao sve zabrinutiji zbog zamaha nacizma, Pavelić je u emigraciji kovao ostvarenje svojih ustaških načela, pretvarajući svoju organizaciju od oslobodilačke političke stranke u fašističku stranku, po uzoru na Hitlera i Musolinija. Zaista opsjednut samostalnošću Hrvatske, Pavelić se htio ne htio našao između Hitlera i Musolinija, o čemu nam opširnije elaborira Krizman u svojim poznatim knjigama o ustaškom pokretu i njegovom vođi Anti Paveliću. Rješenje hrvatskog pitanja Pavelić nije vidio u zajednici s ostalim južnoslavenskim narodima, no morao je računati na u hrvatske krajeve doseljene Vlahe, koji su pod pritiskom Srpske pravoslavne crkve postajali žešći Srbi od pravih Srbijanaca.

Eugen Kvaternik je 1861., na primanju kod hrvatskog bana, natuknuo potrebu stvaranja hrvatske pravoslavne crkve. Dakle, za Srbe u Hrvatskoj trebalo je ostvariti Kvaternikov san o hrvatskoj pravoslavnoj crkvi, koja bi tako čvršćim vezama povezala srpski pravoslavni narod u Hrvatskoj s Hrvatima, a zaustavila bi se neviđena politička antihrvatska propaganda koju je vršila Srpska pravoslavna crkva. Poznato je da je na ruku toj velikosrpskoj propagandi išao i sam Khuen Hédervary, jer je pod njegovom jurisdikcijom donesen zakon da se pravoslavno pučanstvo izuzima ispod nadležnosti Grčko-istočne crkve, te ga se uključuje u Srpsku pravoslavnu crkvu, podvrgavši ga pod srpsko-pravoslavnu patrijaršiju. Time je konačno potpuno otvoren put posrbljivanju čak i dijelova katoličkog pučanstva u Hrvatskoj. O tome nam svjedoči nedvojbeno poznata Frasova »Topografija Karlovačke Vojne Krajine« (1835).

Pravoslavlje je bilo trn u oku Paveliću: srpsko pitanje u Hrvatskoj on je po načelima pokreta trebao riješiti iseljavanjem, prekrštavanjem i fizičkim likvidacijama. Mora se reći da je čak bio mnogo tolerantniji prema Židovima i da je ne jednom isticao, na prosvjede protiv progona Židova, da te progone čini Gestapo. Gledajući cifre, mora se reći da je Nedićeva fašistička Srbija, pod okriljem Srpske pravoslavne crkve, dopustila likvidaciju Židova u Srbiji, koji su provodili nacisti i da je u Srbiji tijekom II svjetskog rata stradalo 40.000 Židova. No, srbijanska propaganda u prvim poratnim godinama uspjela je svijetu podastrijeti čitav niz falsifikata kako bi za sve pogrome Židova na tlu Jugoslavije okrivila hrvatski narod, ne spominjući zastrašujući broj likvidiranih Židova u samoj Srbiji.

Na stranu ideološke stramputice ustaških ideologa da su svi pravoslavci velikim dijelom hrvatskog porijekla (Lorković, Budak), ili pak ideologa četništva koji su negirali postojanje hrvatske nacionalnosti, činjenica je da je Pavelić bulaznio o

hrvatskoj pravoslavnoj crkvi i poduzeo neke konkretne korake kada nitko od hrvatskih Srba više nije vjerovao ni u prekrštavanje ni u postojanje autokefalne hrvatske pravoslavne crkve. Okovan uzama nacizma, Pavelić nije mogao zauzdati progone, a jačanje hrvatskog antifašističkog bloka na bojnom polju svodilo je ovog političara kratkog daha na marionetu njegovih naredbodavaca, Hitlera i Mussolinija. Rasprodajući Hrvatsku, dovodeći talijanskog kralja od metra i po u Hrvatsku, okružen tzv. »nastašama«, »divljim ustašama«, barabama, provokatorima, agentima i senilcima, Pavelić je srljao u vlastitu propast – hrvatski narod uvidio je da ustaški pokret nije nikakav oslobodilački pokret, da je fašizam ideologija koja nosi neviđeno zlo čovječanstvu, da se srpsko pitanje ne može riješiti onako kako su zamišljali ustaški vlastodršci, ali ni onako kako je zamišljala Moljevićeva četnička velikosrpska hegemonistička propaganda i propaganda Srpske pravoslavne crkve preko svog Memoranduma (1941).

Stepinac je uočio svu opasnost Pavelićeve politike, te je odmah 1941. počeo s prosvjedima o progonima Srba i Židova, a 1943. u katedrali naglašava da svaki čovjek, bez obzira kojoj rasi ili naciji pripadao, nosi božji pečat. Sveta Stolica objelodanila je 1975. dokumente iz doba rata u kojima su navedene 34 značajne intervencije koje je poduzimala Katolička crkva u Hrvatskoj u prvim ratnim godinama. No, usprkos oporbi prema Paveliću, Stepinac se našao na optuženičkoj klupi kao izdajnik, pod optužbom kao da je najveći zlikovac. Time se je komunistička vlast dobrano diskvalificirala pred demokratskim svijetom, a njene metode montiranog procesa podsjetile su na čuvene montirane Staljinove procese«.[66]

Nešto je drugačijeg mišljenja o ovoj knjizi bio zagrebački povjesnik i publicist Mladen Švab: Djelo je utemeljeno na brojnim do danas, napose u hrvatskoj historiografiji, neupotrebljavanim izdanjima iz hrvatske dijaspore, pa to čini i njegovu najveću vrijednost, uz, dakako, opširan prilog u kojem su objavljena slijedeća vrela: sjećanja Ambrozija Benkovića o katoličkoj crkvi u Bosni i Hercegovini za prvog svjetskog rata; zatim Dominika Mandića o odnosu katoličke crkve u Hrvata prema prvoj Jugoslaviji – ranije poznato iz Hrvatske revije 1976; opširniji odlomak Istina o tobožnjem prekrštavanju pravoslavnih iz Pavelićeve smrtne poslijeratne knjige sjećanja Doživljaji II. Slijede: cjelovit tekst Poslanice hrvatskog katoličkog episkopa od 24. ožujka 1945. i Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije, izdano s općih biskupskih konferencija u Zagrebu dne 20. rujna 1945. te govor kardinala Franje Kuharića o Stepincu.

Glede naslova najinstruktivniji je dio Alojzije Stepinac i Hrvatska država, str. 63-81, u kojem je zaista, ali nepotpuno, osvjetljena djelatnost zagrebačkog nadbiskupa Stepinca u Pavelićevoj Endehaziji.

Upotrebljavajući niz dosad nekorištenih vrela, čak i onih koja povjesničari nikada ne bi uzeli kao izvor relevantnih podataka npr. razne materijalne rađene u vrijeme komunističkog »samoupravljanja« komisija za idejno-teorijski rad ili sličnih tijela za operativne potrebe izgradnje i usmjeravanja pravaca komunističkih propagandnih akcija, Mužić nije pokazao dovoljnu kritičnost. Takva vrela mogu jedino ilustrirati domet njihovih autora, kao i opću klimu svog vremena, a ne jednoga ranijeg, koje je predmet Mužićeve knjige.

Drugi i veći nedostatak – ali kojeg ni Mužić ni itko drugi za sada ne može prevladati-jest odsustvo prethodnih arhivskih istraživanja kako u zemlji tako i u

inozemstvu. Dio, ali selekcionirane, građe Vatikanskog arhiva i Zagrebačkog nadbiskupskog arhiva Mužić s uspjehom koristi, ali i opet izbjegava pokazati širi povijesni kontekst pojedinih konkretnih Pavelićevih akcija kao što je osnivanje hrvatske pravoslavne crkve ili brojnih Stepinčevih prosvjeda na svim razinama endehaške uprave od Pavelića do ministara i drugih nižih razina činovničkog aparata NDH.

Strogo uzevši, opširno navođenje dokumenata o pojedinim događajima, umjesto Mužićeve vlastite interpretacije, nije poželjno, ali kako je većina upotrebljenih djela dosad bila – osim malobrojnim i »izabranim« pojedincima – nepristupačna, može im se progledati kroz prste.

Koliko će pretpostavki koje Mužić utemeljuje na slabo pouzdanim sjećanjima sudionika pojedinih zbivanja biti potvrđeno i u budućnosti arhivskim istraživanjima, tek će se pokazati. Do tada ovo djelo morat će zamjenjivati profesionalni povijesni pristup odnosima Pavelića i Stepinca tijekom II svjetskog rata po onoj »bolje išta nego ništa«.

I, na kraju, jedna sitnica. Nije potrebno citirati Sivu knjigu tj. djelo koje je sastavio Matija Kovačić – u vrijeme sastavljanja knjige savjetnik u Ministarstvu vanjskih poslova NDH – Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjeseccima hrvatske države, Zagreb, lipanj 1942, na francuskom jeziku (Mužić, str. 33) kada postoji original na hrvatskom a objelodanjena je još i na njemačkom i talijanskom jeziku. Nedavno su, bez navođenja podataka odakle je materijal preuzet, podaci iz Sive knjige upotrijebljeni u Glasniku br. 42 od 15. veljače 1991., str. 12-16.

Mužićevo djelo, unatoč svojim nedostacima, ipak je prilog — ne hrvatskoj historiografiji već više publicistici — preko kojeg će se čitalačka javnost moći upoznati s pogledom prvenstveno na djelovanje Stepinca i neodrživošću kojima je bio podvrgnut od totalitarnog sustava zbog navodne djelatnosti u ranijem totalitarnom sustavu.[67]

Ipak nam se čini opravdanim dati riječ u svezi s knjigom i samom autoru dr Mužiću. On u Predgovoru piše: »Smisao ovog Predgovora je u prvom redu da se čitatelju ukratko razjasni početak autorove zaokupljenosti ovom povijesnom, ali i danas aktualnom problematikom, te način na koji se to ranije moglo izlagati.

Mislim da potrebu rasprave o Pavelićevom osobnom shvaćanju pravoslavlja ne treba razjašnjavati jer o tome nije u Jugoslaviji napisana ni jedna jedina spomena vrijedna rečenica. Tako je moralo biti u državi, u kojoj je tzv. historiografija postojala samo kao sluškinja politike. Normalno je, da je vlast koja je oružanu pobunu u pravoslavnom selu Srb 27. srpnja god. 1941. slavila kao najvažniji datum u dugostoljetnoj povijesti Hrvata, nagrađivala – honorarima i dobrom karijerom – one koji su pisali u ovom smislu. Samo ovako je moguće razumjeti i sva ostala izmišljanja, kao npr. da je Katolička crkva neprijatelj Hrvata, da je stvaranje prve jugoslavenske države izraz volje i hrvatskog naroda, da se Radić borio za Hrvatsku u okviru jugoslavenske zajednice itd. Osobito je indikativno što u toj stvarnosti gotovo ništa ozbiljno, čak ni u enciklopedijskim izdanjima, nije napisano o ulozi masonstva u modernoj hrvatskoj politici, iako se mnoga njezina zbivanja bez toga čimbenika apsolutno ne mogu razumjeti. (Ovaj propust ispravljen je tek pojavom knjige Masonstvo u Hrvata, čije se prvo izdanje pojavilo god. 1983)« [68].

...Sve bitno što u doba diktature nisam mogao iznijeti u Razmatranjima o povijesti Hrvata i o Hrvatskoj politici i jugoslavenskoj ideji donosim sada u ovom radu. Dakako, ovaj se rad temelji i na novim historiografskim rezultatima, pa se može smatrati i sintezom cijele problematike dvaju citiranih radova. Međutim, bitna tematika u ovoj knjizi odnosi se na prikaz osobnog odnosa A. Pavelića prema pravoslavlju i stajališta Alojzija Stepinca prema postojanju hrvatske države. U drugom dijelu ove knjige donosim više priloga koji upotpunjuju dva temeljna poglavlja. To su najprije tekstovi Ambrozija Benkovića. Moja sjećanja od god. 1914 do god. 1918. i Mandićevo svjedočanstvo o odnosu Katoličke crkve u Hrvata prema državi Jugoslaviji. Zatim, objavljujem u cijelosti potpuno subjektivno, ali svejedno važno stajalište Ante Pavelića o problematici stvaranja Hrvatske pravoslavne crkve u NDH, u čemu je on odigrao glavnu ulogu. Navodim u potpunosti i dva temeljna dokumenta Katoličke crkve u Hrvata. Poslanicu od 24. ožujka god. 1945. i Pastirsko pismo od 20. rujna god. 1945. Ovo je bitno za shvaćanje stajališta Crkve o postojanju hrvatske države i za odnos komunističke vlasti prema Crkvi većine hrvatskog naroda. Na kraju donosim uvodni govor kardinala Franje Kuharića koji je održao 13. prosinca 1990. u Rimu na skupu koji je organizirala Papinska međunarodna marijanska akademija u suradnji s Hrvatskim zavodom sv. Jeronima i Hrvatskom zajednicom u Rimu. Taj studijski skup održan je i uz suglasnost Svete Stolice, pa treba uzeti da je on početak novog crkvenog i historiografskog pristupa životu i djelu kardinala Alojzija Stepinca«.[69]

XXIII

Do godine 1993. još nisu objavljene posebne monografije o Stepincu, poput npr. one Ivana Mužića. Započeo je rad na ispitivanju Stepinčevih kreposti i njegova života u vidu kandidata za oltar. No, kao što rekoh pojedinačne monografije koje bi sa svih aspekata obradile npr. njegov stav prema prijelazima pravoslavnih na katolicizam; koje bi obradile »Pastirsko pismo«, suđenje Stepincu i sl. — takvih monografija do 1993. još nije bilo.[70]

Kako je već i u inozemstvu rasparčano ZIRAL-ovo izdanje Benigarova »Stepinca« prišlo se objavljivanju domovinskog izdanja. Domovinsko izdanje Benigarove knjige o kardinalu Stepincu objavljeno je marom »Glasa koncila« i »Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda« sa sjedištem u Zagrebu. Na početku knjige izdavač je stavio ovu napomenu: »Ovo drugo izdanje Benigarove biografije kardinala Stepinca otisnuto je prema prvom izdanju u nakladi ZIRAL-a — Zajednice Izdanja Ranjeni Labud, Rim, 1974. Tekst je ipak ponešto modificiran s obzirom na tiskarske, jezične i pravopisne pojedinosti. Sada, kada je dostupan najširem hrvatskom čitateljstvu, svi imaju mogućnosti da pridonesu daljnjem njegovu usavršavanju. Stoga su samo poželjni kritički prikazi i osvrti, kako bi se postigao što bolji uvid u bogatiju i točniju dokumentaciju te bismo došli do još potpunijega i svestranijeg prikaza života i rada zagrebačkog nadbiskupa kardinala Alojzija Stepinca, kako je sam pisac o. Aleksa Benigar našemu čitateljstvu manje poznat, donosimo na kraju prikaz Bonaventure Dude o piscu ove knjige i o njezinu nastanku.[71]

Knjiga ima naslov »ALOJZIJE STEPINAC, HRVATSKI KARDINAL«, II. popravljeno i prošireno izdanje, Zagreb 1993, 883 stranice.

Prilikom promocije knjige, a bila je to prigoda da se obilježi i stota obljetnica Benigarova rođenja (1893-1993) govorili su: »U ime Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, čiji je član bio i Aleksa Benigar, prisutne je pozdravio provincijal Mirko Mataušić. Ustvrdio je da je kardinal Stepinac zlatnim slovima zapisan u 13,5 stoljeća kršćanstva u Hrvata, te da u grobnici zagrebačkih nadbiskupa leži opasan bijelim franjevačkim trećoredskim pascem.

Dr. Josip Ladika, direktor »Glasa koncila«, podsjetio je na Stepinčevo radikalno, vjerno i neslomljivo služenje Crkvi. Podsjetio je da upravo 8. svibnja slavimo kardinalov rođendan, kao i da se ove godine obilježava stota obljetnica Benigarova rođenja. O knjizi koja stječe domovnicu izdanjem u Zagrebu, opširno je govorio kardinalov postulator dr Juraj Batelja. Benigarovu knjigu, pisanu osam godina, nazvao je jednom od najbiranijih hrvatskih čitanki napisanih radi istine i pravednosti. Rekao je i da je biografija o Stepincu vrelo jasnih teoloških spoznaja, katekizam življenja vjere koja se u komunističkom režimu širila usmenom predajom po cijenu progona. Odlikuje se kakvoća jezika koju je u zagrebačkom izdanju poboljšao Bonaventura Duda.

Dijelove knjige o lepoglavskom tamnovanju i krašičkom sužanjstvu Batelja je ubrojio među najljepše stranice svjetske duhovne literature. Po njemu je najdramatičniji od dvanaestak odjeljaka u knjizi onaj osmi koji govori o komunističkom sudskom procesu protiv Alojzija Stepinca. Tom je procesu Batelja posvetio najviše pažnje citirajući brojne dokumente, svjedočenja i zapise.

O Benigaru (rođen u Zagrebu 1893, umro u Rimu 1988) govorio je njegov biograf Bonaventura Duda. Prisjetio se franjevca koji je doktorirao na papinskom orijentalnom institutu i djelovao kao profesor teologije i odgojitelj svećeničkih kandidata u Regionalnom sjemeništu u Hankovu u Kini. Uz Stepinčevu biografiju kojom je zadužio Hrvatsku, napisao je i dva teološka djela: »Rimska liturgija« i »Duhovno bogoslovlje«.[72]

Pri svršetku knjige, od 823-839 stranice u Prilozima o. dr Bonaventura Duda objasnio nam je tko je bio o. Aleksa Benigar i kako je knjiga nastala.

Šteta što prilikom objavljivanja ovog domovinskog izdanja nisu uzeta u obzir i upozorenja na dosadašnja izdanja o kardinalu Stepincu, npr. zapažanja od Ivana Tomasa[73] ili Ive Sečkara[74] itd.

Tada bi Benigarovo drugo izdanje bilo još cjelovitije.

Inače je drugo izdanje lijepo prikazao prof. dr. Drago Šimundža:

»Stepinčeva biografija ima više od 880 stranica, podijeljena je u 12 poglavlja; Zavičaj i obitelj, Školovanje i svećenički poziv, Prvo svećeničko službovanje, Koadjutor zagrebačkog nadbiskupa, Zagrebački nadbiskup u vrtlogu ratnih događaja, U komunističkoj Jugoslaviji, Pred komunističkim sudom, U tamnici i zatočenju, U sutonu života, Sveta smrt, Posmrtni odjeci, Uz niz priloga i bibliografskih jedinica u knjizi je još Kazalo imena i stvari te nekoliko slika iz Kardinalova života.

Što su ljudi veći, što imaju veću ulogu, to se njihovi čini i sudbine snažnije prožimlju s činima i sudbinama zemlje i naroda, a njihova odvažnost i žrtva s odvažnošću i žrtvom onih koje predvode i zastupaju. Sluga Božji Alojzije Stepinac u tome je klasičan primjer, bio je i ostao, u sudbonosnim prilikama, živi svjetionik istine, pravde, ljubavi i mira — da bi za sve to, razmjerno svojoj veličini, bio narodni ponos i mučenik ili točnije, duhovni pobjednik i uzor.

Ne radi se, dakle, o običnoj monografiji ili životopisu, znanstvenoj ili političkoj ličnosti, nego o moralnoj veličini i svetačkom liku, koji je bio simbol vjere i svjedok stvarnosti koju je hrvatski čovjek u teškim vremenima proživljavao.

Svjestan toga, Benigar je bio svjestan i svoje odgovornosti, odgovornosti svoga djela. Prišao mu je stoga znanstveno, analitički i kritički. Postupno istražuje svaki detalj i savjesno gradi na podacima i dokumentima. Zanima ga stvarni lik, duhovna, vjerska i moralna uloga kardinala Stepinca. Njegova svestrana djetalnost i odgovorna služba otvaraju golema obzorja i sile autora na usporedne analize i postupke. Benigar zna da je ljudski život satkan od bezbroj pojedinosti, da se istinski životopis ne može odvojiti od duhovnih korijena i konkretnih okolnosti, stoga proniče u prostor i vrijeme, istražuje povijesne prilike te uspoređuje međusobne odnose i utjecaje. Cilj mu je uvijek isti: što objektivnije, na temelju sigurnih podataka, prikazati život i rad zagrebačkog Nadbiskupa i hrvatskog kardinala.

Podaci su mnogobrojni. Autor ih postupno niže i spontano komentira. Ispred nas protječu, kao na filmskom platnu, različiti događaji i zbivanja, problemi i odluke, snaga vjere i molitve, odlučnosti i rada — ali i tereti vremena: zulumi i ratovi zlodjela i razbojstva, klevete i osude. Usprkos svemu, u svim se situacijama uzdiže tiha a snažna osobnost Alojzija Stepinca: seoskog dječaka, mladog školarca, vojnika i studenta, uzorna svećenika, dalekovidna nadbiskupa i sveta kardinala — kremen karaktera i učitelja vjere i morala.

Stepinčeva je biografija vrlo razvedena i slojevita. Autor prati svoga junaka u konkretnom svijetu i cjelovitom angažmanu, u molitvi i radu, u brizi i zalaganju za Crkvu i za narod u ljubavi i žrtvi, odlučnosti i vjeri, otkriva u njemu živi ideal, koji – kako sam reče – »zna za svoje uvjerenje ne samo trpjeti nego i umrijeti« (539); koji je, kad mu se je nudilo da napusti Hrvatsku, odlučno kazao: »Ja iz ove zemlje ne idem« (618)

U svoj svojoj postupnosti i sustavno raspoređenoj građi Benigar promatra kardinala »izvana« i »iznutra«, koliko na temelju dokumenata i svjedočanstava, toliko istodobno i na osnovi njegovih riječi i ostvarenja. Nepristrano izlaže prigovore i optužbe »druge strane«, traži golu istinu. Sve izlazi na svjetlo i stvari postaju evidentne. Kardinal nije nikada trpio laži i nepravde, totalitarizam i nasilje, mržnje i zloću, ma s koje strane dolazili. Bog mu je bio vrhovna norma a ne nikakvi interesi. Nije ga vodila politika, nego univerzalna kršćanska načela. Ljubio je svoju domovinu i narod, zastupao nezavisnost i slobodu. No, što je demokratski tražio za svoj narod jednako je sve to priznavao svima drugima.

Bio je savjest svoga vremena i nije prezao ni pred kim i ni pred čim. Neustrašivo je ustao u obranu svakog čovjeka i svakog naroda, osuđivao rasizam i totalitarizam, branio vjeru i čudoređe, mir u istini i pravdi.

Baš zato, zbog obilja gradiva i odnosa, Benigarovo je djelo vrlo složeno. Informira na više razina: osobnoj i općoj, duhovnoj i etičkoj, moralnoj, crkvenoj i društvenoj. U tom smislu je ova radnja svestrana, cjelovita; cjelovitost joj je bitna odlika.

Sažmemo li opširno gradivo Stepinčeva životopisa, vidimo da ga bitno određuje nutarnja snaga njegove osobnosti vjere i ljubavi u Duhu i Istini. Pred čitateljem se pojavljuje kompletna ličnost, u svoj svojoj stvarnosti: čovjek i svećenik, vjernik i rodoljub, aktivist i kontemplativac, apostol Riječi i narodni tribun, učitelj vjere i

obnovitelj klera, promicatelj tiska i pobornik katoličke akcije, socijalni dobrotvor i zaštitnik ugroženih, branitelj istine i čudoređa, zastupnik ljudskih prava i crkvene neovisnosti, slobode savjesti i narodne samostalnosti — povijesni putokaz i simbol.

Ukratko, što god radio, čega se dotakao, Stepinac ostaje svoj, čovjek Božji i službenik oltara, svetačka ličnost i angažirani crkveni dostojanstvenik. Njegov neporočni lik dominira nad svim izvorima; pravičan i nepokolebljiv, poput starozavjetnog poroka, svijetli kao brod svjetionik u gustoj pomrčini, da bi svetačkom smrću najuvjerljivije zapečatio istinu o sebi i svom vremenu. U nas i u svijetu.

Benigar, dakle, do potankosti oslikava životni put, lik i djelo zagrebačkog nadbiskupa, osvjetljuje čitavo jedno vrijeme, ratne uzroke i stradanja, nasilja, diktature i totalitarizam koji ruši Stepinca da bi rušio Crkvu u hrvatskom narodu. Vrlo vješto, stoga, potanko i sustavno zalazi u sva područja i pitanja s kojima se je Kardinal po svom pozivu i službi izravno ili neizravno suočavao; otkriva nam što je hrvatski Kardinal doživljavao, planirao i govorio, naučavao i ostvario, zašto je bio optužen i osuđen — kako je uvijek načelno, konkretno i dostojanstveno, reagirao i, pošto je učinio sve što je mogao, kako je u vjeri i nadi kršćanski sve podnosio.

Uvažavajući, na kraju spomenutu cjelovitost, znanstvenost i kritičnost ove monografije, smijemo zaključiti da je u cjelini veliki uspjeh. Nećemo reći da je posljednja riječ, ali moramo potvrditi da je izvanredno svjedočanstvo — dokumentarna panorama — cjelokupnog Kardinalova djela i života. Hrvatska će se biografska literatura njome ponositi, a naše će općinstvo u njoj naći vjerodostojne podatke o svom Kardinalu.

U jednu riječ, stručno je napisana i izvorno tehnički opremljena. Odličan je znanstveni rad i pravi čitateljski bestseler«.[75]

I glavni urednik izdanja Hrvatskog književnog društva sv. Ćirila i Metoda, odnosno Sv. Jeronima, prof. Radovan Grgec piše kako mu je drago kad pročita koju vijest o procesu beatifikacije nadbiskupa-kardinala Stepinca. Prof. Grgec doslovce piše: »Stoga smo i bili oduševljeni kad je objavljeno novo izdanje Benigarova životopisa. Ipak, moram priznati da osjećam stanovitu nelagodnost nailazeći na neke faktografske pogreške u toj zaista vrijednoj knjizi. Tako npr. na str. 603-604 možemo pročitati nešto o događaju koji se zbio za vrijeme Stepinčeva lepoglavskog zatočeništva, kada je decimiran naš lepoglavski »crni bataljon«. Kao neposredni očevidac, znam točno da se taj događaj zbio 5. srpnja 1948., a ne 4. lipnja, kako piše u knjizi, i da osmorica mrtvih nisu bili »na strani milicije«, nego da su to bili moji drugovi robijaši iz »crnog bataljona«[76].

O tom je događaju objavljen na vrlo dramatičan ali dokumentiran način opis našeg poznatog katoličkog književnika prof. Petra Grkca[77].

Na netočnost u Benigarovoj knjizi, i njezinom ponovljenom izdanju, uz već gore citirani pasus, književnik prof. Radovan Grgec ukazivao je više puta i na drugim mjestima. Tako u »Glasu Koncila« osvrćući se na pisanje dr Jurja Batelje o 32 obljetnici smrti kardinala Stepinca, prof. Grgec objavljuje dopis »Kad je bila pucnjava u lepoglavskom zatvoru«[78].

I zagrebački dnevnik »Vjesnik« objavljuje 7. 7. 1993. pismo prof. Radovana Grgeca »Crni bataljon desetkovan u srpnju 1948«. I tu prof. Grgec iznosi faktografske pogreške o događajima u Lepoglavi u vrijeme uništva kard. Stepinca u ljeto 1948. g.[79].

Budući da se ovi ispravci prof. Grgeca nisu uvažavali, on još jednom piše o »Crnom bataljonu«, gdje dokazuje baš obrnuto od onoga što je objavljeno u prvom i drugom izdanju Benigarove knjige.[80]

Zanimljivo je, nakon svega iznijetoga, Grkčevo razmišljanje: »Mnogo smo pisali o značenju memorije za povijest pojedinaca i nacija. Ipak, katkada valja pamćenje i uspomene pročistiti od subjektivnih sudova i emocionalnih reakcija, ne utapajući ih zbog toga u zaboravu. Prije ili kasnije te će uspomene, lišene subjektivnog naboja, postati povijest. Možda će se tada, kad događaji prestanu biti doživljaji, tj. kad postanu povijesne činjenice, djeca i đaci, učeći ih, dosađivati kao kad uče napamet neku Schillerovu pjesmu, kako to misli Horst Kruger. Na primjer, danas kada pišem o našem lepoglavskom »crnom bataljonu« i o milicionerskim rafalima koji su 5. VII. 1948. pokosili moje drugove robijaše, s kojima sam ležao na velikom krugu, i kada ispravljam netočne faktografske podatke, objavljene u »Glasu Koncila« i u Benigarovu životopisu kard. Stepinca, u vremenskoj distanci od 45 godina, sve manje osjećam žalac osobnog resantimana a sve više želju da faktografiju i »ambijentalizaciju« uskladim s određenim historiografskim podatkom. Reagiram, sjećajući se toga krvavog događaja, sve više kao očevidac i svjedok, a sve manje kao žrtva tj. ljutim se više zbog krivih i netočnih podataka, nego zbog krvi tada prolivene«.[81]

ZAKLJUČAK

U ovome je radu na svoj način obrađeno više od dvadesetak knjiga o kardinalu Alojziju Stepincu, objavljenih u komunističkoj Jugoslaviji, među iseljenicima u raseljenoj Hrvatskoj i napokon u slobodnoj Republici Hrvatskoj.

Pratili smo izlaženje knjiga kronološkim redoslijedom, pa smo tako mogli vidjeti i najrazličitije pristupe u pisanju o kardinalu Stepincu. Sa strane jugokomunizma htjelo ga se u Domovini i pred svijetom pošto poto prikazati kao genocidnog i ratnog zločinca. Pojedinci su to i u svijetu nekritički ili tendenciozno prihvaćali, kao npr. otpali svećenik Carlo Falconi u svojoj knjizi »Šutnja Pija XII«. O pisanju jugokomunista poput Ive Mihovilovića, Frane Barbieria, Jakova Blaževića, Dejana Lučića, Viktora Novaka, Branimira Stanojevića, Ivana Cvitkovića i mnogih drugih trebat će još puno vremena da se dokaže neispravnost i tendeciozност njihova pisanja.

U isto vrijeme naši pregaoci u inozemstvu na čelu s prof. Vinkom Nikolićem, o. Aleksom Benigarom i drugima trude se svim silama prikupiti sve dostupne materijale o kardinalu Stepincu i o njemu pisati istinito i objektivno.

Vidjeli smo također kako nakon 1990. u Republici Hrvatskoj užurbano izlazi sve ono što je o kardinalu Stepincu pozitivno napisano. Prave se pretisci djela iz iseljene Hrvatske, pojedina se djela ponovno izdaju. Pojavljuju se i originalna djela domaćih pisaca.

S ispitivanjem života blagopokojnog kardinala Stepinca u vidu njegova proglašenja blaženim i svetim, započelo se u tajnosti još u Rimu, dok je u Hrvatskoj vladao komunizam.

Što se tiče raznih izdanja o kardinalu Stepincu moglo bi se reći da ih sada u jednoj lijepoj mjeri ima i u Hrvatskoj. Ako bi se eventualno izdala još koja Stepinčeva biografija, po mom sudu, ona bi trebala biti pisana i dokumentirano, sa svim ispravcima na koje je ukazano za dosadašnja izdanja, a opet pisana tako da bude pristupačna najširim slojevima ljudi.

No ono što je posebno važno jest – kako reče prof. Vinko Nikolić – otvaranje »Instituta Alojzije Stepinac«. Ako je naime, kard. Stepinac na neki način objedinio 20. st. hrvatske crkvene povijesti, onda je jasno da njegovo djelo može biti kvalitetno proučeno, samo od skupine stručnjaka. Oni bi trebali, sada kada se počinju otvarati domaći i strani arhivi istraživati i napisati temeljite kritičke monografije o svemu što je u svezi s kardinalom Stepincem, a stvaralo je pod utjecajem falsifikata, makar i malu sumnju. Tek nakon kritičkih monografija malo pomalo osoba i djelo kardinala Alojzija Stepinca bit će i u Domovini i u inozemstvu osvijetljeni istinom i kardinal Stepinac zasjat će u svoj punini svoje svetačke osobe.

Bilješke

49. BATELJA A. Juraj, Najljepše Mariji, Zagreb, 1990, str. 5.
50. DUDA Bonaventura, Svibanjske misli kardinala Stepinca. *Glas koncila*, 1990, br. 18, str. 11.
51. BATELJA Juraj, Živjeti iz vjere. Zagreb, 1990, str. 8-9.
52. P(ERIĆ) R(atko), Dokumentirano o Stepincu. *Glas koncila*, 1990, br. 51, str. 12.
53. ŠIMUNDŽA Drago, Duhovni lik kardinala Stepinca. *Crkva u svijetu*, 1990, br. 4, str. 393.
54. Sp. N., Stepinac mu je ime. U Bogoslovnom sjemeništu promoviran zbornik. *Večernji list*, 23. 4. 1991.
55. PAVIĆ D(arko), Knjiga o kardinalu Stepincu. *Vjesnik*, 23. 4. 1991.
56. Sp. N., Stepinac mu je ime... (kao u bilj. 54.)
57. »Stepinac mu je ime« Razgovor s najpoznatijim pjesnikom iseljene Hrvatske Vinkom Nikolićem (2). *Glas koncila*, 1990, br. 44, str. 7.
58. GAVRIĆ Anto, Predstavljen zbornik svjedočanstava o kardinalu A. Stepincu, »Stepinac mu je ime«. *Glas koncila*, 1991, br. 18, str. 9.
59. BUTURAC Josip, Poruke sa Stepinčeva groba. *Glas koncila*, 1990, br. 5 str. 9.
60. *Glas koncila*, 1990, br. 40, str. 16.
61. Vidi o tome: TOMAS Ivan, Kardinal Stepinac u svjetskoj književnosti, u: »Stepinac mu je ime«, knjiga druga, Barcelona 1980, str. 369-415.
62. KRUŠELJ Željko, I junak i žrtva. *Vjesnik*, od 31. 5. 1991.
63. O samoj kazeti izišlo je više članaka u obliku vijesti i kratkih prikaza: CIGLAR E., Katedrali na dar. Sa sinoćnjeg predstavljanja dokumentarnog filma »Stepinac — znak vremena« Jakova Sedlara. *Večernji list*, od 8. 2. 1991; PAVIĆ Drago, Kustić: Stepinac kao bolni znak. *Vjesnik*, od 7. 2. 1991; KUSTIĆ Živko, Stepinac — Znak vremena. *Studio*, od 30. 11. — 6. 12. 1990; br. 9. Film o kardinalu Stepincu. *Vjesnik*, od 8. 2. 1991; PAVIĆ Drago, Film o još neproglašenom svecu. *Nedjeljni vjesnik*, od 16. 12. 1990.
64. B. S., »Stepinčevo doba« — vrijedna knjižica s teškim pogreškama. *Glas koncila*, 1991, 10, str. 8.
65. Dr Ivan Mužić, Pavelić i Stepinac, Split 1991. (tekst napisan na koricama knjige).
66. SABLJAK Tomislav, Stepinac protiv Pavelića. Još jedna knjiga o Stepincu. *Večernji list*, od 11. 5. 1991.
67. ŠVAB Mladen, Što govore novi izvori. Ivan Mužić, »Pavelić i Stepinac. *Zapad* od 20. 5. 1991.
68. MUŽIĆ Ivan, Pavelić i Stepinac, Split 1991., str. 7.
69. Isti, str. 10.
70. Pojavili su se samo manji radovi. Npr. KISIĆ — KOLANOVIĆ Nada, Pisma zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca predsjedniku Narodne vlade Hrvatske Vladimiru Bakariću 1945. *Croatica Christiana periodica*, XVI/1992, broj 29, str. 137-180; DAMIŠ Ivan, Odnosi Tita i nadbiskupa Stepinca. *Glas koncila*, 1993, br. 5, str. 13; br. 6. str. 13; br. 7, str. 13; br. 8, str. 13.
71. BENIGAR Aleksa, Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal, Zagreb, 1993. str. 3.
72. DERK D., Knjiga dobila domovnicu. Jučer u Zagrebu predstavljeno domovinsko izdanje djela Alekse Benigara o kardinalu Stepincu. *Večernji list*, od 6. 5. 1993. Usp. također; J. Š., Knjiga radi pravednosti. Predstavljeno domovinsko izdanje knjige o. Alekse Benigara o kardinalu Alojziju Stepincu. *Glas koncila*, 1993, br. 20, str. 1+6.

73. TOMAS Ivan, Svježi strani spisi o Stepincu. *Hrvatska revija*, 32/1982, br. 3. str. 414-415.
74. SEČKAR Ivo, Na putu k Stepincu. *Obnovljeni život*, 1991, br. 1, str. 159-166.
75. ŠIMUNDŽA Drago, Lik i djelo Alojzija Stepinca. Aleksa Benigar; »Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal«, Zagreb 1993, II popravljeno i prošireno izdanje. Izdali: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda i »Glas Koncila«. *Glas koncila*, 1993, br. 19. str. 7.
76. GRGEC Radovan, Pogreške u Stepinčevoj biografiji. *Veritas*, 1993, br. 9, str. 3.
77. GRGEC Petar, Crni bataljon. Iz dnevnika književnika Petra Grgeca: Božić u Lepoglavi 1948. *Zatvorenik — glasilo hrvatskog društva političkih zatvorenika*, I/1990, br. 7, str. 27. — (30. 11. 1990).
78. GRGEC Radovan, Kad je bila pucnjava u lepoglavskom zatvoru. *Glas Koncila*, 1992, br. 7, str. 2. — (16. 2. 1992).
79. GRGEC Radovan, »Crni bataljon desetkovan u srpnju 1948«, *Vjesnik* (Zagreb), 7. 7. 1993.
80. GRGEC Radovan, Još o lepoglavskom »Crnom bataljonu«. *Zatvorenik*, IV/1993, br. 32, str. 19.
81. GRGEC Radovan, Uz rub (90). *Marulić — časopis za književnost i kulturu*, XXVI/1993, br. 5, str. 685.

Blago VRANKIĆ

Zbilja

Kamo ruke
pružiti
kad ova
bescvjetna
zbilja
uporno tamni
i raste

u osluškivanju
nebeskog zova
otužno venu
umorni
dani

pred
upitom smo
da li nas
još prati
veliko oko
dok sagorijeva
uzdignut
kalež
užareni.

Radovan TOLJANIĆ

Spomen

Ne znam
kome da ispričam
priču o ljetu
o vjetru u mojoj kosi
bistrini mora
pijesku kojeg mi more
odnosi s dlana
o spokoju borovih šuma
smijehu
vedrom poput neba
koji na trenutak
uspava moj bol

I bojim se
zaboravit ću
priču o ljetu 1991.
a već jesen šušti
i moja je ulica
mokra od kiše.

Predrag GRUBIĆ

KOMORNI JEZIK

Komorni jezik

Paluca komorni jezik,
ter ječi
zvonkim tijelom mojim
i koži sina
blagim rukama Njegovim.

Obalo, koloturo
što namotavaš ljubavi silovite

– iz obližnje izniknut bare
kao čas na vodi,
kao vilenjak i dlan
što u čvoru milosti puca —
i iz noktiju te ljubim.

Prastari potok

Lupaš mi tijelom
metafiziko
kad jakost mi muževna
s prstiju
niz mjesečinu klizne
u prastari potok,
gdje umilne
križaju se slike
a srce
kao znamen
i kao barokna trava
svemirom se zaleluja.

S dna intime

Tamo među jastozima
gdje zemlja nastrijeljuje
sjemenku bez čežnje
glazbom ćemo, prispjela predka,
poput staraca zanesenih
zapečatiti bol, s dna intime,
snom i ljepotom.
Mi razmještenici
čudesne nam geometrije.

A obalom će stjenovitom
ženo, umjesto koralja
i muke nam čovječje,
iz noktiju, kao iz slapa,
poteći ti ženstvo.

Srebro u svemiru

Srce je
tvoje najduže koplje,
srebro u svemiru i šum oboe
(a smrt se kao ciganka valja
ovom se zemljom veseli!).

I ruka ti blaga
koraljima pružena,
nebu širokome
(u razdrto grlo
metalnu nastanjuješ sol!).

Najposlije, nijem
u meduzin
zarastaš ples.

Htijenje

Stao bih
na metalni mozak, moj svijete,
lišen sebe
ugazio bih korijenje šutljivo, gnječio...
i poderanu bih pamet
pretvorio u latice. Bih!

Zato se ne otvaraj
još večeras,
kao heljda prije smrti
u pogibeljno obličje,
nježnost mi skrovita.

Zvoni ispod sedla,
ispod filigranskih vjeđa
kao tajna nesigurna konjanika,
jer i rađanje razmiče
nečiju smrt — mreži

i jetkost i cvijet
i maleni im maleni svijet.

Praočeva kuća

Kao da šaka je
velika sijača
prosipa san u žile
moje slijepe ulice.
I pozlatu imade
»za lijepu onostranost«!

I sve joj se čini
da gubitka nema,
da jaše nemiran
drugom stranom postojanja
— kao bizantski rob
sljubljen
uz plamene oluje,
što dizahu se
iza tragova dječjih.

Iza metalna sjemena
što poljem urla
i krvari plod
ledeno i tiho
po tijelu zemlje.

Samo jedna mušica

Pepi Sito, predsjednik Republike Komandije, vladao je uspješno i vješto. Preko predsjednika vlade. On bi davao smjernice, a praktična je ostvarenja prepuštao vladi. Ako bi što krenulo naopako, optužio bi predsjednika vlade, smijenio ga i postavio novoga. Tako je on ostao uzvišen i nepovrediv u svom dostojanstvu. Još mu je preostalo vremena da jaši svoga konjica: da se bavi kukcima.

Njegovom zaslugom s lica zemaljskoga nestali su komarci. Za malariju se znalo samo po pričanju starih ljudi i pisanju stručnih knjiga.

Pepi Sito postao je najveći entomolog na svijetu. Akademije ga birahu za svoga člana, a sveučilišta ga proglašavahu počasnim doktorom. U Komandiji je dobio časni naslov UNIŠTITELJ KOMARACA. Ali Predsjednik na lovorikama nije zaspao. Sedamnaesta njegova knjiga o entomologiji upravo je izlazila iz tiska.

Sretan ipak nije bio. Jedinstvena partija vladala je jedinstvenom državom, ali jedinstva nije bilo: svak je vukao na svoju stranu, a posebno predsjednici vlada. Glupi bi uvijek nešto zašeprtljili, a pametni su nastojali da se popnu na njegovo mjesto, tako da ih je stalno morao smjenjivati, jednoga za drugim. Već mu je bilo teško naći čovjeka kojega bi mogao postaviti predsjednikom vlade.

A naiđoše i teški dani za njegova konjica.

Poslije komaraca pokuša uništiti muhe. Već im je gledao kraj: muha je bilo sve manje. Iznenada tamanjenje krenu neočekivanim putem. Muha je bilo sve manje, ali su nove bivale sve veće, napadale češće, ubadale jače, bol je bila žestoka i duga. Svijetli naslov Uništitelj komaraca poče naglo blijediti.

Spasila ga je odlučnost i upornost. Smijenio je direktora Ko-mu instituta, upravu preuzeo u svoje ruke i nastavio pokuse. Muhe su bile pred konačnim uništenjem, a on pred novom pobjedom.

Sretan ipak nije bio. Gospodarska su kola krenula nizbrdo, predsjednici vlada bivali sve lošiji, jedinstvena se struktura mrvila u frakcije kao star kruh pod tvrdoglavošću tupa noža. Svak je vidio izlaz u drugim vratima, a i narod je počeo dizati glavu.

Predsjednik je imao ideju kako da uredi svijet. Kad bi se svatko bavio svojim poslom kao on svojim: savjesno, marljivo, uporno, strasno... To je put blagostanju u sreći i sreći u blagostanju. Ali kako da to postigne?

Nije da on nije bio i za oštrije mjere. Snažno je odjeknulo njegovo upozorenje da ima uvjeravanja riječima i uvjeravanja preko leđa, ali policija i vojska ostaju kao krajnje sredstvo. On bi više volio kad ne bi morao primijeniti silu.

I dođe jednoga dana njegov svijetli trenutak. U Republici Komandiji nije bilo političara koji nije bio predsjednik vlade, a nije bilo predsjednika vlade koji nije bio srušen. Više nije bilo političara za predsjednika ni predsjednika za rušenje. Na dan njegova slavlja sinu mu svijetla ideja. Iznenada. Neočekivano. Banu.

– Još nisam bio predsjednikom vlade. Razborit sam, učen, uporan i skroman. Neću činiti pogreške. Rođen sam da upravljam Komandijom bez posrednika.

Poraz posljednje muhe bila je njegova dvostruka pobjeda. Istoga je dana postao i predsjednikom vlade i dobio časni naziv UNIŠTITELJ KOMARACA I MUHA.

Frakcionašima je odzvonilo kao komarcima i muhama, a narod će biti miran kao bubica. Ne silom! Idejom!

On ima Ideju.

Republika Komandija imala je državnu televiziju, snagu jaču od pendrekâ i pištoljâ, od pušaka i topova, samo kad je čovjek zna iskoristiti. Direktorom televizije postade predsjednikov pouzdanik. Predsjednik mu povjeri svoju ideju: u sve emisije treba ubacivati sekundne parole:

Slušajte svoga predsjednika!

Učite od svoga predsjednika!

Vaš predsjednik – vaš uzor!

Predsjednikova želja – vaša volja!

Parole su za svjesno oko bile nevidljive, ali su za nesvjesnu svijest bile djelotvorne:

– Toliko činovnika poda mnom, a posao mogu obavljati sam – iznenađivahu se šefovi po uredima.

– Dođite i provjerite naše vage – opoštenili se mesari i trgovci.

– Oh Bože, vino, rakiju i med pravili smo od šećera – kajali se vinari i pčelari.

– Imamo dobre plaće – hvalili se radnici i profesori.

– Od svake mirovine ostane pretičak – govorili su umirovljenici.

– Socijalnom vraćamo uštedena sredstva – zaključivali su liječnički zborovi jednoglasno.

– Ne mora biti čovjek predsjednik republike pa da bude sretan – spoznavahu mali političari.

Svi postadoše pravedni, pošteni, zadovoljni i jedinstveni.

I prejedinstveni. Komandijci su počeli govoriti kao Predsjednik, hodati kao Predsjednik, odijevati se kao Predsjednik. Čak su im i lica postajala slična Predsjednikovu. Republika Komandija kao da je bila obložena tisućama zrcala. Kuda god Predsjednik krenuo, kamo god došao, svugdje je gledao sebe sama umnožena u stotine, u tisuće lika. Nije mogao odoljeti da jednu svoju želju ne obznani javno:

– Želio bih da se ne nosite kao ja.

(Predsjednik je bio vojnik i nosio je jednostavnu modru vojničku odoru).

Pouzdanik je dodao tumačenje, izbacio je jedinu svoju samostalnu parolu:

– Predsjednik je ipak Predsjednik i odjeća njegova neka bude samo predsjednička. Ugledajte se u mene. I ja se nosim jednostavno, a opet ne kao Predsjednik.

Predsjednikova želja – komandijska volja. Komandijci su se počeli nositi kao Predsjednikov najmiliji čovjek, kao direktor televizije. Kuda god čovjek išao, kamo god došao, svugdje je susretao direktora televizije. Ali pomoći nije bilo. Komandijci su bili jedinstveni, a odijevanje se zabraniti nije moglo.

Komandijci ipak nisu mogli odoljeti srcu svomu da ne budu slični Predsjedniku svomu. Kad ne smiju odijelom, bit će imenom, koliko se najviše smije. Anagrafske urede zapljusnuše molbe:

– Papi Sato želim se zvati.

– Ja bih bio Pipi Siti.

– Popi Soto, ako smijem.

– Pupi Suto, ako može, molim.

Desetak imena zavladalo je Komandijom, poštom kaos.

Komandijci su doznali da Predsjednik voli cicvaru. Kamo god stigao, nudili ga cicvarom. Cicvara je postala narodno jelo. Komandijcima je prijetila propast od skorbuta.

Predsjednik je bio kratkovidan i nosio je naočale. Svi su Komandijci stali nositi naočale. I zdravooki. Prometne su nesreće tamanile Komandijce kao nekoć Predsjednik muhe. Pješaci su se sudarali glavama, udarali njima u stabla i zidove, ali se trijeznili nisu. Nevidljive se parole emitirale svaki dan, nevidljive su parole bile uspješne.

Predsjednikova misao postala je komandijska misao: svi se Komandijci stali baviti entomologijom. Ne kao usputnim zanimanjem, nego kao glavnim. Marljivo, uporno, strasno. Medicinski, veterinarski, poljoprivredni i šumarski fakulteti okretali se sve više prema entomologiji, osnivali se specijalistički entomološki instituti. Entomologija se naglo granala, grane jačale i proširile se na paučnjake, stonoge i sve ostale člankonošce. Predsjednik, najveći entomolog na svijetu, nije stigao svaku knjigu o entomologiji ni otvoriti: svaki dan su izlazili deseci novih entomoloških knjiga. Otvarale se nove entomološke knjižnice, a pokretne su entomološke novine.

Struke koje nisu imale uže veze s entomologijom pretvoriše se odjednom u entomološke znanosti.

Povjesničari se baciše na proučavanje povijesti entomologije. Najednom se otkrilo da je to područje u njihovim istraživanjima bilo potpuno, a neopravdano zanemareno. Aristotel, prvi entomolog na svijetu, dobio bi časni naslov: Otac entomologije, da je smio pred Predsjednika. Ipak se isticalo da je Aristotel riječju éntomos, što znači zarezan, nazvao skupinu živih bića kojih tijelo kao da je zarezano na tri dijela: glavu, prsište i zadak.

U književnim djelima profesori su književnosti tražili i tumačili samo entomološka mjesta. Homerovi stihovi dobiše nove vrijednosti:

Kao iz prostrane kada iz pećine rojevi gusti
Sukljaju pčela, a ktome nepréstano dolaze nove,
Po premàljetnōm cv'ječu u grozdima lete, te jedne
Vrve u gomilama ovùdā, a jedne onùdā...

Buđenje Gregora Samse kukcem izazva poplavu studija o kukcima u književnosti, i to književnicima otkri novo područje. Stadoše opisivati doživljaje i osjećaje kukaca, najegzotičnije doživljaje najegzotičnijih kukaca.

Jezikoslovci počeše još marljivije sakupljati i proučavati entomološke nazive. Kakvo bogatstvo naziva u narodu: babak, bâbe, bakica, baburica, bauklija, božja kravica, božja ovčica, božje janješce, božji volak, božji volić, bubarda, bubica mara, buba mara, mara, šarena bubica samo za Coccinellu septempunktatu. Raspalile se raspre sinonimičara i terminologa sustavnika. U boj ubrzo uvukoše i naziv same znanosti: entomologija ili insektologija, bubologija, bubarstvo ili buboslovlje, kukcologija, kukcoslovlje ili kukcoznanstvo? Malobrojna, ali užagrena skupina vatreno je dokazivala da je najopravdaniji naziv zarezničarstvo, Aristotelu u čast.

Bernard Buffet slavljen je kao slikar nad slikarima.

»Kukci u riječi i slici« postala je najtraženija knjiga u Komandiji.

Sve Komandijce obuze skupljanje kukaca, kukčarenje ili komandijski otmjeno: entomofilija. (Predsjednik je volio strane riječi.) Novinari, opsjednuti kukcima, raspaljivali su strasti:

– Papi Sato skupio trideset tisuća kukaca!
– Pipi Siti skupio sto tisuća!
– Popi Soto – tristo tisuća!!
– Pupi Suto – pet stotina tisuća!!!

Plameni se jezici dizali sve više. Nacija je živjela u grozničavu očekivanju: TKO ĆE PRVI SKUPITI SVE KUKCE SVIJETA? Svi Komandijci, od vratara do glavara, od konduktera do inžinjera, od podvornika do sveučilišnoga nastavnika bili su opsjednuti kukcima. Komandija je imala granice, skupljačka strast nije imala granica. U Komandiji nije bilo kukaca svih vrsta, u Komandiji nije bilo više ni jednoga jedinog slobodnog kukca. Cvijeta u polju nije imao tko oploditi. Kukce je trebalo uvoziti. Ali ne za cvijeće, nego za kukcarnike. Posebno su na cijeni bili leptiri iz Nove Zelandije, Papuanske Gvineje, Australije, Japana i Toga. Ipak, najskuplji su bili komarci i muhe. Ako se pronašao koji primjerak, cijena mu je vrtoglavo rasla. Komandijski se kukcolovi razmilješe na sve strane, u svakom kutku kugle zemaljske tražili su kukce. Sva se trgovina prebacila na kukce, devize se odlijevale, financije upropaštavale, gospodarstvo venulo.

Nevolje su pljuštale sa svih strana.

Predsjednik države nije mogao okriviti i smijeniti sebe, predsjednika vlade, a zaokupljen idejom i kukcima, nije ni pomišljao da smijeni vjernoga direktora televizije. A direktor, činovnički zaokupljen naredbodavčevom idejom, jedostran učinak nije zapažao.

Republika Komadnija srljala je u propast.

Spasio ju je neki siromah: nije imao televizora, a bio je slijep te ga nije ni kod susjeda gledao.

(Napisano 1970. godine)

Predrag GRUBIĆ

Supstancija modre rijeke

Premrežila me
supstancija
modre rijeke,
kupam se
okrenut suncu.

Samo igra djetetova
titra krajem želje
i lutka mu u ruci.

Ništa nije prekasno

Nothing is too late
Što je najzad »kasno«?!
Skriveni korijen obećava rast
Rakoš krošnje
razveseljuje ptice.

Prepoznajem svoje lice
srcu rasplićem priče
Oči su boje neba.

Iskonsku dobrotu Rođenja sanjam.

Nisu uzalud
ni jadanja
ni nadanja
»Kad sam slab, onda sam jak«
Apostol reče.

Znam jednu jedinu zlosretnu ranu:
U meni svetačka želja
svaki dan, svaki čas
svetačka djela ne rađa.

Odbacit ću mrsku riječ: Kasno
u ime Ljubavi
u ime Ljubavi.
Ako volim
ako sam pjesnik –
stih iskupljuje.
Ja se još uvijek pticama, krijesnicama,
zvjezdanim crtežima,
cvijeću i rosi veselim!

Bože, zašto, ZAŠTO
radost raskošno ne dijelim?!

Znam jedan stih
što još n e n a p i s a n – svijetli.

Sumorno

Sumorno vrijeme
Bez dileme
S i v o
Kiša upija oči
K u ž n o iskušava kožu
Duša bi da krikne

Krik obezglasuje...

Kaplje
Sivo
Ruje
Podmuklo istražuje crvotoč.

U slučajno prohladnu danu
Kolovoza
koji ima ime
kao da nema

Krpe magle
Oblaka
ptice razbješnjele

Siva paučina
Siva rana Pauka.

Radio-vijest
Slika TV ekrana:
Eksplozija Broja!
Smrt stota, stotisuća...

Na kojoj stazi jadovanja?!

Pjesme o Varešu

Putnik

Sad uzimam zavežljaj svoj
i na put
dug
previše dug
za noge ljudske
obične.
Proklet da je
tko taknu
u moj dom
Sad uzimam zavežljaj svoj
ostavljam te ognjišće hladno
i tebe zemljo
na kojoj
iz kostiju djedovih
rastu
i trešnja i hrast
Svuda nebo je isto
al zemlja
al zemlja
Sad ostavljam te dome
u težak čas
uzimam zavežljaj svoj
Ostati! Gdje? Poći? Kamo?
Sad zbogom ognjišće hladno
kucnuo je čas
ja
uzimam
zavežljaj svoj.

Pjesma rijeke Stavnje

Ne ime samo
u meni kisik
i vidik hrvatski su
i sveza koja vodu tvori

I ime promijene mi ako
ja voda sam hrvatska
i iz mene samo
kao riba iz ikre
rađat će se Hrvati

Ni kemija ni fizika
zakoni samo hrvatski
promidžba i tvorba
su mi

Ja Stavnja sam iz Vareša
ja suza njegova sam
i krv srebrna topla
iz utrobe moje
iz Bosne Srebrene
Hrvati rađat će se.

Saborski zaključci o nazivu hrvatskog jezika (1861., 1867., 1868.)

U roku od samo osam godina (1861.-1868.) hrvatski državni sabor je izglasao tri različita službena naziva za hrvatski jezik. God. 1861. jezik jugoslavenski, god. 1867. jezik hrvatski ili srpski, a 1868. god jezik hrvatski. Kako je to bilo moguće i odakle tolika kolebljivost i pomutnja u svijesti saborskih zastupnika? To su pitanja na koja želi odgovoriti ova rasprava.

I. U obrani latinskog jezika. Do 1848. u Hrvatskoj, točnije u banskoj Hrvatskoj, a to znači u užoj Hrvatskoj i Slavoniji bez Vojne granice, bio je u upotrebi kao službeni jezik latinski jezik. Tek je 1847. god. hrvatski sabor donio zaključak da se hrvatski jezik ima uvesti kao službeni umjesto latinskog. Zbog toga je i dat naputak izabranim delegatima za zajednički ugarsko-hrvatski sabor u Požunu da ne smiju nipošto dopustiti uvođenje madžarskog jezika kao nastavnog u gimnazije i Akademiju u Hrvatskoj »jer staleži i redovi žele da se u Hrvatskoj uvede kao nastavni jezik naš narodni jezik«.[1]

Dok se sabor odlučio na ovakav zaključak prošlo je dvadesetak godina borbe za latinski jezik kao službeni jezik u Hrvatskoj, a protiv sve upornijeg i nasrtljivijeg nastojanja Madžara da i u Hrvatskoj bude madžarski nastavni i službeni jezik. Što su god nasrtaji Madžara bili jači, to je i oporba Hrvata madžarskom jeziku bivala odlučnija. Da nisu tako nasrtljivo nametali svoj jezik i Hrvatskoj bili bi Madžari dobrom voljom Hrvata postigli djelomično svoj cilj. Da bi se zaštitili od ponovnih pokušaja germanizacije i centralizacije kakav se ispoljio za vrijeme Meternickova apsolutizma (1815-1825), Hrvati su se bili spremni još jače povezati s Madžarima, pa su u tu svrhu već na saboru 1827. god. prihvatili prijedlog svojih poslanika koji su se vratili sa zasjedanja zajedničkog sabora u Požunu, da i hrvatska mladež u svim školama uči madžarski jezik kao obligatan predmet. Dosljedno toj odluci Hrvatski sabor koji se sastao prije zasjedanja zajedničkog sabora u Požunu 1830. god. daje slijedeći naputak svojim poslanicima u pitanju jezika: »Staleži i redovi uviđaju potrebu da se u ovim kraljevinama raširi madžarski jezik i to zato što žele da se Hrvatska i Slavonija što čvršćom vezom uzmognu svezati sa saveznom kraljevinom Ugarskom. Stoga nalažu gospodi poslanicima neka nastoje oko toga da se zakonom uredi pitanje o učenju madžarskog jezika kao obligatnog predmeta u ovim kraljevinama«.[2]

Na zajedničkom saboru u Požunu pokazala se sva suprotnost između hrvatskih i madžarskih shvaćanja. Dok su Hrvati i učenjem madžarskog jezika htjeli pokazati svoju spremnost da se što tješnje povežu sa saveznom kraljevinom Ugarskom zbog lakše obrane od eventualnih ponovljenih centralističkih nasrtaja iz Beča, Madžari su učenje madžarskog jezika u Hrvatskoj shvaćali kao prvu etapu za uvođenje madžarskog kao nastavnog, a potom i službenog jezika u Hrvatskoj, odnosno kao sredstvo potpune madžarizacije Hrvatske. U tom duhu Madžari su na zajedničkom

saboru u Požunu (1832-1836) zatražili od Hrvata da madžarski jezik u Hrvatskoj od V. razreda gimnazije bude nastavni jezik, a poslije deset godina da bude poznavanje madžarskog jezika uvjet za stupanje u državnu službu. Ne obaziruči se na opiranje hrvatskih poslanika u saboru, zaključiše oba doma sabora u Požunu da se madžarski uvodi i u Hrvatsku kao službeni (u Ugarskoj je već ranije bio uveden madžarski umjesto latinskog). Na intervenciju Hrvata vladar nije dao sankciju tom zaključku, a poslanik hrvatskog sabora Herman Bužan izjavio je da se Hrvati nikada neće odreći svojih ustavnih prava i svoje narodnosti, te dodao da se Hrvati »ne bore za mrtvi latinski jezik nego za svoje pravo, jer oni sami mogu sebi odrediti službeni jezik koji god hoće, pa i hrvatski, a taj je baš u posljednje doba veoma napredovao«.[3]

Kako Madžari nisu odustajali od namjere da se madžarski jezik uvede kao nastavni i uredovni, pa i u Vojnoj krajini, koja još nije bila inkorporirana u civilnu nadležnost hrvatskog bana i sabora, isti Herman Bužan kao poslanik hrvatskog sabora izjavio je ponovno na zajedničkom saboru u Požunu 1839. god. da »staleži i redovi hrvatski i slavonski ne idu toliko za tim da sebi sačuvaju taj jezik (latinski, nap. B. Z.), koliko ono pravo po kojemu mogu sami sebi određivati svoj službeni jezik, pa stoga, pronađu li možda jednom za zgodno, zamjenit će latinski jezik svojim, narodnim«.[4] Prvi korak u tom smislu učinio je hrvatski sabor 1840. god. izglasavši čl. XXIV. saborskih zaključaka, po kojemu treba zamoliti vladara da se u zagrebačkoj akademiji i u svim gimnazijama uvedu katedre za čisti narodni jezik (t.j. štokavštinu), jer staleži smatraju svojom dužnošću »da naš jezik što većma uzgojimo da se tako istakne tip naše narodnosti«.[5] Na hrvatskom državnom saboru 1843. god. koji se sastao da dadne naputak svojim poslanicima za zajednički sabor u Požunu, dao je sabor nalog svojim delegatima da ustrajno brane hrvatska ustavna prava, a u raspravama da se služe samo latinskim jezikom. Na tom istom hrvatskom državnom saboru nagovještaj hrvatskih delegata da Hrvati mogu i svoj narodni jezik uzeti kao službeni jezik u Hrvatskoj, ostvario je u praksi Ivan Kukuljević, izrekavši 2. svibnja 1843. god. svoj zastupnički govor na hrvatskom jeziku. U tom govoru je predlagao da se u Hrvatskoj umjesto latinskog uvede hrvatski jezik kao diplomatički, tj. kao saborski, uredovni i nastavni jezik. I tako su se borbe nastavljale u sve odlučnijoj formi, dok na kraju na ustuk madžarskim nastojanjima za potpunom madžarizacijom Hrvatske, nije hrvatski državni sabor 1847. godine donio povijesnu odluku (23. listopada 1847. god.) da se hrvatski jezik ima »uzvisiti na onu čast, vrijednost i valjanost koju je dosada uživao latinski jezik«. Drugim riječima, zaključeno je da se umjesto latinskog hrvatski jezik ima uvesti kao nastavni i uredovni jezik u sve škole i ustanove u Hrvatskoj i Slavoniji. Taj se zaključak nije mogao odmah provesti u život iz više razloga. 1848. god. izbila je revolucija u Beču, a odnosi između Hrvata i Madžara su se do te mjere pogoršali da je došlo do otvorena rata s Madžarima. Nije bilo vremena da se vodi briga o jeziku dok je trebalo oružjem braniti ustavna prava Hrvatske protiv presizanja Madžara da stvore veliku Madžarsku od Karpata do Jadrana. A nakon ugušene revolucije i završena rata slijedilo je u čitavoj Habsburškoj monarhiji vrijeme apsolutizma (Bachov apsolutizam), obustava ustavnosti, te se sabor nije sazivao sve do pada apsolutizma i povratka na ustavni život 1861. god. Kako su hrvatsko-madžarskim ratom 1848. god. bile prekinute sve državnopravne veze Hrvatske i Ugarske, to do ponovne obnove hrvatsko-ugarskih državnopravnih odnosa koji su uređeni hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. god. hrvatski sabor i nakon povratka ustavnosti u razdoblju od 1861. do

1868. nije slao svoje poslanike na sabor u Požunu, pa je o hrvatskim stvarima, a tako i o jeziku, mogao samostalno odlučivati na svojim državnim saborima u Zagrebu. No tijekom 50-ih godina, dok je bio obustavljen ustavni život u cijeloj Hasburškoj monarhiji, u Hrvatskoj, u svim njezinim krajevima, bilo pod banskom vlasti, bilo izvan tzv. banske Hrvatske, u Dalmaciji i u Vojnoj krajini, potajno je djelovao jedan pokret, vođen iz Srbije i Srpske Vojvodine u južnoj Ugarskoj, tzv. srpski pokret. Živući vjekovima u državnom savezništvu s Madžarima, a u ozračju zajedničke zapadnoeuropske kulture i civilizacije, Hrvati su znali izlaziti s Madžarima na kraj, tim više što su Madžari svoju borbu za veliku Madžarsku vodili otvoreno i ustavnim sredstvima kroz zajednički hrvatsko-ugarski sabor. Za novu borbu sa srpskim pokretom u Hrvatskoj, Hrvati nisu bili spremni. Metode srpske borbe bile su im sasvim nepoznate, pak se u prvo vrijeme nisu ni znali ni mogli oduprijeti novom, srpskom nasrtaju čak i na sam nacionalni integritet.

2. Srpsko pitanje u Hrvatskoj. Do 1861. god ni u jednom službenom dokumentu nije bilo spomena o Srbima u Hrvatskoj. Građani banske Hrvatske kao i oni u Dalmaciji nisu se u nacionalnom pogledu ni po čemu razlikovali od svojih sugrađana katoličke vjere. Mnogi od njih živo su sudjelovali u ilirskom pokretu i između njih poznati su nam značajni hrvatski književnici, kao Dimitrije Demetar (grčkog porijekla), Mirko Bogović, Petar Preradović i drugi, a Hrvat grkoistočne vjere Petar Runjanin uglazbio je Mihanovićevu pjesmu Hrvatska domovina, kasniju hrvatsku himnu. Pripadnici grkoistočne crkve u Vojnoj krajini bez obzira na njihovo etničko porijeklo (Vlasi, Hrvati, Srbi i drugi) vodili su se pod imenom Vlasi i pod tim diplomatičkim imenom su i uživali određene povlastice (Statuta Valachorum). Zbog iste crkvene pripadnosti u dnevnom govoru i u banskoj Hrvatskoj grkoistočne vjernike su nazivali tim imenom, Vlasi. Tek od druge polovice XIX. st. počinje se kako u banskoj Hrvatskoj, tako i u Dalmaciji i Vojnoj krajini, a tako i u turskoj Bosni i Hercegovini, upotrebljavati srpsko ime najprije kao oznaka za pripadnost grkoistočnoj crkvi a pomalo, tamo od 60-ih godina i kao oznaka za posebnu nacionalnu pripadnost hrvatskih i bosanskih građana »srpske vjere«. Tako je hrvatski politički život od početka 60-ih godina prošlog stoljeća opterećen i dotada nepoznatim pitanjem Srba u Hrvatskoj, koji traže, a i postižu i priznanje svoje nacionalne posebnosti i svoje ime u označavanju hrvatskog jezika. Kako je do toga došlo?

Takva bitna promjena u pogledu na nacionalnu pripadnost hrvatskih građana grkoistočne crkve posljedica je organizirane tajne i javne srpske nacionalne propagande, koja je rukovođena iz Srbije preko plaćenih agenata po okvirnom planu srpske vanjske politike, poznate pod nazivom »Načertanije« Ilije Garašanina iz 1844. god., a razrađivana je prema prilikama i mogućnostima u godišnjim programima rada te propagande. Kao agenti služili su najčešće grko-istočni svećenici i učitelji. U tu su propagandu, a ne znajući za njezin krajnji domet prema prilikama i neposrednim zadacima bili uključeni i poneki istaknuti Hrvati (na pr. saborski zastupnik Andrija Torkvat Brlić, trgovac iz Slavonskog Broda), pa čak i poneki franjevac u Bosni (fra Ivan Jukić, fra Blaž Josić i dr.)[5a] Među široke slojeve pripadnika grkoistočne crkve širila je ta propaganda i srpsko ime najprije kao oznaku vjere, a potom i kao oznaku za posebnu, srpsku narodnost, preko svećenika školovanih u pravoslavnoj bogosloviji u Sremskim Karlovcima. Među srednji stalež i učene krugove grkoistočnih vjernika prodirala je ta srpska propaganda i preko srpskih novina koje su se izdavale u Novom

Sadu (Zastava), a koje su uređivali i u njima surađivali ideolozi srpske nacionalne misli, kao što su bili Svetozar Miletić, Mihajlo Polit-Desančić i Svetozar Subotić. Upravo ta trojica su u razdoblju od 1861. do 1867. god. bili birani u srijemskoj županiji kao zastupnici u hrvatski državni sabor i tamo predlagali i zagovarali politička prava, pa i potpunu političku ravnopravnost tih novonastalih Srba u Hrvatskoj s političkim narodom hrvatskim.

Da bi zbunjenost među Hrvatima, posebno među zastupnicima u hrvatskom saboru bila još veća pridonio je novi, na ilirskim tradicijama zasnovan, a novim prilikama u Monarhiji podhranjivan tzv. jugoslavenski pokret, kojemu su ideolozi bili đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer i kanonik, kasnije predsjednik jugoslavenske Akademije, Franjo Rački. Razvoju jugoslavenske misli kod hrvatskog građanskog sloja, posebno među inteligencijom doprinijele su nacionalne napetosti i neravnopravnost među narodima Habsburške monarhije. Težeći za oslobođenjem i od bečkog centralizma i od madžarskog šovinizma počeli su gledati preko granica Monarhije i oslobođenje očekivati u povezivanju, i kulturnom i političkom, s jezičnim srodnicima na istoku. Mlada srpska kneževina, tada još u okviru Turske carevine, ali koja je težila za potpunim osamostaljenjem, što je obzirom na nemoć i propadanje Turskog carstva izgledalo sasvim izvjesno u bliskoj budućnosti, činila se u njihovim očima kao pozvana da predvodi oslobođenje srodnika pod turskom vlašću i u Habsburškoj monarhiji, te da zajedno osnuju samostalnu jugoslavensku državu. Te je hrvatske težnje srpska strana, koliko vodstvo Propagande, toliko službena Srbija (knez Mihajlo Obrenović i njegov ministar predsjednik i ministar vanjskih poslova, a ujedno tajni vođa Srpske nacionalne propagande) koja je težila ostvarenju velikog Srpskog carstva na ruševinama Turskog i Habsburškog carstva, živo podupirala, ne odajući svoje krajnje političke ciljeve: ne stvaranje zajedničke jugoslavenske države, nego velike Srbije.[6] U tako bitno izmijenjenim unutarpolitičkim prilikama u Hrvatskoj, kada na hrvatsku političku pozornicu stupa jedna nova, dotada nepoznata politička snaga, u težnji da s Hrvatima najprije podijeli, a u daljnjoj budućnosti prisvoji Hrvatsku, odvijale su se u saborima od 1861. do 1868. god. i rasprave o nazivu hrvatskog jezika, koji je od 1861. god. i stvarno postao uredovni i nastavni službeni jezik u Hrvatskoj.

3. Saborske odluke o nazivu hrvatskog, kao službenog jezika. 3. 1. *Sabor 1861. god.* Na tom saboru srpski pokret u Hrvatskoj dobio je svoju prvu pobjedu: službeno priznanje o postojanju Srba u Hrvatskoj. To priznanje potaknuo je prigovor virilista u saboru, gornjokarlovačkog (Sremski Karlovci) patrijarha Josifa Rajčića na saborski govor Ivana Kukuljevića, koji je navodno u govoru o zastupstvu krajišnika u saboru, zatajio nacionalno ime za dio stanovnika Vojne krajine, odnosno nije izričito spomenuo da su oni Srbi. Na tom saboru, po posebnom odobrenju Vladara, sjedilo je 55 zastupnika iz Krajine, od kojih velika većina grko-istočne crkvene pripadnosti, ideolozi srpske nacionalne misli Mihajlo Polit-Desančić, a od Hrvata mnogi stari ilirci, kojima je misao o bliskoj suradnji sa svim Slavenima u Monarhiji bila jako bliska, te ideolozi jugoslavenske ideje đakovački biskup J. J. Strossmayer i F. Rački. Tako sastavljen sabor na Rajačićevu primjedbu reagirao je tako što je u čl. XXXI. saborskih zaključaka konstatirao da hrvatski sabor nije »ikojom prilikom nijekao, dapače vazda pripoznao, da u Trojedinoj kraljevini ima i naroda srpskoga, te uviek želio da Srbi i Hrvati kao najbliža i jednorodna braća jedan drugoga ime i pleme kao narodnu svetinju ljubi i poštuje i kao dosada tako i unapredak u bratskoj slozi ostanu«.[7]

U raspravama o nazivu hrvatskog jezika koji se na tom saboru imao proglasiti službenim, uredovnim i nastavnim jezikom na tlu Trojedne kraljevine došle su do izražaja sve negativne posljedice vjekovne teritorijalne rascjepkanosti hrvatskih zemalja i još neprevladane ilirsko-jugoslavenske ideje. Prijedlog o tome podnio je formalno na XIII. saborskoj sjednici 18. svibnja 1861. god. zagrebački župan Ivan Kukuljević. U tom prijedlogu Kukuljević se, obzirom na službeno ime jezika, poveo za stvarnom upravno-političkom situacijom. Sabor s banom je tada, naime, imao jurisdikciju samo na tlu uže Hrvatske i Slavonije, u tzv. banskoj Hrvatskoj, dočim su Vojna krajina i Dalmacija bile upravno-politički odijeljene. Zato je kao naziv službenog jezika u Hrvatskoj predložio teritorijalni naziv *hrvatsko-slovinski*. Rasprava o tome prijedlogu došla je na red tek 10. kolovoza, na III. saborskoj sjednici. Kako je u međuvremenu, sabor izglasao zaključak o priznanju postojanja Srba u Hrvatskoj, u raspravama o jeziku trebalo je i tu činjenicu uzeti u obzir. Upravo poradi toga, sada Ivan Kukuljević svoj prijašnji prijedlog o hrvatsko-slavonskom jeziku mijenja u jezik *hrvatsko-srpski*, s obrazloženjem »kad smo već priznali da u Trojedinoj kraljevini Srbaljah imade, da također imenu srbskomu glede jezika našega narodnoga častno mjesto podamo«.[8]

Tu širokogrudnost obrazložio je tadašnjim većinskim hrvatskim shvaćanjem da su Srbi i Hrvati zapravo dvije grane istog naroda, kazavši u istom obrazloženju uz prijedlog o nazivu službenog jezika i ovo: »Nama mora svejedno biti, ako nam je do budućnosti naroda stalo, koja god grana u budućnosti prednjačila bude... samo u slozi tih dviuh granah sreća naroda stoji, dočim u neslozi njihovoj leži propast čitavoga jugoslavenstva...«[9] To hrvatsko shvaćanje o jedinstvu naroda Trojedne kraljevine, zvali se oni Hrvati ili Srbi, došlo je do izražaja i u onoj formulaciji o priznavanju postojanju Srba u Hrvatskoj. Tamo se govori o posebnim imenima i plemenima istorodne braće, tj. istog naroda. Da Srbi to nisu tako shvaćali, očitovat će se u daljnjim njihovima zahtjevima kojima će tražiti da se prizna upravo posebnost, ali s Hrvatima jednakopravnost Srba u Hrvatskoj.

No da vidimo kako je tekla rasprava o imenu hrvatskog jezika kao službenog jezika u Trojednoj kraljevini. Obzirom na prijedlog o nazivu hrvatsko-srpski posebno su zanimljiva dva mišljenja. Podržavajući taj prijedlog Slavoljub Vrbančić dao je obrazloženje da ga prihvaća samo »za izbjeći svoj neslogi, jedino s toga razloga, jer drugoga ne znam«.[10] Ivan Vončina predložio je naziv *jugoslavenski* jer taj naziv može pomiriti sva suprotna stajališta, ali su se tom nazivu oprli mnogi Srbi. A Matija Mesić, odbijajući mišljenje nekih od srpskih zastupnika u saboru da jezik Hrvata i Srba nije istovjetan, pa ne može imati ni jedinstveno ime, ime jugoslavensko, koje je predložio Ivan Vončina, predlaže nešto izmjenjenu Kukuljevićevu verziju, naziv *hrvatski oli srpski*. Uz ovaj prijedlog pozvao se na presedan koji je u tom pogledu učinio Odbor za izradu pravila Jugoslavenske akademije. U Akademiji su, objasnio je Mesić, priznajući žalosno stanje naše domovine, kao i to da nisu prikladni dugački nazivi, priznali potrebu i *učinili nješto čemu će se mnogi čuditi, a čemu će se i potomstvo čuditi* (podvukla B. Z.) to jest nazvali naš jezik hrvatskim ili srbskim.[11] Bilo je i svakojakih drugih prijedloga: *hrvatsko-slavenski-srpski*, (Ivan Vardijan), *narodni u trojednoj kraljevini jezik* (Avelin Čepulić), *narodni jezik u trojednoj kraljevini (Robert Zlatarović), narodni jezik ovih kraljevinah* (Petar Očić). Karakteristično je da su se nazivu jezik *jugoslavenski* žestoko opirali Srbi Gervazio Petrović i Ivan Obradović s obrazloženjem da Hrvati i

Srbi nemaju isti jezik, pa mu ne može biti ni jedinstveno ime, makar i ne bilo hrvatsko. Kada je predsjednik sabora stavio četiri prijedloga na glasanje: narodni, jugoslavenski, hrvatsko-slavenski, hrvatski ili srpski, velika većina, uglavnom hrvatskih zastupnika, glasala je za jedinstveni naziv *jugoslavenski*,[12] te je prihvaćena kao prva točka 58. zak. članka o jeziku Vrbanićeva formulacija: »Jezik jugoslavenski trojedne kraljevine izjavlja se ovima za savkoliki obseg trojedne kraljevine za jedino i isključivo službeni jezik u svih strukah javnoga života.«[13] No tako formuliran taj zakonski članak, pa ni jugoslavensko ime za hrvatski jezik nije dobio vladarevu sankciju, jer vladar tada još nije bio spreman da prizna upotrebu narodnog jezika u »svih strukah javnoga života«, želeći da u vojnim i financijskim oblastima i nadalje ostane njemački kao uredovni jezik. I tako je o nazivu hrvatskog jezika trebalo ponovno raspravljati na sljedećem saborskom zasjedanju. 3. 2. Sabor 1865-67. Nakon što su raspušteni hrvatski i ugarski sabor 1861. god., u čitavoj Monarhiji je slijedilo kraće razdoblje ponovnog centralizma (1861.-1865.) za vrijeme predsjednika Antona Schmerlinga. Novi sabor sazvan je tek 1865. god., a i taj je nekoliko puta odgađan i prekidan, tako da je pitanje službenog jezika došlo na red za raspravu tek početkom siječnja 1867. god. Tada je tekst članka o jeziku iz 1861. god. preinačen tako da je umjesto bivšeg naziva jugoslavenski sada usvojen većinom glasova naziv *hrvatski ili srpski*, uz obrazloženje da je time »izbačena istovjetnost ovih jezikah, te ni jedan ni drugi nije izrečen kao prvi, kao vladajući, nego je izrečeno da je to jezik jedan te isti«.[14] Kao što smo naprijed naveli, na saboru od 1861. god. ovaj naziv je bila prihvatila samo manjina, a sada je prihvaćen većinom glasova, što znači da je u sabornici pripravnost za udovoljavanje srpskim zahtjevima u ovih nekoliko godina porasla. No i na ovako formuliran službeni naziv jezika, koji je i u nazivu i u obrazloženju izjednačio hrvatsko i srpsko ime, srpski zastupnik iz Srijema Mihajlo Polit-Desančić imao je primjedbu te tražio da se umjesto formulacije *hrvatski ili srpski* usvoji naziv *hrvatski, inače srpski jezik*. Ali to pretjerano isticanje srpskog imena na način da se izrazi kako hrvatski jezik ustvari i nije drugo nego srpski jezik, izazvalo je u sabornici negodovanje, a kako je čitav tekst zakonskog prijedloga en bloc uzet u razmatranje, o ovom Politovu prijedlogu se nije ni raspravljalo.[15]

Pojačana popustljivost hrvatskog sabora 1865-67. god. u kojem su većinu činili zastupnici Narodne stranke (Strossmayer) može se objasniti pritiscima na Hrvatsku u vrijeme ustavne krize u Monarhiji (1861-67.) i sa strane Beča i Pešte, što je olakšalo nastojanje srpske nacionalne propagande i srpske vlade da sklonu Hrvatsku na suradnju sa Srbijom, čak za planove o stvaranju zajedničke države južnih Slavena. Upravo u to vrijeme, za vladavine kneza Mihajla i njegova ministra predsjednika Ilije Garašanina, a ujedno rukovoditelja tajne srpske nacionalne propagande u duhu Garašaninova »Načertanija« vodstvo hrvatske narodne stranke (Strossmayer, Mrazović) i neposredno i preko posrednika Antonija Oreškovića vršilo je konkretne dogovore sa srpskom vladom o budućoj zajedničkoj državi. Hrvatska strana je upravo u to kritičko vrijeme, kada se radilo o preustroju odnosa u Monarhiji, sa srpskom stranom sklopila ugovor o suradnji i obvezala se da se neće vezati nikakvim ugovorom ni s Austrijom ni s Ugarskom, kako bi imala slobodne ruke u slučaju konkretizacije dogovora sa Srbijom.[16] U međuvremenu se Austrija nagodila s Ugarskom sklopivši 1867. austro-ugarsku nagodbu, a te iste godine Srbija sasvim odustaje od dogovora s Hrvatskom narodnom strankom i pokušava se sama dogovoriti s Ugarskom na štetu Hrvata. To je u redovima vodstva narodne stranke izazvalo veliko razočarenje, pa i

svijest da su zbog veza sa Srbijom propustili mogućnost da se uz povoljnije uvjete nagode bilo s Ugarskom bilo s Austrijom.

Te iste godine saborska većina narodne stranke u hrvatskom saboru učinila je Srbima u Hrvatskoj još jedan ustupak od povijesnog značenja, priznala je Srbe u Hrvatskoj političkim narodom u svemu ravnopravnim s Hrvatima. Iskazano je to na sjednici od 11. svibnja 1867. formulacijom koja je svojim sadržajem bila kontradiktorna. Rečeno je, naime, da »Trojedna kraljevina priznaje narod srpski koji u njoj stanuje kao sa narodom hrvatskim *istovjetan i ravnopravan*«[17] Sama ova formulacija pokazuje kako Hrvatima pojam srpstva na način kako su ga shvaćali njegovi propagatori nije bila jasna i kako su njihova poimanja tog pitanja bila suprotna. Za Hrvate su Srbi u Hrvatskoj i Hrvati narod istovjetan, dakle jedan narod, samo se od nekog doba jedan njegov dio naziva srpskim imenom, pa stoga priznaju objema granama tog istog naroda ravnopravnost. Srbi međutim žele istaknuti da su oni posebna etnička, a odsada i nacionalna zajednica, pa stoga insistiraju na njihovoj ravnopravnosti s Hrvatima. Da hrvatski zastupnici koji su ovaj zaključak izglasali ne samo da ni sami nisu bili svjesni dalekosežnosti svoje izjave, nego ni značenja pojma srpstva, te nove kategorije u političkom životu Hrvatske, pokazuju neki prijašnji događaji. Iako je sabor 1861. god. priznao da u Hrvatskoj ima i naroda srpskog, iako je upravo zbog tog priznanja u vezi imena službenog jezika bio predložen i prihvaćen dvojni naziv, u kojemu je bilo uključeno i srpsko ime, svejedno ni kasnije taj zaključak Hrvati nisu shvaćali tako kao da bi pravoslavni, koji sebe nazivaju Srbima, zaista bili poseban, od Hrvata različit narod. Došlo je to najjasnije do izražaja u katalogu Prve hrvatske gospodarske izložbe u Zagrebu 1864. god. U tom katalogu u statističkim podacima o narodnostima u Hrvatskoj stoji podatak da su 95% žitelja Trojedne kraljevine Hrvati, od kojih ima oko 1/4 pripadnika grkoistočne nesjedinjene crkve.[18] Kada pak je srpski zastupnik iz Srijema, Polit-Desančić 8. ožujka 1866. podnio na razmatranje saboru zahtjev županije srijemske da se prizna ne samo postojanje nego i puna ravnopravnost Srba u Hrvatskoj s Hrvatima, sabor je prije rasprave o tom zahtjevu izabrao odbor koji bi najprije imao definirati pojam srpstva, »jer mnogima taj pojam nije jasan«.[19] Ne znamo kako je i je li taj odbor definirao pojam srpstva, svakako zbog prečih državopravnih rasprava o položaju Hrvatske u okviru Monarhije, rasprava o tome prijedlogu nije vođena sve do iduće godine. Kako je Vladar nakanio raspustiti sabor zbog njegova odugovlačenja – a znamo i zašto – da se konačno odredi o svojem položaju prema Ugarskoj i Austriji, to je neposredno prije samog raspuštanja sabora, 11. svibnja 1867. donio jednoglasno onaj navedeni zaključak o ravnopravnosti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, opravdavajući na usta Ivana Vončine, jednog od prvaka Strossmayerove narodne stranke, potrebu donošenja takva zaključka neizvješnošću budućih događaja koje Hrvati i Srbi ne smiju dočekati podvojeni.[20]

3. 3. Unionisti ispravljaju zablude narodnjaka. Kad je sabor raspušten, a novi izbori po oktroiranom izbornom redu održani pod kraj 1867. god., Narodna stranka je dobila neznatan broj zastupnika, a većinu su dobili unionisti (madžaroni), pa su oni konačno 1868. godine sklopili hrvatsko-ugarsku nagodbu, kojom je reguliran državnopravni odnos Hrvatske (uže Hrvatske i Slavonije) prema Ugarskoj. No sada, nakon što je već bila sklopljena autro-ugarska nagodba, Hrvatskoj je ostao veoma ograničen manevarski prostor za pregovore s Madžarima. Poučeni iskustvom da su zbog planova sa Srbijom zanemarili rješavanje odnosa prema Austriji i Ugarskoj, a na kraju potpuno

ostavljeni od Srbije, prvaci Narodne stranke se odsada okreću uglavnom tzv. austro-jugoslavizmu, tj. nastojanjima da se jugoslavenska ideja o zajedništvu južnih Slavena ostvari u okviru Monarhije. U takvim okolnostima nagodba s Madžarima i nije mogla biti znatno povoljnija za Hrvate. No nas ovdje zanima prvenstveno kako se u tom međudržavnom ugovoru riješilo pitanje uredovnog jezika na području Trojedne kraljevine i pod kakvim imenom. Tragična činjenica za ocjenu politike Narodne stranke leži i u tome što su njezine zablude u pogledu hrvatskog jezika ispravili upravo unionisti (madžaroni) u zak. čl. 56-60 Nagodbe. Ne treba to ni čuditi, unionisti kao zagovornici tješnjeg saveza s Ugarskom nikada nisu podlegli iluzijama ilirstva i jugoslavenstva. Oni su uvijek bili samo »Horvati«. Tih pet paragrafa koji se odnose na jezik glase:

56. U svekolikom opsegu kraljevinah Hrvatske i Slavonije službeni je jezik hrvatski toli u zakonodovstvu, koli u sudstvu i upravi.

57. Za organe zajedničke vlade ustanovljuje se također hrvatski jezik službenim jezikom unutar granicah kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

58. Predloge i spise u hrvatskom jeziku sastavljene, pa iz kraljevinah Hrvatske i Slavonije na zajedničko ministarstvo podnešene, imade to ministarstvo primiti i riešitbe svoje na istom jeziku izdavati.

59. Obzirom na to da su kraljevine Hrvatska i Slavonija politički narod, imajući poseban svoj teritorij i u pogledu nutarnjih svojih poslovah vlastito zakonodavstvo i autonomnu vladu, ustanovljuje se nadalje, da se zastupnici istih kraljevinah tako na zajedničkomu saboru, kako i delegaciji mogu služiti i jezikom hrvatskim.

60. Na zajedničkom saboru stvoreni i podpisani Nj, c. kr. apošt. Veličanstva provideni zakoni izdavat će se za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju u izvorniku hrvatskom i odaslati saboru tih kraljevinah.[21]

Ovi nagodbeni članci o jeziku nisu se mijenjali u kasnijim dopunama i revizijama nagodbe, te su ostali na snazi sve do raspada Austro-Ugarske monarhije i potpuna ugasnuća hrvatske državnosti. Na ove temeljne zakonske članke pozivali su se Hrvati braneći pravo isključive uporabe hrvatskog jezika na području Trojedne kraljevine u slučajevima kada su u praksi Madžari pokušavali ove zakone izigrati. Tek u novoj državnoj zajednici, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Jugoslaviji), gubitkom državnosti gubi hrvatski narod i pravo na narodno ime svojeg jezika, pa u uporabu opet dolaze nazivi kao što su srpsko-hrvatski, hrvatski ili srpski, pa čak i srpsko-hrvatsko-slovenački. Ali ta podređenost i obespravljenost hrvatskog jezika, pa i zabrana njegova imena nije više plod političke nezrelosti i iluzija hrvatskog naroda, nego posljedica potpune potlačenosti Hrvata u novoj državi, koja je, iako imenom Jugoslavija, bila u stvari samo proširena Srbija. Tek u oslobođenoj samostalnoj hrvatskoj državi bilo je moguće ispraviti teške zablude hrvatskog sabora iz 1867. godine, na koji su se redovito pozivali Srbi u Hrvatskoj.

Bilješke

1. F. ŠIŠIĆ, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1962. str. 415.
2. Isto, str. 394.
3. Isto, str. 403.

4. Isto, str. 406.
5. Isto, str. 407.

5a. B. ZELIĆ-BUĆAN Bosanski franjevci u mrežama srpske nacionalne propagande, Hrvatska revija XLIII/4, Zagreb.

6. O radu srpske nacionalne propagande u hrvatskim zemljama postoji obilna objavljena dokumentacija. Sravni: V. VUČKOVIĆ, Politička akcija Srbije u jugoslovenskim pokrajinama Hasburške monarhije, izd. SANU. Beograd 1965.
7. J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN, D. ŠEPIĆ, Povijest hrvatskoga naroda 1860.-1914., Zagreb 1968., str. 20.
8. Stenografski zapisi hrvatskog sabora 1861. god., str. 617.
9. Na istom mj.
10. Na istom mj.
11. Isto, str. 619.
12. Isto, str. 620.
13. Isto, str. 623.
14. Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 1865-67., Zagreb 1867. str. 665.
15. Na istom mj. Čitav tekst str. 673., ili u mojem članku »Narodni naziv hrvatskog jezika tijekom hrvatske povijesti«, u knjizi. Tisućljetni jezik naš hrvatski, ur. S. Babić, Zagreb 1991., str. 43-44.
16. V. VUČKOVIĆ, nav. dj. 144., str. 273-283. Predmetna obveza Hrvatske u nar. ugovoru glasi:»...i Trojedna kraljevina dok bi amo pripomogla da se taj obšti temelj osigura, radiće kod kuće da se za isti polet što brže i bolje sama usposobi; to jest, ona će izbjegavati savez s Ugarskom i Bečom da bi imala za budućnost ruke sasvim slobodne« (276)
17. ŠIDAK-GROSS-KARAMAN-ŠEPIĆ, nav. dj. str. 35.
18. Isto, str. 34-35.
19. Isto, str. 35.
20. Na istom mj.
21. B. ŠULEK, Hrvatski ustav ili konstitucija 1882., Zagreb 1883. str. 278-288.

Mladen JURČIĆ

More

More — ponovno stvoreno
mojim pogledom
u beskraj se razlilo
iz modre kapi
u meni...

Pročišćena
pučina
u meni...
titra
modra bit
dosegnuto
smirenje.

Ljiljana VASILJ

Nema povratka u živo vrijeme

R. Grgecu

Nema povratka u živo vrijeme
proljeće ne može do proljeća
između je buktinja ljeta
između su zasniježeni putevi
i mnogo lišća otrgnutog
prošlim vremenom

nema povratka u živo vrijeme
proljeće zašumi sjećanjem
i ljetne ruže cvjetaju
uz okus sanjarenja
i pokrete ruku koje su zaboravile
igru mladosti

ali nema povratka u živo vrijeme
samo naše oči su žive
j o š t r e n u t a k
i u njima sva ljepota svijeta

Nikola BIĆANIĆ

Hrvatska zastava

(kratki esej u stihu i prozi)

Zastava je naša: CRVENA, BIJELA i PLAVA...
uz nju mi se snovi roje još od djetinjara!...
CRVENA je! — zbog krvi kojom smo slobodu ispirali!...
BIJELA je! — zbog naše duše, u kojoj smo kao anđeli!...
A PLAVA je boja NEBA, kome smo se usmjerili i predali od Iskona.

Katica ČORKALO

Neumrli Matoš*

Matoš je često isticao da je rođen u petak, trinaestoga, aludirajući na fatumsku znakovitost tih data u svojemu životu pa će u *Nedovršenoj autobiografiji* zapisati: »Petak i trinaesti ostadoše moji važni datumi i osim rođenja«.

I danas je također jedan petak kada u Vinkovcima obilježavamo 80. obljetnicu pjesnikove smrti koju su u Matoševu tjednu, od 14. do 18. ožujka, svečano i radno označile vodeće znanstvene, kulturne i stališke institucije u Hrvatskoj: Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu – Prigodnom izložbom i Okruglim stolom o Matošu, Odjel za književnost Matice hrvatske – Svečanom sjednicom, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – izložbom »Tiskana i rukopisna Matošijana u HAZU«, a Društvo hrvatskih književnika upriličuje svom članu velikanu Komemorativnu sjednicu i polaže cvijeće na njegov mirogojski grob. Ogranak Matice hrvatske Tovarnik, kojemu je pripala čast da zaključi Matošev tjedan, učinio je to književnom priredbom »Riječju i glazbom o poznatom i nepoznatom Matošu«, u Vinkovcima, privremenom sjedištu svoje Županije, najbliže Matoševu i svojem Tovarniku, kako i priliči komemorativnom događaju i našoj trenutačnoj zbilji.

Sve nas je toga sunčanog ožujskog dana vraćalo prošlosti, u davnu, tmurnu godinu 1914., kada je umro veliki hrvatski pjesnik, u sumrak slavne i dugovjeke Habsburške carevine; godinu zapamćenu u povijesti po terorističkim crnorukaškim pucnjevima u Sarajevu, kojima je zaostala balkanska zemljica Srbija uvukla svijet u ratno krvoproliće. Pripremila je ta godina Hrvatsku za tamnicu Jugoslavije, prve pa druge, i uvela nas u ovo u čemu samo danas.

No te i sve druge teške misli ne mogu nam uskratiti ponos što imamo Matoša, pjesnika svih nas, kojim je hvale vrijedno i lako dičiti se, jer jest hrvatski velikan, ali i naš intimni pjesnik; toliko naš koliko ga čitamo, razumijemo i volimo. Takvoga ga baštinimo kao nacionalnu veličinu, jednoga od najvećih u zbroju prohujalih stoljeća.

Definirati Matoša, opisati ga i obuhvatiti riječima i značenjima, nije moguće. Lomila su se na tom zahtjevnom i preteškom poslu najtalentiranija naša književna i kritička pera, upinjući se snagom svojih talenata, da odgonetnu i riječima predoče enigmu Matoš, da joj se sasvim približe i proniknu u nju. Tako je postao »Artist« Milana Ogrizovića (oca djevojčice kojoj je poklonio sonet umjesto igračke!), Čerinin »Motor Hrvatske«, Velikanovićev »Dezerter u povratku«, »Pobornik slobodne riječi i misli« Pjeru Križaniću, »Najveći boem« Gligoriću i mnogima, »polemičar« Krešimira Kovačića, »Nenadmašni Matoš« Gustava Krkleca. Bazali je bio »dosljedan samo u nedosljednosti«, Nehajevu »prvi među prvima« i najzaslužniji da nas »reprezentira pred Europom«. Esihu, Matkoviću i Kaštelanu bio je »Živi Matoš«, Tinu Ujeviću

* Predavanje održano na književnoj priredbi »Riječju i glazbom o poznatom i nepoznatom Matošu«, kojom je u organizaciji Ogranka Matice hrvatske Tovarnik završen Matošev tjedan, u Vinkovcima, 18. ožujka 1994.

»Književnik u dijaspori« i inspirator za njegovu glasovitu identifikacijsku krilaticu »Em smo Horvati«. Tomislavu je Ladanu bio »Magični trigram A. G. M.«, a Krleži »Meštar stiha i uzor mnogima, književnik koga su dvije generacije (...) nazivale Rabi, to jest Učitelj«. Bio je Krleži također neponovljiva sinteza naših intelektualnih i nacionalnih proturječja: »đak Grabancijaš, Horvat, Katolik, Individualist, Erudit, Liberal i Konzervativac, Kajkavac dva decenija pred Domjanićem, feljtonist sveukupne zagrebačke štampe, vođa i pokretač našeg regionalizma i naš prvi parižlija«. Napokon, pjesniku Cesariću lirski se objavio kao »Trubač sa Seine«.

Zacijelo je i svima nama jedan iz plejade najvećih, jedinstven pjesnik kojemu se danas obraćamo i čijoj se autentičnosti i postojanom hrvatstvu okrećemo da nađemo poticaj i ohrabrenje, vjeru u povratak prognanih i nacionalno poslanstvo današnjih naraštaja što su pozvani da stvore i grade državu Hrvatsku; pa obratiti se Matošu danas nije isto kao nekada, jer njegovoj složenoj sudbini izgnanika i stradalnika još dublji smisao daju svi prognani, ispaćeni sinovi iste nam domaje Hrvatske.

Bio je narav oporbena i nemirna, ali njegovo oporbenjaštvo nije za posljedicu imalo destrukciju i nijekanje istinskih vrijednosti, a njegov je nemir u sebi sadržavao polet i zanos koji su ga uvijek nosili humanijemu i višemu; stremio je za idealnim u svim narodnim i književnim pitanjima. Ideal je bio njegova mjera ispod koje nije išao. Zato je imao mnoštvo protivnika, zato je izazivao burne polemike, stoga je često postajao društveni izopćenik.

Dosta je toga u svojoj naravi baštinio od svojih bačkih i bunjevačkih predaka, puno je stekao i usvojio svojim gornjogradskim i kaptolskim odgojem i školovanjem, a sve ostalo je odnjegovao u Francuskoj, posebice u pariškoj klimi fin de siécla i bel-esprita. Uzleti velikog urođena talenta vodili su ga k najvišemu estetskom idealu te u jednom od najljepših soneta *Srodnost* i sam u nemiru vlastitih traganja pita »Višega života otkud slutnja ta«. U takvim težnjama za tajanstvenim i nespoznatim treba tražiti ključ za razumijevanje vječno uzbudljive i vječno provokativne umjetničke riječi – Matoševe.

Unatoč svim disproporcijama i nesuglasjima svoje naravi, usprkos nekonzistentnosti svoje književne zgrade, bio je najmarkantnija pojava svoje epohe. Kritički je prosuđivao te ironijom šibao prilike i ljude oko sebe, a bio je sâma blagost, ljudska toplina, plemenitost i zanos. Umirao je bezbroj puta, živ, u patnji, ranjavan nepravdama i nerazumijevanjem. Uskliknuo je iz dubine bića svoju lirsku autobiografiju, svoj biografski portret u samo dva stiha:

Imao sam srce, djetinjasto srce,
Srce koje boli, boli tako jako!

Književnik rijetke erudicije, kristalne brušenosti i ljepote izraza, Matoš neponovljivo, uporno i nadahnjujući traje u hrvatskoj književnosti čitavo naše stoljeće, prisiljavajući sve književne pregaoce, sve one koji drže do svog pera, da izađu iz njegove sjene, da ga vlastitim stilom dosegnu i premaše. Provocirao je brojne kritičare i istraživače svog djela da o njemu progovore matoševski, da pišući o Matošu dostignu njegovu punoću, sklad, ljepotu i neobičnost izražavanja. Nadmetali su se u težnji da predmet svoga bavljenja iskažu stilom koji će biti poput njegovoga – senzacija, jer je poučavao da svakodnevnost, običnost te svekoliku životnu banalnost treba umjetničkim sredstvima i jezikom »rarificirati«, zgusnuti da neobičnosti i bizarnosti da bi bila zanimljiva i našla put do srca čitateljâ.

Poput najvećih umjetnika stvorio je svoj osobiti, prepoznatljiv stil, s razlogom nazvan matoševskim, a jedini je valjda u nas stvorio vlastitu poetsku školu iz koje su proizašli pjesnici zvani »gričani«. Mnogi su ga htjeli nasljedovati i oponašati, najčešće neuspjelo, epigonski, nemaštovito, dakle, nematoševski. Uspjeli su samo rijetki koji su ga obogaćivali sobom, a bili su pjesnici velikog formata kakav je, primjerice, bio Tin Ujević.

Umjetnička je nadarenost u Matoševoj biografiji temeljna odrednica, ne-brisiva konstanta. I tko god pisao o njemu i što god rekao, morat će priznati da je bio veliki književnik. S isto takvom postojanošću i uvjerenošću tvrdimo da je bio i čelik Hrvat. Njegovo hrvatstvo iskusili su, osjetili i priznali svi; ono nije nikada i nikome bilo upitno. Očajnički je volio svoju Hrvatsku i njenu tradiciju, okajao i oplakao njena stradanja, veličao njenu prošlost. Poklonio se pred Matoševim domoljubljem čak i razmetni sin bosanskoga katoličanstva Andrić, a Krleža je proročki vidovito zaključio da će za »proučavanje razvoja naše nacionalne svijesti Matoševo Hrvatstvo (napisao je to velikim slovom! K. Č.) ostati jakim dokumentom«.

Otkrio nam je poeziju hrvatskih krajolika u kojima je bio »kod kuće« i koje je poistovjetio sa sâmom svojom dušom. Slušao je titanski zvon crkvenih zvona, promatrao nad sobom oblake, zabrinute »kao misli«, a »dobre« su ga »ceste« vodile zagorskim kurijama i dvorcima, minuloj slavi kao miljokazima, na kojima je iščitavao povijest svoga naroda, njegovu čemernu stoljetnu kob. Tako je uspio izraziti njegovu tragičnost i veličinu: »Narode, ti si teška, monotona, izmučena i daleka pjesma, pjesma dublja od riječi, teška pjesma zemlje Hrvatske«. Naslućujući u krajobrazima barresovsku energiju i snagu puka, tražeći ravnotežu između zakona zemlje i naravi čovjeka, Matoš je opominjao i proricao: »Teško onome, tko majci ne vrati više, no što od nje primi! (... Jer Hrvatska si bio i u Hrvatsku se moraš obratiti, neharni sine hrvatski«!

Najbolje je od književnih suvremenika osjetio da je njegov narod junak i mučenik. Stoga je svagda ostajao na društvenoj margini, bez sigurne egzistencije, siromah bez igdje ičega, bez novca i bilo kakva stalna izvora prihoda, osim onog od vlastita pera, bez zvučnih akademskih titula, bez svoje obitelji i djece. Jedini kapital bili su mu je imaginativnost i kreativnost te snaga i dubina izražajnosti njegova rasnog talenta. Tim se odlikama uspinjao do samog Olimpa, do svetinje kojoj se postojano klanjao kao božanstvu, do ljepote. »Ljepoti čistoj himnu zapjevajmo« poziva Matoš u pjesmi *Mladoj Hrvatskoj* svoje istomišljenike i poklonike – sve matoševce na »cvjetni uskrs hrvatske Plejade«!.

Zadivila nas je njegova ogromna energija. Činilo se kao da je došla s neke druge, nama naklonjene planete, kao da ju je neka viša promisao poslala s ciljem da uzdrma i uznemiri srca, da ustalasa učmale vode naših provincijskih zakutaka, da prozrači ustajali zrak našega građanskog miljea, da visoko podigne stijeg slobode i u sva srca usadi vjeru u genij naroda, u »kip domovine«, da nas povede u sfere višega života i zaogrne ruhom plemenitosti i dobrote, da nas nauči ljubiti tradiciju tako kako je to on znao u pripovijesti *Nekad bilo – sad se spominjalo.*

U njegovu djelu je suma stvaralaštva na jednome mjestu, stvorena jednim čovjekom. On je umjetnik-tvorac velikog zamaha i snage, čarobnjak riječi, alkemičar ljepote.

Njegov rodni Tovarnik je danas »gnijezdo bez sokola«, a Tovarničani rasuti »diljem doma«. Ali sutra, opet i uvijek, u svim hrvatskim selima i gradovima, s Matošem u srcima naći ćemo svoje »vidike i putove«, otkrivati »naše ljude i krajeve«, preboljeti sve hrvatske »pečalbe« zbog kruha i progona, zbog gladi i neslobode. S Matoševom književnom baštinom usvojit ćemo kulturu snage i poleta, prevladati »umorne priče« naših povijesnih sudbina, upoznati i zavoljeti plemenitije i svjetlije biće »dragih naših suvremenika«. S njim ćemo postati bogatiji i bolji, domoljubno svjesni i samosvjesni; spoznati bit hrvatskog čovjeka, uspinjati se spiralama duha i smisla, kaskadama emocija do najboljih i najpotpunijih nas.

Čak i na samrtničkoj postelji Matoš je senzibilnim ticalima pjesnika izrazio prostor mlačne noći, pjev cvrčka, samoću i tišinu; uranjao u daljinu koja ga je gutala i u kojoj je nestajalo njegovo fizičko biće. A uistinu je bio »gordi jablan« koji »lisjem suhijem šapće o životu mrakom gluhijem« osjećajući se kao »samac usred svemira« i noseći u sebi kreativni svemir čije značenje i veličinu u korpusu hrvatske književnosti ne možemo do danas, premda je o njemu napisano preko tisuću bibliografskih jedinica, ni opisati, ni dokraja razumjeti i protumačiti, kao i sve drugo što isijava zagonetnom dimenzijom božanskog umjetničkog dara. Tako je to stoga što jezik opisivanja i tumačenja nikada ne može postići zgusnutost i mnogoznačnost jezika izražavanja i stvaranja, kakvim je govorio Matoš i u kojemu će trajati dovijeka, dok živjela bude književnost što je hrvatskim imenom nazivamo.

Ivo SLAVIČEK

Subotnja igra

(Senryu)

Vitla li konjski
repić Kristinom? Ili
pak ona njime?

* * *

Skakuće poput
kozleta. Subotnje je
popodne: igra.

* * *

Lopta zapinje
u travi. Cvijet do cvijeta.
Mirisna igra.

Teški izazov:
ograda. Gore! Mama
viče: »Dolje!«. Ah!

* * *

Ljuljačka tužno
cvili. Prazna. Curici
ljuljanja dosta.

* * *

Sunce već sjeda.
Prebrzo! Kad će doći
žuđeno sutra?!

Cvijet duhana
(haiku)

Topli krajolik.
Hodajući livadom
skidam sandale.

* * *

Visoki duhan
sakrio je kućicu
starog seljaka.

* * *

Šušti kukuruz.
Dijete u kolijevci
maše zvečkom.

* * *

Vrabac što krade
žito iz lonca svaki
čas proviri.

* * *

Majka mijesi
pitu: muhe se sklanjaju
pred oklagijom.

* * *

Skaču mahune
dok se suše na suncu –
sad tu, sad tamo!

* * *

Papričice u
vrtu odaju dražest
prve mladosti.

* * *

Vijene duhan –
koliko priča tijekom
jutra, podneva...

* * *

Zvonik crkve u
daljini tek malko
iznad cvjetova.

* * *

Gospa od Anđela –
odasvud okupljaju se
oko križa.

* * *

Nakon molitve
šarenilo, vrtuljak,
cilig šargija...

* * *

Što zaglušuje
buku đavolje sile
za horizontom?

* * *

Vrabac poleti
s prašnjave ceste –
Cvijet duhana.

Bilješke o odnosu teologije i umjetnosti

Možemo naznačiti dva pravca koji kroz povijest prate »govor o Bogu«: jedan je »filozofski«, koji označuje Boga kao prvi proizvodni, tvorni uzrok (causa efficiens prima). To je takozvana ontološka teologija ili metafizičko promišljanje o Bogu. Drugi je pravac govor o trojednom Bogu (Deus unus et trinus) koji se temelji na Objavi. Taj pravac ne odbacuje filozofsku teologiju, nego je predpostavlja i nadopunjuje, kao što to čini Toma Akvinski. Bilo je i bit će umjetnika koji su se nadahnjivali mišlju na Boga kao prvi uzrok bića, a da nisu vjerovali u objavljenoga Boga. Kršćanski teolozi dopuštaju mogućnost božanske inspiracije naravnog reda. Prelistamo li antologiju Nevena Jurice i Božidara Petrača »U sjeni transcendencije« (Zagreb, 1987), lako ćemo se u to uvjeriti. Ne mora netko biti praktičan vjernik da bi u fenomenima prirode, fizičke i psihičke, nazreo djelovanje ili prisutnost prvog počela ili uzroka.

S druge pak strane, poneki umjetnici kršćanskog uvjerenja pristupaju Objavi i njezinu djelovanju u životu *himničkim zanosom* koji se iscrpljuje u slavljenju nekog vjerskog događaja ili ličnosti. Tema, pa i ona najuzvišenija, ne čini neko djelo umjetničkim. Danas nam neuvjerljivo zvuče riječi Milana Pavelića u predgovoru knjige »Iz duhovne lirike« (prijevodi, izd. Matice Hrvatske, Zagreb, 1937) da se »liturgijske himne, njih oko 10.000, mogu takmiti s najboljom lirikom svjetske književnosti« (str. 5-6).

Ja bih, nažalost, mogao navesti mnogobrojne himne koje svakodnevno čitamo u *Časoslovu,* a koje s umjetnošću nemaju baš velike veze. Redovito se radi o himnama svetkovinskog sadržaja, u dobroj tehnici. Spomenimo, npr. korizmenu »Audi, benigne Conditor«:

»Čuj, Stvoritelju milostiv,
naš plač i naše molitve
u posvećenom postu tom,
u korizmenom vremenu«.

Ili himnu na *Večernji* Uskrsa »O Rex aeterne Domine«:

»Vjekovit Kralju svevišnji,
Stvoritelju stvari svih,
Ti Ocu svom bez prestanka,
Sin jednaki si odvijeka«.

Ne niječem da ima i proplamsaja prave poezije u dijelovima nekih himana, kao na *Jutarnji* Božića »Feno jacere pertulit, praesepe non abhorruit, parvoque lacte pastus est per quem nec ales esurit«:

»Na sijenu eto leži On,
u jaslama, a mlijeka kap
ta sva je hrana Onomu
što tiša glad i pticama«.

Nažalost, zadnji stih ne izražava u prijevodu svu ljepotu izvornika »Per quem nec ales esurit«. Pjesnik je htio reći da ono malo mlijeka ne bi nasitilo ni pticu. Za poznate himne sv. Tome Akvinskoga možemo reći da su *većinom* alegorijske, doktrinarne naravi. Čovjek se ne može dovoljno načuditi kako je sv. Toma toliko objavljenih istina mogao sažeti i u slikama izraziti, čuvajući strogu pjesničku formu kao npr. u pjesmama: »Lauda, Sion, Salvatorem«, »Verbum supremum prodiens«.

Možda bi bilo vrijeme da se u Časoslov uvedu i moderne himne, uz one već tradicijom posvećene, jer Crkva i u ovom pogledu mora biti »magistra«, kao što je to učinila s glazbom, arhitekturom, slikarstvom itd.

Danas s nelagodnošću čitamo pjesme zaslužnog Milana Pavelića iz njegove zbirke »Iz zakutka« (Zagreb, 1902.) koje su većinom deksriptivne, himničarske naravi, kao ona »Anđeoskom učitelju«, itd. A ni Izidor Poljak (»Pjesme«, Zagreb, 1983.) nije mogao izbjeći prigodničarstvo (»Nadbiskupu Štadleru«), premda je njegovo stvaranje veliki pomak u carstvo čiste poezije (»Credo«, »Mati«, »Djevici Snježnoj« i druge). Nikola Šop još će više prizemljiti, počovječiti Isusa (»Poziv dragom Isusu«, »Kuda bih vodio Isusa« i dr.). Nekoji od poznatih nam pjesnika (Korner, Jakšić, Kokić, Klarić i dr.) nerijetko svoju poeziju stavljaju *u službu* liturgije i svetaca. Time ne niječemo da i kod njih, kao i kod Lendića, nema izvanredno dobrih pjesničkih ostvarenja.

Osim »himničarskih« (slavljeničkih) usmjerenja postoji i ono »pseudomitičko«, gdje se izljevi vjere, ljubavi i nade sastoje u opetovanju istih uzdaha i usklika, bilo u stihu, bilo u prozi. Nadamo se da će pjesnička ostvarenja J. Bubala, I. M. Čaglja, I. Tolja ili A. Čavke biti primjer mladim naraštajima. Za kršćansko produhovljenje bola neka im bude uzor Đ. Sudeta, I. Lendić ili T. Dorotić.

Umjetnost je sasvim ljudski fenomen. Nadnaravno, kao *takvo* ne ulazi u umjetnost. Otajstva, objavljene istine, ne mogu *kao takve* biti sadržajem umjetničkih djela. Kršćanski umjetnik iznosi u svojim djelima simbole tih otajstava, ali ti simboli ne nadilaze granice ljudske fantazije. Inače bi se radilo o dogmatskim etiketama, izraženima konvencionalnim apstraktnim znakovima, kao što su na pr. trokuti za Presveto Trojstvo, monogrami, posebni emblemi (obilježja života, muke, smrti itd. mučenika), leme (specifične izreke svetaca), itd. To može ući u katehezu, ali ne u umjetnost.

Crkvena zgrada, mjesto molitve i vjerničkog okupljanja, promatrana kao umjetničko djelo, možda se kroz povijest najbolje prilagođavala potrebama vjernika. Divimo se ranokršćanskim romaničkim, gotičkim, baroknim crkvenim zdanjima, ali ona više ne odgovaraju duhu i potrebama vremena u kojemu živimo. I kod nas nastaju crkvene zgrade koje žele pomiriti liturgijske potrebe sa zahtjevima tehnike. Umjesto prirodnih materijala, kamena i drva, pojavljuju se umjetni čelik, lijevano željezo, armirani beton, aluminij itd. U tim se ostvarenjima sjedinjuju analitičke misli inženjera sa stvaralačkom intuicijom umjetnika. Takvih crkava i bogomolja (svetišta) ima podosta u svim našim gradovima. Možda one ne odgovaraju uvijek našim predodžbama o crkvi kao svetištu, ali i to je bolje nego oponašati stare stilove koje

označujemo s predznakom *neo-* (neogotički, neoklasicistički itd.). Svi ti »neoizmi« boluju od manjka izvornosti. Oni su uzaludna težnja za oživljavanjem prošlih vremena. & Laudatores temporis acti.

Što se slikarstva tiče, i ono želi biti suvremeno, obogaćujući naše crkve djelima iz kojih su kadikad uklonjeni plastički i tektonski elementi (posebice modeliranje i perspektiva), što zbunjuje vjernike. Bolje i to nego kič-razglednice koje preplavljuju naše tržište, napose o Božiću i Uskrsu. Ipak moramo ustvrditi da bez teološke izobrazbe moderni slikar neće ispravno predočiti Gospu, Anđele, Raspeće itd. Sjetimo se, npr. razlike poimanja »Zadnjeg Suda« kod Michelangela, Signorellija ili B. Angelica. Ovaj posljednji, kao dobar teolog, slika osuđenike ne toliko u tjelesnim mukama, koliko u duševnim. Njihova lica izražavaju bol i razočarenje zbog izgubljenog dobra. Njihov Krist na križu nije nikakav očajnik koji grca i previja se u mukama. Lice mu je smireno, puno predanja u volju Oca. Time i nama ulijeva nadu da smrt nije konac svega nego prijelaz u drugi, bolji život. Njegovi anđeli nisu neki »putti«, »amoretti«, ni djevojke-mladići razgolićenih ruku i nogu. Oni su uzvišena držanja, a uza sve to privlačni. Njegove Gospe nisu neke mondene dame, nego produhovljena bića, svjesna svoga poslanja. Bez teologije lako je upasti u potpuno počovječenje svetačkih likova, gdje je milost odsutna, a prisutan samo ljudski čar.

Kršćanski umjetnik mora biti svjestan da njegovo stvaralaštvo mora biti prožeto ne samo poznavanjem misterija (pogrešno bi bilo, npr. slikati Gospu u porođajnim mukama, i sl.), nego molitvom i meditacijom. Inače njegova umjetnost bit će svedena na sasvim ljudsku razinu. Tada se više neće raditi o sakralnoj, nego o profanoj umjetnosti, koja kao takva može imati svoju vrijednost.

Mislim da su kipari u svojim ostvarenjima za naše crkve najmanje kritizirani. Izražajno sredstvo kiparstva je volumen, obujam. Obujam je ipak nešto apstraktno, dok kip konkretno simbolizira duhovni svijet. U naše crkve nisu, koliko je meni poznato, ušli potpuno apstraktni kipovi, ali zato ne smijemo upasti u drugu krajnost, tj. u sentimentalnost te tražiti da nam Gospe i sveci budu »sladunjavo-nježni«, »ljepušasti«, »milovidni«. Koliko je kritika izneseno u vezi s Meštrovićevim djelima u crkvi sv. Marka u Zagrebu! Kadikad vjernici traže u kipovima korelate svojih želja i osjećaja, koji ne moraju odgovarati umjetnikovoj »ideji«, koja je plod ozbiljnog studija hagiografije i Sv. pisma. Stručnjaci crkvene komisije za sakralnu umjetnost pozvani su da prosude smije li neko djelo biti izloženo u našim crkvama. Ovdje vrijedi staro pravilo »de gustibus non est disputandum« (o ukusima ne treba raspravljati), jer svatko ima svoj ukus, a on je različit od osobe do osobe. Iznad ukusa stoji sud stručnjaka u umjetnosti, kao i u svim drugim ljudskim djelatnostima.

U većini slučajeva kipovi u našim crkvama odgovaraju »klasičnom« načinu stvaranja volumena. A to vrijedi i za »reljefno« kiparstvo. U tom je smislu vrijedno spomenuti VIA CRUCIS austrijskog kipara J. Ardhardta u crkvi sv. Lovre u Vrboskoj na otoku Hvaru.

Što se crkvene glazbe tiče, ona je imala svoj razvojni put od jednostavnih koralnih napjeva do veličanstvenih polifonijskih misa, moteta, oratorija, itd. Iako su mnoge takve mise više prikladne za koncertne dvorane nego za crkve, nitko im ne može zanijekati umjetničku vrijednost. Danas se, nažalost, u našim crkvama čuju »milozvučne«, »sladunjave« kompozicije. Njihovi autori misle da mogu skladati kako im se prohtije, a da nisu proučili ni najjednostavniju knjigu za harmonijski ili melodijski

postupak. U glazbi postoji »logika« sa svojim premisama, dedukcijama i zaključcima ne samo u velikim »klasičnim« formama kao što su fuga, sonata ili simfonija, nego i u bilo kojoj skladbi ma koliko bila mala (Lied).

Na našim se otocima još pjevaju, u hrvatskom tekstu, stare »koralne« mise (»dopja«, »šemidopja«, »dei anđeli«), kojima se stranci čude, a stručnjaci dive. Pa i to je bolje nego da se u svako liturgijsko vrijeme opetuje »Glory, Glory, alleluya...«. Ne samo da se iz našeg glazbenog repertoara istiskuje gregorijanski koral, nego i naše stoljetne melodije iz zbirke »Cithara Octocorda«. Sva upozorenja naših muzikologa ostaju, nažalost, bez učinka. Malo se što mijenja. Nemamo sposobnih orguljaša, ni požrtvovnih zborovođa. Ipak, zborovi u nekim našim crkvama daju nadu u obnovu sakralne glazbe, što se najbolje opaža u prijenosima nedjeljnih misa preko radija. Eppur si muove...

Možda ni u jednom književnom rodu nismo bili toliko napredni, kao u drami. Mislim na naša »skazanja« još od 15.stoljeća. U tom se natječu Zadar, Vinodol, Rijeka, Šibenik, Split, Brač, Hvar, Dubrovnik, Korčula (vidi studiju prof. Josipa Mihojevića u pogovoru moje knjige »Prebivao je među nama«, Zagreb, 1985.). Naša stara »skazanja« nisu bila apstraktna, kao u španjolskom »teatro teológico« (autos sacramentales), u kojima su protagonisti Vjera, Ufanje, Vatra, gdje dijalog vode Utjelovljenje, Presveto Trojstvo, Euharistija, itd. Naša su »skazanja« bila shvatljiva običnom puku. »Prikazanje života sv. Lovrinca mučenika« s uspjehom je izveo 1968-69. i 1970. Marko Fotez na splitskom Sustipanu. Takvo skazanje davalo se na našim otocima sve do prošlog stoljeća.

Mi, nažalost, nemamo modernih kršćanskih dramaturga koji bi stali uz bok jednomu Claudelu, Ghéonu, Elliotu, Pemanu, Mellu, Fryu itd. Djela nekolicine od njih, napose Claudela i Ghéona, bila su izvođena na našim pozornicama. Neprežaljeni Vojmil Rabadan, pisac i režiser mnogih novih i starih »skazanja«, ostat će u povijesti kao neumorni i zaslužni pregalac obnove vjerskih drama. Ne zaboravimo u tom smislu ostvarenja Velimira Deželića ml. »Majka Božja od Kamenitih vrata« i »Posljednja pričest sv. Jeronima« (uz glazbu B. Širole). Da ni danas nije sve zamrlo, dokazuje djelo »Krađa Gospina kipa« Hrvoslava Bana, koje se s velikim uspjehom daje u domovini i inozemstvu.

Nemamo, nažalost, ni modernih romanopisaca kršćanskog nadahnuća, kao što su F. Mauriac, G. Greene, Evelyn Waugh, Niko Kazantzakis (»Krist, nanovo razapet«), itd. Čast našim pokojnim piscima, napose Štefi Jurkić i Sidi Košutić, ali očekujemo i na ovom polju suvremene hrvatske stvaraoce kao što je bio Z. Remeta.

Ni u filmskom stvaralaštvu nemamo jednoga Bressona. Uza sve ekonomske poteškoće koje prate filmsko stvaranje, nadamo se da će se u slobodnoj domovini pojaviti i neko filmsko djelo prožeto teologijskim duhom.

Mnogi od navedenih primjera u ovom kratkom ogledu pokazuju da ili teologija nije prožela umjetnost ili umjetnost nije utjelovila teološke istine u simboličko ruho. Dvije krajnosti vrebaju na odnos teologije i umjetnosti: teologija *u službi umjetnosti* i umjetnost *u službi teologije*. I jedna i druga se protive njihovoj autonomiji kao zasebnim vrijednostima. Nema, doduše, čistih vrijednosti. Vrijednosti se upotpunjuju. »Ono što zovemo slobodom umjetnosti ili znanosti... ne može značiti posvemašnju samostalnost. S obzirom na svoj objekt, svaka je disciplina nezavisna, ne ovisi ni o čemu drugom doli o svojim načelima. Upotreba tih načela ovisi o svrsi koju ta načela dostižu, a ta se sastoji u usavršavanju ljudske osobe u moralu« (Sertillanges).

Toma Akvinski jasno razlikuje umjetnost od teologije. Premda se teologija služi metaforama kao i umjetnost, teologija to čini zbog potrebe i koristi (»propter necessitatem et utilitatem«), dok umjetnost to čini zbog ugodnosti (»propter delectationem«, Summa, th. I, 13, 3c).

Taj strogi mislilac, koji rijetko pribjegava metaforama, svoja teološka razmatranja potkrepljuje primjerima iz umjetničkoga stvaranja. On uspoređuje Boga s umjetnikom: »Bog, prvo počelo stvari, odnosi se prema stvorenjima kao umjetnik prema umjetninama« (ib. I, 27, 1 ad 3).

On život Presvetoga Trojstva, stvaranje svijeta, anđele, Euharistiju, ćudoređe, itd. osvjetljuje primjerima iz umjetničkoga stvaranja (vidi moju knjigu »Umjetnik i zagonetka života«, Zagreb, 1982, str. 62-73).

Naša spoznaja počiva na poredbenoj snazi uma. Dokaz su naši logički zaključci koji se izvode iz dviju ili više predpostavki (silogizmi). Tako dolazimo do novih spoznaja, pojmova, koji nadilaze poredbene postupke. Umjetnost čini nešto slično: služi se poredbenim slikama, tropima, dok ne postigne puninu znaka ili simbola koji nam daje dojam ili *iluziju* istovjetnosti znaka i označenoga, slike i »ideje« (intuiranog osjećaja).

U povijesti umjetnosti bilo je, i ima ih još, dosta stvaralaca koji nisu bili praktični vjernici, a koji su stvarali za Crkvu kao Matisse, dok su drugi odbijali, iako im je bilo ponuđeno, kao Picasso i Giacometti.

Navest ću dva pjesnika, koji nisu bili praktični vjernici, a koji u svojim pjesmama proživljuju tajne vjere. Spomenimo najprije J. R. Jiméneza, nobelovca čija je poezija prožeta čežnjom za vječnošću (ciklusi: »Eternidades« te »Sonetos espirituales«):

»Sé bien que soy tronco
del arbol de lo eterno.
Sé bien que las estrellas
con mi sangre alimento...[1]

(»Eternidades«, 42).

Spomenuo bih, zatim, tragično preminulog F. G. Lorcu:

»La espiga es el pan. Es Cristo
en vida y muerte cuajado...«[2]

(Canción oriental)

»La miel es la palabra de Cristo,
el oro derretido de su amor...[3]

(El canto de la miel)

On se kadikad bori s Bogom:

»Mi corazón está aquí
Dios mio,
hunde tu cetro en él Señor...
Ma si no quieres hacerlo,

1 Znam dobro da sam trup / stabla vječnosti, / Dobro znam da zvijezde / svojom krvlju hranim...«
2 »Klas je kruh. To je Krist / u životu i smrti stiješten...«
3 »Med je Kristova riječ, / rastopljeno zlato njegove ljubavi...«

me da lo mismo,
guárdate tu cielo azul...[4]

(Prologo)

Divna je njegova balada o sv. Jakovu (*Santiago*).

Što se tiče naših pjesnika, koji nisu praktični vjernici, upućujem na spomenutu knjigu »U sjeni transcendencije«. Ne moraju svi glasno ispovijedati svoju vjeru, kao I. Poljak:

»Ja vjerujem, Svevišnji, u Te. Slavu ti pjeva
simetrija lipina lista
i crvena buba dijamantova blista,
i vjetar, štono na orgulje olujnih oblaka bruji,
i ognjeno zvjezdano more, koje u beskraj struji...«

(Credo)

Nema umjetnika koji u svojem djelu nije bar na neki način izrazio želju za nadosjetnim svijetom, bilo da Stvoritelja smatra kao apstraktno vrhovno biće, bilo kao objavljenoga Boga. U oba slučaja radi se o prvom počelu i svrsi ljudske egzistencije. Nastaju tako duhovne pjesme, u pravom smislu riječi. Za Bogom teže i filozofi i teolozi, i znanstvenici i umjetnici, iako pod različitim vidom.

Završavam riječima J. R. Jiméneza:

»Dios de venir, te siento entre mi manos,
aquí estás enredado conmigo, en lucha hermosa
de amor, lo mismo
que un fuego con su aire...«

(Transparencia)

»Bože koji dolaziš, osjećam Te među svojim rukama,
ovdje si isprepleten sa mnom, u divnoj borbi
ljubavi, isto
kao vatra sa svojim zrakom...«

(Prozirnost)

Nije to nikakav panteizam, jer vatra se razlikuje od zraka i čovjek od Boga. To je, takozvana, mistika naravnoga reda.

4 »Ovdje je moje srce, / Bože moj, / zabodi svoje žezlo u nj, Gospodine... / ako to ne želiš učiniti / sve mi je isto, zadrži za sebe tvoje plavo nebo...«

Tristia
(Žalopojke)

»Y el hombre miserable
es un angel caído.
La tierra es el probable
paraíso perdido«.
F. G. Lorca, *Mar*[1]

1. Konac igre

Nadigni zastor na prozoru, dušo,
da srce se nadviti može
i motriti voćnjak što se budi!
Vjerovao nisam kad sam sluš'o
da nova se stabla u šumama množe
puna bujnog granja,
i novi naraštaj ljudi,
al' iz starog panja.

Nadigni zastor! Listovi se gusti
od sreće njišu na procvaloj grani.
Svi čini moje drame davno su odigrani,
I nemam više komu tumačiti
što je to ljepota,
jer ona se može rukom dohvatiti.
Spusti, dušo, ah, zauvijek spusti
zastor mog života!

2. Uzalud

Pre mojim je prozorom bor
ispružio molećih ruku zbor
da zadrži bjelinu
što prvi snijeg je daje.

1 »I sudbina čovjekova
anđelu palom sliči.
A možda se zemlja ova
nestalim rajom diči«.
F. G. Lorca, *More*

A srce se nagnulo iz grudi,
k'o ljubavnik lud,
da pokupi osjećaje
i ljubavi svježinu
što nude je ljudi,
ali uzalud!

3. Magla

Ne trebam na prozoru tvojih zavjesa!
Ne želim s tobom imati veze!
Zašto uvijaš u paukove mreže
srca, borove i breze?

I svjetla na ulici činiš siva
da žarulje im se jedva naziru.
Tjeskobom uvijaš duše prolaznika,
da jedni od drugih zaziru.

Ne vidi tvoje se lice, jer kad sunce grane,
ti se povučeš naglo,
ja volim kišu, snijeg i buru
al' ne tebe, podmukla maglo!

4. Inje

Jutros je inje
pretvorilo breze u iglaste grančice bora.
Sve je sinje, sinje.
Sve pritišće mora.

Kad zaviri sunce toplo, bez gnjeva
kroz ponosne redove inja,
milijun sitnih zablista mačeva
k'o vatra kad tinja.

A onda opet tužnu poprime notu.
Na stanu to svom priroda švelja
haljinu plete brezama i plotu
od mojih snova i želja.

5. *Molitva Gospi za posljednju uspavanku*

Ti si prva obujmila vječnost,
a prekinula nisi s vremenom.
Zvjezdana klizaljko, po kojoj je Noći Svete
na zemlju sletjelo božansko dijete,
nakrcano grijeha naših bremenom.

Tek kasnije, mnogo kasnije,
kad se susrelo s nama,
i njemu je bivalo sve jasnije,
u gorkim mukama,
što znači tama,
bol u srcu,
rane na nogama
i rukama.

O, ti, što u svome uspavljuješ krilu
i veselo Dijete i mrtvoga Boga
bezizgledno čekanje o nit je tanku
života našeg objesilo silu.
Majko, kraj našeg sjedni samrtnog loga
i božićnu pjevaj uspavanku!

(Iz moje pjesmohrane, Zagreb, 1972.-1979.)

Mladenko SPAHIJA

Jesu li duše ispusni baloni

Za filozofsku naivu
Duša je kao ispusni balon
U tome je kvaka
U tijelu nesta zraka
Jadne li naive
Za me
One su nebeske dame.

Kipar prolaznosti

Stvari koje te gledaju
Leže u neredu
Čekaju tvoje brižne ruke
Idi
Budi kipar prolaznosti
Iz kaosa stvori kozmos
Možda ćeš i uspjeti
Možda ćeš izazvati
Ako ne ovdje onda u vječnosti
Sažalan božanski podsmijeh.

Marijan VOGRINEC

Amerikanci, samo što nisu

Kišilo je i nekako mu se nije išlo. A, znao je da otac čeka. Bile su to one dosadne pakračke nedjelje kad se kasna jesen sasvim uvlači u srce grada. Nagriza ga. Rastače. Kad pusta bezvolja naliježe na umornu dušu, i onda sve postaje nekako nepodnošljivo i tuđe. Pa i taj obvezni – ili si je to Pavle samo tako umišljao? – nedjeljni ručak u već uvelike ruševnom obiteljskom domu. Ni sam nije znao zašto, ali ovaj put mu se uistinu nije išlo. Ne zato, što bi kod punice bilo bolje i manje dosadno, ali...

– Stara, hoćemo li već jednom?

Gledao je kroz kuhinjski prozor kako se gusto sivilo mokrinom otapa na susjednom krovu. Tri izgubljena vrapca šutke zgurena pod olukom. Negdje od Prekopakre resko je dvaput zatulio šinobus štropočući prema Suhopolju i Virovitici. Taj ga je zvuk prenuo iz omame, pa svrne pogledom u predsoblje, gdje je Ivanka već navlačila djetetu kišnu kabanicu. Pavlove je riječi popratila siktavim pogledom.

– Daj, ne gnjavi! Stići ćemo.

– Znam. Natrag još i prije.

– Koji ti je danas vrag?

Vrag? Ili nešto drugo, treće... Tko će ga znati. No, žica je već bila prenapeta i dalje se više nije smjelo. Pavle osjeti neku potmulu zluradost: ponovit će se isti ritual nedjeljnoga ručka kod majke i oca. Kao tolike nedjelje prije i tko zna kolike još poslije ove. Djelomice i radi toga rituala, Pavle je volio doći u rodni grad. Za razliku od svoje žene s kojom se upoznao još u ovdašnjoj Gimnaziji. Ivanka, valjda iz samo njoj znanih razloga, nije bila oduševljena u grad svoje mladosti.

– Pa, dobro, gdje ste već jednom!? – Pavlova će majka, uzdigavši ruke kao da prima nekakav veliki paket. – Juha se skoro ohladila, a vas još nema.

Otac je već sjedio za stolom i također se smješkao. Onim svojim zagonetnim osmjehom po kojemu se tek dalo naslutiti da je dobre volje, ali ne i kakve se misli i nakane roje iza te možda i namještene poze. Tko ga je bolje poznavao, kao Pavle, morao je biti na oprezu. Iz te vedrine mogla je već sekundu poslije ošinuti munja. Ironije, sarkazma, nepomirljivosti i oporbe nikad mu ne bi uzmanjkalo. Bez obzira na prigodu i sugovornika.

Možda je i zato nedjeljni ručak u obiteljskom domu Pavlu bio izazovan ritual, neka vrst dvoboja gladijatora u areni. A završavao bi redovito bez pravoga pobjednika, s kiselom grimasom na licima umornih bojovnika. »Nemate vas dvojica pametnije teme za razgovor, nego o politici«? – užasavale su se nešto tiša Ivanka i mnogo glasnija Pavlova majka. Ali, da, kad bi to uopće bilo moguće. Baš ta i takva tema obojici je bila neka vrst oduška za skupljenu psihičku napetost i nezadovoljstvo onima na što se ne želi pristati, a ne da se izbjeći ni mijenjati.

– Dobar dan – rekao je Pavle nekako uglas s Ivankom i to je trebalo značiti da majka komotno može prijeći na novo pitanje. A tih joj, hvala Bogu, nikada nije manjkalo.

– E, baš imate lijepe dane za vikend – oglasi se otac tek da, što se njega tiče, probije komunikacijski led, i već je nešto čačkao oko svoga unuka. A ovaj se sramežljivo držao ruba Ivankina kaputa i znatiželjno zirkao ispod kape natučene gotovo preko očiju. – Prava propast svijeta.

– Užas – majka će – već skoro tjedan dana je ovako. Kiša, magla... Ni disati se ne može kako treba. Moglo bi uskoro biti i snijega.

E, snijeg, pomisli Pavle. U glavi mu zaiskri kaleidoskop dječačkih ludih dana uoči Božića, kad je snijeg već znao prekriti cijelu okolicu, pognuti grane zaspala drveća, a pred jutro su se mogli čuti iz topla kreveta praporci, sočna psovka kočijaša na saonicama, škripa suhoga snijega pod nogama žena koje su već zarana hitale po kruh kod Nožarića... Stresao se od ugode sjećanja. Gdje li su sada one plave zimske noći pakračke kada se vrištava skupina najhrabrijih dječaka spuštala saonicama po zaleđenoj prtini, sve tamo od crkvice Svetoga Vida u vinogradima, kroz šumu, pokraj tri križa, niz Kalvariju i aleju, pokraj Marijine crkve i uz očevu radionicu, pa niz ulicu – gotovo sve do škole?

Uz jelo, malo-pomalo, majka i Ivanka ispreskakale su sve važne teme o tomu kako se mali Dinko snašao u vrtiću, što učiniti glede njegovih prečestih upala grla, ima li nade da se mlada obitelj doskora riješi podstanarstva, hoće li se Pavlova sestra Kristina ipak udati ili studirati i što će biti s njezinim izvanbračnim sinom... Na kraju su se, kao i obično, nekim svojim poslom, pokupile u sobu. Dinku su dozvolile da sa sobom povede mačku koja je, čudo jedno, ustrajno trpjela sve njegove sadističke nepodopštine.

– Kako da uzmem mirovinu, Pavle, kad se od te crkavice ne može preživjeti tjedan dana!? Ne budi smiješan – žestio se otac, a prva čaša vina već je tkala arabesku na licu.

– Koliko si plaćao, toliko ćeš sada i dobiti. Vi obrtnici uvijek ste htjeli stisnuti, prevariti državu. Kukate, jadate se, a prava zarada odlazi u mrak. Ne u državnu blagajnu koliko bi trebalo. Otkuda tolike kuće, vinogradi, vikendice, automobili, skupa ljetovanja i zimovanja...?

Otac se natmurio kao kumulus. Podbočio je vilicu lijevim dlanom, a desni kažiprst strogo upro Pavlu negdje među oči. Osjetilo se, nije ljutit zato, što je sin bio zajedljiv, a na tom je »lopovluku« othranjen, nego radi nečega nevidljivoga i tako iritirajućega. Pavle mu je sada samo skrenuo pozornost na tu svenazočnu silu, koja ga je kinjila i satirala, nije mu dala mirna sna i rasplamtjelim željama na volju.

– Pazi, Pavle, nemaš ti pojma o čemu govoriš – odrezao je naglašavajući svaku riječ i razmičući ih tako da svaka dobije gotovo sudbinsko značenje. – Amerikanci, samo što nisu! Nemaš ti pojma što kaže Grga Zlatoper! Evo, baš sinoć. To je nešto sasvim drugo od onoga, što trabunjaju oni iz Centralnoga komiteta. Lažu i mažu, eto ti, za to su sposobni, a pisneš li, pojede te mrak. I o kakvima ti to porezima pričaš!? Da ja vučem kao vol od jutra do sutra, a njima da dajem sve što zaradim? Pa, gdje toga ima u normalnom svijetu!?

– Čekaj, čekaj, tata – hinio je Pavle pomirljivost. – Tko te tjera da toliko radiš? Nisu to više ona stara vremena kad se moralo hrmbati od jutra do sutra i umiralo mlad. Sada valja misliti na sebe. Ti se bar ne možeš žaliti, imaš sve što ti treba, podstanare u drugoj kući, iznajmljuješ lokal, gotovinu držiš negdje u mraku... Imaš i previše uvjeta za mirovinu i ta ti crkvica dođe kao džeparac. Ti i mama možete proživjeti grofovsku starost, a to s Amerikancima zatakni za šešir. Ovamo oni neće doći.

– Amerikanci, samo što nisu! – tvrdoglavo će otac, a oči mu se napadno caklile, što od vina, što od nabrekle nemoći da, eto, baš sada, tu pred Pavlovim očima pukne taj komunistički provizorij koji ga je, mislio je, priječio u svima njegovim snima o slobodi i životu dostojnu radišna čovjeka. – To više tako ne može ostati da komunizam diktira što ćemo i kako ćemo. Amerikanac to neće trpjeti dovijeka, a kad Rusi kleknu, gotovo je i s ovima našim goljama, koji ne znaju drugo doli otkrivati spomenike, piti i žderati na tuđi račun i ništa ne raditi. Da ja radim za njih? E, nećeš...

Pavle je znao da se razgovor o politici i ne može dovršiti. Otac je negdje u dubini duše bio očajan i nesretan, okrutno svjestan toga da mu nitko ne može pomoći. Negdje u sebi vjerojatno nikada nije oprostio sinu, što je otišao u »filozofe«, »torbare«, »da ga drugi od milostinje hrane«, a obiteljska je obrtnička tradicija ostala bez nasljednika. Ti Amerikanci stoga, koji »samo što nisu«, znao je to Pavle, bili su višeznačna očeva opomena i poruka. A, koliko će se puta toga sjetiti u kritičnima životnim stiskama!?

* * *

Pavle je sada sam sa sobom i svojim uspomenama. Pred njim je grad u ruševinama, čađav, izobličenih fasada, natmuren i oprezan u svojoj ranjivosti. On i grad jedva se prepoznaju, a majka i otac odavna su se smirili na brežuljku kraj rampe. I Pavlova sestra Kristina je s njima. Nitko od njih troje, tamo u miru svijeća i čempresa, ne može znati što je sve rat učinio njihovu gradu, kako su susjedi nasrnuli na susjede...

– E, moj oče – prošaptao je Pavle u sebi, a nešto ga je zazeblo u duši pred prazninom, gdje je nekada bio obiteljski dom – neće Amerikanci ovamo. Ipak neće! A sada ih toliki svaki dan spominju.

Nije to strah, ni toliki jad niti mržnja, ali jest to tajno i nepremostivo u čovjeku. Valjda zato Ivanka više ne želi u grad svoje mladosti. I sada to Pavlu više nije neshvatljivo.

Drago MRŠIĆ

Ljubavno krštenje

Umiru li zvijezde danju
umiru li zore noću

poezijo
ljubavi moja

ako noćas odeš
u tami ću mrijeti
ako sutra odeš
u tami ću mrijeti
Sve moje
u noć će se sliti

Enver MEHMEDAGIC

Skice rata 1991.

1

Školske knjige
počivaju u
prašini
Kanarinac bježi
iz otvorenog
kaveza
Štakor se zaklanja
u punim
hambarima
Granate su uporne u
kopanju jama

2

Sunce se zakrilo
oblakom
Garište je svjedočilo
hujanje
oluje
Konj je njištao i
tražio
gospodara
Travnjakom je trčala
djevojčica

3

Cestom tutnje
gusjenice
Kuća je slijepa bez
okana
Netko baca čik na
presušeno lišće
Hrapav glas odpočinje
pjesmu

Vera VALČIĆ

Pjesma preživjelih

Krenuli smo putovima
okićeni cvijećem
proljetnih nada
prema lukovima
duginih boja
i suncu.

Beskrajnost putova
i bespuća
ratom –
ocrnjenog nebosklona
ostaju za nama.

Ponori
jame
besmislenost progona
izgubljenost mladosti
obljenost zrelog života
ne napuštaju nas.
S nama su znanci
suputnici
supatnici
preživjeli prijatelji.
Stišćemo
otvrdnute ruke
grlimo se
omekšana srca,
ganuti
do ludila
pitamo se
znamo li još
pjesme preživjelih:
Gloria, Hosana, Alleluja.

Bela GABRIĆ

Zavičaj u pjesmama suvremenih hrvatskih pjesnika u Bačkoj

U književnosti bačkih Hrvata javljaju se pjesnici čim su objavljene prve publikacije.

Ivan Antunović je 1870. god. u Kaloči osnovao »Bunjevačke i Šokačke novine s književnim prilogom slikovita naslova »Bunjevačka i šokačka vila«, gdje su objavljene većinom rodoljubne pjesme. Učitelj Mijo Mandić je u Baji 1884. god. pokrenuo časopis »Neven«, gdje su uz druge književne priloge objavljene brojne pjesme naših pjesnika. Svećenik Pajo Kujundžić uredio je »Bunjevačko-šokačku Danicu ili subotički kalendar« za 1884. god. Taj kalendar uz kraće ili duže prekide izlazi do naših dana kao »Subotička Danica«. Zatim se tijekom godina javljaju brojni časopisi u Subotici i Somboru, sve do naših dana.

U svim tim publikacijama javljali su se naši pjesnici. Većinom je to bilo anonimno ili samo s incijalima, pa su danas nepoznati za povijest hrvatske književnosti u Bačkoj.

U ovom prikazu bit će obuhvaćeni suvremeni hrvatski pjesnici koji su prisutni u našem književnom i kulturnom životu u Bačkoj poslije drugog svjetskog rata sve do naših dana. To je lijep broj naših pjesnika i svaki ima svoje zasluženo mjesto u carstvu poezije.

U najstarijoj generaciji su Ivan Prćić (Čikarija, 1901. — Subotica, Tavankut 1988.), Ante Jakšić (Bački Breg, 1912 — Zagreb, 1987.), Jakov Kopilović (Subotica, 1918.), Ante Sekulić (Subotica, Tavankut, 1920.), s. Fides Vidaković (Subotica, 1921.), Vita Grunčić (Subotica, 1925.), Lazar Marković (Subotica, 1926.).

Među hrvatskim pjesnicima srednje generacije u Bačkoj istaknuto mjesto zauzimaju Ivan Pančić (Subotica, 1933. — Subotica, 1992.), Petko Vojnić Purčar (Subotica, 1939.), Petar Vukov (Subotica, 1941.), Branko Jegić (Subotica, 1944.), Vojislav Sekelj (Subotica, 1946.), Milovan Miković (Subotica, 1947.).

U mlađoj generaciji su pjesnici Slavko Matković (Subotica, 1948.), Lazar Francišković (Subotica, 1948.), Stipan Vojnić (Subotica, 1950.), Ante Vukov (Subotica, 1955.), Mirko Kujundžić (Subotica, 1961.), Dominika Krečak Ćakić (Subotica, 1970.), Silvana Bilinc Žigmanov (Subotica, 1968.).

U pjesmama i u zbirkama ovih pjesnika svih generacija susrećemo se s brojnim pjesničkim motivima i pjesničkim slikama i nemoguće ih je sve obuhvatiti u ovom kratkom prikazu. Zato ću obratiti pozornost samo na jedan motiv koji je najčešće zastupljen i kod većine navedenih pjesnika najviše naglašen.

Pjesnikova povezanost s rodnim zavičajem i pjesnikova ljubav pretočena je u brojne stihove i pjesme. Pjesnički motiv o neraskidivim vezama s rodnim zavičajem surećemo manje ili više kod svih navedenih pjesnika svih generacija.

Uz druge motive u pjesmama IVANA PRĆIĆA (zbirke: »Zrnca biserja« 1981. i »Zrnca biserja i sedefa iverja« 1988.) možemo istaći kao posebnu vrijednost da je on

pjesnik Tavankuta. Svoje selo opjevao je u njegovoj okruženosti ljepotama prirode. Ima poseban ciklus pjesama, posvećenih svom zavičaju.

Vjerni sinovi Tavankuta vjekovima su ga čuvali i voljeli, ali sada su došla neka čudna, nova vremena. Mnogi su ga ostavili u želji za »zaradom i profitom«. Zato se pjesnik obraća svom selu bolnim pitanjem;

Tavankute, selo milo,
Je l' ti srcu teško bilo
Što te mladi napuštaju,
Na starcima ostavljaju.

(»Tavankute, selo milo«)

Odgovora nema, ali ga naslućujemo. Čitajući pjesme I. Prćića uočavamo da je on pjesnik bogata jezika, a njegove pjesme su izraz tople iskrenosti. U njegovanju vlastitoga stila i stiha obraćao je najveću pozornost da svaka pjesma ima svoju melodiju riječi i na melodioznost pjesme u cjelini, popraćenu ritmom koji odgovara sadržaju i naglašenim mislima. Vidljivo je naglašena pjesnikova želja za ljepotom izričaja.

ANTE JAKŠIĆ je na svom životnom putu veoma rano otišao daleko od rodnog zavičaja. Poslije diplome na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1937. god. bio je srednjoškolski profesor hrvatsko-srpskog jezika i književnosti u nekoliko naših gradova pa i u Subotici od 1953. do 1956. god. U mirovinu je otišao 1. XII. 1970. god i živio je u Zagrebu, gdje je umro 30. XI. 1987. god., a sahranjen je 4. XII. na seoskom groblju u rodnom Bačkom Bregu.

Uz druga prozna djela (dvije zbirke pripovjedaka i četiri romana) A. Jakšić je kod izdavača ili u vlastitoj nakladi objavio dvanaest zbirki pjesama, od prve zbirke »Biserni đerdan« (Sombor, 1931.) do zadnje zbirke pod slikovitim naslovom »Prema drugoj obali« (Đakovački Selci, 1987.).

(Biografija i bogata bibliografija A. Jakšića objavljena je u Zborniku »Ivan Antunović«, Subotica, 1992. br. 2-3. str. 149-152).

Zato možemo zaključiti da je A. Jakšić među najplodnijim pjesnicima u Bačkoj i uopće u hrvatskoj književnosti, gdje mu zasluženo pripada dostojno mjesto.

Vrlo je široka lepeza motiva i tema u njegovim brojnim pjesmama i zbirkama, ali ovom prilikom ću predstaviti A. Jakšića samo kao pjesnika svoga zavičaja.

Još za vrijeme gimnazijskog školovanja u Subotici, Travniku i Somboru napustio je svoj rodni Bački Breg (Bereg), ali neizbrisive slike djetinjstva ostavile su duboke tragove u njegovoj duši i on se često vraća tim uspomenama. Što je vrijeme više prolazilo, to vraćanje je bilo češće i s mnogo sjete i tuge za onim što je davno prošlo i nestalo.

Prolazeći ulicama dalekog grada, on se sjeća svoga rodnog kraja i u zanosu kliče:

»Blagoslovljena da je ova zemlja
iz koje sam došao na sunce
među ljude.

Blagoslovljena da je ova kuća stara
gdje sam prvi put osjetio majčinu ruku
i prve radosti
kada se nejaka krila bude.«

(»Na rastanku«)

I kao da se zavjetuje, obećaje trajnu ljubav prema rodnom kraju i sam sebe pita:

»Zar bih mogao zaboraviti
ove ljude na zlatnim našim poljima,
ovaj jezik narodni,
ove pjesme vesele,
ove pjesme šokačke«.

Dok se u duhu vraća u svoj rodni kraj, vidi na plodnim bačkim njivama svoje seljake kao orače i sijače koji s ljubavlju njeguju svoje oranice.

Zato on iskreno priznaje da je trajno vezan za svoj rodni kraj pa kaže:

»Nema dana da se u meni zavičaj ne budi
i da mi se žitom obasjana polja ne jave.

Pozdravljam ga po oblacima što u daljinu plove
i pomalo tugujem i šutim iz prikrajka.

Svi smo se davno razišli na sve četiri strane
i k njemu vraća me samo još molitva smjerna«.

(»Grančica maslina«)

To je samo mali izvod iz velike grupe pjesama i stihova, posvećenih zavičaju, kojemu je pjesnik A. Jakšić ostao uvijek vjeran i privržen do kraja života.

JAKOV KAPILOVIĆ među brojnim pjesnicima Subotice zauzima posebno časno mjesto, jer je svom rodnom gradu posvetio brojne pjesme s pjesničkim slikama, gdje je u stihovima izražena ljubav prema zavičaju.

Kad je za vrijeme rata 1941. god. morao napustiti svoju Suboticu, kao izbjeglica u Zagrebu je napisao pjesme pod snažnim dojmovima nezaboravnih trenutaka rastanka od rodnog grada i od svojih najbližih.

To su stihovi bola, ali i zakletva da nikada neće zaboraviti bačku ravnicu, dragu Suboticu i druge zemljake. U dalekom gradu misli na svoje i tako su nastale pjesme tuge i čežnje za zavičajem.

U tim teškim ratnim danima nastala je zbirka pjesama J. Kopilovića »Daleko od zavičaja«, a objavilo ju je Društvo bačkih Hrvata u Zagrebu 1944. god.

Odmah poslije završetka rata 1945. god. gonjen ljubavlju prema zavičaju i rodnom gradu, s grupom izbjeglica pješice se vratio u Suboticu. Uz svoj rad kao profesor srpskohrvatskog jezika u srednjim školama uključio se u književni i kulturni život svoga grada. Surađivao je u subotičkom književnom časopisu »Rukovet«. Kod izdavača je objavio sedam zbirki pjesama, a u vlastitoj nakladi još devet. To nisu velike knjige po opsegu, ali u mnoštvu stihova J. Kopilovića susrećemo se s različitim temama i pjesničkim motivima.

Ovom prilikom ističem samo njegove pjesme posvećene Subotici i rodnom zavičaju. Subotica je kao »suza u oku ravnice«, otok u moru zlatnih klasova, grad dragih uspomena iz djetinjstva i mladosti. Za pjesnika je Subotica »golubica bila širi krila mira / iznad tihih njiva / pod nebom ko svila« (»Subotica«).

Kao za sve sinove bačke ravnice i za pjesnika J. Kopilovića zlatni klasovi su najljepši ukras. Za njega je dužijanca blagdan zrelog žita i žetve, ali u ove naše dane pjesnik kao da se čudi što se to prelomilo u srcu i u duši naših mladih, kada tako lako napuštaju zemlju koju su njihovi djedovi i očevi kroz stoljeća toliko voljeli i uporno

čuvali. Njegove pjesme odjekuju kao krik na bačkoj ravnici, jer »Ruše se salaši / naši bački. / U prašini / zidovi i grede. / Starice i starci / plačni sjede«. (»Stari salaši«).

Zaljubljenik ravnice ne može mirno gledati kako se ruše stara ognjišta i kako se život gasi tamo gdje je dugo čuvan i branjen.

Pjesnik svoju ljubav i svoju povezanost s brazdama i s klasovima ne želi nikada prekinuti. On kaže da je u brazdi rođen i zato želi da mu brazda bude grob. (Biografija i bibliografija J. Kopilovića objavljena je u Zborniku »Ivan Antunović«, Subotica, 1992., br. 2-3., str. 172-192).

ANTE SEKULIĆ u svojim pjesmama, uz druge brojne teme i motive, pokazao se u prvom redu kao pjesnik bačke ravnice (zbirke pjesama »Sin nizine« 1941., »Zvona bjeline« 1946., »Vijenac uspomena« 1968.).

Stihovi i pjesme u ovim zbirkama mogu razveseliti čitatelja svojim pjesničkim slikama o ljepoti našeg zavičaja. Bačka ravnica je najljepša kada je obasjana ljetnim suncem i zakićena zlatnim klasovima.

Poslije diplome 1946. god. i doktorata 1947. god. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, A. Sekulić je radio kao srednjoškolski profesor hrvatsko-srpskog jezika i književnosti u Sinju, Virovitici i Delnicama u Hrvatskoj, a zatim kao profesor hrvatskog jezika na Pedagoškoj akademiji u Rijeci do sredine 1972. god. Tada je kao žrtva političkog nasilja tih godina proživio teške dane. Sada živi u mirovini u Zagrebu.

Kako vidimo, veoma davno ga je životni put odveo daleko od rodnog zavičaja, ali svim svojim bićem uvijek mu je ostao vjeran i privržen kao pravi »sin nizine«.

Zato bijeli bunjevački salaši u svojoj usamljenosti i izgubljenosti na širokim prostranstvima bačke ravnice izazivaju u njemu blagu melankoliju, tihu čežnju i žalost za minulim danima, jer sve je prošlo, a ostale su samo uspomene iz djetinjstva i nezaboravne slike ravnice, nakićene zlatnim klasovima. U duši nosi sliku svoga salaša koji je okružen visokim jablanima, ali nema više ni salaša, ni jablana.

Pjesnik je našao svoju izvornost u stihovima koji su okićeni ljepotom u opisu, ispunjeni blagošću i iskrenošću u svom izričaju, a onda posebno ističe:

»... sreća je moja
zov vrlo dalekih
mojih dragih polja«.

(»Sin nizina«. 16. str.)

Još kao gimnazijalac u Subotici A. Sekulić se od 1938. god. javlja u »Subotičkim novinama«, u subotičkim časopisima »Kolo mladeži« i »Klasje naših ravni« i u kalendaru »Subotička Danica«, ali poslije rata u novim političkim prilikama novi književni časopisi nisu primali njegove pjesme. Zato je napisao i objavio relativno malo pjesama, ali na našu veliku sreću, sve svoje stvaralačke snage posvetio je znanstvenom radu i napisao je mnogo članaka i studija uz nekoliko knjiga iz područja književnosti, jezika, povijesti i etnografije bunjevačko – šokačkih Hrvata u Bačkoj. To je velik doprinos u istraživanju i proučavanju naše kulturne baštine i našeg narodnog života.

(Biografija i bogata bibliografija A. Sekulića objavljena je u Zborniku »Ivan Antunović«, Subotica, 1992., br. 2-3., str. 193-204.).

IVAN PANČIĆ je po zanimanju psiholog. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a 1976. god. je završio postdiplomski studij, specijalizaciju iz kliničke

psihologije. Radio je u subotičkoj Gradskoj bolnici do svoje tragične smrti 16. lipnja 1992. god.

Uz svakodnevni humani posao velika ljubav bila mu je poezija. Pored suradnje u književnim časopisima, objavljeno mu je osam zbirki pjesama.

Ovom prilikom, u skladu s temom ovog prikaza, treba istaći zbirku pjesama I. Pančića »Natpivavanje« (Subotica, 1972.) koju je posvetio svom rodnom gradu i njegovim vjernim čuvarima koji su ga kroz stoljeća gradili, čuvali i voljeli.

S posebnim priznanjem ističemo da je to bila prva zbirka pjesama poslije drugog svjetskog rata napisana bunjevačkom ikavicom i narodnim jezikom toga kraja. Ta je zbirka bila veliko pjesničko osvježenje i to je u tim godinama bilo hrabro svjedočenje rodoljublja i domoljublja.

Poslije toga u narednim godinama javili su se i drugi pjesnici koji su njegovali bunjevačku ikavicu, kako vidimo u ovom primjeru.

Sada želim svratiti pozornost na zbirku pjesama I. Pančića »Bećarske balade« (Subotica, 1986.). Pjesnik je u podnaslovu označio da je to »dokumentarna balada« pa kaže: »Ova dokumentarna poema posvećena je bećarima koji me u snu pohode«.

Balade u ovoj zbirci posvećene su bećarima koji su lutali i skrivali se po bačkim i panonskim širokim prostranstvima kao odmetnici i buntovnici protiv nasilja feudalaca i svih moćnika, a posebno protiv nosilaca državne vlasti koji su sve to štitili i uhvaćenim bećarima se najstrašnijim mučenjem osvećivali.

Iskazujući bol tih buntovnih patnika i beskućnika, pjesnik govori u njihovo ime i njihovim riječima. Sve pjesme su spjevane u osmercu u strofama od četiri stiha. Pjesme odjekuju ritmom narodne pjesme, ali iz tog tvrdog ritma izbija prkos, a ponekad krik stradalnika u nadi da ništa ne može uništiti Sveslobodu. Ta nada je neuništiva premda patnik vidi i osjeća društvenu nejednakost i nepravdu. Zato bećar dovikuje:

»Mi jednaki nismo, brate.
Kad ti otmeš, to je pravo,
kad ja uzmem, ja sam krao«.

(24. str.).

Mnogo je nesretnika prošlo našom Bačkom i nitko im ne može prebrojati neznane grobove, pa se pjesnik pridružuje toj golemoj tuzi, jer

Plače sunce nad ravnicom
nad nesrićnom svojom dicom.

(»Gvozdena Mara«, 65. str.)

Pjesnik I. Pančić završava svoju zbirku baladom gdje je potresno opisano mučenje zatvorenika koji i u najtežim časovima vjeruje da će na kraju pobijediti Pravda i Sveslobodа. Ta završna balada je tužna u opisu stradanja, ali je poletna u prkosnoj vjeri u pobjedu pravde. Balada je puna bola, ali iz nje zrači prkos, pa mučeni bećar dovikuje mučiteljima:

»Klečit ćete vi pred robom,
kunem vam se Sveslobodom...«

(»Hrli atar Sveslobodi«, 67. str.)

U ovim svojim baladama pjesnik I. Pančić je iskreno izrazio svoj pijetet prema patnji tih nesretnika koji su bili u sukobu s moćnicima, jer su težili pravdi i slobodi. U toj borbi uvijek su pali kao nemoćne žrtve, ali poslije njihove smrti te patničke duše prešle su u dušu pjesnika pa su tako nastale ove pjesme balade i ovi potresni stihovi kao suza i plač nad grobom neznanih patnika i stradalnika u vremenu koje je davno prošlo, ali je blisko u našim sjećanjima.

Zato »Bećarske balade« I. Pančića s radošću uvrštavamo među istinske vrijednosti kulturne baštine u hrvatskoj književnosti u Bačkoj.

PETKO VOJNIĆ PURČAR je najsvestraniji hrvatski književnik u Bačkoj, s najviše priznanja i nagrada. Objavio je niz romana, dvije zbirke novela, nekoliko drama i radio drama, a uz to dvije zbirke pjesama: »Kameno žito« (1980.), »Sol u vjetru« (1985.).

U pjesmi »Kameno žito« (12. str.), po kojoj je zbirka dobila naslov, pjesnik se vraća u daleku prošlost svoga zavičaja. To je izraženo u pjesničkoj slici:

»Kopam noktima toplu crnicu
Tražim kamenje nalazim mrtve
Puževe proklijale kukuruze
(...)
Tražim pretke da sebe vidim
Tražim sutrašnju istinu
Jučerašnja izbrisana
nalazim vatru mramora tišinu.

Zbirka »Sol u vjetru« je neobična po svojoj kompoziciji, jer ima nekoliko ciklusa pjesama koji su među sobom veoma različiti i ne daju cjelinu.

Ovom prilikom treba obratiti pozornost na ciklus pjesama pod slikovitim naslovom »Antilegende«, jer je to mali niz legendi našeg zavičaja, niz pjesama koje su posvećene našim ljudima.

Petko Vojnić Purčar je radio kao profesor srpskohrvatskog jezika u Učiteljskoj školi u Subotici i kao pedagoški savjetnik u Novom Sadu i kao urednik kulturne rubrike na Radio stanici u Novom Sadu te je tako stalno bio uključen u kulturni život svoga kraja.

VOJISLAV SEKELJ radi kao profesor stručnih predmeta u Mašinskom elektrotehničkom školskom centru u Subotici. Međutim, u subotičkoj kulturnoj javnosti je poznatiji kao pisac, pjesnik i književni kritičar.

U Subotici je objavio tri zbirke pjesama: »Djetinjstvo« (1972.), »Sad znadeš sve« (1979.), »Poljubac izdaje« (1988.) i moderni roman »Daleka zvona« (1983.).

Najveću pozornost i priznanje je izazvala njegova najnovija zbirka pjesama »Rič fali« (1991. i 1993.) s ilustracijama akademskog slikara Ivana Balaževića. Ova zbirka je izazvala zanimanje zbog veoma uspjele likovne opreme, a zatim zbog svog sadržaja.

V. Sekelj u ovoj zbirci piše bunjevačkom ikavicom, koristeći narodne riječi i izraze bačkog podneblja. Ali možemo reći da meka, raspjevana, melodična ikavica našem pjesniku nije poslužila samo kao sredstvo ritma i melodije stiha, nego pjesnik želi otkriti bogatstvo jezika u riječima koje su već skoro zaboravljene.

Sve to omogućilo mu je da prikaže već minuli svijet salaša i života ljudi bačkih ravnica. Želi nas uvesti u bogatstvo riječi koje nisu istrošene stalnom upotrebom u

pjesmama. On im želi dati i otkriti njihova nova značenja, koja u određenom kontekstu imaju svoju posebnu alegoriju i slikovitost.

Uz različite motive u ovoj zbirci ovom prilikom ističem pregršt autentičnih pjesama o našem bačkom zavičaju.

Nad propašću bunjevačkih salaša u Bačkoj u naše vrijeme napisano je mnogo tužbalica, ali nitko s tako malo riječi nije tako mnogo rekao kao V. Sekelj u svojoj pjesmi »Poplašen vitar«: »Ni gornjak / ni dolnjak / kroz odžak / salaša mog / više ne / duše«.

Ledeni sjeverac i topli južni vjetar poplašio se tužne slike napuštena i srušena salaša. Ostao je samo osamljeni odžak kao zadnji svjedok nesreće i propadanja koje je zadesilo i zahvatilo naša narodna ognjišta u Bačkoj.

I poslije ove zbirke V. Sekelj je nastavio to plemenito nastojanje da njeguje i čuva u svojim pjesmama bunjevačku ikavicu, narodni govor i bogatstvo narodnih riječi. Neka u tome bude ustrajan pa novi uspjesi u novim zbirkama neće izostati.

MILOVAN MIKOVIĆ je istaknuti pjesnik srednje generacije u Subotici. Vrlo rano počeo se baviti novinarstvom. Bio je angažiran na subotičkoj Radio stanici i u »Subotičkim novinama«. Već niz godina je glavni urednik subotičkog časopisa »Rukovet«, a od nedavno je glavni i odgovorni urednik »Subotičkih novina«. Napisao je veoma mnogo članaka jer dobro pozna probleme u kulturnom životu svoga rodnoga grada.

U novije vrijeme svake godine obdari nas novom zbirkom pjesama: »Ispitivanje izdaje« (1989.), »Iza ne« (1990.), »Avaške godine« (1991, 1992, 1993.), »Praznina« (1993.). Sve navedene knjige objavljene su u Subotici, a posebno je zanimljiva i vrijedna Mikovićeva zbirka pjesama »Avaške godine«.

Prvo, za one koji Suboticu manje poznaju treba objasniti izraz »avaške«. Mast ili slanina je »havaška — avaška« kada je užegnuta i pokvarena pa zbog toga neupotrebljiva za ljudsku hranu.

Pjesnik M. Miković je svoju zbirku u podnaslovu označio kao »fragmente iz poeme«. To je poema, ali bez jedinstvene kompozicione cjeline. Zbirka je sastavljena od niza opisa pojedinih prizora iz dalje i bliže povijesti, kada su za naše ljude, za naše Bunjevce u Bačkoj bile doista »avaške godine«, nepodnošljive za život. U tim pjesničkim slikama ima niz metafora koje lako prepoznajemo u njihovu značenju.

Poema je napisana bogatim, upravo raskošnim narodnim jezikom koji je pjesnik ponio iz djetinjstva. Još i sada mu odzvanjaju u ušima zvučne riječi naše ikavice. Taj naš narodni jezik ima mekih, blagih, ali i oštrih, često vrlo oštrih riječi i tvrdih tonova. U njima se može naslutiti i osjetiti radost, ali i jauk od udarca nepravde.

Ponekad je to u ovoj zbirci popraćeno teškim riječima koje se ne uklapaju u sklad cjeline.

Dok čitamo te pjesme, pred nama se, kao na filmu, redaju slike davno minulih dana i u nama se bude nova prisjećanja i suosjećanja prema svim našim precima koji su imali tu zlu kob da ih zadese te »avaške godine«, a Bunjevci su ih imali sasvim dovoljno, da osjete koliko su doista »avaške«, to jest nepodnošljive za život.

Poema počinje stihovima za koje je teško reći jesu li jauk ili kletva nad ironijom naše povijesti. Pjesnik se obraća našem čovjeku i u sažaljenju mu kaže:

divljačnog već nana te rodila
panduri ti vrime oglobili
orobili otimali odvađali
samoća te vaća di dovaća
to zlamenje svudan te prati
(...)

al ne vidiš da si manit
kajase ti drugi stežu
a žvale te mamuzaju
u nevolju lako prežu
u srce ti ajer meću
u priliku nameću
i podase podmeću
beno slipa kraj očivi (7. str.)

carevi i kraljevi
župani i knezovi
vrime ti zavezali
vrime ti rastezali
gnječili rastezali
zagasili potpirili
razgrćali zagrćali
žbirima namišćali (8. str.)

To su prizori iz života Bunjevaca u novoj domovini, nakon seobe u Bačku prije tri stoljeća. To su bile te »avaške godine«, a zatim se u poemi redaju slike iz života običnih ljudi i žena, a daleko je od toga da te slike budu vesele. Pjesnik često želi sve to pokriti blagom ili oštrom ironijom, ali nekada se ispod toga osjeća golema tuga i suze nad nesrećom patničkog naroda.

Najveća poetska vrijednost ove Mikovićeve zbirke je u tome što nam je otkrio veliko bogatstvo bunjevačkog narodnog govora. Darovao nam je mnoštvo riječi koje su već zaboravljene, ali nisu istrošene u poeziji i zato nas vesele svojom svježinom i zvučnošću. Na našu radost, pjesnik je dokazao da bunjevačka zvučna ikavica i izvorni narodni govor imaju u sebi bogatstvo za pjesničke slike i za pjesničko izražavanje. U tome je velika zasluga pjesnika M. Mikovića i vrijednost ove zbirke pjesama koja je dragocjeno blago naše kulturne baštine u Bačkoj.

LAZARA FRANCIŠKOVIĆA među mladim našim pjesnicima treba istaći zbog osebujnosti njegovih pjesničkih slika u zbirci »Utva bez krila« (Subotica, 1980.). To su najčešće slike rodnog zavičaja date s malo riječi, ali snagom mašte pa je čitatelj poveden u vlastiti svijet doživljavanja već doživljene svoje okoline. Zato te pjesničke slike primamo kao bliske, jer svi smo mi »ispod krstina i / vrućine suhe oranice i / parasničke peći / davno ponijeli / poemu ravnice« (»Ispod krstina«).

U raskošnu pjesničku krunu svome rodnom gradu, koju su ispreli svi naši pjesnici i L. Francišković je dodao svoj biser, pjesmu »Subotica«.

»Varoš / kao hrid u moru / šibana hordama vremena / i ljudi / Kupana / smrznutim vjetrom / urasla u godove / ravnice / kao hrid / (29. str.).

S malo riječi rečeno je sve, s malo boja snažna slika koja podstiče nove slike i nova maštanja.

Zbog ograničena prostora nisu svi naši pjesnici iz Bačke obuhvaćeni ovim prikazom. To su osobito odnosi na pjesnike mlađe i najmlađe generacije, ali njima želimo nove uspjehe, da svoje pjesničko stvaralaštvo ostvare u svoj punini ljepote.

Na kraju ovog prikaza moram naglasiti jednu žalosnu istinu. Za veliku većinu spomenutih pjesnika i njihovih knjiga, koje sam naveo u ovom prikazu, nitko ne zna u Hrvatskoj ni među Hrvatima u Mađarskoj. Nije mi poznato je li u Hrvatskoj ili u Mađarskoj objavljen prikaz bilo koje navedene zbirke pjesama. Također objavljivanje pjesama spomenutih pjesnika sasvim je zanemarivo izvan Bačke, a i u Bačkoj za pojedine nije ništa utješnije stanje.

Neću bacati krivicu na bilo koju stranu, nego želim izraziti želju i potrebu da se to popravi. To su nam obostrani zadaci i dužnosti. Ističem želju da dođe do boljeg poznavanja i veće međusobne suradnje.

Marinko MARINOVIĆ

Žedna Gredo

Položena prema jugu,
di se krije tursko zlato,
Žedna Gredo,
uspomeno,
hrasta kitnog i jasena.

Položena prema jugu,
vinogradom pritisnuta,
Žedna Gredo,
uspomeno,
orla surog i kamena.

Položena prema jugu,
sa suzama optočena,
Žedna Gredo,
uspomeno,
sunca srca hrvatskoga.

Žedna Greda — naziv brda u selu Bruška kod Benkovca.

Ivanka KIPČIĆ

Ljetna noć

Plave misli u srpanjskoj noći
ključ su poezije u tihoj samoći
na krilu pjesme ljubav se toči
to noć srpanjska sije zrnca sreće.

Krijesnica mi luč rasipa po tijelu,
al' tiho, probudit me neće
tek tako. U san mi lagano nameće
pokret, ludilo slatko dolijeće.

Čarolija laka žilama mi teče
lanac misli u vrtlog okreće,
želje rastu, bivaju sve veće.
Je li to mašta ili noćni duh?

Umjesto trudne noći, mene
daleki, nepoznat glas prenu,
obavije čudna radost dušu mi snenu,
oblak baci svježinom koprenu ispletenu.

Anto ĆOSIĆ

U krugu

U svakom krugu jedna patnja kruži,
U svakom rugu rugoba se ruži.
U svakoj pjesmi stara muka ječi:
— To grče se, ujedaju se riječi.

Apokalipsa

Muči nas ledeno sunce uma.
Jahači zla već k nama jašu.

Putovi svi su dovršeni.

I zmije plaze
na bogaze.

Trpimir MACAN

»Spremnost« 1943. — IV.

(bibliografski podlistak)

Integracija teritorija i stanovništva

Kada je na početku godine Tihomil Drezga napisao osvrt na zbirku međunarodnih ugovora Nezavisne Države Hrvatske u 1941, vjerojatno nije ni pomišljao da će potkraj ljeta pisati o razvrgavanju jednog od najprijepornijih akata ustaške države. Razvrgnuće ocjenjuje kao opravdan i na općepriznatim načelima utemeljen čin.[42]

Spremnost je pad Italije dočekala uredničkim člankom i pozivom na nacionalnu koncentraciju te prenijela prigodne govore i izjave Pavelića i Ede Bulata. U idućim je brojevima objavljivala različne dokumente i članke.[43]

Komentirajući njemačko priznanje sjedinjenja obale, neimenovani pisac tvrdi da je to »javno i svečano priznanje hrvatskog prava na Dalmaciju, Hrvatsko Primorje i Istru, prava na čitavu našu obalu, na iztočni dio Jadranskog mora s otocima, koji se dio proteže u geografskoj visini obalnog hrvatskog područja.[44]

U povodu zaključka Hrvatske državne vlade od 20. IX. da se donese Zakonska odredba o protegnuću državne uprave na pripojene krajeve komentira se teritorijalna pripadnost velikim županama i novim županama (zadarski kraj, Istra). Pripojenje se ne drži revolucionarnim nego državnim činom.[45]

Zakonska odredba o osnutku Ministarstva za oslobođene krajeve i o djelokrugu ministra za oslobođene krajeve od 3. XI. 1943. nabraja da se oslobođenim krajevima drži područje bivše Kraljevine Dalmacije prema granicama na dan 25. VII. 1914. (s Dubrovnikom i Bokom kotorskom), područje upravnih kotara Trebinje, Bileće, Ravno, Stolac, Čapljina, Ljubuški, Bosansko Grahovo, Gospić, Senj, Novi Vinodolski, Crikvenica, Sušak, Čabar i Delnice, područje gradova Senj, Gospić i Sušak, područje grada i kotara Rijeka, »područje bivše markgrofije Istre, koje je u sastavu Nezavisne Države Hrvatske, te ona područja, koja bi nakon što ova zakonska odredba zadobije pravnu moć, ušla u sastav Nezavisne Države Hrvatske.[46]

Dok zakonska odredba računa s bivšim habsburškim dijelom Istre, Ante Ciliga piše da je Hrvatskoj vraćena »Dalmacija i cielo veliko i dugo područje od Rieke do Boke Kotorske«, a da je pitanje Istre složenije. Ono je postavljeno i treba ukloniti »duge i težke nepravde nad hrvatskim narodom u Istri«, ali ne nanijeti nove talijanskom narodu. Ciliga očekuje ostvarenje kulturne i nacionalne akcije, dok će političke odluke doći poslije. On kaže kako su seljaštvo i mladež rodoljubni te da ima nešto malo izvrsne inteligencije, »u prvom redu đaka biskupske gimnazije i konvikta u Kopru, svršenih i sadašnjih đaka«. Politička javnost u Hrvatskoj i istarska emigracija u njoj moraju se razumjeti i surađivati: »Omogućiti i pomoći obnovu istarskog družtvovnog, kulturnog i političkog života«. Istrani u Hrvatskoj, prvenstveno u Zagrebu, imaju djelovati »na obće narodnoj platformi, da se sjedine svi Istrani i — što je u ovaj čas najpreče — da se sve snage upregnu za izgradnju hrvatske kulturne i

narodno-političke pozicije u Istri«. Ciliga zaključuje: »Treba pripremiti duhovne i fizičke snage za izgradnju hrvatske pozicije u Istri, koja je tako dugo morala živjeti pod krajnje nepovoljnim uvjetima«.[47]

Problem integriranja teritorija bio je isto tako teška zadaća Nezavisne Države Hrvatske kao i integracija njezina narodnosno nejednolikog stanovništva. Složeno pitanje manjina nije se u *Spremnosti* raščlanjivalo ni pošto su citirali dijelove Pavelićeva govora učiteljima 10. svibnja. On je tada rekao da hrvatski narod nije nikada htio, da neće a da neće ni sada dirati u tuđe. Ne-Hrvatima je jamčio: »Mi ćemo svakome u našoj zemlji osigurati i život, osigurati mogućnost rada, osigurati mu suradnju s nama, na našem poslu i u našoj državi«. Kazao je da se pripadnici manjina ne trebaju bojati, nego neka svatko »bude siguran svoga obstanka i svoga kruha, ako bude hrvatsku zemlju i hrvatske državne zakone poštivao, i ako bude na dobro hrvatske zemlje i hrvatskog naroda radio«. Učiteljima je dodao da se od njih neće tražiti da budu članovi ustaškoga pokreta, nego samo rad i rodoljublje. Kako smo vidjeli, Bogdan je kao krajnji cilj vidio asimilaciju Srba u Hrvatskoj.[48]

S druge strane, Marko Lamešić je mislio da je najbolje sve probleme riješiti preseljivanjem stanovništva. On piše: »Nova Europa [...] isto će se tako morati pobrinuti, da u životnom prostoru pojedinog naroda živi i radi dotični narod sam bez tuđih tiela njegovom organizmu, koja su tiela redovito uzročnici trajnih groznica i poremećaja«. To se može postići »samo razumnom provedbom načela razmjene i preselenja pučanstva iz tuđih životnih prostora u vlastiti narodni životni prostor«. Primjena načela osobito je važna za Srednju Europu i europski Jugoistok, koji su narodnosno izmiješani, što je bilo uzrokom »međusobnih razdora, besmislenih i neprirodnih sitnih imperializama malih naroda i malih država«, a i razlogom stalnom miješanju velesila, koje su u svom probitku podupirale trajne sukobe. Napetost je povećavalo poistovjećivanje vjere s narodnošću u kulturno nerazvijenim i nacionalno neosviještenim zajednicama.

Lamešić kaže kako hrvatski narod osjeća težinu toga pitanja dugo vremena, da zbog toga gubi teritorije i ljude u ratovima, seobama i prevjerivanju. Više je pozornosti posvetio muslimanima i posrbljivanju Hrvata koji su prešli na pravoslavlje, za što optužuje srpsku propagandu, nerazumljiv hrvatski nehaj i mađarsko-austrijske krive procjene i obilnu pomoć. Zbog toga su oni, kaže Lamešić, postali dijelom militantnoga velikosrpstva i nositeljima pobune proti Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Članak završava tvrdnjom da je i Nezavisna Država Hrvatska prihvatila »načelo častne i mirne razmjene i preseljenja inorodnog pučanstva na stara ognjišta, u njihov vlastiti narodni prostor, čim prestane ratna oluja«.[49]

Petar Grgec osvrnuo se na knjigu Stjepana Zimmermanna *Kriza kulture*. On ističe one dijelove u kojima Zimmermann upozorava na pojave krize, ne samo na kult fizičke moći, državni imperijalizam, biološku socijalnu isključivost, korupciju, rat, nego i na zloupotrebu ekonomskog oslobađanja ili na nacionalnu svijest koja se odrazuje u poricanju »prava na život nepripadnicima dotičnog nacionalnog okruga«, na državno oduzimanje pojedincima »slobode kulturnog opredjeljenja«. Grgec uspravlja moralna načela i kaže: »I zato, što je jača ljubav prema hrvatskom narodu, to većom ljubomornošću moramo paziti na svoju staru kulturu etičke sviesti i savjesti«. Ističe Zimmermannovu raspravu iz 1942. (koju je bila prenijela i *Spremnost*), zadržava se na njoj i naglašuje ono što je pisac rekao o slobodi i ravnopravnosti svih naroda.[50]

Društvene problematike više se puta dotaknuo Bonifacije Perović. Njegovi su pogledi ponajviše došli do izražaja u članku o vlastitim izvorima društvene izgradnje. »Novi poredak postaje zahtjev vremena« — piše on. »Traženje novih puteva sveobće družtvovne izgradnje nameće se čitavom svietu, a prije svega Europi, jer je upravo na području Europe najteže harao neuropski duh. Novi poredak stoga znači reakciju stoljetne europske duhovne snage proti materialističke zaraze zadnjih stoljeća«.On izlaže dva zahtjeva: »zahtjev za jasnim, izpravnim i ustaljenim životnim i družtvovnim načelima« i zahtjev »za družtvovnim snagama, koje će biti nosioci i ostvaritelji tih načela«, »duboko protkane ćudorednim poredkom u odnosu prema sebi, družtvovnoj zajednici i Bogu«. On, dakle, pretpostavlja ne samo novi državni poredak, novo od države upravljano gospodarstvo, pravednu podjelu gospodarskih dobara i društveno osiguranje, nego kao bitan zahtjev novoga poredka »novoga čovjeka u podpunosti njegove uzvišene duhovne misije« s »predvodnom duhovnom i kulturnom ulogom«, koji je »nosilac ostvaritelj družtvovnog poredka, družtvovne pravde, obćeg dobra«. Taj će se čovjek morati odreći individualističke egocentričnosti i uklopiti se u *»organsko jedinstvo narodne zajednice i družtva«*, morat će se priviknuti na *načelo hierarhije* i to hierarhije vriednosti, kao i družtvovne hierarhije, koja »ističe *načelo auktoriteta i odgovornosti*«. Ćudorednu pak obnovu čovjeka nije moguće zamisliti izvan vjerskog utjecaja. Ćudoređe nije privatna stvar. »Uostalom — kaže on — Poglavnikove odredbe protiv pobačaja, psosti, pjančevanju, dakle, odredbe koje zasiecaju u moralno područje, dokazuju da novi poredak u Hrvatskoj traži i ćudorednu obnovu«. Kako zbog toga treba odbaciti zablude, ima ih odbaciti i hrvatski narod, i to zablude »jugomasonerije, komunizma, partizanstva i sličnih plodova liberalizma« te oživjeti »ono životno naziranje, one kulturne vriednosti i duhovno-ćudoredne svetinje, koje nam je namrijela tisućgodišnja Hrvatska«, koja »najdublje i najistinskije živi u našem hrvatskom seljačkom narodu«, pa zato »nova izgradnja Hrvatske ima svoje vlastite izvore na kojima se ima izgraditi«.[51]

Društvenom problematikom dosta se bavio i Magdić. Držao ju je »idejno usmjerenim i znanstveno temeljenim sustavom«, mislio da je sazrelo vrijeme da se to naglasi i da se prestane frazirati. U svemu je kao odlučan faktor isticao odgoj čovjeka, »novog čovjeka«, i nadmašivanje materijalnosti. Pisao je da se može »odlučno utjecati na čimbenike proizvodnje putem odgoja«, pri čemu je instrument »jaki narodni pokret, rukovođen po posebno odabranoj eliti«. Vjerovao je da nema povratka na staro nakon revolucije, »koju proživljuje naše pokoljenje«, a to su europska protugrađanska revolucija i novi društveni poredak.[52]

Tvrdio je da je zapravo liberalizam »započeo s mrvljenjem i uništavanjem ličnosti« uz paralelno »neviđeno pojačavanje tvarnih mogućnosti«, da je razvio mit o građaninu »kao jamcu za neprekidan razvitak družtva« te »kult gomilanja tvarnih dobara i tako doveo do kaosa« u trajnom društvenom ratu. Za to je odgovoran i taj tip građanina, »lišen svih duhovnih predpostavki, bez obzira na bilo kakve ćudoredne zasade«. U Hrvatskoj se pak zbog materijalnih prilika nije realizirao tip sličan građaninu liberalne Europe, nego malograđanin koji nije mogao bitno utjecati na zbivanje. Stoga u njoj borba proti malograđanštini ne mora biti težka, ali malograđanštinu svakako treba pobijati kao nesukladnu »našem vremenu velikog zbivanja«.[53]

Magdić je zastupao tadašnja gledišta da se svi staleži imaju svrstati u harmoničnu cjelinu, koju je vidio u narodnoj zajednici. Tako je zastupao uklapanje raskorijenjenoga radništva. Pisao je da nema posebnih radničkih prava i da se njihovim zastupanjem ne može suzbijati boljševizam, nego samo realizacijom »suvremenih oblika hrvatske narodne zajednice«. Ona se mogu ostvariti »samo podređivanjem onim probitcima, koji služe održavanju i razvitku hrvatske narodne zajednice«. Isto je mislio o seljaštvu, koje valja organizirati na novoj osnovi. U povodu donošenja Propisnika Hrvatskoga saveza seljaka Magdić je konstatirao da je njim »uključeno i hrvatsko selo u veliku ustašku zajednicu rada – Glavni savez staliških i drugih postrojbi«, da ustaški pokret od sela čini subjekt, djelatnoga sudionika u narodnoj zajednici, a nastojao je pomiriti ideološke potrebe sa seoskim predajama, prvenstveno načelom autoriteta i organiziranim oblikovanjem javnoga mnijenja na selu.[54]

Vilko Rieger je nastojao također definirati i interpretirati društvenu politiku: »Družtvovna politika je smisleni i sustavni zahvat političkog vodstva – odnosno za to po njemu neposredno ili posredno ovlaštenih djelatnika – u družtvene odnose, sa svrhom ostvarenja ili učvršćenja takve narodne zajednice, u kojoj se u skladu s probitcima cjeline osigurava načelno svakom pripadniku naroda kao pojedincu i kao članu stanovitih družtvenih skupina pravo na rad, sreću i blagostanje«. Prema njemu, srž je »u tome, da se probitci pojedinaca i družtvenih skupina podrede probitcima narodne zajednice« i samo tim prožeta »družtvovna politika ide ostvarenju novog hrvatskog družtvenog poredka, koji će biti u skladu s ustaškim načelima i potrebama našeg vremena«.[55]

Aleksander Seitz je također pisao kako metode nove društvene politike ne mogu biti klasno-borbene, nego u službi narodne zajednice i harmoniziranja društvenih odnosa te njezine izgradnje.[56] Taj je posao imao obaviti Glavni savez staliških i drugih postrojbi.[57]

Gospodarstvo

Iz *Spremnosti* je nestalo redovite gospodarske rubrike, i u 1943. rijetki su gospodarski članci. Načelno je o upotpunjivanju gospodarske i društvene politike pisao Rieger. U duhu vremena i ovdje je isticao da su na prvom mjestu probitci zajednice, koja neće gospodarstvo učiniti svojim idolom, nego će paziti na nadgradnju, koja mu neće žrtvovati »druge važnije probitke«, koja će osigurati »režim pune zaposlenosti«. Ovaj pak omogućuje suvremenu društvenu politiku i ostvarenje prava i dužnosti rada te znači »maksimum proizvedenih dobara i povećanje narodnog blagostanja«, a može se postignuti u upravljanom gospodarstvu. Tako usklađeni, gospodarstvo i društvena politika »samo su sredstvo političkog i gospodarskog vodstva naroda«.[58]

Iz drugih članaka osjeća se rat i silna potreba da se prehrani »narod i oružana sila«, pa se poziva na veći rad, proizvodnju i štednju.[59] Nakon kapitulacije Italije pojavilo se više članaka o štetnosti okupacijske gospodarske politike.[60]

Sudstvo

Mirko Košutić je napisao poduži tekst o sudačkoj nezavisnosti u autoritarnoj državi. Međutim, koliko god on zastupao »da je nezavisnost sudova i sudaca nuždni i neotklonivi uvjet pravne sigurnosti i u autoritativnoj državi«, morao je konstatirati da sudačka nezavisnost više nije ista te da se i ta sfera ima »rješavati prema novom pravnom gledanju na sviet po načelu autoritativnog državnog vodstva, te zakonima života narodne zajednice«. Kako ni pravna sigurnost više nije ista kao u liberalnoj demokraciji, njegove usporedbe pokazuju zapravo potiranje temeljnih načela sudačke nezavisnosti u autoritarnoj državi: »Jedinstvo i cjelina narodne zajednice i totalitet državnoga vodstva u autoritativnim državama ukidaju diobu vlasti na zakonodavnu, sudačku i upravnu. Suveren je u autoritativnoj državi nosilac i sudbenog vrhovničtva i sudačke vlasti. On je vrhovni sudac naroda. On postavlja sve pravosudne organe, a ovi vrše od njega danu im vlast. [...] Sudac je vezan za volju Vođe, oblikovanu u zakonu. [...] Zakon je izraz u Vođi živuće zajedničke volje narodne zajednice. [...] Samu nezavisnost sudova i sudaca ni malo ne ograničuje sudbeno vrhovničtvo, Vođa«. Uz to nabraja granice sudačkoj slobodi u pravu nadzora ustavnosti, pri čemu im je prepušten nadzor tek nižih instancija koje provode zakon.[61]

Iseljeništvo

Iseljeništvo je dobilo malo prostora, što je u onim prilikama i razumljivo. *Spremnost* je objavila tri pisma iz Kalifornije, koja – bez obzira na autentičnost – obilježuju proturatno i izolacionističko raspoloženje pisca uoči ulaska SAD u rat, zatim prigodne brzojavke i poruke iz Buenos Airesa u povodu 10. travnja i sjedinjenja uzmorja, a B. Murgić se oborio na govor Ivana Butkovića, predsjednika Hrvatske bratske zajednice, koji je 20. VIII. održao na njujorškom radiju. Napao ga je zbog spominjanja »naše bratske slavenske Rusije« i pokliča »slobodnoj demokratskoj Jugoslaviji«. Murgić se pri tome sjeća Butkovićeva posjeta Zagrebu uoči rata i njegova tadašnjega protujugoslavenskoga radikalizma, osvrće se na težak položaj Hrvata u Kraljevini Jugoslaviji i završava: »O Jugoslaviji, bilo kakvoj – demokratskoj ili nedemokratskoj – mi više ništa slušati ne ćemo. Jugoslavija je u dušama Hrvata za vazda i sva vremena umrla«.[62]

Dobar je tekst Milostislava Bartulicem u kojem donosi brojidbene podatke, ocjenjuje ih, piše o povijesti iseljeništva, životu i uspjesima iseljenika, koje drži znamenitim dijelom hrvatskoga narodnog tijela.[63]

Bilješke

42. T. D r e z g a , Naši međunarodni ugovori, *46*, 2, izrazuje, moglo bi se reći, transcedentalno hrvatsko povjerenje u potpisane dokumente u međunarodnim odnosima, pravo sklapanja međunarodnih ugovora drži jednim od »temeljnih prava vrhovničkih i nezavisnih država«, a ne kritizira granične ugovore, nego tek spominje pridržaj vlade u pogledu Međimurja. – I s t i, Razrješenje »Rimskih ugovora«, *83*, 1-2.
43. Slom »rimskog carstva«. Završeno zadnje razdoblje tisućgodišnje borbe romanskog i hrvatskog elementa na Jadranu. Novi vidici hrvatske politike, *81*, 1. – Pavelićev noćni govor na radiju 9. IX, proglas vojsci i

govor na Trgu Stjepana Radića (Markov trg) te Bulatov govor na tom trgu (Ostvarenje cjelokupnosti, *81*, 2.). – Izjava o ništetnosti ugovora 18. V. i designacije kralja, *82*, 4. – (ab), Duh hrvatske obale, *82*, 4. (o etničkoj čistoći kroz stoljeća i kulturnom prinosu). – (h. b.), 650 tisuća stanovnika, *82*, 4 (demografska statistika krajeva koji su bili pod talijanskom vlašću). – Radoslav Glavaš, Talijanska bilansa i Hrvati. Držanje talijanskih vojničkih svećenika u okupiranim našim krajevima, *85*, 3. – (u), Hrvatski mornari, *85*, 2. – S. B., Tradicija poraza. Od Custozze, Visa, Adue i Caporetta do naših dana, *86*, 1-2. – Vilim Gredelj, Na prirođenim vrlinama. Stvaranje nove hrvatske vojske, *86*, 1-2. – Nacionalizam u Splitu, *95*, 3 (iz splitskoga *Novog doba*).

44. Međunarodno značenje našeg 9. rujna 1943, *83*, 3.
45. Ne revolucionarni čin, *84*, 3.
46. Oslobođeni hrvatski krajevi, *89*, 3.
47. A. Ciliga, Istra u novim prilikama, *82*, 3.
48. M. Magdić (M-ć), Naša suvremena pitanja, *64*, 3. – I. Bogdan, Dvije državne misli, *59*, 1-2.
49. M. Lamešić, Načelo izmjene pučanstva. Najbolje sredstvo smirivanja i reda u nekim europskim prostorima, *67*, 2.
50. P. Grgec, Izlaz iz suvremene krize kulture, *87*, 9.
51. B. Perović, Svrhovitost u društvovnom djelovanju, *48*, 8 (o E. Durkheimu); Društvo – funkcionalno tielo. Novi poredak znači funkcionalno uređenje naroda, *59*, 8; Vlastiti izvori naše društvovne izgradnje, *61*, 2; Stvaranje novog društvovnog naraštaja. Prva godina djelovanja Učilišta Društvovnog Zavoda, *71*, 8; Društvovni etos. Preduvjet i temelj novog socialnog uređenja, *96-97*, 12.
52. M. Magdić, Preoblikovanje hrvatskog čovjeka. Značenje ovogodišnje proslave Državnog blagdana rada, *63*, 2; Diletanti ne mogu voditi društvovnu politiku, *64*, 2; Zadnji pokušaj europskog građanina, *75*, 2 (nakon diktata 1918. Magdić tvrdi da je Atlantska povelja novi pokušaj anglosaskoga tipa građanina da uređuje poratni svijet); Sve glasnije progovaraju ideje, *78*, 2; Pir iluzija. Zar restauracija liberalizma?, *80*, 3; Slom marksizma, *90*, 1; Bit sadašnjice. U čemu je smisao novog europskog socializma, *92*, 1. – Usp. I. Bogdan (ib), Zastarjeli pogledi i metode, *65*, 3.
53. M. Magdić, Sadašnja kriza građanina. Pojava naše malograđanštine, *73*, 1-2.
54. M. Magdić, Završava prielazno razdoblje, *56*, 2; Oko marxističkih metoda. Naše radničtvo prema narodnoj zajednici, *60*, 2; Seljačtvo u našoj narodnoj zajednici, *52*, 2; Hrvatski seljački dom, *56*, 2; Oblikovanje javnog mišljenja našeg sela, *57*, 2; Selo prema općini, *58*, 3. – Usp. izvatke iz govora A. Seitza (Jedan od stupova narodne vladavine, *53*, 3) i A. Pavelića (Ostvarivanje hrvatskog seljačkog prava, *54*, 3) te Magdićev komentar (Primjer Gračana, *55*, 3). – V. Rieger, Preuređenje hrvatskog zadrugarstva, *59*, 8, traži reorganizaciju »odozgo, po suvremenim načelima vodstva, kako bi se na taj način stvorile jake vrhovne zadružne organizacije, koje bi bile sposobne preuztrojiti čitavo zadrugarstvo u skladu s načelima ustaškoga pokreta«.
55. V. Rieger, Naša društvovna politika, *74*, 3 i 8. – Usp. Na pravom putu. Teoretski pogledi i praktično provođenje smjernica društvovne politike u Hrvatskoj, *75*, 3 (prikaz govora A. Seitza), gdje ističe kako »Ustaška Hrvatska ide za uklanjanjem kako klasne razcjepanosti, tako i stališke isključivosti«, a da je »jedini program« izgradnja hrvatske narodne zajednice u takvom obliku, koji će osigurati hrvatsku narodnu samobitnost i državnu samosvojnost, te, koji će ustaškoj Hrvatskoj osigurati dostojno mjesto u novom europskom poredku«. Usp. O hrvatskom socializmu, *85*, 2 (A. Seitz s našim radnicima u Beču).
56. A. Seitz, Suvremena socialna politika, *96-97*, 3.
57. O Glavnom savezu usp. Narod – zajednica rada, *52*, 6-7 i S. Tomičić, Hrvatski socializam, *92*, 3.
58. V. Rieger, Gospodarstvo i društvovna politika, *84*, 8 i *85*, 8.
59. Pozadina i fronta, *50*, 3. – Vladimir Božić, Najnovije mjere našeg gospodarskog vodstva, *51*, 8. – Ivan Šmalcelj, Prehrana domaćih životinja, *83*, 6. – Dragan Ilančić, Zadatci naše stočarske proizvodnje, *86*, 8. – Tomislav Govorčin, Lov koralja na Jadranu, *90*, 7 i Lov na srdjele, *92*, 7. – Josip Balen, Naše šumsko gospodarstvo, *96-97*, 2.
60. J. Z., Dalmacija bez prirodnog zaleđa. Gospodarske poteškoće talijanske vladavine i agrarna politika denacionalizacije, *82*, 2 i 8; »Valoriziranje« Dalmacije. Lice i naličje talijanske kolonijalne gospodarske politike prema urođenicima, *89*, 2 i 8; Primjer Lošinja. Podpuna propast ljetovališta i lječilišta svjetskog glasa, *90*, 2.
61. M. Košutić, Sudačka nezavisnost u autoritativnoj državi, *59*, 4.
62. Mišljenje prosječnog američkog čovjeka, *46*, 3 (pisma stanovitog L. N. bratu u Daruvar). – Brzojavke i pozdrave v. *60*, 2 i *84*, 1. – B. Murgić, Veliko proturječje, *79*, 2. – U istom su broju objavili bilješku o memorandumu predsjedniku Rooseveltu 1939 (Težnje izseljene Hrvatske, *79*, 3).
63. M. Bartulica, Prekomorska Hrvatska, *59*, 15.

Bila jednom jedna crkva

4.

Kada je rimski vojskovođa Oktavijan provalio u Panoniju, Panonci ga nisu dočekali na otvorenu polju. Razbježali su se po brojnim šumama pa su iz njih, više razbojnički nego junački (kako pristrano pišu rimski pisci), navaljivali i davili one rimske vojnike koji su se radi pljačke udaljili od svojih satnija. Sam Oktavijan, nadajući se da će mu se panonski prvaci pokoriti bez borbe, ustegnuo se od paleža sela i polja. No kako nitko od njih nije došao pred njega i poklonio mu se, Oktavijan je odlučio izazvati ih. Poče pustošiti ognjem i mačem čitavu zemlju osam dana. Tako žareći i paleći i ubijajući stanovnike Panonije dopre do rijeke Save pod panonski grad Sisak.

Videći Siščani tako silna neprijatelja pred svojim gradskim vratima, poslaše k Oktavijanu poslanike da ga upitaju što on namjerava s njima? Oktavijan im odgovori:

— Primite moju posadu i dajte mi sto talaca. Neka mi oni budu sigurno jamstvo, da ću se gradom moći poslužiti za napad na Dačane. Osim toga skupite žita što više možete i donesite ga u moj tabor.

Gradsko plemstvo htjede pristati na sve što je Oktavijan tražio, ali se obično pučanstvo usprotivi. Oni bi pristali da se dadu taoci, jer su znali da će kao taoce poslati plemićku djecu. Ali ne pristaju da u grad uđe rimska posada, a niti da se Rimljanima dade žito. Kada je Oktavijan dobio nepovoljan odgovor, približi se gradu i čvrsto ga obsjedne. Sisački građani bijesno zatvoriše gradska vrata i popeše se na kule i zidove da grad obrane od neprijatelja. Oktavijan nato dade sagraditi most preko Kupe i zapovijedi da se grad obkoli jurišnim jarcima i prokopima.

Htijući što prije osvojiti Sisak, Oktavijan pozove rimsko brodovlje iz Mizije — rimske pokrajine u sjeverozapadnoj Maloj Aziji s granicama na Mramornome i Egejskomu moru. Pozvano brodovlje doplovi do Dunava i Save pod grad Sisak i obkoli ga s rijeke. Na kopnu pak Oktavijan dade načiniti još dva nasipa. Siščani su se tako morali boriti na dvije strane. Nisu doduše imali velikih lađa, ali su sa svojim čamcima tako vješto i hrabro napadali da su više puta suzbili velike rimske lađe. Čak su ubili i Menu, slobodnjaka Seksta Pompeja, koji je u tim riječnim bitkama sudjelovao. Što se pak tiče onih dvaju rimskih nasipa na kopnu Siščani su, budući da su ih češće bez uspjeha napadali, nastojali zapaliti.

Siščanima su drugi Panonci pošli u pomoć, no Oktavijan ih je iz zasjede što poubijao što raztjerao, tako da su ovi odustali ne usudivši se obsjednutima dalje pomagati. Tako Siščani ostadoše sami. Pretrpjevši sva zla obsade, Siščani se tek trideseti dan malo umekšaše i počeše pregovarati o predaji. Zadivljen njihovom hrabrošću a ganut prošnjama, Oktavijan miroljubivo uđe u grad. Niti koga dade ubiti, ni iz grada otjerati. Primivši novčanu globu koju je tražio, odvoji zidom jedan dio grada i tu smjesti posadu od dvadeset i pet kohorata iliti deset tisuća i petsto vojnika.

Pošto je osvojio Sisak, Oktavijan ode u Rim. Na proljeće je opet naumio doći u Iliriju. No kako su do njega stigli glasovi da su mu Siščani uništili vojničku posadu,

već u zimi pođe na put. Došavši u Sisak, osvjedoči se da zlo nije onoliko koliko se pričalo. No glasine ipak ne bijahu bez temelja, jer su njegovi vojnici zaista bili u velikoj opasnosti. Siščani su nenadano na njih navalili i mnogo ih poubijali, jer se vojnici toj navali ni u snu nadali nisu. Oktavijan iznovice pokori Siščane i uvede rimski red. Od toga će doba Sisak za dugo vremena biti u rimskoj vlasti.

5.

Tri rijeke — Sava, Kupa i Odra — odredile su smještaj sisačkoga naselja, osiguravši mu izvanredan strateški položaj te osobit gospodarski i kulturni razvoj. Posebnu je ulogu u razvitku trgovine i prometa odigrala rijeka Sava, koja svojim južnim pritocima i uvirom u Dunav spaja zemlje Balkanskoga poluotoka s Podunavljem i Posavinom. Dio Posavine u kojemu je smješten Sisak povezan je putem koji kroz Podravinu uz rub iztočnih Alpa vodi k Beču, a odatle Dunavom i dolinom sjeverne Morave dalje u zapadnu i srednju Europu. Ovim kopnenim i vodenim putovima jugoistočna Europa povezana je i s crnomorskim područjem. Stanovnici starovjekovne Segestike — Siscie nisu se slučajno naselili na području današnjega Siska.

Izvješća pisaca staroga vijeka prvi puta spominju Segestiku godine 119. prije rođenja Gospodina Našega Isusa Krista. Tada su naime rimski konzuli Lucije Aurelije Kota i Lucije Cecilije Metel bili poslani da iz Galije provale u Iliriju. Tom je provalom trebalo biti nastavljeno pokoravanje Ilirika i onih naroda koje su Rimljani pojednostavljeno zvali zajedničkim imenom Iliri. Ovo je pokoravanje počelo još u doba prvih sukoba Rimske države s Ardijejskim savezom i kraljicom Teutom. Povjestnici ove sukobe nazivaju prvim ilirskim ratom.

U tim borbama protiv Rimljana jednu od glavnih uloga odigrao je narod Ardijejaca (Ardiaei, Vardaci). Ardijejci su do IV. stoljeća prije Krista imali svoja staništa na desnoj obali Neretve, ali su se odatle morali izseliti pod pritiskom Celta. Prešli su na lijevu obalu iste rijeke a odatle prema unutrašnjosti gdje su se sukobili s Autarijatima. Ti Autarijati su, kako piše Strabon, jedno vrijeme bili najveći i najmoćniji ilirski narod. Pošto su s tim narodom izgubili rat, Ardijejci se sele prema moru i zauzimaju morsku obalu od Neretve prema jugu sve do Vojuše u Albaniji. U III. stoljeću prije Krista Ardijejci su na vrhuncu svoje moći. Ubrzo dolaze u sukob s Grcima i Rimljanima. Polibije, Livije i drugi antički to jest starovjekovni pisci uzrijekom navode, da su neki od ilirskih vladara bili po narodnoj pripadnosti Ardijejci. Oni su, kažu, bili tako moćni da su imali čak tristo tisuća robova. Kao gusari napadaju čak i one krajeve, koji su već bili pod rimskom vlašću. Sukob je bio neizbježiv. Godine 135. prije Krista rimski konzul Servije Fulvije Flak s deset tisuća pješaka i šesto konjanika napadne Ardijejce i brzo ih svlada. Tada ih Rimljani, da bi spriječili njihovo daljnje gusarenje, preseliše u unutrašnjost i prisiliše ih da se bave poljodjelstvom. Nenaviknuti na takav način života i na oštro podneblje, Ardijejci tijekom dvaju stoljeća polagano izumriješe.

Rečeni konzuli Lucije Aurelije Kota i Lucije Cecilije Metel dobiše dakle od Rima zapovijed da nastave rat s Japodima i Liburnima, koji je započeo prije deset godina. Japodi su do IV. stoljeća prije Krista zauzimali veliko područje između rijeke Sane na istoku, rijeke Zrmanje i Velebita na jugu te Jadranskoga mora na zapadu. Granica

između njih i Histra bila je rijeka Raša, a bijaše ih također i u današnjoj Sloveniji. Liburni su pak stanovali uz morsku obalu od rijeke Krke na sjever. U prvoj polovici prvoga tisućljeća prije Krista Japodi i Liburni imali su važnu ulogu u događajima na Jadranskome moru. Iskoristivši neprilike koje su njihovi susjedi Japodi imali zbog navale Celta, Liburni proširuju svoje područje na njihovu štetu zauzevši cijelu obalu sve do Raše u Istri i sve otoke pred tom obalom. Vojska Kote i Metela svladaše Japode i pokoriše preostali dio japodske države. Zatim obje vojske prodriješe u Posavlje i zauzeše Segestiku.

Stari nam pisci Plinije, Strabon i Apijan govore da su sjeverozapadno od Siscie živjeli, uz rijeku Kupu što je Rimljani Colapis Kupljani odnosno Kalopljani, a na istoku Osarijati. Početkom četvrtoga stoljeća prije Krista provališe ovamo iz Galije (to jest današnje Francuske) Celti i zauzeše Posavlje i srednje Podunavlje, gdje pokoriše sve narode koji su tu živjeli a koje poslije Rimljani nazivahu skupnim imenom Panonci. Ma kako bijahu nasilni osvajači, Celti nisu mogli uništiti samorodačko stanovništvo koje su zatekli na osvojenu području. Dapače su se s njima stopili u jedan narod. Zato možemo reći da su stanovnici Segestike — Segestanoi ili Segešćani kako ih naziva Apijan — u godini provale onih već spomenutih konzula Kote i Metela bili Panonci, nastali stapanjem Celta i naroda koje su Celti pokorili. Celtski osvajači zvali su se Tauriski i oni su naselili prostor današnje središnje i istočne slavonske Hrvatske te područje sjeverozapadne Hrvatske.

Tauriski su imali odlučujuću riječ u zajednici različitih celtskih plemena, koja su provalila u Panoniju. Bili su vješti u obradi željeza, pa su se nadmoćnijom kulturom nametnuli zatečenu stanovništvu. Odmah su po dolasku na mjestu današnjega Siska utemeljili svoje naselje Segestiku. O tome naselju stari pisci šute sve do provale konzula Kote i Metela. Pošto je rečene godine 119. Segestika bila zauzeta, Kota odlazi u Rim a Metel na jug u rat protiv Dalmata. Isti Metel zauzima dalmatinski glavni grad Salonu. Zbog toga uspjeha po povratku u Rim dobiva dvije godine kasnije počasni nadimak Dalmaticus. Godinu dana prije toga rimski je senat od osvojenih ilirskih zemalja ustanovio posebnu rimsku pokrajinu Ilirik (Illyricum), koja je obuhvaćala područje od Drima na jugu do Julijskih Alpa i rijeke Save na sjeveru.

Kada se u Italiji razbuktaše građanski ratovi, Dalmati ponovno dižu ustanak i oslobađaju Salonu. Rimljani godine 78. prije Krista šalju u Dalmaciju konzula Gaja Koskonija, kojemu su trebale dvije godine da smiri ustanak, vrati Salonu pod rimsku vlast i pokori najveći dio dalmatinske zemlje. Koskonije tada bude postavljen za upravitelja Ilirika, gdje vlada iduće dvije godine. Pobuna Dalmata ohrabrila je bila i Panonce oko Siscie, pa i oni ustadoše protiv rimske vlasti. Godine 83. prije Krista dođe do novoga panonskoga rata, u kojemu je konzul Lucije Scipion Aziagen iznovice morao zauzeti Sisciu. No bilo je to i ovoga puta samo privremeno.

Tada se na panonsko-sisačkoj pozornici pojavljuje rimski vojskovođa Oktavijan, budući car August. Oktavijan je rođen godine 63. prije rođenja Isusa Krista Sina Božjega. Otac mu bijaše pripadnik rimskoga viteškoga stališa. Glasoviti rimski vojskovođa i diktator Gaj Julije Cezar, Oktavijanov praujak, odredio je Oktavijana za svoga baštinika. Od tada se on naziva Gaj Julije Cezar Oktavijan. Nakon umorstva njegova praujaka Cezara, požuri Oktavijan u Rim i prisili senat da prihvati njegove uvjete. Budući da se sam još nije mogao nametnuti za prvaka, godine 43. prije Krista sklopi Oktavijan s druga dva rimska moćnika Antonijem i Lepidom takozvani drugi

triumvirat. Strašnim proskripcijama (to jest osudama na smrt i progonstvo) triumviri zatru svoje protivnike. Padoše glave glasovitome rimskome govorniku Ciceronu, stoitridesetorici njegovih drugova senatora kao i glave dvije tisuće rimskih vitezova. U jesen godinu dana kasnije, poslije pobjede kod Filipa u Traciji nad Cezarovim ubojicama Brutom i Kasijem, podijele triumviri izmedu sebe rimsku državu. Oktavijanu pripadne latinski Zapad, Antoniju grčki Istok, a Lepidu dadu Afriku. Za devet godina zaratiše se Oktavijan i Antonije. Nakon bitke kod Akcija godine 31. prije Krista izgubi Antonije i državu i život. Trećega triumvira Marka Lepida Oktavijan bijaše već prije uklonio pridobivši za sebe njegove legije i samo mu na ponizne molbe poklonio život i doživotno ga prognao u Circeje. Oktavijan konačno postade gospodar Rimskoga Carstva i naziva se Augustus, to jest Uzvišeni. I od tada sam vladaše Carstvom četrdeset i četiri godine.

Oktavijan je osobno vodio samo dva osvajačka rata. Jedan od njih bio je dalmatski. U dalmatskom je ratu, koji je vodio bivši još mladićem, dosta nezgodno ranjen. Naime u jednoj ga je bitki pogodio kamen u desno koljeno. U drugoj pak bitki bijaše mu ozlijeđeno bedro i obje ruke, kada se srušio jedan most. Panonske ratove vodio je preko svojih vojničkih legata ili pomoćnika, ali je i sam češće dolazio k vojsci ili se nalazio negdje u njezinoj blizini. U vojsci je uveo najstrožu stegu. Svojim pomoćnicima je nerado i samo u zimsko doba dopuštao da posjete ženu. Njegova lozinka bijaše: »Bolje je biti oprezan vođa, nego vođa drzak i smion«.

Oktavijan je postao carem jer je, kako piše rimski povjestnik Tacit, vojnike za sebe pridobio darežljivošću, narod obiljem žita, a sve sladkošću mira. Nije imao protivnika: najneustrašiviji republikanci bijahu izginuli u ratovima ili u proskripcijama. Od ostalih plemenitaša koliko je tko bio spremniji robski služiti, toliko se više uzdizao u častima i bogatstvu. Oni koji su u novom poredku dobili vlast i bogatstvo, više su voljeli sadašnjost i njezinu sigurnost nego li prošlost s njezinim opasnostima. Novo stanje ne bijaše mrsko ni rimskim pokrajinama: nisu imale povjerenja u vladu senata i naroda zbog razmirica velikaša i lakomosti činovnika, a malo su pomoći očekivali od zakona nemoćnih protiv sile i spletaka.

Još dok bijaše samo vojskovođa i član triumvirata ili vlade trojice, Oktavijan je rimskoj državi osigurao prirodnu granicu koja je išla Dunavom. Godine 40. prije Krista dobiva na upravu Ilirik, pa odmah počinje pokoravati preostali njegov slobodni dio. Od godine 35. do 33. pobijeđeni su Dalmati i zauzeta Salona. Kad je pokoravao Japode, Oktavijan je bio ranjen u prigodi zauzimanja njihovoga glavnoga grada Metula. Od Metula se uputio prema istoku pa je, prošavši kroz zemlju Panonaca, stigao do Segestike. Pobijedivši najprije Panonce koji su tom gradu pritekli u pomoć Oktavijan godine 35. prije Kristova rođenja — kako smo to već naprijed opisali — osvaja Segestiku.

Stari pisci ne slažu se u tome, gdje se tada nalazila Segestika. Tako Plinije, koji poput drugih ondašnjih pisaca razlikuje Segestiku od Siscie, smješta Segestiku u sam zavoj iliti krivaju Kupe. Kako piše isti Plinije, Siscia je ležala na lijevoj obali Kupe a Segestika na desnoj — na otoku koji je Kupa oblikovala svojim dvostrukim koritom. Strabon pak pod Segestikom razumijeva samo naseljeno mjesto odnosno grad, a pod Sisciom tvrđavu blizu Segestike. Ako je Strabonovo izvješće pouzdano, Siscia je bila utemeljena od godine 35. do 25. prije Krista i u to doba bijaše isključivo tvrđava. Sada ćemo vam reći što o tome piše gore rečeni Plinije, koji se punim imenom zvao Caius

Plinius Secundus Maior zvan Stariji a živio je od godine 23. do 79. poslije Kristova rođenja. Bijaše taj Plinije najprije častnik u rimskoj vojsci, zatim prokurator odnosno upravitelj u Hispaniji to jest današnjoj Španjolskoj i na kraju zapovijednik mornarice. Poginuo je u pomorskoj luci Misenum blizu Napulja, upravo kad je promatrao provalu vulkana Vezuv koja je uništila cvatuće rimske gradove Herkulanej i Pompeje. Ostavio je on u baštini svjetskoj povijesti i kulturi golemo djelo od tridesetsedam knjiga zvano *Naturalis historia.* U tom je djelu sabrano tadašnje znanje o kozmografiji, zemljopisu, narodnoznanstvu, biologiji, medicini, mineralogiji i umjetnosti. I eto taj Plinije kaže da su u njegovo doba obstojala dva sisačka naselja: jedno staro – Segestika, gdje su od zauzeća Siska godine 35. kraće vrijeme boravili Rimljani dok nisu podigli svoje uporište na lijevoj obali Kupe, i novo naselje – Siscia, koje je u prvom redu bilo vojnički logor a tek kada ga je vojska napustila dobilo je oznake pravoga građanskoga naselja.

Vijesti o starome Sisku i o njegovoj obrani od Oktavijanove navale doznali smo od grčkoga povjestnika Apijana, koji je bio rimski vitez i u službi Rima. On je pisao o tome kako su Segešćani to jest Sišćani branili bedeme svoga grada. I o mostu, koji su sagradili Rimljani da bi preko rijeke doprli do Segestike. Isti Apijan spominje također i to kako su Rimljani oko grada podigli jedan vanjski prsten s obkopima, da bi ga lakše osvojili. Baš taj Apijan sačuvao nam je i podatak da je domaće segešćansko plemstvo, sklono Rimljanima, pristalo da rimska vojska mirnim putem uđe u grad i da se Rimljanima u zalog dade stotinu talaca. No pripadnici građanskoga stališa nisu se htjeli predati, pa su Rimljani tek u tridesetodnevnim ljutim okršajima uspjeli svladati branitelje. Morao je Oktavijan, što mi već znamo, dovući pod gradske zidine čak i brodove da ga obsjednu s rijeke. Pad Segestike uzrokovao je i pad čitave Panonije, pa je tako dolinom Save uspostavljena povezanost s Podunavljem.

Pošto je osvojio Segestiku, Oktavijan je u njoj za upravitelja ostavio Fufija Gemina. Godine 10. prije Krista Siscia je ušla u sklop novoustanovljene pokrajine Panonije. Od godine 6. do 9. poslije Krista rasplamsao se panonsko-dalmatski ustanak protiv Rimljana pod vodstvom dvojice Batonâ, nazvan Bellum battonianum ili Batonski rat. Ovaj je ustanak bio posljednji pokušaj Panonaca i Dalmata, da se Rimljani istjeraju iz Ilirika. Oni naime više nisu mogli podnositi rimsko gospodstvo. Rimljani su od njih sve uzimali, a ništa im nisu davali. Neposredni povod za ustanak bilo je novačenje među Daesitijatima, koje je naredio Tiberije. Njemu je trebalo vojnika za rat protiv Germana.

Na čelo ustanka stao je hrabri i izvanredno sposobni vođa Daesitijata Baton, koji u povijesti ima nadimak Dalmata. Ustanak se je brzo proširio i prešavši Savu povukao je za sobom i druge narode Ilirika. Među tim narodima posebno su se istakli Breuki sa svojim kraljem Pinnesom i vojskovođom koji se također zvao Baton. Taj veličanstveni ustanak udružio je sve narode Ilirika prvi puta u njihovoj povijesti protiv zajedničkoga neprijatelja. Od Drave i Drine do mora sve je bilo u plamenu. U Rimu je zavladao golemi strah. Govorilo se da ima oko 800.000 ustaša — od toga 200.000 pješaka ratnika i 9.000 konjanika — od kojih su mnogi u vojničkim vještinama izvježbani na rimski način.

Vojske obojice Batona krenule su u isto doba protiv Rimljana. Baton Breučki pošao je na Sirmij (Sirmium, današnja Mitrovica) i obkolio ga. No Sirmiju pritiče u pomoć namjestnik Mezije Antonije Cecina Sever, a Baton se najprije povuče pa zatim prihvati bitku s Cecinom i izgubi je. Cecina se vrati u Meziju, a na bojište stiže pastorak

i posinak cara Augusta Tiberije s deset legija i utabori se u Siscii. Bolje sreće nije bio ni Baton Daesitijatski, koji je krenuo na Salonu. Teško ranjen pod zidinama toga grada, morao je napustiti obsadu Salone. Krenuo je prema jugu i stigao sve do Apollonije (današnje Valone) u srednjoj Albaniji. Uzput je za osvetu zbog ranjavanja dao opustošiti sva obalna mjesta.

Vijest o velikome broju ustaša i pomutnja u Rimu uznemirila je i samoga cara Augusta. Suočio se s opasnošću, da ustaška vojska krene prema Italiji i prenese bojno polje na italsko tlo. Naredi stoga svome posinku i nasljedniku na carskome prijestolju, da odmah sklopi mir s Markomanima i Kvadima s kojima je dotada ratovao i da svojom vojskom krene u Ilirik. Ujedno upozori rimski senat da bi neprijatelji, ako se ne poduzmu odlučne mjere, mogao za deset dana biti pred Rimom. Pošto je s kraljem Markomana i Kvada Marbodom sklopio mir, Tiberije brzo dođe u Sisciu i tu se utabori. Uskoro je skupio oko sebe oko sto tisuća pješaka i konjanika, sve najboljih vojnika. Trebalo se dobro spremiti za rat koji je, kako piše povjestnik Svetonije, bio najteži od svih izvanjskih ratova poslije Punskih odnosno Kartažkih. Skupivši petnaest legija, Tiberije je izprvice oklijevao. Odugovlačio je s napadom na ustaše, nadajući se da će glad i druge nedaće kao posljedica pustošenja zemlje oslabiti njihove snage. To se nije svidjelo caru Augustu, pa mu za pomoćnika pošalje njegova nećaka Germanika. Započe trogodišnji navalni rat, koji je Tiberije vodio s petnaest legija i s jednakim brojem pomoćnih četa uz velike teškoće svake vrste i u najvećoj oskudici živeža. I premda je više puta bio opozvan, Tiberije je ipak ustrajno nastavio rat jer se bojao da ne bi premoćni neprijatelj u sudsjedstvu prešao u navalu kad bi Rimljani sami od sebe uzmicali. Ta njegova uztrajnost urodila je bogatim plodom.

Najprije su oba Batona napala Cecinu Severa i azijskoga namjestnika Plaucija Silvana, koji su dolazili u pomoć Tiberiju s pet legija. Nu bijahu poraženi u močvarama rijeke Vuke. Nakon toga Germanik prodre u zemlju Mezeja, koji su stanovali na istoku rijeke Vrbasa istočno od Japoda, te ih potuče. Jedna od odlučujućih bitaka odigrala se na rijeci Bathinus, za koju jedni misle da je to današnja rijeka Bednja u sjevernoj Hrvatskoj a drugi da se radi o rijeki Bosni. U toj je bitki Baton Breučki bio teško poražen. To je prouzrokovalo svađu u ustaškom taboru. Breučki kralj Pinnes zahtijevao je, da se borba nastavi. No tako nije mislio njegov vojskovođa Baton. Ne znajući kako bi pobijedio tako jaku vojsku kao što je rimska, predložio je vojnicima da polože oružje. Oni to odmah prihvatiše te Rimljanima također predadoše kralja Pennesa. U znak zahvalnosti Rimljani priznaše Batona za vođu i vladara Breuka. Kada je Baton Daestijatski doznao za izdaju Batona Breučkoga, požuri u Panoniju. Zarobi svoga imenjaka te ga izvede pred narodni sud, koji ga osudi na smrt. Nu to nije pomoglo da se panonski Breuki vrate u redove ustaša, pa se Baton Daesitijatski morao vratiti u Dalmaciju da sam nastavi borbu protiv Rimljana. Pošto je tako Panonija bila upokorena, Tiberije se vrati u Rim.

Vrativši se u Dalmaciju, Baton Daesitijatski krene na sjever da provali u Italiju. Tu se sukobio s tadašnjim carskim namjestnikom u Iliriku Valerijem Mesalinom. Baton u prvom sukobu pobijedi Mesalinu, ali kada se ponovno sukobiše Mesalina uspije spriječiti njegovo napredovanje. Iduće godine krene na Batona Daesitijatskoga Tiberijev nećak Germanik s brojnom i dobro izvježbanom vojskom. Idući iz Panonije prema jugu, Germanik je napredovao uz velike napore vodeći teške bitke s Dalmatima i njihovim saveznicima. Dalmati su uvelike i vješto koristili teško prohodno područje,

napadajući Rimljane poput rojeva osa. Ipak Germaniku uspije osvojiti gradove Splon (Splonum), Retin, (Reatinium) Serecij (Seretium) i druge. Nu njegova vojska doživjela je i jedan neugodan poraz kod Retinija (Raetinium), za koji se misli da bi možda mogao biti današnji Golubić kod Bihaća.

Uskoro se u Ilirik vratio i Tiberije, koga je poslao car August da zajedno s Germanikom umiri Dalmate. Oni zajedno poduzmu odlučujući napad na ustaše, gradovi kojih padahu jedan za drugim. Progoneći Batona Daesitijatskoga, Tiberije zađe u neprohodne šume bokokotorskih Pirusta i srednjobosanskih Dezitijata. Tek poslije dugih i teških napora uspije mu obkoliti tvrdi grad Andetrij (Andetrium, današnji Muć između Splita i Drniša), gdje se bio sklonio Baton sa svojim ustašama. Pod zidinama toga grada povedoše se ogorčene borbe, u kojima su obje strane pretrpjele velike gubitke. Videći da je preslab za nastavak borbe, Baton predloži Andetrijcima da s Rimljanima pregovaraju o miru što ovi odlučno odbaciše. Tek kad se Baton sa svojima povukao iz grada, uspije Tiberiju nakon očajničkoga odpora gradske posade napokon zauzeti grad.

Posljednji junački odpor Rimljanima pružili su dalmatski ustaše u gradu Ardubi (možda današnji Vranduk). Dok su Germanikovi legionari jurišali na gradske zidine, ardubske su se žene — da ne bi pale u zarobljeništvo — bacale sa svojom djecom u plamen što je zahvatio grad. Kad je Baton vidio da je daljnji odpor nemoguć, posla Tiberiju svoga sina Scevu da pregovara o predaji. Kada je Tiberije obećao milost, Baton se preda Rimljanima. Tiberije ga dočekao kao hrabroga vođu i borca. Baton za sebe nije tražio ništa, nego samo to da njegovim vojnicima budu pošteđeni životi. Na Tiberijevo pitanje zašto je ustao protiv Rimljana, Baton je kako piše povjestnik Dion Kasije, odgovorio: »Učinio sam to zato što Rim među nas nije poslao pastire da upravljaju, nego vukove da nas kolju«. Tiberije Batona nije dao pogubiti, nego ga je poslao u progonstvo u Ravenu gdje je i umro. Već više puta spominjani rimski povjestnik Gaj Svetonije Trankvil u svom djelu *De vita Caesarum — Životi rimskih careva* piše da je Tiberije Batona Daesitijatskoga (Svetonije ga pogrešno naziva panonskim umjesto dalmatskim vođom) obdario bogatim darovima i odredio mu boravak baš u Raveni, da mu time uzvrati hvalu što ga je Baton jednom kad je on s vojskom bio obkoljen na nezgodnu mjestu pustio da slobodan iziđe.

Rimljanima je trebalo tri godine napornoga rata, da pokore Ilirik. Svladavši i pokorivši čitav Ilirik — koji se protezao između Italije, Norika, Tracije i Macedonije te između Dunava i Jadranskoga mora, Tiberije se slavodobitno vratio u Rim. Slava mu je tim više porasla, jer je došla u zgodan čas. U to isto doba u Germaniji je nastradao konzul Kvintilije Var s tri legije. Nitko nije sumnjao u to da bi se pobjednici Germani bili povezali s Panoncima protiv Rimljana, da Tiberije prije toga nije svladao Ilirik. Varov poraz u Teutoburžskoj šumi godine devete po Kristu bio je gotovo koban, jer su izginule tri legije s vojskovođom i njegovim pomoćnicima kao i sve pomoćne čete. Pripovijedaju da je car August bio toliko zaprepašten ovim porazom, da je nekoliko mjeseci pustio da mu rastu brada i kosa i da je kadkada glavom udarao u dovratak vičući: »Quintili Vare, legiones redde! — Kvintilije Vare, vrati mi legije!«. Taj dan poraza svake se je godine spominjao kao dan žalosti i tuge. Dan narodne žalosti zbog Varova poraza Tiberije je slavio kao svoj sretni dan. O Tiberiju je nepoznati njegov suvremenik napisao kratku duhovitu i zagrižljivu pjesmu: »On prezire vino, jer već žeđa za krvlju: nju pije požudno kako je prije pio suho vino«.

Plamen u kojemu je izgorjela Arduba zauvijek je pokopao nade Panonaca i Dalmata, da će vratiti svoju slobodu. Nakon dva i pol stoljeća krvavih borbi protiv tuđinaca, tijekom kojih su mnogo puta pobjeđivali, oni su podlegli nadmoćnim i bolje ustrojenim rimskim legijama. Kada je propao ustanak Batona Daesitijatskoga, prekasno su shvatili: samo se složnom i zajedničkom borbom može uspješno oprijeti nadmoćnijem neprijatelju. Konačnim pokoravanjem Ilirika završuje se jedno i počinje drugo razdoblje u povijesti Dalmata i Panonaca. Uključeni u Rimsko Carstvo, oni će odsada dijeliti njegovu sudbinu. Upravo u njihovoj domovini nerijetko će se odigravati događaji sudbonosni za Rim, u kojima će i oni imati odlučujuću ulogu.

6.

Juraj Topuski utone u žalosne i razdiruće misli. Ne nalaze li se sada i Hrvati pred istim izborom pred kojim su se nekada davno nalazili njihovi daleki praoci Panonci i Dalmati? Osmanski neprijatelj krvavom sabljom tuče na njihova vrata, a oni su nesložni i zavide jedni drugima. Umjesto sloge nesloga, umjesto zajedničke borbe pojedinačni uzaludni odpor. Neprijatelj je uistinu nadmoćan i oružjem i brojem, ali nema te sile koja će pobijediti narod ako je složan i jedinstven u otporu.

A što mi radimo, dok neprijatelj nadirući s istoka podpaljuje naše kuće i kolje goloruke hrvatske ljude? Što se događa u zagrebačkoj biskupiji pa i u samome Zagrebu, gdje preuzvišeni biskup Osvald Thuz de Szentlaszlo nastoji uvesti red i pravedni pravni poredak? Nije tome ni dvadeset i sedam godina kako je on sazvao u Zagrebu biskupski crkveni sabor, koji je počeo radom 9. svibnja 1467. U tri dana trajanja toga sabora bijahu se dogodili takvi nemili prizori, kakvi nikada nisu zabilježeni u čitavoj dosadašnjoj povijesti Zagreba i zagrebačke biskupije. Prvoga dana sabora, dok su nazočni svećenici zaključani u prvostolnici raspravljali, svjetovnjaci su pljačkali njihove kuće. Među tim pljačkašima bio je i vikar to jest pomoćnik biskupa Osvalda za vremenita biskupska dobra plemeniti Petar Gudovečki. Pljačkaši su čak pretukli i opljačkali i kapelana crkve Svetoga Marka. Drugoga dana sabora ti isti pljačkaši i nasilnici ostaše u prvostolnici te se raskalašeno i bučno izrugivahu svećenicima. Zadnjega pak saborskoga dana zbilo se najveće zlo. Baš kad je trebalo zaključiti rad sabora, svjetovnjaci provališe u prvostolnicu i oružjem nasrnuše na svećenstvo. Nekima prebiše ruke, drugima noge. Jednima polomiše rebra i ramena, drugima izderaše lice. Crkveno tlo okrvarilo se svećeničkom krvlju. Jedan je svećenik ostao na mjestu mrtav, mnogi drugi bijahu smrtno ranjeni. Biskup Stjepan, predsjedatelj sabora, koji se spremao blagoslovom zaključiti njegov rad, noseći Presveto, to jest Presveti oltarski sakramenat jedva je pobjegao u sakristiju. Tako se pokušaj nužde duhovne i crkvene obnove pretvorio u krvavo nasilje.

Tijekom dugogodišnjega rasula prije dolaska biskupa Osvalda na stolicu zagrebačkih biskupa, biskupska nadarbina (dohodak na koji je biskup imao pravo radi obavljanja biskupske službe) bijaše najvećim dijelom opustošena. Negdje su je prisvojili biskupski predijalci, to jest uživatelji biskupskih imanja koje su oni dobili u nasljedno uživanje uz obvezu da se pod biskupskom zastavom odazovu na vojničku dužnost. Drugdje su tu nadarbinu oteli plemići, a crkvenu desetinu prisvojili ili plemići ili župnici. Prvo nastojanje biskupa Osvalda bilo je vratiti nadarbinu biskupiji, što je

učinio brzo i lahko. Nu borba za crkvenu desetinu bila je naporna i duga. Crkvena desetina je deseti dio prihoda, koji svjetovnjaci daju za uzdržavanje crkve i svećenstva, a tu je desetinsku ustanovu Crkva kršćanska primila od Židova. Prisvajanje desetine uvijek se smatralo teškom povredom i božanskoga i državnoga prava. Prihodi od desetine ne služe samo u vjerske svrhe i za uzdržavanje svećenstva. Iz njih se daje pomoć siromašnima i svima onima koji su u nevolji. A upravo sada u Zagrebu traže pribježište tisuće i tisuće nevoljnika, prognanika i bjegunaca, koji pred nadirućim osmanskim hordama bježe ne bi li umakli smrti od noža ili na kolcu.

Osmanlije, koji se sve češće zalijeću u Turovo polje i pod same zidine zagrebačke, služe se istim onim načinom vođenja rata kojim su se služili rimski vojskovođe Oktavijan i Tiberije. Kao što su nekada rimske legije spaljivale Ilirik i ubijale selsko stanovništvo da bi lakše osvojili gradove, sada to čine osmanski čopori. U pljački, paležu i ubijanju, kako izvješćuju preživjeli očevidci prednjače Martolozi. Tako narod naziva pomoćne turske čete pravoslavne vjeroispovijesti, koje idu pred redovitom turskom vojskom da joj pripreme put za lakše osvajanje. Pripovijeda se da su ti martolozi Vlasi stočari, koji su prije dolaska Osmanlija u Europu a poslije propasti Rimskoga Carstva živjeli u neprohodnim balkanskim gudurama. Kada su Osmanlije, koje mi nazivamo Turcima po najbrojnijemu njihovu plemenu, zauzeli Carigrad i pošli u osvajanje kršćanskih zemalja, pridružili su im se Vlasi u potragi za novom zemljom i boljim pašnjacima za svoju stoku. Iako su prihvatili kršćanstvo, ti Vlasi Martolozi ne vjeruju ni u Boga ni u vraga, nož je njihov jedini bog a pljačka i otimanje tuđega jedina vjera. Zato oni ne štede ostale kršćane, a osobito one koji ispovijedaju katoličku vjeru. Njihov najveći užitak je ubijanje, pljačka, palež i silovanje. U tome su neumorni. Posebno su im na zubu katoličke crkve, od kojih nakon njihova prolaska ne ostaje ni kamen na kamenu. Ništa zločinačko i bogohulno nije im tuđe.

Svijeća na stolu polahko dogorijeva. Kao i moj život, pomisli Juraj Topuski. Opet napadaji kostobolje i uloga. Pogleda u knjigu *Flos medicianae* iliti *Cvit likarije* i u njoj nađe da oni »koji trpe podagru na nogu metvicu na bolu povijati mogu«, jer metvica »vatru diže i cipanje tiši«. Ako i ne pomogne, zaključi Juraj, škoditi ne će. Ne ublaži li nepodnošljivu bol što je prouzroči cipanje u zglobovima ruku i nogu, ne će moći nastaviti s pisanjem povijesti grada Zagreba i zagrebačke biskupije.

A zašto on tu povijest uopće piše i za koga, upita se Juraj. Dok Turčin prijeti i samome Zagrebu, nije li važnije uzeti oružje u ruke i krenuti na napadača? I pomoći onima koji obnavljaju trošne gradske zidine i podižu nove za obranu grada. U ovome času, kada se radi o biti ili ne biti, to bi za domovinu bilo i časnije i koristnije. Nu zbog starosti i bolesti koja je isisala snagu iz njegova tijela bio bi samo na smetnju. Guščje pero je još jedino oružje, kojim može braniti svoj narod i domovinu.

Za koga pisati i što pisati? Najslavniji rimski govornik i zadrti republikanac Marko Tulije Ciceron, koga je dao ubiti Marko Antonije — uz Oktavijana i Lepida član triumvirata što je pokopao rimsku republiku — rekao je u jednome svome govoru: »Povijest je svjedok vremena, svijetlo istine, život pamćenja, učiteljica života, glasnica starine«. Lijepe misli i mudre izreke. Ali to ne čitaju oni, koji upravljaju ovim svijetom i odlučuju o našem životu i smrti. Oni od povijesti ništa ne uče. Za njih povijest počinje od njih samih.

Neki moji suvremenici mi pak govore: dobro, kada već pišeš, piši o onome što se danas događa, pusti prošlost neka mirno počiva u svom grobu. Priroda ili narav, vele

oni, premda je prema čovjeku okrutna i prevrtljiva, ipak je ljudstvu dala zaborav kao najveći dar. Zaboravimo dakle sve ono što je bilo, okrenimo se sadašnjosti i koračajmo u budućnost. Da, odgovaram ja, možemo zaboraviti što se nama dogodilo. Ali ne smijemo zaboraviti što se dogodilo i što se događa narodu. Zaboravimo li to, nestat će naroda kojemu po Božjoj Providnosti pripadamo i kojemu smo po Božjoj zapovijedi dužni služiti. Poslušajmo zabrinuta mudraca koji nas upozoruje, da ne smijemo početi tek tamo gdje je istom za nas početak novoga razvoja. Nego se moramo osvrnuti i na prijašnje događaje, koji su za nas tek predaja.

Ovaj naš današnji Zagreb, koji sa strahom i grozom osluškuje vijesti o turskim provalama i osvajanjima i o zvijerstvima što ih učiniše i čine vlaški Martolozi, ne smije biti za nas ni početak a ni kraj. Dužnost nam je stoga opisati kako je taj Zagreb nastao i kako se mijenjao i razvijao tijekom svoje duge i burne povijesti, da bismo spoznali kakva mu je budućnost. Neka se pred našim duhovnim očima odigra sva prošlost Zagreba i zagrebačke biskupije. Pamćenje naroda kao i starost čovjeka pojedinca uništava osjećaj vremena za sve što je uistinu doživljeno. Zapamćena prošlost je temeljni uvjet obstanka svakoga naroda.

Juraj de Topusko, pomoćni biskup zagrebački i prijatelj vladajućega zagrebačkoga biskupa Osvalda, ugledni zagrebački kanonik, naslovni biskup rožnavski, čazmanski prepošt i upravitelj opatije Topusko utrne svijeću. Oblag od metvice je pomogao, bol se u zglobovima stišava. Treba poći na počinak, da se skupi snaga za sutrašnji dan. Ujutro, okrijepljen snom, nastavit će tamo gdje je večeras stao. Čitao tko njegovu povijest ili ne čitao, naučio od nje nešto ili njezinu pouku prezreo, on Juraj ispunit će svoju svetu domovinsku dužnost.

(Nastavlja se)

Danica BARTULOVIĆ

Iščupat su htjeli

Iščupat su htjeli
jezik roda moga
i zasadit jezik
roda opakoga
iščupat su htjeli korijen
što u zemlju
tisućljeća urastao duga
da hrvatsko ime ne čuje se više
nedadoše skršit se mladice
ne dadoše sječonošam
da korijenu pridu bliže

Krsto SPALATIN

Neočekivani engleski latinizmi

Drži se da naša zapadnoeuropska ili euroamerička civilizacija sadrži tri temeljna elementa: grčko-latinski, kršćanski i germanski, u tom vremenskom slijedu. S jezičnog gledišta, grčko-latinsku osnovicu asimilirali su i germanski i slavenski jezici, dok su romanski jezici izravno nasljeđe dugog romanskog područja od Atlantika (kastiljanski i portugalski) do Crnog mora (rumunjski) s prekidom (slovenski, hrvatski i mađarski).

Ta grčko-latinska osnovica zapravo je već u prvim vjekovima naše ere postala uglavnom latinska, tj. grčka se kultura širila u latinskom ruhu. Rano su s grčkoga i sv. misa i Sv. Pismo bili prevedeni na latinski.[1] Srednjovjekovna lat. *chimia* (od grč. *χημεια* = topljenje kovina), preko arabizirajućeg oblika *alchimia,* polazni je oblik za 'kemiju' u našim modernim jezicima.[2]

Taj naš zajednički kasnolatinski nije bio narodni govor nego jezik učenih krugova, koji su se njime služili gradeći na svojim romanskim, germanskim i slavenskim podlogama. Tako danas grč.-lat. *atomus* = atom, ne samo što postoji u svim našim modernim jezicima nego i nosi isto značenje. Isto tako i lat. *appellare* i moge druge riječi.

Kad mi Hrvati učimo njemački, talijanski ili francuski, nailazimo na velik broj tih latinizama, koji su nam više-manje zajednički i po značenju. Ipak, kad se nakon toga suočimo s engleskim latinizmima, opažamo neku razliku između britanskog otoka i europskog kontinenta, tj. da ne mali broj latinskih učenih riječi ima drukčije značenje u engleskom. Zato ćemo u ovom članku suprotstavljati engleski jezik hrvatskom, njemačkom, talijanskom i francuskom: govorit ćemo o otoku misleći na engleski i o kontinentu misleći na ostala četiri jezika. Ovdje mislimo na američki engleski, jer to je engleski kojim se bavimo.

Tako grč.-lat. 'simpatija' na kontinentu izražava privlačnu snagu, sklonost, dok je eng. *sympathy* prvenstveno suosjećanje, sućut. Zato i odgovarajući hrv. par 'simpatičan-antipatičan' lako prelazi u tal., nj., frc. i španjolski, ali ne u eng., gdje posižemo za ekvivalentima *likable, attractive, popular - unlikable, desagreable, unpleasant.* Naprotiv, eng. glagol *to commit,* nastao od klasičnog lat. *committere* = sastaviti, ujediniti, dobiva u eng. nama neočekivana značenja: *He wouldn't commit himself* = Nije se htio vezati (opredijeliti) angažirati, nj. *Er wollte sich nicht verpflichten,* tal. *Non ha voluto impegnarsi,* frc. *Il n'a pas voulu s'engager.* Eng. imenica *committment* ne prelazi uopće u tal. i frc. Nećemo lako prevesti jednostavnu rečenicu *True love is a committment* = Prva je ljubav predanje / davanje samoga sebe, dok su 'predaja' i

1 Slično se dogodilo mnogo kasnije, u 18. stoljeću kad su se engleske ideje racionalizma-prosvjetiteljstva širile po europskom kontinentu ne na engleskom nego na francuskom, i to preko tzv. filozofa (Voltaire, Montesquieu, Diderot i dr.). Značajno Voltaireovo djelo zove se *Lettres Anglaises!*

2 Arapska »znanost« učila je kako se nekim tajanstvenim taljenjem, neplemenite kovine s pomoću kamena mudraca pretvaraju u plemenite. Alkemičari su također krenuli u potragu za univerzalnim lijekom (panaceja) i za vječnom mladosti.

'predavanje' već značenjski preopterećene. To je nj. *Verpflichtung (zu)*, tal. *impegno*, frc. *engagement*, hrv. obveza, obećanje. U izrazu 'animirani beton' prvi element glatko prelazi u nj., tal. i frc., dok u eng. glasi *reinforced concrete*.

Navest ćemo, prvo, one eng. latinizme kojih se glavno značenje ne slaže s hrvatskim; drugo, one koji se u hrvatskom uopće ne javljaju. Držat ćemo na umu da svoje latinizme Hrvati i Nijemci osjećaju kao tuđe riječi, pa ih se, ako mogu, rado otresaju. Naprotiv, većina izvornih govoritelja eng. jezika toga osjećaja nema, pa nitko neće misliti da će za hrv. glagol 'paziti' radije reći *to take heed* mjesto *to pay attention*, zato što je prvi izraz anglosaski a drugi romanski. Oba su jednako engleska, ali stilski različita i romanski je frekventniji od anglosaskoga.

I.

Eng. *alteration* = preinaka, modifikacija (osobito u konfekciji), dok hrv. alteracija = eng. *damage* (oštećenje).
eng. *billion* = milijarda, britanski *milliard*. S hrvatskim se slažu nj., tal. i frc.
eng. *commission* = komisija, ali u kupoprodaji znači 'provizija'.
Isto tako u nj. i tal. ali u frc. glasi *commission*.
eng. *compact* = kompaktan, zbijen. Kad se čestice zgusnu, obujam se predmeta smanjuje, pa *a compact car* = mala kola, a *a compact edition* = skraćeno izdanje. Eng. imenica *compact* = doza za puder.
eng. *commodity* = roba, u množini potrepštine, dok eng. *robe* = odora, kućna haljina, a hrv. komoditet (udobnost) = *comfort*. I dalje: hrv. komfor = eng. *modern conveniences* (britanski *modern amenities*).
eng. *competition, competitive spirit* = konkurencija, takmičarski duh, dok
eng. *concurrence* = slaganje u mišljenju, *concurrence of events/circumstances* = stjecaj događaja/prilika.
eng. *confection* = slastice, slatkiš; ljekovita (slatka) smjesa u farmaciji zvana madžun, dok hrv. konfekcija = eng. *garment industry, readymade clothes*. Kao u hrv. kaže se u nj. *Konfektion*, u tal. *confezione*, u frc. *confection*, pa je to pravi sraz između engleskog i kontinentalnih jezika. Jedino Francuzi imaju *confiserie* (uz *pâtisserie*) = slastičarna. Snažan je kontrast između onoga što je slatko i onoga što se nosi na sebi. Zapravo lat. glagol *conficere*, primijenjen bilo na slatkiše bilo na šivanje, značio je staviti nešto skupa, preparirati nešto.
eng. *conservatory* (običnije *greenhouse/hothouse*) = staklenik za bilje, dok hrv. konzervatorij (glazbeni zavod) = *school/academy of music* (nađe se i *music conservatory*). S hrvatskim slažu se nj., tal. i frc. Eng. *conservation of natural resorces* =zaštita (svega) prirodnog bogatstva (v. niže *to preserve*).
eng. *currency* = valuta, novčani sistem. Ovom nazivu koji je povezan s lat. gl. *currere* = trčati, teći, suprotstavlja se u hrv., nj. i tal. 'valuta', povezana s lat. gl. *valere* = vrijediti.
eng. *disability pension* = invalidska penzija. S hrvatskim slažu se nj., tal. i frc. (v. niže eng. *invaluable*).
eng. *emission (to emit)* = ispuštanje (svjetla, plinova, valova), izlučivanje (vjetrova, sjemenja kod ljudi), dok hrv. emisija (emitirati) = izvedba na radiju i televiziji, što se

prevodi sa *(to) broadcast*. Za hrv. poluciju, izbacivanje sperme, kaže se eng. u prvom redu *ejaculation*, dok je *pollution* zagađivanje u prirodi. Kad smo već kod lat. im. *ejaculatio*, za kratku usrdnu molitvu (nj. *Stoßgebet*) kaže se eng. *ejaculation* ili *ejaculatory prayer*, ali tal. oblik glasi *giaculatoria* a frc. *oraison jaculatoire* (oba bez početnog e-).
eng. *gratification (pleasure, satisfaction)* = zadovoljenje, uživanje, veselje. Isto tako i gl. *to gratify*, dok. hrv. gratifikacija = eng. *compensation, reward* (hrv. naknada, dar). Npr. *Some people find their gratification in storing up money* = Neki ljudi nalaze užitak u zgrtanju novca. S hrvatskim slažu se nj., tal. i frc. U Hrvata i Nijemaca ta je tuđica rijetka.
eng. *to initial* = parafirati. 'Inicijali-inicirati' javljaju se u našim kontinentalnim jezicima, ali ne s tim značenjem, dok u eng. postoji samo imenica *paraph* s posebnim značenjem 'vitice' uz potpis.
eng. *intoxication, intoxicated, to intoxicate (drankness, drunk, to make drunk)* = pijanstvo, pijan, opiti, dok hrv. intoksikacija, otrovanje = eng. *poisoning*. Grč.-lat. *toxicum* u svim našim jezicima nosi značenje otrov, pa i u engleskom kao medicinski naziv. Ipak eng. *intoxicated* s izvedenicama u općem jeziku znači u prvom redu pijan.
eng. *inavaluable* = neobično vrijedan, praktički isto što i *valuable*, dok *(in-)valid* = (ne-)važeći. Npr. *These are invaluable documents* = To su neobično vrijedni dokumenti.
eng. *minister* = (protestanski) svećenik, za kojega se u hrv. obično kaže pastor. Eng. *pastor*, naprotiv, znači i katolički župnik. Međutim hrv. ministar = osoba koja stoji na čelu ministarstva. S hrvatskim slažu se nj., tal. i frc. Lat. *minister* bio je najprije obični sluga, a *ministerium* služba. S kršćanstvom je postao 'sluga Božji', a od reformacije protestantski 'svećenik'. Istom u 17. st. frc. *ministre* dobiva značenje najvišeg dužnosnika u ministarstvu. Taj se naziv proširio po kontinentu, dok je na otoku ostao naziv *(cabinet) secretary*. U današnjem Rimu isti se čelnik zove na Kvirinalu *Ministro degli Esteri* a u Vatikanu *Segretario di Stato* (hrv. ministar vanjskih poslova). Kroz vjekove nove vlasti počinju idealno kao 'sluge', ali s vremenom postaju 'gospoda ministri'.
eng. *momentous (occasion, question)* = značajan, vrlo vrijedan (prilika, pitanje), dok hrv. momentan (trenutačan, časovit) = eng. *momentary*. S hrvatskim se slažu nj. *momentan*, tal. *momentaneo*, frc. *momentané*. Lat. *movimentum* = pokret, stegnut je bio u *momentum*, tako da su eng. *movement* = pokret i *momentum* = impuls, zalet dublete. Eng. *moment* uz 'čas' vremena značio je u mehanici 'snaga' zamaha, pa odatle pridjev *momentous*. Npr. *The holding of the Empire together is of a moment to us which connot be measured* = Integritet Carstva za nas je od neizmjerne važnosti (Koessler).
eng. *to nominate* = predložiti (kandidata), dok odgovarajući hrv. imenovati = postaviti na dužnost/koga za... Englesko je značenje prodrlo u nj. i frc. *(nominieren, nommer)*, dok se s hrvatskim slaže samo talijanski: *È stato nominato Presidente* = Bio je izabran za predsjednika (Devoto-Oli), dok je neki Talijan prevodeći eng. *Who'lil they nominate for President?* (Sinclair Lewis) krivo preveo *E chi sara eletto Presidente?*
eng. *patron* = (1) stalna mušterija u dućanu ili gost u hotelu/restauraciji, (2) mecena: *a patron of artists*. U prvom značenju često se javlja i gl. *to patronize* = biti stalna mušterija skupa s imenicom *patronage*. Glavno kontinentalno značenje jest svetac zaštitnik koji se prenosi u eng. dvočlanom sintagmom *patron saint*. Gl. *to patronize* javlja se i u prenesenom značenju, ponašati se svisoka. Engleskih značenja ne poznaju

hrv., nj., tal. i frc. Lat. *patronus* = zaštitnik, zagovornik nastao je od *pater* = otac.
eng. *physician* = liječnik. Ovako se grč. im. φύσις = priroda preko lat. *physica* odrazila na eng. otoku: *physic* = medicina (nekoć) – fizika (danas) – *physicist* = fizičar (danas). Danas, u našim kontinentalnim jezicima ostao je samo 'fizičar', nj. *Physiker,* tal. *fisico,* frc. *physicien.* Nj. *Phyisikus* = okružni liječnik zastario je kao i hrvatski gradski 'fizik'.
eng. *to preserve* = sačuvati. Općenito govoreći ono što se na otoku prezervira na kontinentu se konzervira: *to preserve food, meat, fish, fruit* = konzervirati hranu, meso, ribu, voće, pa se kemijski konzervans prevodi se *preservative.* Naprotiv, kontinentalni 'prezervativ' prevodi se s *condom* (u slangu *rubber*). Još dva primjera: dobro uščuvana žena = *un femme bien conservée* glasi eng. *a well-preserved women.* Ne možemo jednostavno prenijeti rečenicu 'Ne volim konzerve', nego se kaže *I don't like canned food* (v.gore eng. *conservatory).*
eng. *public relations* = publicitet, promidžba, propaganda. Vrlo je obična kratica etiketa PR [piar]: *The PR people work to improve President's image* = Propagandisti rade na tome da što bolje prikažu Predsjednika.
eng. *retribution* = odmazda, kazna. U našim kontinentalnim jezicima 'retibucija' ima obratno značenje, nagrada, naknada. Npr. *I am led to believe that even in this world the day of retribution rarely fails to come at last* = Sklon sam vjerovati da već na ovom svijetu konačno dan odmazde/obračuna rijetko izostane.
eng. *style.* Osobita eng. značenje jesu: (1) *life style* = način života, (2) uz *fashion* to je glavni naziv za 'modu', (3) *style book/manual, handbook of style* = pravopis, priručnik za pravilno pisanje (osobito u tiskarama), (4) *Old Style = Julian calendar* a *New Style = Gregorian calendar.* Lat. *stilus* uz *stylus* prema grčkom = pisaljka dolje šiljasta da se njome može pisati na voštanoj tablici, gore plosnata da se pogreška može zagladiti, tj, izbrisati, 'Stil' = način (postoji i frc. *style de vie*) sačuvao se u zadnjem značenju: način brojenja godina.
eng. *tutor* kućni učitelj, instrukor, a gl. *to tutor* = produčavati, dok hrv. tutor = skrbnik (eng. *guardian*). U srpskom 'turor' je član crkvenog odbora. Tipično eng. značenje spada u pedagogiju, pa *tuition* = školarina, a u britanskom nastava. Lat. gl. *tueri* = paziti na koga.

II.

eng. *to advertise; ad(vertisement)* = praviti reklamu, publicitet, oglašavati; oglas. Riječ potječe od lat. gl. *advertere* = skrenuti pažnju, obavijestiti. To je i danas značenje tal., frc. i španjolskih odgovarajućih glagola. U ovom je slučaju na kontinentu ostalo izvorno značenje, dok je englesko evoluiralo.
eng. *affluence-affluent* = bogatstvo-bogat. U hrv. znamo za 'influencu' ali 'afluence' nema. Odgovarajući oblik u tal. i frc. znači pritjecaj, utok, ali u eng. 'pritjecaj dobara' postoje 'bogatstvo'. U frc. *les heures d'affluence* znači špica, tj. vrijeme najintenzivnijeg pritjecaja vozila u gradu.
eng. *avocation* = sporedno zanimanje, hobi. Lat. prijedlog *ad* znači k, prema, dok *ab* obratno znači od. Naš 'advokat' je onaj koji je pozivan na sud da pomogne. Ali eng. *avocation* jest *ab* + *vocation* = razonoda, tj. ono što nas odvraća od posla. Ipak po nekoj kontaminaciji s *vocation* = zvanje, postaje 'sporedno zanimanje'.
eng. *collusion* = zlonamjerni tajni dogovor. Ta je imenica tako bliza europeizmu 'kolizija', ali je rjeđa, pa nas može smetati. Eng. *colusion* nastaje od lat. gl. *cum* + *ludere*

= skupa igrati, a *collision* od *cum* + *laedere* = skupa (se) povrijediti, sukobiti se. Npr. eng. *There has been some collusion between those two pupils* = Ta su dva učenika ipak skupa radila/bili su u dogovoru.
eng. *column, columnist* novinska rubrika, novinar koji je vodi. I na kontinentu govori se o stupcu, ali je rubrika, kao dio novina, u općem opticaju. Naprotiv, eng. *rubic* (nekoć crvene boje, od lat. *ruber* = crven) upotrebljava se u zakonskim testovima i liturgijskim uputama. U zadnje vrijeme dospio je 'kolomnist' k nama kao 'novinar'.
eng. *conceited* = umišljen. Potječe od lat. *concipere* = začeti (u mislima), koncept = zamišljaj. Na kontinentu drukčije se izražava eng. *conceited,* nema 'koncepta': nj. *eingebildet,* tal. *presuntuoso (pieno di boria),* frc. *présomptueux, suffisant (plein de suffisance).*

eng. *to conjure* = izazvati, dozvati u pamet, evocirati. Daleko smo od lat. *conjurare* = zakleti se, urotiti se. Na otoku znači prizvati duhove, pa *conjurer* = čarobnjak. Danas eng. *to conjure (up)* nosi bezazleno značenje dozvati u pamet. Npr. *His music conjures up dear memories/pleasant images* Njegova glazba izaziva/evocira mila osjećanja/lijepe slike.

eng. *destitute: destitution* = bijedan, siromašan; bijeda, siromaštvo. Lat. *destituere* značio je ostaviti koga sama, *destitutus amicis* = bez prijateljâ. Danas tal. *destituzione* i frc. *destitution* = svrgnuće. Daleko smo od eng. značenja! U hrv. i nj. 'destitucije' nema.

eng. *to insulate* = odvojiti, izolirati. Glagol je izveden od lat. im. *insula* = otok, pa doslovce znači učiniti otokom, izolirati. Ali i *to isolate* znači isto, samo što potječe od tal. oblika *isola* = otok. Npr. *This house is very well insulated* Ova je kuća vrlo dobro obložena izolatorom, tj. zaštićena, odijeljena od onoga što je izvan/oko nje (promjene temperature). Naprotiv, *People with contagious diseases should be isolated* Zarazni bolesnici moraju biti izolirani, tj. ono što je unutra (na otoku) ne smije prodrijeti van. Naši kontinentalni jezici ne poznaju glagola koji bi izravno nastao od lat. im. *insula.* U pučkom lat. govoru vrlo rano ispalo je lat. *n* ispred *s* na širokom romanskom području, pa se danas za otok kaže: tal. *isola,* frc. *île* španjolski *isla* ... (isto za 'mjesec': tal. *mese,* frc. *mois,* šp. *mes*). Talijani i u moderno doba preuzimlju lat. oblike bez *n*: *ispettore, istinto, istituto, istruzione...*

eng. *liable – liability* odgovoran, obvezan – odgovornost, obveza. Riječ potječe od lat. gl. *ligare* = vezati. U tom smislu na kontinentu proširen je samo *ob-ligare* = ob-vezati. U trgovačkom jeziku eng. *liabilities* mn = dugovanja, pasiva, obratno od *assets* mn = potraživanja, aktiva. Eng. *assets* zapravo je lat. *ad* + *satis* (frc. *assez*), koji je bio krivo shvaćen kao neka množina. Koje li razlike: prilog na kontinentu pretvara se na otoku u množinsku imenicu! Od te množine nastala je imenica u jednini, pa se kaže *This player is club's newest asset* Ovaj je igrač jedna od najvrednijih tekovina našeg kluba.
eng. *pellucid* = proziran, jasan, lako razumljiv. Pridjev lucid bliz nam je, ali lat. *pellucidus (per + lucidus)* = providan, vrlo jasan – nije. Govoreći o novom katekizmu katoličke crkve netko je napisao: *The magisterium speaks with such pellucide clarity* Učiteljstvo Crkve govori jasno i vrlo razumljivo. Postoji tal. *pellucido,* ali nema odgovarajućeg pridjeva u frc. ni u našim ostalim jezicima.
eng. *perfunctory* = površan, forme radi, nehajan. Nemamo s čime spojiti taj pridjev ni od njega izvedeni prilog: na kontinentu mu ne nalazimo srodnice. Etimološki je

povezan s im. funkcija i s lat. glagolom *perfungi* = obaviti. *He said some perfunctory words of congratulation* Čestitao je s nekoliko površnih riječi. *He was a perfunctory teacher* Kao nastavnik bio je nezainteresiran. *It was made in a perfunctory manner* Učinjeno je bilo samo forme radi.

eng. *perquisite, perk* (obično u množini) = povlastica, beneficij(a), privilegij. Taj eng. latinizam s »ugodnim« značenjem izaziva u nama »neugodnu« perkviziciju ili premetačinu s gl. perkvirirati. S njima se slažu isto tako »neugodni« istoznačni tal. *perquisizione-perquisire* i frc. *perquisition-perquisitionner.* Njemački i engleski imaju za to samo domaće izraze: nj. *Durchsuchung-durchsuchen,* eng. *searh-to make a search.* Npr. *Politics was the perquisite of the upper class* Politika je bila privilegij više klase *Most people dont't have teachers' perks* Većina ljudi ne uživa povlastice nastavnikâ. Eng. *perquisite* potječe od lat. pp. *perquisitus* od gl. *perquirere* = istraživati, ispitivati. Slični lat. gl. *requirere* = zahtijevati prešao je u sve naše jezike. Od njega su nastale, prema različitim osnovama, dva različita eng. značenja: *to require* = zahtijevati i *to request* = moliti. Priča se da je za vrijeme drugog svjetskog rata Churchill zamolio De Gaullea da povuče frc. čete iz Sirije, pa je započeo rečenicu s *I request...* Francuski se general uvrijedio zato što je pobrkao dva različita eng. značenja istog lat. glagola.

eng. *proctor* = disciplinski nadzornik na sveučilištu (Oxford, Cambridge). Odatle danas nadglednik na pismenim ispitima. Kaže se u tom smislu *to proctor an exam.* Englezi su saželi lat. *procurator* u *proctor,* a kasno-lat. *procuratia* = *procuracy* u *proxy* = opunomoćenik i punomoć (kod glasovanja). Tih skraćenih oblika na kontinentu nema, dok se puni oblik javlja u svim našim jezicima s različitim značenjima, ponajviše 'državni odvjetnik'. Za redovitu 'punomoć' talijanskoj im. *procura* i frc. *procuration* suprotstavljaju se hrv. punomoć i nj. *Vollmacht,* ali osobito eng. *power of attorney.* Lat. *procurator* potječe od im. *cura* = briga, a *procurare* znači u prvom redu 'upravljati' nečim za druge.

eng. *referral* = upućivanje pacijenta specijalistu od kućnog liječnika *(referrer)* i pismeni iskaz o tome (uputnica). Ima i drugih upućivanja. Oblici referirati-referencija-referent = izvijestiti... zajednički su europeizmi, ali eng. *to refer* ima više značenja, pa *I'll refer you to a person who is worthy of your credit* prevodimo: Uputit će vas na osobu koja zaslužuje vaše povjerenje. Ili: *The minister often refers to the Bible* Pastor često upućuje na Sv. Pismo. Odatle tipični eng. oblik kojega u ostalim jezicima nema. Tipični tal. oblik jest *referto (medico)* = (liječnički) nalaz, a tipični hrv.-njemački jest 'referat' = predavanje, koji je ostalim jezicima potpuno stran. Inače poštanska doznačnica-uputnica glasi eng. *money order.*

eng. *relapse* = recidiva, povrat neke pojave nakon što je iščezla. Dok na kontinentu slijedimo lat. gl. *re-cadere* = opet pasti, na otoku se javlja lat. *re-labi* = opet kliznuti. I u eng. postoje *recidivism-recividist,* ali su rijetki.

eng. *sodality-sodalist* = kongregacija-kongreganist, vjersko društvo katoličkih svjetovnjaka. U izvornom lat. statutu stoji *congregationes seu sodalitates.* S hrvatskim slažu se ostali kontinetalni jezici.

eng. *subsidy-to subsidize* = subvencija-subvencionirati. S hrvatskim se slažu ostali kontinentalni jezici. Uz *to subvene* rječnik napominje »rijetko«, ali uz *subvention* te napomene nema. U praksi ne čuju se ni jedan ni drugi. Hrv. latinizam potječe od lat. *subvenire* = priteći u pomoć, a engleski od *subsidium* = pomoć.

eng. *tentative* = privremen, provizoran. Taj se eng. pridjev (i prilog) sukobljuju s hrv.-tal-francuskom imenicom napast (tentacija). Sukobljuje se i s frc.-talijanskim 'pokušajem': *Tutti i tentativi sono stati vani* (usp. frc. *Toutes les tentatives* ... u ženskom rodu) = Svi su pokušaji bili uzaludni. I eng. *temptation* znači napast, ali u tal. i frc. toga pridjeva nema, još manje u hrv. i nj. Za imenicu pokušaj kaže se radije eng. *attempt* nego *tentative.* Zapravo eng. prid. *tentative* znači nedovršen, koji nije do kraja doveden, pa *tentative plans* = privremeni planovi. U prenesenom značenju *a tentative smile* = nesiguran osmjeh. Kontrast s kontinentom očituje se osobito u prilogu: eng. *tentatively,* hrv. provizorno, recimo, nj. *versuchsweise, eventuell,* tal. *in via provvisoria,* frc. *a titre d'essai, provisoirement.*

eng. *virgule orslash* = kosa crta kao pravopisni znak. Tal. *virgola* i frc. *virgule* redoviti su nazivi za zarez (eng. *comma*), pa nas eng. značenje iznenađuje. Riječ potječe od lat. deminutiva *virgula* = štapić.

Siguran sam da su mnogi drugi opazili razlike između engleskih i kontinentalnih latinizama. Ovdje sam naveo samo one koji su mi upali u oči, ali ima ih mnogo više. Koliko je meni poznato, ovo je prvi pokušaj obradbe takvih razlika.

Josip S. RABAR

Odakle si pošao

Odakle si došao, putniče
pred moja vrata
prosjače, koji skrivaš darove
u ritama?

Bogati siromahu, bespomoćni moćniče
ludi mudrače
još uvijek nisam shvatio tvoj poklon
ni vidio ga vlastitim očima

Krvavo stablo je izraslo pred mojim vratima
A tko može shvatiti krv?

Ti koji žudiš samo dati
bespomoćan si pred mojom škrtošću

Ilija PEJIĆ

Blago

Sve blago razdijelio sam
romarima prosjacima beskućnicima.
Najljepši biser
osmijeh na licu
suzu u oku
ostavio sam za tebe.
Sebi ništa jer sutra putujem.
Čuo sam da postoji čvrst grad
još nepokoren
s vitkim kulama
s bijelim dvorima
i čarnim biserjem
koje ne tamni
koje se ne prodaje.

Ljiljana VASILJ

Svijet je more

Svijet je more
uhvaćeno u mom pogledu
velika, plava radost
koja me potapa

i ovo jutro
u jasnoj svjetlosti sunca

samo da gledam svjetlost jutra
samo da čeznem ploviti morem
ostavi me Bože

ja sam sretna
i ne tražim drugo.

Darko ŽUBRINIĆ

Biti pismen biti svoj*

Kad je svojedobno u SSSR-u obilježavana 400. obljetnica smrti prvog poznatog ruskog tiskara Ivana Fjodorova, proslavi se pridružio i UNESCO, proglasivši 1983. godinom Fjodorova u cijelom svijetu. Spomenuti Fjodorov osnovao je svoju prvu tiskaru u Moskvi sedamdesetak godina *nakon* glagoljske tiskare u Senju, čiju važnu obljetnicu – petstotu – slavimo upravo ove godine.

Senjska tiskara započela je svojim radom daleke 1494. g., u povijesnim okolnostima koje je, nakon strašne tragedije na Krbavskom polju samo godinu dana ranije, danas teško pojmiti. Glagoljicom pisana svjedočanstva (i ne samo glagoljicom) približuju nam zbivanja iz tog tragičnog vremena; – tisuće ubijenih na najokrutniji način, nebrojeno mnogo prognanih, uništeni samostani i crkve. Poduručje Like, koje je bilo na najboljem putu da učvrsti i unaprijedi stoljećima njegovanu glagoljsku kulturu, bilo je potpuno uništeno sotonskim nadahnućem kojeg smo dobro upoznali i u ovo vrijeme. U 15. stoljeću kod glagoljaša se već naziru i pokušaji stvaranja hrvatskog jezičnog standarda, čakovsko-kajkavsko-štokavskog, koji i danas živi u govoru Gradišćanskih Hrvata.

Duh glagoljske kulture očituje se osobito dojmljiv kroz spašavanje knjiga koje su oteli Turci. Mnogi pomažu otkup knjiga novcem i robom, pomažu mnoge žene, »nika grošem, a nika soldinom«, kako kaže jedan glagoljski zapis iz tog vremena. U takvim, dakle, prilikama otvara se u Senju glagoljska tiskara, koja nas približuje europskoj uljudbi. Ne treba zaboraviti i prethodna tiskarska pregnuća: prvotisak Misala iz 1483. (na žalost, ne znamo sa sigurnošću mjesto tiskanja – možda Kosinj u Lici, Istra ili Venecija), 1491. tiskan je prvotisak Kosinjskog (?) brevijera (po akademiku Hercigonji gotovo sigurno u Kosinju), 1493. Baromićev brevijar u Veneciji. Sve to, po akademiku Hercigonji, govori u prilog postojanja *osmišljenog programa* tiskanja glagoljaških liturgijskih knjiga za najšire potrebe. Kad se uz sve to uzme u obzir da se s tiskanjem prvih naših glagoljskih inkunabula započelo nedugo nakon otkrića tiska (Gutenbergova Biblija tiskana je 1455.), onda počeci hrvatskog tiskarstva dobivaju još više na značenju.

Središnja proslava petstote obljetnice Senjske tiskare održat će se 7. kolovoza 1994. g. u Senju. Prema lijepoj zamisli akademika Milana Moguša, tog dana sve bi hrvatske tiskovine trebale na naslovnoj stranici imati barem jedno glagoljsko slovo. Za obilježavanje našeg velikog jubileja, 7. kolovoza pripremaju se razne aktivnosti: staroslavenska misa, tečaj glagoljice, izdavačka djelatnost, likovna kolonija umjet-

* Pod tim naslovom HKD SV. JERONIMA (sv. Ćirila i Metoda) objavljuje knjigu Darka Žubrinića. Knjiga je svojevrsna početnica, ali i višestruko zanimljiv priručnik. Rječju – kako to sam autor duhovito kaže – »glagoljica za radoznalce«.
Početkom kolovoza, u okviru proslave 500. obljetnice prve glagoljske tiskare u Senju, događaju kojemu autor i posvećuje svoje djelo, pojavilo se i ovo jeronimsko izdanje. (Op. ur.)

nika-prijatelja glagoljice, gostovanje glazbenika izradba suvenira na temu glagoljice, grafička radionica. Zainteresirani se mogu s prijedlozima i sugestijama javiti Društvu Senjana i prijatelja Senja »SENIA«, Mljekarski trg 2, 51000 Rijeka (predsjednik dipl. ing. Juraj Lokmer, tel. 051/446-201, 051/216-404). U sklopu obilježavanja te važne obljetnice planira se tiskanje pretiska Senjskog misala iz 1494. g., na kojem predano rade HAZU i Staroslavenski zavod iz Zagreba. (postoje samo tri sačuvana primjerka – u Petrogradu, Budimpešti i u samostanskoj knjižnici u Cresu).

Dne 22. veljače 1993. g., točno na petsto desetu i obljetnicu Prvotiska Misala (1483.), osnovano je u Zagrebu »Društvo prijatelja glagoljice«. Društvo prijatelja glagoljice jest kulturno društvo, kojemu je svrha promicati poznavanje i uporabu glagoljice, te upoznavanje cjelokupne glagoljske baštine kao dragocjene i neizbrisive sastavnice hrvatskog duhovnog i kulturnog identiteta. Sijelo Društva je: Strossmayerov trg 4, Matica hrvatska, Zagreb. Predsjednik Drštva je prof. dr. Vladimir Čepulić, a tajnik doc. dr. Darko Žubrinić. Imamo oko 200 članova i nekoliko kolektivnih. Društvo prijatelja glagoljice je ove godine pokrenulo list »Baščina« (planiraju se četiri broja godišnje), čija je svrha upoznavanje glagoljice i njene bogate povijesti. Izašla su već prva tri broja, a mogu se nabaviti u Ćirilometodskoj knjižari na Kaptolu. Održava se i redovita mjesečna tribina s temama iz glagoljaške baštine (svakog mjeseca drugim utorkom, na Elektrotehničkom fakultetu u Zagrebu, ulaz iz Unske ulice, dvorana B4 u 19 sati). Do sada su veoma zanimljiva predavanja već održali dr fra Petar Bašić, prof. dr. Josip Bratulić, prof. dr Stjepan Damjanović (dvaput), akademik Eduard Hercigonja, dr Milan Mihaljević, akademik Milan Moguš, dr Ivanka Petrović, fra Izak Špralja, kojima i ovim putem želim u ime Društva prijatelja glagoljice izraziti svoju zahvalnost. Predavanje koje je 12. travnja održao dr fra Marko Japundžić (Glagoljica – hrvatsko pismo) pobudilo je veliko zanimanje javnosti. Uspješan rad Društva prijatelja glagoljice nemoguće je zamisliti bez pomoći i sudjelovanja vrhunskih stručnjaka za pitanja glagolizma.

Društvo je od članarine nabavilo dosta knjiga za svoju buduću knjižnicu. Vrijedan poklon dobili smo od našega člana prof Marka Oreškovića i Staroslavenskog zavoda u Zagrebu: časopis Slovo, Radove staroslavenskog instituta i drugo.

U pripremi je knjiga »Biti pismen, biti svoj« (autor Darko Žubrinić) u izdanju Društva sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda). Radi se o pristupačno pismenom pregledu bogate povijesti glagoljice (zadnja slična knjiga tiskana je još 1915. g. u Zagrebu – Rudolf Strohal: »Hrvatska glagolska knjiga«). Osjeća se velika potreba za tiskanjem glagoljaške početnice, osobito u obliku priručnika za škole i kao pomagalo za održavanje tečaja.

U Hrvatskoj je prošle godine započela s radom prva privatna osnovna škola – »Juraj Dobrila« u Puli. Osobita pažnja poklanjala se kreativnosti djece i to kroz nestandardne oblike pedagoškog rada. Već u prvom razredu nudi se kao izborni predmet glagoljica. Nastavu glagoljice vodi slikarica Jadranka Ostić, koja već niz godina glagoljicu rabi za razvijanje likovnosti kod djece. Vjerujem da će mnogima koji planiraju slične aktivnosti, njeno iskustvo biti dragocjeno. Kako će glagoljica pomalo ulaziti u redoviti program osnovnih i srednjih škola, potrebito je pripremiti prikladna pomagala. Bio bi potpun promašaj da se pretjeruje u količini gradiva, te da se od glagoljice stvara bauk kod djece. Jadranka radi i na pripremi knjige pjesama jednog Senjanina – Branka Benzia: »Kraj refula«, koja će biti pisana glagoljicom i izdana u povodu proslave petstote obljetnice Senjske tiskare.

Na ovom mjestu htio bih spomenuti tužan primjer crkve sv. Antuna u lijepom istarskom gradiću Barbanu. Crkvica je poznata po mnoštvu glagoljskih grafita uparanih u zid. Temeljito ih je opisao Branko Fučić u svojoj znamenitoj monografiji »Glagoljski natpis«. Ne mogu prešutjeti zapuštenost te crkvice, pune smeća, a u samom središtu grada. U Istri je teško naći nešto slično.

U izdavačkoj djelatnosti povezanoj s glagoljicom važno je pokretanje znanstvenih edicija pri Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu (odjel za hrvatski glagolizam), u suradnji s Provincijalatom franjevaca trećoredaca. Prva takva knjiga je monografija pokojnog dr fra Josipa Tandarića: »Hrvatska glagoljska liturgijska književnost«, izdana krajem 1993. g. (Kršćanska sadašnjost).

U pripremi je monografija (izbornik radova) dr fra Marka Japundžića, koja bi trebala biti tiskana tijekom ove godine. Fra Japundžić je jedano od rijetkih hrvatskih znanstvenika koji smatraju da je glagoljica hrvatsko pismo nastalo u vrijeme prije sv. Ćirila prirodnim razvojem kroz dulje razdoblje. Na taj način ulazi u krug ne malog broja znanstvenika u svijetu koji se priklanjaju predćirilometodskim teorijama o podrijetlu glagoljice. Usput, poznat je slučaj Josipa Hamma, koji nakon 1947. g. svoja predćirilometodska gledanja na podrijetlu glagoljice više nije smio otvoreno iznositi. Objavljivanjem ove monografije i šira javnost dobiva napokon, nakon mnogo godina, mogućnost uvida u rad dr fra Marka Japundžića, koji sada živi u glagoljaškom franjevačkom samostanu u Odri kod Zagreba. Mislim da bi bilo korisno objaviti prijevod monografije tiskane u Sofiji, čiji je koatuor, uz još dva bugarska autora, dr fra Marko Japundžić: »Catalogo dei Manoscritti Slavi della biblioteca Vaticana«, i to barem onaj dio koji se odnosi na četrdesetak vatikanskih dokumenata pisanih glagoljicom i hrvatskom ćirilicom. Naša Nacionalna i sveučilišna knjižnica ovo značajno djelo na žalost ne posjeduje.

Čitatelji »Marulića« imali su mogućnost detaljnije upoznati ćirilometodske i prećirilometodske teorije o podrijetlu glagoljice u prilozima Marka Japundžića, T. Heresa (Mate Marčinka), A. Miličića, A. Zakarije i drugih. Po mojim spoznajama, pitanje podrijetla i nastanka glagoljice ostaje još uvijek izvanredno težak, neriješen problem.

Što bi se za glagoljicu moglo još učiniti u budućnosti? Mnogo. Jedan od važnih zadataka bio bi priprema još jednog pretiska – znamenitog Misala kneza Novaka iz 1368. g., vjerojatno najljepšeg koji nam je preostao (jedini primjerak čuva se u Beču). Vjerujem da će to biti ostvareno, jer u tom teškom poslu već postoji bogato iskustvo na Staroslavenskom zavodu u Zagrebu. Drugi projekt, izradba rječnika staroslavenskog jezika hrvatske redakcije, kojeg je 1958. g. inicirao Josip Hamm, počeo se nakon dugih priprema ostvarivati tijekom prethodne tri godine (tiskana su tri sveska: uvod i dio riječnika od slova A do Bezljetnoe). Dovršavanje tog velikog projekta trajat će još nekoliko desetljeća. Treći projekt – izradba glagoljske paleografije, kapitalan za hrvatsku kulturu, bio je svojedobno također iniciran, ali na žalost nije ostvaren. Bez takvog djela teško je zamisliti ozbiljan studij glagoljskog pisma i glagoljaške kulture. To sigurno nije posao za amatere. Kao zanimljivost spomenuo bih da je prije desetak godina u Zagrebu ostvaren projekt izradbe paleografije latinskog pisma (kakvih u svijetu ima na stotine), dok hrvatsko nacionalno pismo na to još uvijek čeka. Isto tako bi od velikog značaja bilo publiciranje detaljnog kataloga svih glagoljskih natpisa koji se čuvaju u domovini i u svijetu.

Uvjeren sam da bogato kulturno nasljeđe koje su nam ostavili mnogi, često bezimeni glagoljaši, ne može biti predmet samo znanstvenih raspri, već predstavlja bogatstvo za najšire slojeve. To nasljeđe mora biti pažljivo ugrađeno u temeljnu naobrazbu svakog našeg čovjeka. Glagoljica predstavlja najljepši i najizvorniji kulturni spomenik Hrvata. Hrvatske glagoljske knjige (rukopisne i tiskane) i druge rukopise čuvaju nacionalne knjižnice u mnogim gradovima svijeta: *Rim, Moskva, Petrograd, Kijev, Beč, Berlin, Innsbruck, Kopenhagen, London, Oxford, Cambridge, Carigrad, Paris, Tours, New York, Washington, Prag, Krakow, Porto, Budimpešta, Trento, Padova, Firenza, Sibiu (Rumunjska), Ljubljana, Sienna* i još neki. Golema je količina naše rasute glagoljske baštine po svijetu. Samo *tiskanih* hrvatskih glagoljskih knjiga u knjižnicama današnje Rusije i Ukrajine ima 191, od toga nekoliko inkunabula.

Vrijedna je pažnja sugestija akademika Eduarda Hercigonje, da se izradi likovna monografija o tisućljetnoj povijesti glagoljskog pisma (možda poput knjige »Dva tisućljeća pisane riječi na tlu Hrvatske« R. Katičića i S. Presperova Novaka).

Prigodom osnivanja »Društva prijatelja glagoljice« akademik Hercigonja je predložio da se dan 22. veljače (dan tiskanja Prvotiska Misala iz 1483. g.) ustanovi kao **»dan hrvatske kulture«.** Vjerujem da će čitatelji »Marulića« podržati tu zamisao, kao i naše vodeće kulturne i znanstvene ustanove.

Tatjana VRANIĆ

Stiže jesen

Stiže jesen
osjetih vjetar
pod nogama lišće
sjetno šušti

hladna kiša

steže mi dah
gospodar
strah

Ispunjenje

Tražim se
i nalazim te
gdje snivaš
sa smiješkom na usnama

srce mi gori
i nalazim se
gdje drhtim
u tvojoj krvi
čuvajući te

Malkica DUGEČ

Neobična žena u neobičnu vremenu

– Uz »Pjesme« Vere Korsky –

Svaki narod – kada se stiješnjen naviranjem Zla, razapet između snova i zbilje – nađe u bezizlazju te časovito nije u mogućnosti vlastitim fizičkim snagama othrvati se, osloboditi se i razvijati u uvjetima dostojnim čovjeka, da bi opstao, počesto se poput ruže jerihonske sklupča, začahuri čvrsto omotan svojim legendama i vjerovanjima – da bi već pri prvom dodiru sunca, vode i zraka, dakle: slobode, oživio svom puninom svoga bića i počeo stasati na cvjetnom sagu Dobrote.

Legenda kaže da moj hrvatski narod, umjesto pustinjskih vjetrova što ružu jerihonsku donesoše i pred naše oči, dopratiše na ove prostore petorica braće i dvije sestre: Tuga i Buga.

Slijedeći tu legendu teško se oteti dojmu da je današnje, gotovo istoznačno tumačenje glagola tužiti i bugariti, a po kojima nazvasmo i predivne naše pjesme: tužbalice i bugarštice – zapravo vjerna potvrda vjekovnog hoda Hrvata po trnovitim, nemilosrdno surovim stazama življenja. Neopovrgnuta je to potvrda da i svoj opstanak mogu zahvaliti ustrajnosti, kalvarijom tijela i duše stečenoj otpornosti, smislu za pravednost te vjeri da je čak i tuga, ta neminovna pratilja svih koraka, tek jedna jedina stepenica uspona prema očovječenoj Vječnosti.

I počne li se u mislima raščlanjivati fenomen tuge, proistekao iz vječite neravnopravne borbe u nagonskoj želji za opstankom, a ne jednom ovjekovječen i u remek-djelima svjetske i hrvatske pisane riječi – nizat će se bezbroj pitanja.

Zar nisu još i nepoznati autori staroindijskih epova »Remajane« i »Mahabharate« pjevali o tuzi žene zbog koje mogu ginuti čitavi narodi? Nisu li Tuga i Buga samo sinonimi tegoba i boli koje se poput crvene niti provlače kroz cijelu hrvatsku narodnu i umjetničku književnost? Koliko li samo ljepote i veličine ima u »Hasanaginici«, hrvatskoj narodnoj pjesmi o bolu, tuzi i patnjama jedne pravedne žene? Zar nije i »Anđeo bola« domoljuba i pjesnika S. S. Kranjčevića samo jedna od bezbroj kaplji u moru bola što ga je gutao — pateći zbog nesretne mu domovine?

I dok je besmrtni Tin Ujević kroz »Svakidašnju jadikovku« osvjetljavao mikrokozmos ljudske patnje, A. G. Matoš — prognanik i »samac usred svemira« tugu zbog ljubavi prema Hrvatskoj, koju »objesiše ko lopova« pretvarao u bunt kličući: »Budi vihor, bura, truba, buna i orluj s gromovima...« (»Zvono«) — dotle je Dobriša Cesarić tragiku ljudi s ruba života pretkao u apoteozu bola koji se kroz »Mrtvačnicu najbjednijih«, »Baladu iz predgrađa« ili »Pjesmu gorku« glazbom srodne duše približava kriku, ali ga zatomljuje filozofskim prodorom u dubinu življenja.

»Bon jour, Tristesse« — pozdravljala je tugu (»Dobar dan, tugo«) i francuska pjesnikinja Francoise Sagan isto tako spontano vedro kao što je to učinio i prerano stradali pjesnik Josip Pupačić, pozdravljajući: »Dobro jutro, more!«

A što je zapravo, tuga?

Nedorečena istina u predvorju vječnosti, pratilja velikih i malih, sretnih i nesretnih, pravednih i nepravednih?

Determinirana već samim rođenjem, uzrok ili pak posljedica misli i djela ljudskih? Zaboravljena uvala mašte ili nedostižna točka na obzorju olakšanja? Možda samo emotivna reakcija na surovi svijet razlika? Bilo kako bilo, tuga je i sudbina, pečat konkretne spoznaje, uvjerenje niklo po nalogu najtanahnijih ćelija mozga. Ona je i poticaj, nepisani zakon koji omogućuje da se otvorenih očiju dočekaju naleti Dobra i Zla — kako bi se u vlastito srce moglo zaviriti te po svojim djelima trijezno i iskonski pravedno tuđa suditi. Bez mržnje. Bez straha od nedorečenosti. I s jedinim ciljem: da se sveobuhvatna raznolikost ustoliči na prijestolju Istine. Da riječ oplemenjena razvedri, da narod ojača, pouči, da utjehom smiri i opomenom bude na raskršćima Sumnji i Čuđenja!

I »Pjesme« Vere Korsky, suvremenoj hrvatskoj javnosti jedva poznate pjesnikinje, Hrvatice — svjedoka burnog, krvavog ali isto tako još nedovoljno proučenog razdoblja — a koje su u izdanju Nakladnog zavoda Matice hrvatske ugledale svjetlo dana sredinom 1993. god. — premda se u početku pričinjaju tek nagovještajem tuge, dubinom proživljenoga ipak su zrcalo cjelovite tužne zbilje hrvatskoga naraštaja kojemu nije bilo dano niti stasati, a kamoli proživljavati mirnu starost pod svojim vlastitim krovovima.

Pisati ili govoriti o toj neobičnoj ženi u neobičnu vremenu sukoba najnižih strasti i pohlepa s najplemenitijim i pravednim stremljenjima — uobičajenim metodama književnih kritičara ili znanstvenika — gotovo je nemoguće, jer njen pjesnički opus odviše je malen, a njegov odjek u srcu i svijesti malobrojnih poznavatelja toliko prodoran i ljudski indikativan — da se jednostavno ne može ukalupiti u postojeće okvire hrvatskih poetskih ogleda ili kritike. Zato je pisati o Veri Korsky na temelju osobnog poznanstva te osobnih dojmova stečenih pri kratkotrajnim susretima s njome ili njenom tiskanom riječi — možda najbolji put da se misli i djela otmu zaboravu, da se približe štovateljima hrvatske poezije kako bi jednoga dana postale ne samo dokumentom jednog po svemu neobičnog hrvatskog vremena, već i nerazdvojnim tkivom hrvatske kulturne baštine.

Rođena 1919. god. u Osijeku, počevši objavljivati svoje pjesme po raznim hrvatskim časopisima, kao npr. »Omladini« i »Almanahu hrvatskih sveučilištaraca« već kao studentica germanistike i romanistike, doživjevši da u »Lirici hrvatskih sveučilištaraca« koju je izdao Sveučilišni pododbor Matice hrvatske u Zagrebu 1939. god. bude zastupljena s deset pjesama — Vera Korsky imala je čast biti živim svjedokom stvaranja Nezavisne Države Hrvatske, ali i nesreću da u svojoj mladoj duši ponese u svijet svu tragiku koja je surovom igrom sudbine u vrtlogu 2. svjetskog rata zadesila voljom čitavoga hrvatskoga naroda, tek stvorenu hrvatsku državu.

Tako je, prošavši najprije strahote Bleiburga, zatim logora u Austriji i Italiji, zajedno sa svojim bratom dr. Ivom Korskym na kraju te kalvarije s gorkim spoznajama o još nezavršenom križnom putu Hrvata, dospjela u Buenos Aires i postala dijelom onih hrvatskih političkih emigranata koji su se koncem 1945. god. raspršili po gotovo svim kontinentima svijeta, tražeći utočište, kruh i slobodu.

Iako osobno pripadam onom dijelu hrvatske političke emigracije koji je nastao slomom tj. prigušivanjem Hrvatskog proljeća 1971. (potpuno ugušeno nije bilo, jer je sjeme hrvatskih nada već bilo zasijano na plodnu tlu) — te sve od početka 1972. god.

pa do danas živim i radim u Njemačkoj, Veru Korsky upoznala sam tek pod kraj sedamdesetih godina.

Iznenadni i kratkotrajni susreti u Karlsruheu te na Međunarodnoj izložbi knjiga u Frankfurtu tj. njen posjet štandu »Croatia«, gdje su uz ostale hrvatske izlagače, bili zastupljeni i izdavači političkog časopisa »Republika Hrvatska« (počeo izlaziti još 1951. god.), nisu zaboravljeni, no susret na Hrvatskom demokratskom zboru, održanom 25. 5. 1980. god. u Londonu na poziv predstavnika Hrvatske seljačke stranke, ostao je u najdubljem sjećanju. Tada još nisam niti slutila da je ona i pjesnik (»Lirika hrvatskih sveučilištaraca« nije mi bila dostupna sve do onih dana, kada mi je došao u ruke njen pretisak) — no znala sam da još od daleke 1951. pomaže svome bratu dr. Ivi Korskom pri uređivanju i tiskanju časopisa »Republika Hrvatska«.Upoznala sam je i prihvatila kao ženu krhka zdravlja ali i kao politički izgrađenu osobu, vedra duha, tolerantnu, dalekovidnu i beskompromisnu Hrvaticu, koju je životno iskustvo poučilo da hrvatskom narodu slobodna država Hrvatska neće biti servirana na zlatnom pladnju, već da se za nju mora izboriti.

Svjesna da samo »u međusobnom poštivanju, u prihvaćanju naših razlika, možemo izboriti ono što je nama svima zajednički cilj: suverenu, nezavisnu državu Hrvatsku, našu neutralnu republiku u kojoj će vladati puna politička sloboda i stvarna socijalna pravda« nije propustila to i otvoreno naglasiti u svom pozdravnom govoru, aludirajući usput i na činjenicu da se nakon punih 35 godina izoliranosti, Hrvatska seljačka stranka sada po prvi puta našla zajedno s predstavnicima ostalih hrvatskih političkih (emigrantskih) stranaka i organizacija. Iskrena i bez dlake na jeziku, kakva mi je ostala u sjećanju, pišući izvješće o tome skupu, usudila se otvoreno priznati da je npr. tada 85 godišnji starina Juraj Krnjević (predsjednik HSS-a) »veoma zdrav i čil kao što smo ubrzo mogli opaziti, ali i veoma samosvjestan i svojevoljan gospodin. Neumorno se zalaže za demokraciju, ali je u isto vrijeme veoma autoritativan«. (»Republika Hrvatska« br. 126, 1980.)

A kada smo — u pauzi zasjedanja — počele iznositi primjedbe na račun pojedinaca koji se suviše servilno, udvornički obraćaju dru Krnjeviću ili pak otvoreno kritizirale one, koji svoje hrvatstvo i domoljublje pretvaraju u zanat i trgovinu, prodajući dosta skupo značke i naljepnice s hrvatskim grbom ili druge hrvatske simbole — Vera je lakonski i šarmantno, bez truna mržnje u glasu, kazala: »Eto, i za takve se mi borimo«.

Ovu njenu misao još i danas, kada se nađem u situaciji koja zahtijeva decidiranu moralnu osudu, počesto ponavljam, jer je upravo ona prouzročila i zapečatila trajnu duhovnu vezu među nama dvjema.

Kada sam tek koju godinu poslije londonskog skupa igrom slučaja pročitala u australskom »Hrvatskom vjesniku« njenu pjesmu »Povratak starih ratnika« i tako po prvi puta doznala da je Vera Korsky i pjesnikinja, shvatila sam da je uz onu političku i prije svega ljudsku povezanost s njom — poetska nit ona koja nas još čvršće povezuje i potvrđuje da je Vera Korsky zaista neobična žena još neobičnijeg vremena.

Svi oni koji kroz pjesme Vere Korsky pokušaju makar načas zaviriti ne samo u ono mõrama, nacionalnim i osobnim dilemama bremenito vrijeme njena dolaska u emigraciju, već prije svega u ono koje mu je prethodilo (njene su pjesme i nastale u Hrvatskoj, dakle, prije bijega u slobodu) svi koji zažele proniknuti u misli i osjećaje barem nekih njenih suvremenika na samom početku poetskog stvaralaštva, morat će

se zaustaviti na »Lirici hrvatskih sveučilištaraca« koju je o Uskrsu 1939. uredio Marko Čović, možda tada još ne sluteći da će s mnogima od njih uskoro dijeliti gorak kruh hrvatskog političkog emigranta.

Već u samom uvodu, govoreći o kriterijima uvrštavanja pojedinih pjesnika u ovu zbirku, o njihovoj tuzi, patnji, ali i o otpornosti i buntu, o umjerenoj vedrini, optimizmu i vjeri u neku sretniju budućnost, on gotovo proročanski sluti neminovne krvave vihore i kaže: »Naši dani su čudni dani. I naše vrijeme je čudno vrijeme. Naše vrijeme u vrtlogu događaja, nasilja i metežu nesređenih duhova nagovješćuje sudar i katastrofu, lomljavu i sumrak jedne epohe koja mora proći, nestati... naši dani su barbarski dani. I naše stoljeće je barbarsko stoljeće koje ne će moći opravdati pred Vječnim Suncem svoja bespuća i beskrajne bolne krikove patničkih duša braće ljudi«.

Kako niti domoljublje niti isključivi hrvatski nacionalni pa ni socijalni motivi nisu bili jedino mjerilo uvrštavanja u ovu zbirku lirike, već želja da se lepezom intimističkih i inih pjesničkih doživljaja, bez obzira na njihove književne ili sadržajne vrijednosti i možebitne nedostatke, pruži »vjerna slika naših dana« (M. Čović) — među pjesmama 23 mlada pjesnika-početnika našlo se i ime Vere Korsky, zastupljene s 10 pjesama.

»Malo tko od tih pjesnika još živi, nijedan se nije okrunio lovor-vijencem, ali svi zajedno, živi ili mrtvi, čine cjelokupni mozaik ondašnjeg etnikuma Hrvatske, od Jadrana do Bačke i Srijema, od Međimurja preko uže Hrvatske i Slavonije, preko Bosne i Hercegovine do Primorja i Dalmacije, sve, ama baš sve što je u ono vrijeme osjećalo, govorilo i pisalo hrvatski. U tome, a ne u možebitnoj literarnoj kvaliteti, njezina je neosporiva vrijednost« — samo nekoliko mjeseci prije smrti napisala je ona u pogovoru svojoj knjizi »Pjesme«, izbijajući tako argumente iz ruku svih onih koji su pokušali ili će pokušati na drugi način vrednovati »Liriku hrvatskih sveučilištaraca«.

Pokušaju li se usporedbama vrednovati pjesme tih mladih autora, a među njima su samo 4 žene, samo po sebi nametnut će se mišljenje da su stihovi Vere Korsky lirski istančani, analitički, sadržajno pa i stilski među najzrelijima — ne zaboravljajući pri tome da je bila jedna od najmlađih. Citiraju li se samo neki od njih kao npr. iz pjesme »Himna realnosti«:

»U tvoje su ime u nama srušili Boga
I podigli diktatorima hramove ljepše i veće.
Crvenim, il plavim il bezbojnim mitovima
Uništili su ostatke sićušne naše sreće.
I pišimo si stoga sami nadgrobno slovo,
jer nam ga kasnije nitko pisati neće«

nadvladat će dojam da je mnogo obećavala u vizionarskom svijetu poezije. Ta zar nije bivša diktatorska vlast dizala spomenike nedostojnima, veličala ih i slavila, a zatajivala pravedne, krivotvoreći čak i znanstvenu, povijesnu istinu? I zar nije i sama pjesnikinja, napisavši još pred samu svoju smrt govor koji je trebala održati pri promociji svojih »Pjesama«, završila svoj život poput bezbroja Hrvata i Hrvatica: tisućama kilometara daleko od svoje Hrvatske, gdje su je na posljednji počinak mogli ispratiti tek malobrojni preživjeli, već ostarjeli prijatelji?! Da im nije ratni vihor pomrsio životne staze, a ponekima zameo tragove, možda bi ne samo Vinko Kos, već mnogi od tih mladih pjesnika zauzeli časno mjesto na hrvatskom Parnasu. Možda bi Franjo Rubina, Ivo

Sokač i Josip Tursan svojim poetskim zanosom obogatili hrvatsku kajkavsku a Jorjo Cerinić i Ante Rocco čakavsku poeziju! Možda bi pjesme u prozi Mire Vrkljan i Ismeta Žunića isto tako oduševljavale kao što bi to mogao biti slučaj s pjesmama Magde Škaričić ili pak Nade Kesterčanek, jedine predstavnice »Lirike hrv. sveučilištaraca« koja je i u emigraciji nastavila pisati i objavljivati svoje radove sve do smrti 1971. godine te ju je prof. Vinko Nikolić 1957. uvrstio u zbornik hrvatskog emigracijskog pjesništva »Pod tuđim nebom«, a Lucijan Kordić u knjigu »Hrvatska iseljenička lirika«, tiskanu u izdanju ZIRALA 1974. godine.

Da su nekim slučajem i preživjeli te poetskom hrvatskom riječi nastavili svjedočiti »čudne dane, čudno vrijeme« i »barbarsko stoljeće« smisao za realnost daje naslutiti da bi — usprkos vjerojatnosti da bi i oni bili prešućivani i uvršteni u tzv. nepostojeće hrvatske pisce, kako ih je u svojoj knjizi eseja »Nepostojeći hrvatski pisci« s pravom nazvao hrvatski književnik Dubravko Horvatić i misleći pri tome na sve hrvatske stvaraoce u dijaspori, ipak zaslužili priznanje Domovine. Danas, kada je opet u krvavom ratnom vihoru uskrsnula slobodna država Hrvatska, jedini vjekovni san sveukupnoga hrvatskoga roda, Vera Korsky — možda u ime svih njih — zakoračuje na sveto domovinsko tlo svojim »Pjesmama« — da bi makar i posthumno svjedočila o jednom ponosnom hrvatskom naraštaju koji je svoje živote ugradio u temelje hrvatske slobode.

Pored 10 već poznatih pjesama, tiskanih u »Lirici hrvatskih sveučilištaraca« u zbirku »Pjesme«, koja sadrži ukupno 22 pjesme, uvrštene su i sve one, koje su tih predratnih godina bile objavljivane po raznim hrvatskim časopisima. (Za neke od njih postojao je uočljiv interes te su po kazivanju još uvijek žive gospođe Mire Vrkljan tijekom prošloga rata prevedene i na talijanski jezik).

»Vraćamo se — no nemojte nas osudit«.
Za nas stare vojnike, odsviran je konac boja
I mir, što boli ko najveća sramota.
Mi, što smo htjeli milijune oživjet,
Doživjeli smrt smo još za života«

kao da i svoj povratak najavljuje jednom od njenih ljudski najdirljivijih pjesama »Povratak starih ratnika« upozoravajući:

»Ali, jer ipak ste u nama nekoć gledali
Najveću nadu, apostole, ratnike,
Mi i sad još ponosno dižemo glave,
Da nas cijenite — bar kao patnike«.

Napisane prije više od pola stoljeća, bez obzira pjevaju li o patnjama, tuzi, čeznuću, jesu li odraz traženja sebe kraj »trulih vrba«, pod »tekućim olovom neba« u »sivu, uzburkanu životu« ili su potvrda nepatvorene, iskrene religioznosti koje se ne odriče čak ni kada zahvaljuje Kristu na »strahu pred samoćom«, za »sva umorna, bolesna, gnojna lica« (»Hvala«) u času kada »sati ko smjerne opatice u povorci dugoj jedan za drugim bježe« (»Religiozo«); usprkos uočljivim didaktičkim tendencijama — njene pjesme neodoljivo privlače svojom mladenačkom jednostavnošću opisivanja i kazivanja u trenucima velikih duševnih uzbuđenja i poriva, uzburkanog stanja duha između snova i zbilje. One kadikad i začuđuju uočavanjem, visoko moralnim poimanjem socijalne (ne) pravde (»Prve ljubice u gradu«) pa i sentencijama kao npr. »Ne

može se podići onaj što vječno gmiže« (»Pjesma gmizavaca«) ili: »Jer gdjekad se samo nalaze srodne duše, dva broda što se mimoidu u mraku« (»Klonulost«).

Sve su pisane rimovanim stihom, najčešće po shemi A B C B s po četiri do sedam strofa po pjesmi i upotpunjene ritmom nagovještaja unutarnje glazbe doživljavanja. Slikoviti opisi prirode i zbivanja samo su nužni okvir u koje pjesnikinja smješta svoja razmišljanja o dobru i zlu, o ljubavi i mržnji, o najintimnijim spoznajama.

Premda je tuga jedna od dominantnih crta, »nedostatak gotovo svake vedrine, svakog optimizma a mjestimično i vjere u sebe« (Marko Čović: »Lirika hrv. sveučilištaraca«) — makar ponegdje sadržani, nisu tipični za poeziju Vere Korsky. Mnogim njenim stihovima mogle bi se potkrijepiti navedene misli, no čini se da pjesma »Anđeo smrti« sve njih najzornije predočava:

»Još odviše magičnih snova trepti u mojim noćima:
Još u mojoj krvi previše zvonkih ševa
Pozdravlja sunce, plavu ljepoticu jutra,
I previše tužnih stihova pjeva
Zamišljen suton za me«.

Zvuči nevjerojatno da je upravo tom pjesmom, objavljenom u »Omladini« 1937. godine, moleći »anđela smrti« da je ostavi na životu gotovo proročanski slutila svoju misiju u životu za Hrvatsku:

Ja znam,
Ti lijepi, vječito sjetni anđele smrti,
Da svaki dan života toliko nas zadužuje,
A ja bih sada Hrvatskoj, majci zemlji
Ostavila tek kosti svoje
Ona više zaslužuje«.

Isti nagovještaj susreće se i u pjesmi »Mekana«.

Epiteti poput »zvonke ševe«, »plava ljepotica«, »magični snovi« ukazuju na njenu mladenačku vedrinu pa i optimizam, dok drugi kao npr. »tužni stihovi«, »sjetni anđeo«, »pomrčne oči« — reflektiraju sjetu duše. Obično se kaže da je služenje (i viđenje) tamnim bojama odlika depresivnih, nesretnih, životom razočaranih i klonulih. U pjesmama Vere Korsky prevladavaju svijetle, vedre boje — prije svega plava, zatim bijela pa srebrena i tek onda crvena i crna.

Ako časovito i biva ošamućena depresijom:

»Gorko je kad se olovni oblaci svale
na nebo gdje smo tražili radost.
Gorko je kada se rodi sumnja u ideale
koje je stvorila naša mladost« (»Depresija«)

— ako kadikad i zdvaja, pitajući:

»Zašto si, Bože, šutio
one plave proljetne noći,
Kada sam na rubu kreveta
Zdvojno plakala u samoći?« (»Zašto, Bože?«)

njena poetska kazivanja nisu bolećiva, samosažalno i klonulo obraćenje mijenama, već tek probuđena, osviještena spoznaja novih čuvstava. Čak i onda, kada »u samoći

studentske svoje sobe« i Svevišnjega zamišlja »ko dobra starčića s dugom bijelom bradom«, »s očima plavim ko oči mojega oca«, »rukama mekim ko ruke moje majke« (»Oprosti, Bože«) ili pak kada cesarićevski impresivno opisuje vojnički sprovod prvijenca sina kojega očekuje ostarijeli otac, kada je sve tužno, ulice prazne, nebo bijelo, a ljudi »idu spuštenih glava« — ona svojom prirođenom vedrinom briše sve tužne misli pa osluškuje kako »veselo cinka zvono saona i zamire molitva vojničke trube« (»Vojnički sprovod«). Premda je samo jednom u cijeloj zbirci »Pjesme« izričito, imenom spomenula Hrvatsku — pažljivom čitatelju neće promaknuti njeno iskreno domoljublje: nenametljivo, samoniklo, očovječeno tek započetim životom na pragu hrvatske Golgote.

Hrvatski književnik i književni kritičar Branimir Donat uočio je tu komponentu te u svome Proslovu »Pjesma« Vere Korsky kaže: »Kršćansko i rodoljubno nadahnuće nije ništa izgubilo na svojoj čistoći u mladenačkoj poetskoj dikciji Vere Korsky koja se mudro i oprezno klonila velikih gesta i bučnih riječi, ali ne i refleksije odnjegovane u ozračju vjere i nade«.

Sve do 1945. god. pa do svoje smrti 5. srpnja 1993. živjela je ova neobična, pritajena pjesnikinja kao hrvatski politički emigrant i usprkos činjenici da su na gotovo čitavom slobodnom Zapadu izlazile i bile joj širom otvorene brojne emigrantske novine i časopisi, usprkos činjenici da je i osobno zdušno pomagala svome bratu dru Ivi Korskom — inače jednom od najvrsnijih intelektualaca hrvatske dijaspore i predsjedniku Hrvatske republikanske stranke — pri uređivanju republikanskog političkog glasila »Republika Hrvatska«, izuzev dva članka u istoimenom časopisu, njeno ime se nikada nije bilo pojavilo na njihovim stranicama.

Predstavljajući danas hrvatskoj javnosti njene »Pjesme«, iako razumijemo uzroke i pobude, izražavamo iskreno žaljenje što svojom pjesničkom riječi nije obogatila književnost hrvatske dijaspore koja se već poput nabujale rijeke nezaustavljivo slijeva u matičnu hrvatsku kulturnu baštinu.

Znam; razapeta između snova i zbilje, prognaničke tuge i bezbroja upitnika u krleci po tuđoj mjeri skrojene slobode — mnogo je gorkih dana morala progutati i besane noći provesti osluškujući bilo Hrvatske, snujući i zazivajući dijelom njenu slobodu. Razočaranja zbog odviše duga čekanja pod tuđim nebom, ali isto tako i iskrice radosti zbog vjere da ni najveće žrtve za slobodu nisu uzaludne, da se isplati živjeti za trenutak kada Hrvatska mora uskrsnuti kao slobodna europska država — bile su joj svakodnevne pratilje. Kršćanski širokogrudno opraštajući »sve uvrede i varke« imala je opet, kao i prije više od pola stoljeća, čast i sreću doživjeti rađanje Republike Hrvatske, slobodne države svih Hrvata. Prkoseći već narušenu zdravlju vratila se u svoj rodni Osijek upravo u trenutku kada su povampireni Srbi ubojitim granatama htjeli za sva vremena uništiti svu njegovu Dobrotu i pitomost. Došla je da hrvatskoj mladosti prenese poruke starih ratnika:

»Sada je na vama mladima i na djeci vašoj
Da se dovinete onom, što nama je slomilo krila.
Nemojte, da se u povijesti vjekova zapiše:
Veliki oci — djeca su sićušna bila,
... Počnite iznova, vi sada padajte dalje.
stari vam vele: još nije bitka izgubljena«. (»Povratak starih ratnika«)

Noseći u očima jezive slike neravnopravnog boja Davida i Golijata-goloruke hrvatske mladosti protiv podmuklih i do zuba naoružanih mrzitelja Hrvatske, u-njedrivši duboko u duši svu bol gotovo do temelja razorenoga rodnoga grada — vratila se u Buenos Aires, grad u kojemu je, ljudski gledano, završila svoj životni put. Je li, umirući, trzajem tijela, treptajem oka ili suzom na jastuku odala tajnu tek odgonetnute tuge?

Je li itko vidio njen čeznutljiv pogled preko tuđih krovova, očutio zamišljen dodir mora, vjetra i mekih dlanova na užarenu obrazu?

Možda je uzdah bio oproštaj s voljenom Dravom, a reska bol olakšala ka-lemljenje vjere i ljepote u mozaiku pamćenja?

Ako je tuga doista sudbinsko određenje, upitnik trajanja, bjelina spoznaje Dobrote, zagonetka drugovanja s legendom o Tugi i Bugi i poticaj da čovjek zakorači preko granica mogućega — svojim životom Vera Korsky je posvjedočila da je tuga uzrok i posljedica zaljubljenosti u Hrvatsku.

Živeći u mijenama bogatu, neobičnu vremenu, ova neobična žena i pjesnikinja očutjela je tugu i kao zov prema vidicima Hrvatske, zov koji se mora čuti i koji je i umirući slijedila, znajući da je Hrvatska jedina raznolikost koja se djelima oplemenjuje i kad-tad ustoliči na pravednom prijestolju Vječnosti.

Ilija PEJIĆ

Hram

Dva crna zida
Dvije crne stijene
Dvije raširene ruke u nebo

U pustom hramu
Pod nagorjelim gredama
Na slomljenu križu
U mukama umire Bog

Makoto ŌOKA[1]

Snaga riječi

Ljudi često govore o lijepim riječima, pravim riječima. No niti jedna od riječi koje koristimo sama po sebi nije ni lijepa ni prava. Ma kako lijepe bile riječi što ih je nekom zgodom izgovorio neki čovjek, izgovorene ustima drugog čovjeka ne moraju one biti ni blizu tako lijepe. Jer ljepotu i snagu riječima ne daju ni govorni organi ni jezične zakonitosti, htjeli mi to ili ne, čitav čovjekov život nosi u sebi svaka njegova riječ. Doista, u svakoj pojedinoj naoko nevažnoj riječi odraz je i duše i tijela onog tko ju je izustio.

Jednom mi je gospođa Shimura u svojoj radionici u Kyotu pokazala prekrasan kimono boje trešnjina cvijeta. Ta nježna ružičasta boja, istodobno i ustreptala i duboko spokojna, krila je u sebi silinu plamena. Bila je to ljepota što plijeni oči i travi dušu.

»Odakle vam ova boja?«

»Od trešnje.«

Prostodušnošću laika pomislih da ju je možda dobila iskuhavajući latice. Ali ne, dobila ju je iz kore, iz one grube, mjestimice tako hrapave i gotovo crne kore dobila je tu prekrasnu nježnu ružičastu boju. I još nešto mi je rekla gospođa Shimura. Nije svejedno u koje se doba godine kora uzima. Jedino kora zguljena sa stabla planinske trešnje neposredno prije no što će ova procvasti daje tu nadahnjujuću, tu neopisivu boju.

Čuvši to, sva sam protrnula. Slika planinske trešnje početkom proljeća koja, još gola, odiše tom ružičastom bojom koja je svu prožima, zatitrala mi je pred očima. Ružičastost latica je ružičastost debla, ružičastost kore, ružičastost svih sokova. Sva je ružičasta trešnja u rano proljeće, a latice su samo onaj njen krajičak na kom se to može vidjeti.

I zaista, razmislimo li malo, upravo je tako, stalno prisutna i djelujuća životna sila trešnjina stabla u rano se proljeće očituje kao boja. Mi je svojim ograničenim čulima možemo vidjeti jedino na laticama, a kad nam neki čovjek poput gospođe Shimure ukaže na njenu sveprisutnost, budemo duboko iznenađeni.

A nije li upravo tako i s riječima? Nije li svaka riječ latica trešnjina cvijeta. Čitavo to od latica naizgled posve drugačije deblo stvara tu boju koju svaka pojedina od njih u sebi nosi. Ne bismo li to trebali imati na umu kad god razmišljamo o riječima? Jer jedino tako možemo u samoj neznatnosti najneznatnije među njima istinski osjetiti veličinu njenog značenja. A tada nam možda postane jasno i koje su to riječi lijepe, koje prave.

Prevela:
Alemka HAZLER

1 Ōoka, Makoto (rod. 1931.) pisac je ogleda i pjesama. U njezinu opusu, između ostaloga, izdvajamo dvije zbirke pjesama: »Djevojčica i proljeće« te »Prošlost i sadašnjost«.

Bakin prijatelj

Penjem se uz ljestve
na tavan
pun zaboravljenih slika.

Pogledat ću opet kroz crijep
kako baka tjera oluju
razmahujući križem i svetim moćima.

Nad selom munje podbočile nebo
što se ruši uz grmljavinu.

Iznenada, mirom uokviren,
u susret baki korača Nazarećanin,
I smiješi se.

Po kućama se pale svjetiljke.

Marija — Maja ĆOSIĆ

Vrijeme

Zaronjena u vrijeme
jedino osjećam da
teče.
Pa ipak,
samo mi vrijeme ostaje
da u njemu razmišljam
o vječnosti.

Pjesnik

U hladnoj noći
samo se tišina čuje.
U daljini negdje
sićušno svjetlo gori.
Možda bolesnik neki
bez sna bdi?
Napolju pusto,
svud uokolo — muk.
I svjetlo treperi
u hladnoj noći
i tek se sluti.
Al' nije to svjetlo
kraj uzglavlja
bolesnika.
To nesretna duša neka

Pitanje

Ne nadajmo se da ćemo na svako pitanje čuti odgovor. Na svijetu ima sva sila pitanja, upitanika ima manje od njihovog broja, a pravih, pravcatih, zrelih odgovora još manji broj. Jer, ako si nešto upitan, ne znači da imaš volju odgovoriti. Iznimka je samo viša sila.

Svaki se dan isto zbiva: već od jutra pitanja frcaju na sve strane kao perje iz perine: Koliko je sati? Kakvo je vrijeme vani, pada li kiša? Pa koji je danas datum? Koji dan u tjednu? Gdje mi je kapa? A u toj zbrci i žurbi čuješ na kraju: gdje mi je glava?

To su sve rutinska pitanja koja odmah stavljamo u zapećak pamćenja, tamo neka budu jer će nam sutra opet trebati. Nekome je prava muka šutjeti, a drugome još teži napor govoriti. Netko najprije promisli pa onda pita, drugi, pak, bubne pitanje odoka pa onda ide o tome misliti. Negdje je brži jezik a drugdje je fletnija glava.

Pitanja se postavljaju na razne načine, brzo i sporo. Ako je to previše iznenadno, neočekivano, na odgovor valja malo pričekati dok se upitanik pribere, jer naglo mišljenje može škoditi zdravlju, a i kvaliteta odgovora će biti bolja. Kod sporog pitanja, odgovor se čuje prije nego je pitanje i postavljeno dokraja. Fino zvuči odgovor kao dobro naučena lekcija koja bi se i u snu znala izreći. Kod nejasnog pitanja, katkad, bubne se odgovor iste kvalitete i stvar je u redu.

Na pitanje se znade odgovoriti šutnjom, dolazi se do daha a jezik se odmori, ali je nezgodna stvar kad se na pitanje odgovara fizički ako je sugovornik ratoborne naravi. Dogodi se da je teže nešto pitati nego odgovarati.

Razni su načini ispitivanja, mogu biti: pismena pitanja, nepismena, usmena, koja nisu za javnost i ostaju u glavi locirana, a možda i izvan nje. Zatim ona glasna, poluglasna, potajna, povjerljiva, pritajena, zakukuljena, i zagonetna koja moramo odgonetavati. Dok kod onih glasnih i preglasnih treba dobro začepiti uši, kod povjerljivih, obratno, potrebno je oba uha dokraja napeti, da nam ne bi izmakla pikantna pojedinost koja se upravo lansira. Poluzanimljivije stvari i one koje nas naročito ne zanimaju, iz pristojnosti, dovoljno je slušati samo s jednim uhom, a ono drugo neka se za to vrijeme odmara.

Svjetska su nam pitanja vrlo važna i na njih volimo odgovarati i njima se baviti kao da od toga imamo ne znam kakve koristi. Malim pitanjima se ne volimo teretiti iako bi nam to bilo korisnije. Tko se iznimno ipak time bavi zove se cjepidlaka (traži dlaku u jajetu).

Pitanja se nadovezuju ipak po nekakvu sustavu: pitanja o vremenu, o bolesti, o zdravlju, o problemima naših bližnjih. U žaru razgovora, zabunom, zdravog upitamo za zdravlje, a kod bolesnog nas zanima je li jučer bio pješice na Sljemenu?

Pitanja se šalju na sve strane, a kad nešto nije u redu, znadu na javnu službu pljuštati poput kiše. Tada dužnosnici bježe pod kišobran ili odu na godišnji dopust.

Jedna su pitanja očigledna, druga kao da su došla iz zasjede, tvrda su i meka, teška i laka, opasna i dobroćudna, baš kao što su to i ljudi. Zapravo, iz pitanja ljudi vire, neki otvoreno, neki s pol oka, sramežljivo, a bome i ratoborno.

Pitanja nam ne daju mira ni u snu.

Situacija se zgusne kad netko mjerodavan naglo potegne neko neočekivano pitanje. Nalik je to potezanju pištolja, da bi prisutnik, koji voli gledati filmove, najradije pobjegao u zaklon, pa makar i pod stol.

Pitanje je i samorodna biljka: niti ga siješ niti sadiš, a najednom dođe samo od sebe, tako nam se čini. Vjerojatno je neko davno bačeno sjeme istom sad oživjelo. Škakljiva se pitanja malo čudno nazivlju, a od njihovog škakljanja nije nam nimalo do smijanja. Dapače! Ovlašteni nas organ može nešto pripitati, dopitati, pa mislimo da je stvar u redu. Ali, kad se nastavi još zapitkivanje, propitkivanje, to već izgleda kao pravi ispit, a ni jedan ispit nije lako položiti.

Na isto se pitanje uvijek malo drukčije odgovara. Zavisi to od mnogo čega i raznih okolnosti, a najviše koji vjetar u to vrijeme puše. Bijaše tako i Hrvatsko pitanje (zasad djelomično skinuto s repertoara), pa zatim Istočno, Zapadno i pitanja sviju strana svijeta. Pitanja rata, pitanje mira. Pamet bi nam stala kad bismo počeli sve nabrajati. Istina, na mala je pitanja katkad teže odgovoriti nego na ona krupna. A možda je stvar u tome da se ona mala tiču direktno naše kože, a krupna rješavaju svi ljudi. Ima izreka: sve je to pitanje vremena, vrijeme će već odgovoriti, a to je važno za buduće povjesničare.

Vjerujemo da su naša pitanja koja postavljamo umna i pametna. Ali, kad dođe na vidjelo da to nisu, trpimo osjećaj manje vrijednosti, pa nam se jezik lakše zapliće. Smiješno ali je istinito, da vremenom, od glupih pitanja koja slušamo, postajemo pametnijima, jer od njih nešto i naučimo, a od onih suviše pametnih, zaostajemo u svom umnom razvitku.

Kod indirektnog se pitanja upitanom ne gleda u oči već se preko njegove glave, tobože, pita nekoga u daljini. Tada se najbolje praviti Englezom i ne trčati pred rudo. Drugi pitaju preko ramena i kao da govore nekamo u vjetar. Pa, kad je tome tako, onda neka vjetar i odnese i njihovo pitanje kome hoće.

Sporedna pitanja znaju ispasti kao glavna, a, navodno, ona glavna, ispadaju kao sporedna. Beznačajna postaju značajna, a značajna se pretvore u pitanje na glinenim nogama. Mogu se pročitati i s usana, čemu su vješti poltroni, gledajući svog gazdu.

O spornim se pitanjima može voditi spor, nepoznatog su porijekla i nemaju pravog vlasnika. Neugodno je tražiti od nekoga da nam pitanje ponovi ili protumači. To škodi i njegovu i našem ugledu, a sve će se vjerojatno riješiti i bez našeg uplitanja, pa možda još i bolje. Tekuće pitanje teče kao voda neprimjetno. Kad izostane, onda ga se sjetimo, jer nam fali, a odgovor na njega uvijek je na isti kalup.

Kao što su pojedine godine rodne i plodne tako dolazi i vrijeme obilnih pitanja svih vrsta i rodova. Sve od njih vrvi i žagori, ne možeš se probiti kroz njihovu stisku, koliko ih ima. Manje-više živi se pod pitanjem neizvjesnosti, ali, gle čuda, u velikom pitanju otkrivamo mali problem, a iz maloga izraste krupan plod. Bolno pitanje ne mora boljeti, a za životno pitanje, svatko je sam sebi majstor. Na kraju, pitanje se može staviti, ispostaviti, nastaviti, ali i zaustaviti, obustaviti, njemu se može udvarati, kumovati mu, u istu tikvu svirati, pa sustati ili odustati.

Ima pitanja na višoj razini, o nebu i zemlji, o zvijezdama, neugodnih pitanja zakonu: zašto on ne štiti naša prava? Osobito u najužem krugu, zadnje je pitanje žestoko postavljeno, ali od toga imamo koristi koliko od lanjskog snijega. Jedino se poslije toga nešto lakše diše. Osobito su ta pitanja ratoborna kad s njima ostanemo sami u svojoj sobi.

Ima pitanja za koja nismo čuli da postoje a ipak nas od njih zaboli glava. U potrazi za poznanstvom pitanje probija led, koji se dade otopiti jednom riječi i kontakt je uspostavljen, dok u drugom slučaju, led je predebeo da bi popustio. Među ostalim, posebna su vrsta nečujna pitanja kod kojih ne trebaju uši već dobre oči. Ona se daju znakovima, gestom, namigivanjem, mahanjem rukom i nogom, mrštenjem čela i dizanjem nosa. Dogodi se da zbog opće koristi, o nečemu ne želimo praviti pitanje, ali se ono ipak samo od sebe napravi, na našu žalost.

Uostalom, i pitati treba znati, a osobito je teško pitati i ispitati samoga sebe. Kod takvog pitanja volimo okolišati, zaobilaziti ga i opravdavati se nedostatkom vremena. Kad smo već kod pitanja vremena, nekome ga je premalo, drugome previše, dakle, nije pravedno raspodijeljeno po glavi stanovnika. Ako je pitanje goruće, brže-bolje ga predajemo u tuđe ruke, jer nema smisla da se na njemu opečemo.

Po našem običaju uvijek ima mnoštvo neriješenih pitanja, koja nas onda stalno drže budnima pa teže zaspimo na radnom mjestu. Zgodni su intervjui, jer tamo su odmah i pitanja i odgovori koje su izmislili pametniji od nas. Nažalost, što ih više čitamo, sve manje nam ih ostane u pameti, jer sva ta silna znanja ne mogu nam stati u glavu.

Na koncu konca, kad bolje razmislimo, situacija i nije sasvim loša, dokle god nas netko nešto pita. To, naime, znači da smo živi, a možda i zdravi i da netko vodi brigu o nama i s nama računa. To je znak da postojimo, jer da nas nema nitko nas ne bi ništa pitao.

Na svijetu se pitanja svaki čas rode, jedna nam gode, druga u nepriliku vode. Što se može, ako nam se tiču i kože, već: pomozi, Bože!

Enver MEHMEDAGIĆ

Triptih

Jučer...

Pjesnici su pjevali
o mjesecu
psi su lajali na
mjesec
ljudi su plivali u
krvi
gradeći budućnost

zastave su bile lopte
dječaka u
dronjcima

jučer je bilo
jučer
budućnost je bježala u
danas

Danas...

Plamen ovija
tijela
na putu
do ničega
Pad ideologija
osjećaja
vjere u marksizam
Plamen što ovija
tijela u
vakumu

Sutra...

Automati i
zavist
zbog pilula mladosti
trajnog života u
oceanu
kontradikcija
Na pučini se ne razabire
svjetionik

Timjana MAHEČIĆ

... *Nekad na desnoj obali Save u Zagrebu*

Tu, gdje su nikle te velike zgrade,
nekad su bila uzorana polja,
žito i ječam i zlaćana soja.

Tu, gdje sad stoji bijela nova škola,
seljak je sijenom tovario kola,
za kravu Šaru i staroga vola.

Tu, gdje sad teče asfalt kao rijeka,
nekad je bila jedna poljska staza
po kiši blatna, a po suhu prašna.

Tu, gazili smo blato il' prašinu
(tjerajuć' guske da se maknu s puta).
Bosonogi! Grizuć koru kruha,
al srca topla i vedroga duha.

Tu negdje uz put, tri su vrbe bile
u krošnjama su grane im se splele,
a mi smo djeca, pričajući s njima
od poljskog cvijeća bijele vijence plele.

Tu, gegala se stara dobra Sava,
donosila nam svoje mutne vode,
pozdravljala nas i hitala dalje
tamo daleko, u to Lonjsko polje.

Pavao TIJAN

Početci ruske filozofije povijesti

(Uz 200. godišnjicu rođenja J. P. Čaadajeva)

Težnja ruskih intelektualaca, da odrede pravo mjesto svojemu narodu u odnosima između Istoka i Zapada, zapravo kontroverzija sa Zapadom, jedna je od važnih konstanti u povijesti ruske misli. Njezini početci sežu čak u vrijeme oslobađanja od tatarskog jarma pod konac 15. stoljeća i temelje se na činjenici, da je ruski narod u kievskom razdoblju pripadao europskoj kulturnoj sferi, ali da se je nakon dva i po stoljeća ropstva suočio s podijeljenom Europom kao posljedicom crkvenog raskola te se našao u velikom zaostatku s obzirom na tu Europu, od koje su ga sad dijelile ne samo udaljenosti, nego i vjera i otomansko carstvo. Rusi su nevoljko priznavali, da su ih ostali kršćanski narodi pretekli, dok su oni stenjali pod azijatskom despocijom, te počeše gajiti ideju žrtve za istinsku kršćansku vjeru, a tu njihovu žrtvu vani ne poznaju i dapače im je i poriču. Stoga odnos između Istoka i Zapada, ili bolje rekavši stalna opozicija između dviju kulturnih sfera postaje za Ruse presudni problem, koji za njihove povjesničare i filozofe predstavlja jedan od najviše obrađivanih predmeta. Tijekom gotovo čitavog 19. stoljeća u Rusiji se intelektualni život kreće oko ovog temeljnog problema. Žudnja da se prodre u bit ruskog povijesnog procesa pa da se u njemu nađe pravo mjesto za narod, odražava se ne samo u historiografiji, nego i u svim vidovima duhovnih i intelektualnih djelatnosti te, prije svega, u književnosti.

Napoleonska invazija, koja svršava porazom i trijumfalnim pohodom ruskih pobjedničkih vojska sve do Pariza omogućili su mladim Rusima izravan doticaj s kulturom i civilizacijom zapadne Europe. Za ove mladiće se je otvorio jedan novi svijet. Oni su osjetili kulturnu zaostalost i mračnjaštvo, u kojem je bila potonula njihova domovina, to većma što su ratni potencijal Rusije i njezina prirodna bogatstva stajali u nesrazmjeru s relativno malim europskim državama. Europske su se nacije uzdržavale snagom svoga duha i svoje kulture. Nije se dakle čuditi, da se je ova mlada ruska generacija po povratku u svoju zemlju dala na ispitivanje i provjeravanje povijesne uloge svojega naroda u općem povijesnom procesu, kako su to zahtijevali novi filozofijski koncepti iz Schellingove misli. A Schelling je naučavao, da se svaki narod predstavlja kao nosilac jedne ideje, koja opet označuje jedan stupanj naprijed u razvoju svijesti čovječanstva. Dok tu ideju razvija u svojoj povijesti, svaki narod ostvaruje svoj doprinos u procesu općeg povijesnog razvitka. Bilo je potrebno pronaći tu ideju i za Rusiju, da bi se mogla uključiti kao karika u lancu tog povijesnog procesa. Prvi pokušaj u tom nastojanju ostvario je Pjotr Jakovljević Čaadajev, jedan od mladih časnika, koji su sudjelovali u europskoj kampanji ruske vojske.

Ja sam za Čaadajeva i njegove ideje saznao prvi put za vrijeme sveučilišnih studija, prelistavajući starije sveske Čurčinove »Nove Europe«, gdje sam našao osvrt na njegov život i djela od I. Prijatelja. Već na prvi površan pogled uočio sam stanovit paralelizam između Čaadajeva i našega Križanića, čija djela ruski mislilac dakako nije

mogao poznavati. Nešto kasnije, već je bio počeo drugi svjetski rat, objavio je S. V. Stein u Zagrebu svoju studiju o Čaadajevu kao o ruskom ideologu katolicizma, što me je opet potaklo, da se zanimam i za Vladimira Solovjeva. No moja zaposlenost na drugim poljima rada, zatim rat i moj odlazak u tuđinu nisu mi dopustili da se dublje pozabavim problemima, što su ih načeli ili nastavili ovi ruski mislioci.

Istom u Madridu pod kraj četrdesetih godina mogao sam se nešto više posvetiti studiju ruske filozofije povijesti, budući da je to bio jedan od zadataka, koji su mi bili povjereni u Institutu, gdje sam bio uposlen kao znanstveni suradnik.

U tom poslu našao sam se pred velikim poteškoćama zbog pomanjkanja potrebne literature i drugih pomagala, pa ni samih Čaadajevljevih djela nisam imao na raspolaganju. Iskoristio sam svoj boravak u Parizu u jesen 1954., da potražim Geršensonovo izdanje Čaadajevljevih spisa na ruskom, ali ih nisam našao ni u antikvarijatima ni kod bukinista. Pošao sam i u rusku službenu knjižaru i zapitao imaju li možda koje novije izdanje. Upravitelj knjižare i njegov drug, koji su nagnuti nad stolom nešto čitali i bilježili, kad su čuli moje pitanje i ime Čaadajev, najednom podigoše glave i začuđeno me pogledaše, kao da sam pao s Marsa, i tek nakon kratke stanke jedan mi suho odreže: »*Ne suščestvujet!*«. Sovjetski funkcioneri zanijekaše dakle i samu obstojnost jednoga od velikih ruskih mislilaca, toliko su do njega držali.

Čaadajevljevi su pripadali staroj ruskoj aristokraciji. Obitelj je po svoj prilici bila litavskog podrijetla i tijekom 17. i 18. stoljeća dala je carskoj vojsci znamenitih časnika. U ovoj obitelji vladao je tradicionalni interes za knjigu. Jedan Pjotrov predak preveo je na ruski više francuskih djela, među ostalima i Molièrova *Deorge Dandina* (poput našega Frana K. Frankopana), a njegov otac Jakov Petrovič napisao je osporavanu knjigu, koju je predstavio kao da je jedna od Calderonovih komedija. Majka Pjotra Jakovljeviča, rođene kneginja Ščerbatova, bila je kćerka glasovitog povjesničara Mihajla Mihailovića Ščerbatova, također iz ugledna roda, kojega se početci vežu uz kneza Rjurika.

Dugo se nije moglo sa sigurnošću utvrditi dan ni mjesto rođenja Pjotra Jakovljeviča Čaadajeva, ali sad se predpostavlja, da je rođen 7. VI. 1794. u guberniji Nižnjeg Novgoroda. Jedva navršivši godinu dana života, dječačić je izgubio oca, a dvije godine kasnije i majku. Za njegov odgoj, kao i njegova brata Mihaila, brinula se je njihova tetka, kneginja Ana Mihailovna Ščerbatova, koja je zajedno sa svojim bratom knezom Dmitrijem nastojala nadomjestiti toplinu očinskog ognjišta u svojoj kući u Moskvi i pružiti mu dobar i solidan odgoj. Dječaci su već od malena govorili francuski, engleski i njemački. Čaadajev se je za čitava svog života lakše izražavao na francuskom nego na ruskom i svoja glavna djela i pisma sastavljao je najprije na francuskom. Jedan od njegovih privatnih profesora bio je Christian von Schloezer, sin glasovitog njemačkog i ruskog povjesničara Augusta Ludwiga von Schloezera. Čaadajevljev odgoj u kući njegove tetke bio je dakle izrazito zapadnjački i tu orijentaciju nastavio je također i za vrijeme svojih studija na moskovskom sveučilištu, gdje mu je isti von Schloezer bio opet profesor. Čini se, da je ovaj svom oštroumnom studentu davao i privatne satove iz političkih znanosti, probudivši u njemu velik interes za njemačku književnost i filozofiju. Vrlo je vjerojatno, da je Čaadajev već onda upoznao Schellinga i Görresa te da mu je ovaj posljednji probudio simpatije za katolicizam.

U isto vrijeme prati izbliza političke događaje u svojoj zemlji. Njegov ga je tetak, knez Čerbatov poveo g. 1807. u Tilsit, gdje su se sastali car Aleksandar I. i Napoleon.

Mladi se ruski patriot razočarao i nije htio sudjelovati u svečanostima, želeći na taj način očitovati svoje nezadovoljstvo s politikom poniženja, koja je ponovno potvrđena iduće godine na sastanku u Erfurtu. Ruski patrioti smatrali su Aleksandra I. prijateljem i suradnikom Napoleonovim, bar prividno ili samo prema vani.

Po obiteljskoj tradiciji Pjotr J. Čaadajev primljen je g. 1912. u Carsku Gradu i nakon nekoliko mjeseci sudjeluje u kampanji protiv Napoleonove invazije, progoneći francuske vojne jedinice po europskim bojištima sve do g. 1814., kada zajedno s carem Aleksandrom ulazi u Pariz. Polagano povlačenje ruske vojske u svoju domovinu trajalo je oko dvije godine i u ljetu 1816. nalazimo mladog gardijskog poručnika na službi u Carskom Selu. Slijedeće godine imenovan je ađutantom zapovjednika Carske Garde i premješten u Sankt Petersburg. Dvije godine zatim postao je kapetan prve klase.

Čaadajev je tada jedan od najobraženijih i najatraktivnijih ljudi u visokom društvu glavnoga grada. U prijateljskim je vezama s velikim knezovima, koji ga cijene zbog njegovih intelektualnih darova jednako kao i elegancije, kojom se kreće u njihovim salonima. Bogat i fizički izvanredno lijep mladi čovjek, Čaadajev blista, kamo god se makne.

Mladi časnici, gotovo svi od reda iz aristokratskih obitelji, koji su sudjelovali u kampanji protiv Napoleona, osjećaju se razočarani politikom cara Aleksandra, kojega vide svaki dan sve više udaljena od svojega naroda željna slobode i napretka. Osnivaju tajna društva, gdje raspravljaju o stanju Rusije i sastavljaju revolucionarne programe. Čaadajev se također pridružuje tim mladim časnicima liberalne struje, koji će poslije postati prvi ruski revolucionari poznati pod imenom dekabrista, ali formalno ne pristupa u njihova tajna društva. I on je abolicionist i liberal, ali na svoj način, umjeren i samo teoretski. On je želio i tražio ukidanje kmetstva, ali nije oslobodio svoje kmetove, kako su to učinili neki drugi, i tek u svojoj oporuci podijeli slobodu svom osobnom slugi.

Čaadajev je čisti intelektualac zapadnoga tipa, tolerantan i uviđavan. Premda liberal, on posjećuje i povjesničara Karamzina, poznata konzervativca i slavitelja carizma. Njega u prvom redu zanima kultura, a ne politika. Stoga se divi europskoj kulturi, ali ne politici europskih sila. Zbog toga nema ništa demagoško u njegovu radu; on se zadovoljava raspravljanjem o aktualnim problemima na intelektualnom planu. Godine 1816. pristupa masonskoj loži u Sankt Petersburgu, ali g. 1824. izlazi iz nje, premda u ono vrijeme ruska masonerija nije nalikovala europskoj i nije bila uvijek protuvjerska.

Iz toga je razdoblja i njegovo prijateljstvo s Puškinom. Pjesnik je oduševljen svojim prijateljem, koji mu je neko vrijeme bio intelektualni vođa i koji ga je vjerojatno upozorio na Byrona i neke druge europske romantičare. Puškin je Čaadajevu posvetio nekoliko stihova, u kojima kaže, da bi Čaadajev u Rimu bio Bruto a u Ateni Periklo, ali u Rusiji je samo gardijski časnik. Puškinov Evgenij Onjegin ima u svom karakteru nesumnjivih Čaadajevljevih crta. Kad je g. 1820. Puškin bio protjeran u progonstvo, Čaadajev je poduzimao sve moguće, da olakša tešku sudbinu svoga mladog prijatelja.

Te iste godine buknula je pobuna u gardijskoj pukovniji, gdje je služio i Čaadajev, koji je u tom času trebao postati carev osobni ađutant. Aleksandar I. nalazio se je tada na konferenciji Svete Alijanse u Troppauu i Čaadajev je poslan onamo, da ga potanko obavijesti o tom revolucionarnom pokušaju. Na tom sastanku dogodilo se je nešto,

što nikada nije moglo biti sasvim razjašnjeno. Zna se naime, da je Metternich upozorio cara, da se ne pouzdaje previše u vjernost svojih časnika te da je car otpustio Čaadajeva riječima: »*Adieu, mon liberal!*« Čaadajev se je uvjerio, da je pao u nemilost te je g. 1821. dao ostavku na svoj položaj, koja je bila odmah i prihvaćena. Osim toga je predosjetio, da dolaskom na vlast grofa Arakčejeva svršava liberalna era Aleksandra I. i stoga je radije živio podalje od dvora.

Najprije je otišao u Moskvu, gdje je proveo godinu i pol sa svojom tetkom i zatim se otputio u Europu, da oporavi svoje narušeno zdravlje, ali najviše da izađe iz ambienta, koji mu je već postao nesnošljiv, te da proširi svoj intelektualni obzor. Iz Sankt Petersburga otplovio je g. 1823. u Hamburg i odanle u Englesku. Zatim je posjetio Francusku, ostavši u Parizu oko deset mjeseci, baš u vrijeme, kad su izlazila glavna djela Chateaubrianda i Guizota te Lamennaisa, kojega je, kako se čini, i osobno poznavao. Poslije Francuske bio je još u Švedskoj i Italiji. Rim ga je izvanredno impresionirao. Slijedio je još posjet Münchenu i Karlovym Varyma, gdje je osobno upoznao Schellinga, koji će od sada postati njegov učitelj u filozofiji povijesti.

Obogaćen solidnim i izravnim poznavanjem francuske katoličke filozofije i njemačkog romantizma, vraća se Čaadajev u svoju domovinu. Na granici ga u Brest Litovsku zatvori carska policija i brižno pretraži sav njegov prtljag, osobito knjige i papire. Doduše, pušten je odmah na slobodu i mogao je nastaviti svoj put do Sankt Petersburga, ali policija ga je i dalje nadgledala.

Za njegova izbivanja iz zemlje bijaše umro car Aleksandar I. i njegovi prijatelji revolucionarni časnici iskoristiše priliku promjene na prijestolju, da podignu revoluciju, koja je bila u zametku okrutno ugušena, i njezini pravci nemilosrdno osuđeni baš onih dana, kad se je Čaadajev bio spremio na povratak u domovinu. Dekabristički vođe, ujedno najodlučniji i najhrabriji eksponenti liberalne i radikalne misli, ostavili su svoje živote na stratištu ili su bili deportirani u Sibiriju.

Najsurovija reakcija proširila se je na čitavu Rusiju. Nestao je onaj neodređeni liberalizam uvijen u mistiku tako karakterističnu za zadnje godine vladanja Aleksandra I. Pošto su nestale skupine aktivnih konspirativaca, nije više bilo na vidiku snaga kadrih da nastave opoziciju. Ali ako i nije bilo mogućnosti za neku otvorenu političku akciju, proslijedila su raspravljanja o životnim problemima u zatvorenim aristokratskim i književnim kružocima.

Čaadajev, sa svog moskovskog zatišja, živo sudjeluje u tim diskusijama. Po običaju onoga vremena i on piše pisma, u kojima obrađuje različite probleme. Katkad su ta pisma pravi filozofski traktati. *Prvo filozofsko pismo* s mottom iz Očenaša na latinskom *Adveniar regnum tuum* datirano je 1829. u »Necropolisu«, kod čega je Čaadajev mislio na Moskvu kao »mrtav grad«, upravljeno je na Ekaterinu Dimitrijevnu Panovu. Ova dama saznala je istom nakon nekoliko godina za to pismo, koje je bilo već dosta prošireno po književnim kružocima moskovskog društva. Godine 1836. odluči Čaadajev prevesti francuski original toga pisma na ruski i objaviti ga u moskovskom časopisu »Teleskop«.

Premda su Čaadajevljeve teze bile već poznate, utisak, što ga je izazvalo *Prvo filozofsko pismo* sa stranica »Teleskopa«, bio je ogroman, budući da je Čaadajevljev zaključak o položaju Rusije s obzirom na univerzalni povijesni proces bio kategorički negativan: ruski narod nije nadahnut nikakvom univerzalnom povijesnom idejom. Njegova prošlost je bijeli, neispisan list. I njegova budućnost će biti isto takva, ako se

ne prožme jedinom mogućom univerzalnom mišlju, tj. kršćanskim socijalnim idealom, a koji je moguće ostvariti samo posredstvom univerzalne Crkve u njezinoj zapadnoj i katoličkoj organizaciji:

»Mi Rusi ne pripadamo ni Zapadu ni Istoku i zato nemamo tradicija ni jednih ni drugih... Ono, što je kod drugih naroda prešlo već u krv, kod nas je to samo teorija... Svi narodi imaju intenzivne djelatnosti, imaju izvore za svoju povijest... Mi ih nemamo... U našem mozgu nema privlačnih uspomena ni velikih uzora dostojnih nasljedovanja. Živimo indiferentni prema svemu, opkoljeni uskim horizontom, bez prošlosti i budućnosti... Ne dolazimo u doticaj s drugim nacijama... Došli smo na svijet kao nezakonita djeca, bez veze s drugim narodima... Rastemo, ali ne sazrijevamo; napredujemo, ali po krivim putovima, koji ne vode k cilju. Svi narodi zapadne Europe imaju zajedničke fizionomije, rezultat jedne te iste povijesti, a opet svaki narod ima i svoj poseban, individualni karakter. Sjedinjeni su putem ideja dužnosti, zakona, istine i reda. A kako mi možemo nadomjestiti nedostatak tih ideja? Nemamo solidnosti, ni metode, ni logike, ni zapadnog silogizma... Zbog našeg položaja između Istoka i Zapada trebali bismo u sebi sjediniti dva velika principa spoznaje: maštu i razum. No ja sam sklon mišljenju, da zajednički zakon čovječanstva nije pisan za nas. Putnici života, ništa nismo dali, ništa nismo primili od njega; ni jednu jedinu ideju, ništa nismo pridonijeli ideološkom pokladu čovječanstva...«

Režim cara Nikolaja I. shvatio je da Čaadajev potkapa tri temeljna načela carstva: pravoslavlje, samodržstvo i nacionalnu svijest. Rezultat je bio da ga službeno proglasiše ludim. Bude podvrgnut liječničkom nadzoru, koji je potrajao nekoliko godina, dok je časopis »Teleskop« bio obustavljen, njegov urednik Nadeždin deportiran, a cenzor otpušten.

Da bi primirio duhove, Čaadajev aludirajući na svoj vlastiti slučaj napiše g. 1837. svoju apologiju pod naslovom *Bezumnikova obrana,* gdje dodjeljuje Rusiji veliku ulogu u budućnosti, kad kaže:

»Ja mislim, ako smo došli poslije drugih, da je to bilo zato, da radimo bolje nego oni, kako ne bismo upali u njihove pogreške, zablude i praznovjerja. Moje je najdublje uvjerenje, da smo zvani, da riješimo većinu socijalnih problema i ostvarimo većinu misli niklih u drevnim zajednicama pa da izreknemo konačan sud u najvažnijim pitanjima ljudskoga roda«.

Nema sumnje, da Čaadajevljev stav nije izuzet od paradoksa, a to je i prirodno, budući da je *Prvo pismo* napisano spontano, a *Obranu je,* naprotiv, sastavljao pod pritiskom i da se zaštiti pred vlastima i javnim mišljenjem, koje mu je uglavnom bilo protivno.

Čaadajev je prvi posumnjao u sve nade, kojima se je hranila ideologija nacionalnosti u Rusiji, kao i pretpostavke budućih slavjanofila. Izjavio je, da je bila iluzija graditi temelje Rusije, koja nije imala svoje vlastite povijesti, na nekim ruskim tradicijama. Bizantinsko-rusko pravoslavlje bilo je za Čaadajeva samo jedna *idée dé figurée* kršćanske vjere. Istočno kršćanstvo, suprotno zapadnom, ne djeluje organizirajući socijalne snage, nije upravljeno u smislu čovjekove suradnje na ostvarenju Božjeg kraljevstva (što na koncu konca znači svršetak opće povijesti), nego bježi od

svijeta; ono je asketsko i zbog svoje pasivnosti sklono predati duhovni princip svjetovnom načelu. Duhovno načelo nikada ne vodi društvo u Rusiji; ono je podređeno svjetovnom načelu. Istočnom je kršćanstvu uvijek i sasvim nedostajao učinak izravnog i očitog djelovanja jedinstvene moralne snage, koja se je u katolicizmu razvijala pod ravnanjem Providnosti kao sredstva. Čaadajev proglašuje rusko-bizantinsko pravoslavlje odgovornim za rusku povijesnu i kulturnu prazninu. Sama vjera i njezina Crkva isključile su Rusiju iz europskog kulturnog razvitka pod vodstvom Rima.

Ruski režim je za Čaadajeva nasljedstvo jednog stranog barbarskog gospodarstva, koje je ujedno pridonijelo, da se je Rusija razvijala krivim putem. Stoga se spas Rusije može sastojati samo u energičnom i svijesnom obnavljanju europeizacije, što ju je bio započeo Petar Veliki. Rusija predstavlja »prazninu u duhovnom poretku svijeta« i mora sama proći kroz čitav evolutivni proces ljudskog roda. On nam je bio idealist i religiozan čovjek, koji je osjećao duboke simpatije za katoličku Crkvu, premda joj formalno nije pristupio. On ju je visoko cijenio u prvom redu, što je ona u svojem tisućljetnom otporu protiv svjetovne vlasti razvila politički osjećaj, koji je bio kadar voditi i odgajati ne samo pojedince, nego i čitave narode. Baš u tom je Čaadajev vidio premoć katoličke Crkve: u njezinoj većoj sposobnosti, da ostvaruje svoju ekumensku i civilizatorsku misiju. Dotle je pravoslavna Crkva ostala u svom mističnom kvijetizmu, koji politički nije mogao ništa pokretati. Istočnoj Crkvi je nedostajala sposobnost, da svoj duhovni princip brani pred silom Države.

Jasno je, da je Čaadajevljev spis mogao duboko povrijediti čak i liberale u njihovim patrioskim osjećajima. Činjenica, da je autor slavio katolicizam, bila je nepodnošljiva jednako za mase kao i za intelektualce konzervativnog i tradicionalističkog smjera.

Protiv patriotskih i religioznih krugova, koji su žestoko opovrgavali njegove teze, Čaadajev je više razvijao ideju ruske budućnosti u svojoj *Bezumnikovoj obrani*. Svratio je svoju pažnju na srpanjsku revoluciju u Francuskoj g. 1830. i poljski ustanak od g. 1831. Razmišljao je o njihovim uzrocima i posljedicama te je počeo sumnjati u stabilnost Zapada. Na koncu konca i on je Rus — najbolji dokaz za to nalazimo u činjenici, da unatoč jasno izraženim simpatijama za katolicizam nije stupio u katoličku Crkvu — i više ne vjeruje mnogo u konstruktivnu budućnost zapadne Europe, premda priznaje njezinu premoć u prošlosti.

Da Rusija može težiti za jednom univerzalnom misijom, čini se paradoksalnim, no to je samo prividno, jer ova se mogućnost sastoji baš u pomanjkanju vlastite povijesti. Rusija nije podvrgnuta »logici vremena« i nikakva tradicija ne pritišće njezin narod. Sve ovo ima ovdje lagan ulaz. Ruska autokracija ili samodržstvo ukazuje se kao »neizmjerna prednost«. Pomanjkanje spontanosti i samoodređenja, tako značajna pojava za razvitak Rusije, olakšava apsolutnom suverenu zadatak, da uputi zemlju u pravcu njezina poziva. Pozitivan smisao te misije može se odrediti samo na temelju zapadnih ideja. Ako Rusija treba da se spasi, »onda može načiniti samo jednu stvar: asimilirati se Zapadu i, da se to mogne provesti, ponoviti sav idejni fond historijskog odgoja zapadnih naroda produbljujući njihovu duhovnu kulturu«.

Ako Čaadajev, misleći na Petra Velikoga, piše sada: »On je u stvari našao samo tabulu rasu, čist list bijeloga papira, na kojem je svojom snažnom rukom napisao riječi 'Europa i Zapad'«, onda je jasno, da je kontradikcija između *Prvog filozofskog pisma* i *Obrane* samo prividna, jer osnovna ideja prvog spisa o superiornosti Zapada i dalje ostaje.

Čaadajevljeve teze izazvale su žive diskusije u ruskom intelektualnom društvu. Tražili su se novi dokazi za odbacivanje ili prihvaćanje njegovih teorija. Kao rezultat tih diskusija pojavile su se dvije glavne ruske duhovne struje: *slavjanofilstvo i zapadnjaštvo*, tj. s jedne strane struja branitelja starih ruskih tradicija i bizantsko-pravoslavne vjere, i s druge strane struja pristaša progresa i okcidentalizacije Rusije.

Čaadajev je s najvećom pozornošću pratio sve faze ove diskusije, ali je rijetko kad u nju ulazio. Jednom je to učinio u polemici oko knjige markiza Adolphea de Custinea o Rusiji. Francuskom piscu odgovorio je ideolog slavjanofila Aleksej Homjakov 1854. esejem, koji se opravdano smatra manifestom slavjanofilstva. Čaadajev je pomogao Homjakovu u prevođenju njegova teksta na francuski, iako je autor u njemu aludirao na njega kao lošega patriota, koji strancima pribavlja krive informacije o Rusiji, i usprkos osnovna Homjakovljeva stava, koji nastoji obesnažiti njegove teze. Ali Čaadajev se je osobno bolje snalazio među slavjanofilima nego među zapadnjacima, kojima je baš on pružao najodlučnije argumente. Njemu je smetalo bezvjerje zapadnjaka, dok je vjerski princip bio zajednički njemu i slavjanofilima. Ipak ga ovaj zajednički element nije sprečavao, da se u svojim pismima ne usprotivi Homjakovljevu gledištu o savršenstvu ruskog kršćanstva. Tako se na pr. jednom ironički pita: kako se može nacionalni genij ruskoga naroda osloboditi jarma strane civilizacije, kad je taj isti narod do sada prihvaćao svaki jaram i svaku vrst podložništva bez ikakva otpora? Isto tako upozorava Homjakova, da ne valja stavljati cara Fjodora Ivanoviča kao uzor kršćanskog vladara, koji poštuje auktoritet i slobodu Crkve, ako se zna, da je taj car bio samo izuzetak u takvu vladanju, dok je njegov otac, Ivan Grozni, kojega Homjakov smatra aberacijom idealnog pojma kršćanskog vladara, bio zlotvor i oskvrnitelj prava Crkve, što je mnogo češća pojava na ruskom prijestolju, gotovo stalno pravilo.

Nakon revolucije od g. 1848. Čaadajev zauzima negativan stav prema Europi, isto kao i g. 1830., tj. okreće leđa modernoj, političkoj, revolucionarnoj, lažnoj »tako zvanoj Europi«, ali naravno, i dalje poštuje povijesnu, tradicionalističku »pravu Europu«.

Čaadajev je na čas povjerovao, da bi s obzirom na opasnu situaciju u Europi Rusija trebala uzeti uzde u svoje ruke. No dok je Homjakov mislio, da je najbolje pustiti Europu, da se utopi u revolucionarnom kaosu, a Tjutčev preporučao napuštanje Europe, da Rusija mogne iskoristiti priliku i izgraditi svoj »Istočnokršćanski Imperij«, Čaadajev je naprotiv smatrao, da bi se Rusija, ili bolje rečeno režim Nikolaja II., trebao brinuti za Europu u opasnosti, kako bi je spasio i vratio mir njezinim narodima. Stoga odobrava rusku pomoć austrijskom caru, da svlada pobunjenu Mađarsku. Njegov je ideal bio, da bi Rusija bila spasiteljica prave Europe, dapače i pod cijenu borbe protiv lažne Europe. Naravno da to ne znači propovijedati obraćenje Europe na pravoslavlje ni njezinu rusifikaciju, jer bi u takvu slučaju Rusija izgubila svu svoju vrijednost. Rusija treba služiti Europi.

Još jednom je Čaadajev nastupio u obranu katolicizma. To je bilo prilikom velike polemike, koja je nastala nakon g. 1849., kada je papa Pio IX. objavio encikliku, u kojoj poziva istočne kršćane na uniju, a da nije upozorio na razlike što postoje između istočne i zapadne Crkve. Na Istoku enciklika nije bila dobro primljena i Rusi su je odbili. Tjutčev i Homjakov pisali su brošure pune ponosa na rusku Crkvu navješćujući dekadenciju i kapitulaciju Zapada. Čaadajev se je ograničio na komentiranje Homjakovljeva spisa, priznavajući više razloga francuskom piscu Laurentieu, koji je bio

ušao u polemiku s Rusima. Na Homjakovljevu tvrdnju da se je protestantizam zaustavio na granicama Rusije pred ruskim pravoslavljem, a ne pred slavenskom rasom, Čaadajev ispravno bilježi, da reformacija nije mogla prodrijeti u Rusiju zbog istočnog despotizma i općeg neznanja, koje je onda u zemlji vladalo, a ne zbog snage pravoslavne vjere.

Poslije ove zadnje faze velika disputa o povjesnoj misiji Rusije, koja je kroz dva decenija strastveno obuzimala ruske intelektualce, gubi na svojoj intenzivnosti. Od sada će njezino mjesto zauzimati politički i socijalni problemi, a to su baš bila pitanja, koja su Čaadajevu izbjegla.

Godine 1852. umre njegova tetka Ana i on se osjeti sve više osamljenim. Nikada se nije ženio. Bila je u njegovu životu jedna žena, mlada i lijepa Avdotja Sergejevna Norova, koja se bila u nj zaljubila. Ali teška bolest, od koje je trpjela, nije mu dopuštala ni da pomisli na brak. Avdotja je umrla g. 1835. i Pjotr Jakovljevič u svojoj oporuci odredi, da ga pokopaju uz Avdotju.

Čaadajev, koji je uvijek živio kao velik gospodin i u skladu s visokim životnim tonom ruske aristokracije, u zadnjim je godinama svoga života počeo osjećati brige na ekonomskom planu. Ni zdravlje ga nije više dobro služilo. No smrtna bolest pohodila ga je naglo i bila je kratka. Ipak je imao vremena, da se ispovijedi i pričesti po bizantsko-ruskom obredu. Umro je u Moskvi 14. travnja 1856., navršivši 62 godine. Bila je Velika Subota. Njegova neočekivana smrt jako je iznenadila rusku aristokraciju. Neko se je vrijeme mnogo komentirala, dapače govorilo se i o mogućnosti samoubojstva. Na koncu ga je i zaboravilo to društvo, u čijim je salonima toliko blistao.

Ali ga nisu zaboravili ruski mislioci. Dok je živio, Čaadajev je zauzimao stavove prema najaktualnijim problemima Rusije. U filozofiji vjere, u filozofiji povijesti, u slavjanofilstvu, u zapadnjaštvu, u ruskom nacionalizmu, čak i u revolucionarnom gibanju uvijek ćemo susresti po nekoga, koji se je bavio Čaadajevljevim idejama, bilo da bi ih prihvaćao ili odbijao, ili ih pak studirao. Od g. 1807, pa do svoje smrti Čaadajev se je nalazio u trajnoj opoziciji prema caristićkom režimu. Usprkos svojoj mržnji na revoluciju, kao i unatoč svojoj političkoj neaktivnosti, bio je jedan od najvažnijih glumaca ruske revolucionarne drame, prema riječima A. I. Hercena, koji se je i sam smatrao učenikom Čaadajeva iz njegova *Prvog filozofskog pisma.* I ne samo što je bio za vrijeme svoje vojničke karijere pristaša liberalnog pokreta, koji je svršio dekabrističkim ustankom, i što je čitav svoj život propovijedao oslobađanjem kmetova, nego prije svega i zato, što je svojim *Prvim filozofskim pismom* prvi poslije Radiščeva javno otkrivao pravo stanje stvari u Rusiji. »On je uradio, da se sva misaona Rusija potrese«, drugom je prilikom napisao Hercen, koji je dobro shvatio, da se je Čaadajev bio odlučio za religiozno rješenje, dok je on postao pristaša revolucije i zato su se razišli. Dostojevski također smatra Čaadajeva revolucionarom, ukoliko u svom romanu *Bjesovi* pridaje licu Stjepana Trofimoviča Vjerhovjenskoga stanovite crte Čaadajeva, oca svih ruskih »demona«. Suvremeni ruski emigrantski filozof N. Aleksejev vidi u Čaadajevu predšasnika ruskih »radikala«. U njegovu bi se *Prvom filozofskom pismu* moglo naći — po Aleksejevljevim riječima — *in ovo* sva ruska revolucija, sav komunizam i sva Internacionala.

Naravno, svi su ovi ekstremni sudovi pretjerani. Ipak stoji činjenica, da je Čaadajev stavio u pokret zapadnjaštvo i da je učinio, da se kristaliziraju ideje slavjanofilstva. Ali izvanrednih nastavljača svojega misaonog sustava nije imao. Koji su

prihvaćali njegovu religioznu misao, odbacivali su njegovu filozofiju povijesti i obratno. Aristokrat, veleposjednik, intelektualac i pristaša liberalnih ideja, Čaadajev je čovjek prijelaznog ideološkog i verbalnog stanja, koje ide od g. 1825. do godine 1850. i 1860. On je tipičan predstavnik ruskoga društva, koji se je ograničio na kritiku i apstraktne konstrukcije, ali nad svim tim ističe se svojom neaktivnošću. U tome se sastoji njegova povijesna odgovornost, jer je dopustio, da političko djelovanje prijeđe u ruke revolucionarnih elemenata.

No uza sve to u Čadajevljevu misaonom sustavu ima nešto pozitivno i konstruktivno u svakom pogledu. On je osnivač ruske filozofije vjere, pa iako u tome nije imao izravnih nastavljača, javili su se poslije veliki predstavnici kao Vladimir Solovjev i čitava plejada filozofa sve do Trubeckoga, Bulgakova i Berdjajeva. Stoga je imao pravo Merežkovskij, kad je u svoje vrijeme ustvrdio, da je Čaadajev još aktualan za Ruse i da će se oni još morati k njemu vratiti.

Nakon pada sovjetskog sistema, u Rusiji je opet nastalo prijelazno stanje. Današnja Rusija nije više zaostala nacija, koju je imao pred sobom Čaadajev i za koju je tvrdio, da nema vlastite povijesti i da nije ništa dala čovječanstvu. U gotovo stoljeće i pol otkad je Čaadajev prestao javno nastupati, Rusija je ne samo stvarala svoju povijest, nego je i živo sudjelovala u univerzalnom povijesnom procesu. U isto vrijeme ruski je narod ne samo primao kulturna dobra i tehnologiju sa Zapada, već je i sam dao dug niz velikih umova i stvaralaca na svim područjima duhovne i materijalne kulture, te mnoga njihova djela sačinjavaju neizostavljiv doprinos zajedničkoj europskoj kulturi i civilizaciji. Sadašnji ruski mislioci ponovno se nalaze pred zadatkom, da odrede svojoj naciji mjesto u općem svjetskom poretku. Za sada prevladava interes za rješavanje krupnih političkih i ekonomskih problema, ali nema sumnje, da će uskoro doći na red i javna rasprava o problemima ruske duhovne kulture, koja nužno neće trebati polaziti od Čaadajevljevih postavki, ali je sigurno da će u mnogim točkama biti prisutne i ideje Pjotra Jakovljeviča Čaadajeva, koji je zacrtao prve smjernice ruske filozofije povijesti.

Alojz BULJAN

Zaklopi oči

Zaklopi oči dok spavaš
da suze ne poteku
velike i meke
kao jastuk od svile.

Nado GRUBIĆ

Oblici neposrednog odlučivanja u Ustavu Republike Hrvatske iz 1990. godine

1. Već i elementarna politička i ustavopravna literatura sugerira značaj vršenja vlasti oblicima neposrednog odlučivanja: referendumom, narodnim zakonodavnim vetom, narodnom inicijativom i pravom peticije.

Tako Antun Radić, pišući o referendumu, naglašava da je referendum »kruna pučke ustavnosti, a u državama, gdje pravoga narodnoga ustava još nije ni bilo, kako je to kod nas u Hrvatskoj, referendum je najjači temelj i zaštita ustava«.[1]

Stjepan Radić, promišljajući oblike neposrednog odlučivanja, ističe da »osim toga ustavnoga referenduma ima još više slučajeva, gdje dosljedna ova demokratska ustanova djeluje posve dobro bez obzira, vlada li u toj državi, ili ne vlada posve parlamentarni sistem. Sve su to slučajevi, kad se radi o takvom općem interesu, koji može u istinu prosuditi svaki državljanin. To su prije svega zakoni, kojima se narodu nameću novi tereti, dakle novi porezi, ili novi državni zajmovi«.[2] Ili pak, »i u saveznim državama australskim referendum se sve to više uvodi, te je očito, da se moderna ustavnost razvija u pravcu ovoga dosljednoga demokratizma«.[3] Ili, glede narodne inicijative, Radić ističe da »baš toj pučkoj inicijativi imade se pripisati promjena švicarskoga federalnog ustava od 5. srpnja 1891«.[4]

Rudolf Herceg, pišući o oblicima neposrednog odlučivanja u programima Hrvatske seljačke stranke, zaključuje da »referendumom, plebiscitom i pravom narodne inicijative zajamčuje se seljačkomu narodu vlast sa strane vlade. Kad pak seljački narod bude imao ovako zajamčenu vlast, onda će se mnoga pitanja, naročito gospodarska kao agrarna reforma, uvedenje zdrugarstva mjesto kapitalističkoga bankarstva, provedba radničkoga prava u korist radničke sirotinje, – riešiti lahko, brzo, pravedno i na narodno zadovoljstvo. Rješavat će ih naime narod, a ne pojedini ministri«.[5]

Ivo Šarinić, promišljajući referendum i narodnu inicijativu u ideologiji i programima Hrvatske seljačke stranke, zaključuje da »i Hrvatska seljačka demokracija u svom programu zahtijeva uvođenje narodne inicijative i narodnoga referenduma, jer je to najbolja garancija ispravnoga djelovanja zakonodavstva i izvršne vlasti pod direktnom kontrolom i pod sudjelovanjem naroda i jer su oni jamstvo narodnoga suvereniteta i seljačke demokracije«.[6]

Dan Gjanković, elaborirajući ovu problematiku, ističe da »narod može svoju suverenost vršiti i neposredno, tj. na način neposredne demokracije, koja

1 RADIĆ, Antun, Seljački nauk, SD VII, str. 97.
2 RADIĆ, Stjepan, Suvremena ustavnost, Zagreb, 1910, str. 197 – 198.
3 Ibid., str. 199.
4 loc. cit.
5 HERCEG, Rudolf, Seljački pokret u Hrvatskoj, Zagreb, 1923, str. 36.
6 ŠARINIĆ, Ivo, Hrvatska seljačka demokracija, Zagreb, str. 186.

podrazumijeva da vlast, ne samo da pripada narodu, već je narod sam i vrši. Apsolutno neposredna demokracija – koja bi, ujedno, značila i nepostojanje zakonodavnih, upravnih i sudskih organa – jest, prema Gjankoviću, ideal, kojemu treba smjerati, ali ga je barem »za sada, i kroz još prilično dugo vremena«, nemoguće doseći. Međutim, ako, na ovom stupnju razvitka, apsolutna demokracija i nije moguća, moguće su neke njezine forme, koje se, uostalom, i primjenjuju: referendum, narodni zakonodavni veto, narodna inicijativa, pravo peticije.[7]

Smiljko Sokol piše da »u suvremenoj demokratskoj ustavnopravnoj teoriji a i prema odredbama svih demokratskih ustava razlikuju se dva temeljna načina ostvarivanja narodnog suveriniteta: posredno (predstavničko) i neposredno odlučivanje«.[8]

Dakle, u većini suvremenih demokracija, predstavnička vladavina je kombinirana s oblicima neposredne demokracije, kao što su referendum, narodna inicijativa, pravo peticije. »Zbog toga većina suvremenih ustavnopravnih teoretičara određuje suvremene demokracije s aspekta ostvarivanja narodnog suveriniteta odnosno obavljanja političke vlasti kao m j e š o v i t e (N. G) sustavne predstavničke vladavine i neposrednog odlučivanja ili kombinaciju posredne i neposredne demokracije«.[9]

2. Neposredno odlučivanje – kao jedan od modusa vršenja vlasti – značajniji je dio sadržaja svakog ustavnog teksta. Predviđa ga i Ustav Republike Hrvatske iz 1990. god. Naime, u članku 1, stavu 2. i 3. Ustava utvrđeno je da »u Republici Hrvatskoj vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu kao zajednici slobodnih i ravnopravnih državljana« te da »narod ostvaruje vlast izborom svojih predstavnika i neposrednim odlučivanjem«. Hrvatski ustavotvorac, međutim, glede najučestalijih oblika neposrednog odlučivanja (referenduma, narodne inicijative, prava peticije) nije u dovoljnoj mjeri uvažavao, ni hrvatsku ustavnu tradiciju, ni, šire, europsku ustavnu tradiciju. Naime, »rješenja« Ustava, koja se odnose na referendum, narodnu inicijativu i pravo peticije – nedostatna su. I to, barem, u dva smjera: a) o pojedinim oblicima neposrednog odlučivanja, Ustav ne sadrži nikakve (eksplicitne) odredbe i b) ukoliko takve odredbe i sadrži, one su nedostatno »razrađene«: što se, onda, reflektira i na »kvalitetu«, u njima sadržanih, »rješenja«. Ovu tvrdnju moguće je argumentirati usporedbom »rješenja«, datih u Ustavu Republike Hrvatske s rješenjima, datim u Ustavu Neutralne seljačke Republike Hrvatske iz 1921. god. (»Radićevu ustavu«)[10] – kao »segmentom« hrvatske ustavne tradicije« – te s rješenjima, datim u nekim važećim evropskim ustavima.

2.1. Počet ćemo s referendumom. Članak 87. st. 1. Ustava Republike Hrvatske iz 1990. god. utvrđuje da »zastupnički dom može raspisati referendum o prijedlogu za promjenu Ustava, o prijedlogu zakona ili o drugom pitanju iz svog djelokruga«. Ovim člankom se ustanovljavaju fakultativni ustavotvorni referendum i fakultativni zakonodavni referendum (»fakultativni«: stoga, što njegovo raspisivanje ovisi o volji predstavničkog tijela; »ustavotvorni« i »zakonodavni«: stoga, što se odnose na prijedlog promjene ustava«, odnosno na »prijedlog zakona«). U stavu 2. članka 87. utvrđeno

7 Usp. GJANKOVIĆ, Dan, Ustavno pravo i politički sistem I, Zagreb, 1968, str. 272-274.
8 SOKOL, Smiljko i dr., Ustavno pravo, Zagreb, 1992, str. 78.
9 loc. cit.
10 Raspravljen na četvrtoj sjednici republikanske zastupničke većine banske Hrvatske 5. i 6. ožujka 1921, a prihvaćen na petoj sjednici iste republikanske zastupničke većine 1. travnja 1921. u Zagrebu.

je da »predsjednik Republike može na prijedlog Vlade i uz supotpis predsjednika Vlade raspisati referendum o prijedlogu promjene Ustava ili o drugom pitanju za koje drži da je važno za neovisnost, jedinstvenost i opstojnost Republike«. I ovaj stav implicira fakultativni ustavotvorni referendum, samo, s tom razlikom, što sada mogućnost njegova raspisivanja ovisi o volji »predsjednika«.

Jedini slučaj obveznog referenduma, predviđen je u članku 135. Ustava, tj. u članku, u kojemu se utvrđuje postupak udruživanja Republike Hrvatske u saveze s drugim državama te postupak razdruživanja (odcjepljenja) Republike Hrvatske. »Pravo da pokrenu postupak udruživanja Republike Hrvatske u saveze s drugim državama ima najmanje jedna trećina zastupnika u Saboru Republike Hrvatske, predsjednik Republike i Vlada Republike Hrvatske« (čl. 135).

Prethodnu odluku o udruživanju Republike donosi Sabor dvotrećinskom većinom glasova svih zastupnika. Nakon što je donesena prethodna odluka, slijedi konačna odluka; ona se donosi na referendumu: većinom glasova ukupnog broja birača u Republici. Referendum o udruživanju Republike, mora se održati u roku 30 dana od dana donošenja odluke Sabora.

Ustav, u istom članku, utvrđuje da se obvezno, uz isti postupak, iznosi na referendum i pitanje razdruživanja (odcjepljenja) Republike Hrvatske. Izuzetak od ovog pravila predviđen je za slučaj »izvanrednih prilika«: tada, naime – na prijedlog jedne trećine zastupnika ili predsjednika Republike ili Vlade – Sabor može donijeti odluku o tom pitanju, radi zaštite suvereniteta Republike Hrvatske dvotrećinskom većinom glasova prisutnih zastupnika (čl. 135. st. 5.).

Nadalje, u članku 77. stavu 2. Ustava, utvrđeno je da »predsjednik Republike može, u skladu s Ustavom, raspustiti Zastupnički dom«, a članak 104. Ustava precizira da »predsjednik Republike na prijedlog Vlade i uz supotpis njezina predsjednika, a nakon savjetovanja s predsjednikom Doma, može raspustiti Zastupnički dom, ako taj Dom izglasa nepovjerenje Vladi ili ako za mjesec dana od dana predlaganja ne prihvati državni proračun«. U istom članku je predviđeno da predsjednik ne može raspustiti Zastupnički dom prije isteka godine dana od dana raspuštanja.

Ove odredbe Ustava impliciraju tzv. prikriveni referendum. Naime, spor između »zakonodavne« i »izvršne« vlasti rješava narod, tj. biračko tijelo, a izbori koji slijede, nakon raspuštanja Zastupničkog doma, impliciraju prikriveni referendum.

Ustav, dakle, predviđa: a) fakultativni ustavotvorni i zakonodavni referendum: njihovo raspisivanje, u jednom slučaju, ovisi o volji predstavničkog tijela, a u drugom slučaju o volji predsjednika Republike; b) obvezni referendum: u slučaju »odcjepljenja« i »udruživanja« Republike Hrvatske; c) implicira prikriveni referendum: u slučaju spora između »zakonodavne« i »izvršne« vlasti.

Usporedimo, sada, ova »rješenja« iz Ustava Republike Hrvatske iz 1990. god. s »rješenjima« iz Ustava Neutralne seljačke republike Hrvatske iz 1921. god. – segmentom hrvatske ustavne tradicije.

Što se referenduma tiče, Radićev ustav predviđa da se svi važniji zakoni ili, ustavnom terminologijom rečeno, »zakoni koji se tiču životnih potreba naroda« donose putem referenduma. Precizira se da se radi o zakonima, koji su osnov sklapanja saveza s nekom drugom državom, uzimanju zajmova izvan granica Hrvatske, zakonima o preuređenju zemljišnih vlasničkih te nasljednih odnošaja«, odnosno zakonima o agrarnoj reformi. Svi se oni, dakle, donose putem tzv. relativno obveznog zakonodavnog referenduma. »Relativno obveznog« stoga, što se, vidimo, njime donose određene, u ustavu propisane, kategorije zakona. U ovom slučaju je i broj, i značaj takvih zakona prilično velik. Upravo nas ova činjenica navodi na zaključak da je institucija referenduma, u značajnijoj mjeri zastupljena u Radićevom ustavu, nego u Ustavu Republike Hrvatske iz 1990. god.

Može se, također, pokazati, kako su »rješenja« Ustava Republike Hrvatske iz 1990. god., referenduma, ispod one razine, dostignute u nekima od modernih europskih ustava, dakle, onih na čije se mnoge (ine) odredbe naš ustavotvorac poziva.

Tako Ustav Španjolske iz 1978, najprije, predviđa dva slučaja fakultativnog referenduma. Prvi slučaj fakultativnog savjetodavnog referenduma, sadržan je u stavu 1. i 2. članka 92, u kojima je utvrđeno da političke odluke od posebnog značaja mogu biti iznijete na savjetodavni referendum svih građana. Referendum raspisuje kralj na prijedlog predsjednika vlade, koga, prethodno, na to ovlašćuje kongres poslanika. Drugi slučaj fakultativnog referenduma predviđen je za slučaj usvajanja promjene ustava. U članku 167. je utvrđeno da će, u Generalnom kortesu (tj. španjolskom parlamentu), prihvaćena promjena ustava, biti iznijeta, još radi potvrde, i na referendum: ako takav zahtjev, u roku od 15 dana od dana prihvaćanja, podnese jedna desetina članova bilo kog dana španjolskog parlamenta: Kongresa poslanika ili Senata.

Apsolutno obvezni ustavotvorni referendum, predviđen je u članku 168. Ustava i odnosi se na pitanje »potpune revizije ustava«. U istom članku, međutim, predviđen je i relativno obvezni ustavotvorni referendum; »relativno obvezni«: jer se tiče pojedinih dijelova ustava ili, preciznije, uvodnog dijela (gdje se, između ostalih, nalaze i odredbe o suverenosti, obliku vladavine, jeziku, glavnom gradu, oružanim snagama, itd.) potom Dijela prvog (koji se odnosi na odredbe o osnovnim pravima i slobodama) te Dijela drugog (koji se odnosi na odredbe o kruni).

Ustav Italije od 1. siječnja 1948. god., u članku 138, predviđa slučaj fakultativnog ustavotvornog referenduma. Ovaj se odnosi na zakone o reviziji ustava i druge ustavne zakone. Uvjet je da to zahtijeva – u roku od tri mjeseca od njihovog objavljivanja – jedna petina članova jednog doma parlamenta (Narodne skupštine ili Senata), ili 500 000 birača ili 5 pokrajinskih savjeta. Zakon, koji je podložan referendumu ne proglašava se, ako nije potvrđen većinom važećih glasova. U članku 75. talijanskog ustava predviđen je još jedan slučaj fakultativnog referenduma; ovaj puta fakultativnog zakonodavnog referenduma. Naime, u ovom članku je utvrđeno da se narodni referendum raspisuje radi rješavanja o potpunom ili djelomičnom ukidanju jednog zakona ili jednog akta, koji ima snagu zakona, kada to zahtijeva pedeset tisuća birača ili pet pokrajinskih savjeta. Ustav je isključio referendum za porezne zakone i za budžet, za amnestiju, kao i za ovlaštenje za ratifikaciju međunarodnog ugovora.[11]

Referendum je našao svoje mjesto i u ustavnom sustavu Austrije. Austrijski ustav, najprije predviđa, u članku 44, st. 2. i 3. fakultativni ustavotvorni referendum. Naime, njega raspisuje predsjednik Republike: ako potpunu ili djelomičnu reviziju ustava zahtijeva trećina članova Nacionalnog ili Saveznog vijeća.

Fakultativni ustavotvorni i fakultativni zakonodavni referendum sadržan je i u stavu 1. članka 44. ustava. Odluku o ovom referendumu može donijeti Nacionalno

11 Navedenim člankom Ustava, regulirana su još i pitanja prava sudjelovanja u referendumu, »uspjeha« referenduma, itd.

vijeće, većinom od dvije trećine, uz nazočnost, najmanje, polovice članova Vijeća. Ovaj referendum se odnosi na potvrđivanje ustavnih zakona ili običnih zakona, koji sadrže ustavne norme. Fakultativni zakonodavni referendum, predviđen je i u članku 43. Ustava. Tu je, naime, utvrđeno da referendum za potvrđivanje ostalih zakona može zahtijevati Nacionalno Vijeće ili većina njegovih članova. Slučaj fakultativnog referenduma, predviđen je i u članku 60, st. 1. i 6. Ustava. Tu je, naime, utvrđeno da parlament može, dvotrećinskom većinom članova uz kvorum od jedne polovice, zahtijevati referendum o razrješenju saveznog predsjednika (čl. 60, st. 6), kao i referendum o postavljanju saveznog predsjednika: u slučaju nominacije samo jednog kandidata.

Usporede[12] li se, sada, odredbe o referendumu iz Ustava Republike Hrvatske s odredbama o referendumu iz, primjerice, Ustava Španjolske iz 1978. god. pokazat će se da Ustav Španjolske uprisutnjuje više oblika referenduma: osim fakultativnog ustavotvornog, fakultativnog zakonodavnog i obveznog referenduma – nazočnih i u Ustavu Republike Hrvatske – ovdje se, još, pojavljuju i kategorije: »fakultativni savjetodavni«, »apsolutno obvezni ustavotvorni referendum« i »relativno obvezni ustavotvorni referendum«. Razumljivo je, stoga, da su i norme, koje se odnose na referendum brojnije i »razrađenije« (u smislu: da reguliraju više njegovih aspekata – reguliraju, dakle, pitanja na koja se referendum odnosi, naznačuju onoga, tko predlaže raspisivanje referenduma, onoga tko ga raspisuje, naznačuju kada je prijedlog iznesen na referendum prihvaćen, u kojim pitanjima je mogućnost referenduma isključena, itd.).

Usporedbom s »rješenjima« iz Ustava Austrije, dolazi se do sličnih rezultata. Tako se, prema Ustavu Austrije, referendum može raspisati i radi potvrđivanja ustavnih zakona ili običnih zakona, koji sadrže ustavne norme, ali i radi »postavljanja«, odnosno »razrješenja« predsjednika Republike. Što se, pak, tiče broja normi, kojima se regulira ova institucija, ono što smo rekli za španjolski vrijedi, mutatis mutandi, i za ovaj ustav.

2.2. promotrimo, sada, kako stvari stoje s drugim oblikom neposrednog odlučivanja: narodnom inicijativom.

Ustav Republike Hrvatske iz 1990. god., o tome, eksplicitno, ne govori ništa. Pravo na narodnu inicijativu bi se, možda, moglo iznaći logičkom interpretacijom članka 46. Ustava. U ovom članku je, naime, utvrđeno da »svaki građanin ima pravo slati predstavke i pritužbe, davati prijedloge državnim i drugim javnim tijelima i dobiti na njih odgovor«. Ukoliko je, dakle, davanje prijedloga – pa, valjda, i prijedloga zakona i drugih općih akata ili, eventualno, političkih odluka – državnim tijelima dopušteno

12 Člankom 89. Ustava Francuske iz 1958. god. utvrđuje se mogućnost fakultativnog ustavotvornog referenduma. Naime, ovim člankom je propisano da nacrt ili prijedlog revizije mora biti izglasan u oba doma u identičnom tekstu. Revizija je definitivna, nakon što je potvrđena na referendumu. Međutim, prijedlog revizije nije obvezatno iznijeti na referendum, ukoliko predsjednik Republike odluči da ga iznese pred parlament, objedinjen u jedno – jedinstveno tijelo; u tom slučaju prijedlog revizije je prihvaćen, ukoliko se, za njega, izjasni tropetinska većina glasalih. Ustav Francuske poznaje i instituciju fakultativnog zakonodavnog referenduma.
Naime, predsjednik Republike može, na prijedlog vlade, iznijeti na referendum tri vrste zakona:
a) one koji se tiču organizacije javnih vlasti;
b) one koji sadrže potvrdu nekog sporazuma Zajednice (riječ je o Zajednici koju, po Ustavu, čine Francuska i njene bivše kolonije) i
c) one, kojima se daje ovlaštenje za ratificiranje nekog međunarodnog ugovora, koji bi, iako nije suprotan Ustavu, utjecao na funkcioniranje institucija.

»svakom građaninu«, onda je, valjda (?), to dopušteno i »grupi građana« odnosno »grupi birača«: što je, zapravo, esencijalno označje »narodne inicijative«.

Dok se mi, tako, »mučimo« da iznađemo uporište u Ustavu Republike Hrvatske iz 1990. god. za »narodnu inicijativu«, Radićev ustav, eksplicite, utvrđuje da je »narodno vrhovništvo... potpuno i djeluje neprekidno te ga narod izvršuje plebiscitom s obzirom na pitanja teritorijalna, a s pravom (narodne – N. G.) inicijative i referenduma u pitanjima zakonodavstva«.[13]

Narodnu inicijativu njedre i moderni evropski ustavi: dakle oni, na koje se naš ustavotvorac, glede drugih odredbi, često poziva.

Ustav Španjolske, u članku 87, predviđa narodnu inicijativu: za donošenje zakona. Ustav, istovremeno, prepušta organskom zakonu reguliranje uvjeta narodne inicijative.

U članku 75. Ustava Italije utvrđeno je da se – ako to zahtijeva pedeset tisuća birača ili pet pokrajinskih savjeta – mora raspisati referendum: radi odlučivanja o potpunom ili djelomičnom ukidanju jednog zakona ili jednog akta, koji ima snagu zakona. Iz toga slijedi da narodna inicijativa, po talijanskom ustavu, ima obvezatan karakter.

I Ustav Austrije, u članku 41. predviđa narodnu inicijativu: u smislu da svaki prijedlog, dostavljen od 100 000 birača ili po šestine birača triju federalnih jedinica, mora biti proslijeđen Nacionalnom vijeću.

2.3. U pogledu prava na peticiju, Ustav Republike Hrvatske, u članku 46, samo, utvrđuje da »svaki građanin ima pravo slati predstavke i pritužbe, davati prijedloge državnim i drugim javnim tijelima i dobiti na njih odgovor«. Ustav, glede ovog oblika neposrednog odlučivanja, ostaje na ovom određenju.

Posve drugačije je u Radićevu ustavu. Naime, Ustav utvrđuje 1) da se peticijom većine birača neke od pograničnih županija može tražiti plebiscit za promjenu državnih granica;

2) da peticijom od 100 000 »vlastoručnih« potpisa narod može zahtijevati plebiscit za: saziv i raspust ustavotvornog sabora; raspust redovitog sabora prije isteka redovitog mandata; opoziv predjsednika i potpredsjednika republike.

Nadalje: 1) peticijom od 30. 000 »vlastoručnih« potpisa birača, narod može tražiti narodni zakonodavni veto za: »sankciju svakoga zakona u roku od 2 mjeseca poslije njegova prihvata u saboru; peticijom od 30. 000 »vlastoručnih« potpisa birača može se predložiti novi te izmjena i ukidanje postojećeg zakona.[14]

Očito je, dakle, da je pravo peticije, ovdje, uvelike, našlo svoje mjesto te da je iznad one razine, koju konstitucionalizira ustavotvorac iz 1990. god.[15]

Do sličnih rezultata se dolazi i usporedbom Ustava Republike Hrvatske s nekim zapadnoevropskim ustavima: barem glede onoga »koliko se konstitucionalizira«.

13 RADIĆ, Stjepan, Politički spisi, Zagreb, 1971, str. 369.
14 Usp. RADIĆ, Stjepan, Politički spisi, Zagreb, 1971, str. 380.
15 Ustav Republike Hrvatske iz 1990. god. ne predvida ni primjenu narodnog zakonodavnog veta, kao, još jednog, značajnog oblika neposrednog odlučivanja. Ustav Neutralne seljačke republike Hrvatske iz 1921. god., međutim, predvida njegovu primjenu.
Tako, glede narodnog zakonodavnog veta, Ustav propisuje da narod može tražiti referendum (tj. narodni zakonodavni veto) za »sankciju svakog zakona u roku od 2 mjeseca poslije njegova prihvata u saboru«.

U članku 29. španjolskog ustava je utvrđeno da svi Španjolci imaju pravo osobne ili kolektivne peticije: u pismenom obliku. Na pravo peticije se odnosi i članak 77. španjolskog ustava. Prema odredbama ovog članka, domovi parlamenta mogu primati samo pismeno upućene, individualne i kolektivne peticije.[16]

Prema članku 50. talijanskog ustava, svi građani mogu domovima parlamenta upućivati peticije, zahtijevajući donošenje zakona ili izlažući zajedničke potrebe.

Prema odredbama austrijskog ustava, pod peticijom se razumijeva prijedlog za donošenje određenih općih mjera ili obustavljanje određenih pravnih stanja. Prijedlog se upućuje Zakonodavnom ili izvršnom organu. Ovi su, pak, obvezni primiti peticiju.[17]

3. Iz svega ovoga može se zaključiti da odredbu članka 1. st. 3. Ustava Republike Hrvatske o ostvarivanju vlasti putem neposrednog odlučivanja nije pratila i odgovarajuća »konkretizacija« (razrada kroz ustavni tekst).[18] Jer: ako se »neposredno odlučivanje« – kao jedan od modusa ostvarivanja vlasti – svede na slučaj fakultativnog ustavotvornog i zakonodavnog referenduma, slučaj obveznog referenduma te, vrlo »škrtu« (u smislu: »da se malo konstitucionaliziralo«) odredbu o pravu peticije, onda je, čini se, odredba o »neposrednom odlučivanju ostala »visiti u zraku«. Upravo suprotan primjer pruža nam, glede oblika neposrednog odlučivanja, Ustav Neutralne seljačke republike Hrvatske iz 1921. god. Ustavna odredba o vršenju suverenosti (vlasti) »neposrednim putem«, »razrađena« je nizom odredbi o oblicima neposrednog odlučivanja. Taj Ustav, ne samo da sadrži neke oblike neposrednog odlučivanja (narodna inicijativa, narodni zakonodavni veto), koje, inače, ne sadrži važeći hrvatski ustav, već je i njihova upotreba, tj. pitanja na koja se odnose dostatno precizirana. Oblicima neposrednog odlučivanja se odlučuje o doista značajnim pitanjima: sazivu i raspustu ustavotvornog sabora, raspustu redovitog sabora »prije nego mine zakonsko razdoblje«, »odstupu« predjsednika ili potpredsjednika republike, predlaganju novoga te promjeni ili »ukinuću« staroga zakona, itd. Do sličnih rezultata se došlo i usporedbom odredbi o oblicima neposrednog odlučivanja iz važećeg hrvatskog ustava s odredbama o oblicima neposrednog odlučivanjima iz nekih modernih europskih ustava: španjolskog, talijanskog, austrijskog.

Očito je, dakle, da moderni hrvatski ustavotvorac, konstitucionalizirajući odredbe o oblicima neposrednog odlučivanja – kao jednom od modaliteta vršenja vlasti – nije, u dostatnoj mjeri, uvažavao ni hrvatsku ustavnu tradiciju, tj. Radićev ustav, kao značajni »segment« te tradicije, ni, šire, europsku ustavnu tradiciju.

16 Ustav, još, utvrđuje da domovi primljene peticije, mogu dostaviti vladi, koja se, na njihov zahtjev, mora o njima, i izjasniti.

17 Pravo peticije je našlo svoje mjesto i u mnogim drugim europskim ustavima. Tako, primjerice, prema članku 10. Ustava Grčke, pojedinac ili više pojedinaca zajedno ima pravo da se, peticijom, obrati vlastima. Vlasti su obvezne na brzi, pismeni odgovor petentima. Ili, pak, prema članku 52. Ustava Portugala, svi građani, pojedinačno ili zajedno, mogu upućivati vlastima peticije, deklaracije, pritužbe ili žalbe: sa svrhom zaštite svojih prava, ustava, zakona ili, pak, općeg interesa.

18 Eventualni prigovor da je to »stvar zakona«, odnosno da bi se, na ovaj način, »opteretio« ustavni tekst, tj. da bi se »previše toga konstitucionaliziralo«, otklanjamo s napomenom da su modaliteti vršenja vlasti (a, očito, je o njima riječ), oduvijek, bili dio »standardne materiae constitutionis«. Osim toga, njih bi se moglo konstitucionalizirati na »uštrb« nekih, po nama posve nepotrebnih, odredbi, kao što je, primjerice, ona, sadržana u članku 28, gdje se kaže da: »odvjetništvo kao samostalna i neovisna javna služba osigurava građanima pravnu pomoć, u skladu sa zakonom«.

SAŽETAK

OBLICI NEPOSREDNOG ODLUČIVANJA U USTAVU REPUBLIKE HRVATSKE IZ 1990. GODINE

Neposredno odlučivanje – kao jedan od modusa vršenja vlasti – značajni je dio sadržaja svakog ustavnog teksta. Predvida ga i Ustav Republike Hrvatske iz 1990. god. Hrvatski ustavotvorac, medutim, glede najučestalijih oblika neposrednog odlučivanja (referenduma, narodne inicijative, prava peticije), nije u dostatnoj mjeri uvažavao, ni hrvatsku ustavnu tradiciju, ni, šire, europsku ustavnu tradiciju. Naime, usporedbom odredbi o oblicima neposrednog odlučivanja iz važećeg hrvatskog ustava s odgovarajućim odredbama iz Ustava Neutralne seljačke republike Hrvatske (1921. god.) – »segmentom« hrvatske ustavne tradicije – dolazi se do zaključka da je Radićev ustav (Ustav Neutralne seljačke republike Hrvatske) njedrio uvjerljivija rješenja. Naime, ovaj ustav, ne samo da sadrži neke oblike neposrednog odlučivanja (narodna inicijativa, narodni zakonodavni veto), koje, inače, ne sadrži važeći hrvatski ustav, već je i njihova upotreba, tj. pitanja na koja se odnose, dostatno precizirana. Oblicima neposrednog odlučivanja odlučuje se o, doista, značajnim pitanjima: sazivu i raspustu ustavotvornog sabora, raspustu redovitog sabora »prije nego mine zakonsko razdoblje«, »odstupu« predsjednika ili potpredsjednika republike, predlaganju novoga te promjeni ili ukinuću staroga zakona, itd. Do sličnih rezultata se došlo i usporedbom odredbi o oblicima neposrednog odlučivanja iz važećeg hrvatskog ustava s odredbama o oblicima neposrednog odlučivanja iz nekih modernih europskih ustava: španjolskog, talijanskog, austrijskog.

Jedna on konsekvenci neuvažavanja »hrvatske«, onosno »europske« ustavne tradicije, glede konstitucionalizacije oblika neposrednog odlučivanja, jest i ta da su »rješenja« Ustava Republike Hrvatske iz 1990. god. – glede referenduma, narodne inicijative, prava peticije – nedostatna. I to barem, u dva smjera: a) o pojedinim oblicima neposrednog odlučivanja (narodna inicijativa) ustav ne sadrži nikakve odredbe i b) ukoliko takve odredbe i sadrži, one su nedostatno »razrađene«: što se, onda, reflektira i na »kvalitetu«, u njima sadržanih, »rješenja«.

Alojz BULJAN

Zid od žbuke

Zid od žbuke
usahle ruke
i prozor
malenoslijep
izvadih čep
iz oka
poteče
tuga.

Kralj vjekova

1.
Dođite k meni — kralj vjekova zove.
Uzmite krčage — vaše živote.
Stavite u njih plodove uma, ruku.
Skupite darove vaše: milosti, dobrote.
Ponesite i jade, tugu, muku.
Uzmite i radosti i sve svoje ljepote.
Ponesite i svoje nade — puste snove.
— Kralj vjekova zove.

2.
Dođite k meni — uzmite žali:
Vaše stide, vaše srame, vaše pakosti.
Uzmite i sve gladi, sve žeđi, grehote.
Ne zaboravite i svoje tajne skrite.
Uzmite i svoje sramote.
Napunite krčage života ove.
— Kralj vjekova zove.

3.
Uzmite i sva zla i sva dobra
i sve što ste od života brali.
Uzmite i ono što ste i što niste
u svome tijeku — drugima dali.
Ponesite brbljarije, zle misli, psovke.
Ponesite i vaše plače, suze, jadikovke.
Ponesite zla i dobra plodove ove.
— Kralj vjekova zove.

4.
Uzmite vaše čine što su boli za druge.
Ponesite vaše bitke, ubojstva, krađe.
Ponesite i ratove i bijele kuge
Ponesite suze majke, tugu oca.
Sve obiteljske pokupite svađe.
Ponesite i krik nerođene djece ove.
— Kralj vjekova zove.

5.
Ne zaboravite ono što ste drugima jalni.
Ponesite i golotinje, vaše bludnje.
Ponesite laži, obmane, kletve, žudnje,
slasti.
Uzmite i vaše gnjeve, vaše strasti.
Donesite, samo donesite pred noge ove.
— Kralj vjekova zove.

6.
Dođite k meni — ponesite i ono
što ste nevraćeno dali.
Ne zaboravite vaše časti, užitke.
Laktanja vaša, ruke ispod žita, probitke.
Dođite sa svime što je činilo vaše ime.
Donesite sve stvari ove.
— Kralj vjekova zove.

7.
Ponesite i ono što ste znali
i što ste znanju dali.
Ponesite i pravdu što ste sudili.
Pravdu što je niste htjeli, a drugima
nudili.
Ponesite i vašu ljubav za druga
stvorenja.
Vaše molitve, čežnje, trpljenja.
Ponesite i vaše ideje — stare i nove.
— Kralj vjekova zove.

8.
Stavite i ono što ste ljepoti dali.
Pjesme, stihove, otkrića,
slike, arije, ponesite, samo ponesite.
Ponesite i milost za sva živa bića.
Skupite duhovne darove ove.
— Kralj vjekova zove.

9.
Ponesite i sva uživanja, raskoši lude.
Sve škrtosti, sve zavisti — sve,
sve u jednom krčagu da bude.
Što ste i što niste napojili žedne,
nahranili gladne, zaodjenuli gole.
Ponesite i riječi utjehe ove.
— Kralj vjekova zove.

10.
Ostavite vaša imanja, vaše stvari,
vaš nakit, novac i vaša odijela.
Neka dođe samo gola duša cijela.
Sve što je satkano od tvari
bacite u neki krčag stari.
Sve ostavite stvari – bile stare, bile nove.
— Kralj vjekova zove.

11.
Na vaše dare, na vaše duge, na vaše
muke
Kralj vjekova pruža svoje svete ruke.
Na vaše grijehe, na vašeg života dane
Kralj vjekova otvara svoje svete rane.
Na darove vaše drage što pred njim stoje
Kralj vjekova otvara sveto srce svoje.
— Slava ti, Kralju vjekova.

12.
Za vas, za vaše zle živote,
puni što su krčazi stida, sramote,
puni bluda, ubojstava, grabeži, grijehote,
puni mržnje, plača, tude tuge.
U oholosti – sve boli što učiniste za
druge.
S moje strane stanite lijeve.
— Kralj vjekova reče.

13.
Za vas, za vaše drage živote,
puni što su krčazi mira, patnje, dara,
molitve milosti, dobrote.
Puni što su znoja i plodova rada,
ljubavi, sloge, utjeha i nada.
S moje strane stanite desne.
— Kralj vjekova reče.

14.
Sve ono što ste učinili i što niste
učinili za jednog od ovih malenih —
meni ste učinili i meni niste učinili.
— Kralj vjekova reče.
Dođite k meni — dođite k meni
— Kralj vjekova zove.

Dvije glasne staze

Dvije životne priče susrele su se nakon mnogo godina. Spojile su dvije mladosti i dvije starosti. Govorile su jedna drugoj: dobar dan, na putu koji nije pokleknuo!

Svaka priča išla je svojom stazom sve do trenutka kad su se susrele. A ići će i dalje – glasno i prijateljski. Njihova posebnost ih ne udaljava nego približuje.

Zajedno su išle u učiteljsku školu u Čakovcu, organizirale su nacionalističke akcije, držale su predavanja, dijelile su letke, mrzile su srpsku Jugoslaviju, izbačene su iz škole političkog rada i u ratu su se borile za Nezavisnu Državu Hrvatsku. Onda je došao tragični kraj 1945. godine. Jelena je otišla u bijeli svijet, na svoj križni put, a Marija je ostala u Hrvatskoj na svom križnom putu. Čiji je bio teži, ne zna se, ali su obadvije pobjednički preživjele svoje vrijeme i postale su, pored ostalog, sretne bake, važna svjedočanstva i dobri oslonci.

Nisu se vidjele pedeset godina, od 1943. godine, kada ih je ratni vihor uputio na različite fronte, na kojima su dočekale kobnu 1945. godinu i odlazak u svoju novu sudbinu, u sklisku neizvjesnost.

Kroz dvije ratne godine, od 1943. do 1945. susretale su se samo u pismima, u dobrim željama, u borbenim i djevojačkim snovima.

Nesretna 1945. godina je između njih posadila komunističke zmije koje nisu dopuštale da se susretnu isti prijatelji, iste nade i jednake topline. Do slobodne i nezavisne Republike Hrvatske bile su prisilni stranci, a s njezinim dolaskom, dvije prikrivene staze postale su dvije glasne staze.

Jedna je došla iz Kanade, iz svoje svjetske stvarnosti, a druga ju je dočekala u blizini Zaprešića u svojoj kući, s cvijećem i drvećem u svom vrtu, sa zelenim bregovima oko sebe, u svom raju zemaljskom.

Dvije starice u crnini ponosno i pobjednički su se sjećale prijeđenog puta.

Obadvije su se naslonile na svoje probuđene slike.

Slijedile su uzburkano vrijeme i preobrazbe na zemaljskim oblacima, na ljudskim obzorima. Iza njih su krikovi Bleiburga, pokolji na hrvatskom križnom putu, katastrofalne karavane u blizini srpskog užasa, teški i žigosani dani s velikim svanućem na kraju.

Srca su napravila svoje šetnje, obišla su nekadašnje ljubavi, a ponekad im je bilo teško, daleko od bivših zvijezda. Čarobni koraci išli su od jednog do drugog muškog slučaja, od jednog do drugog čistog idealizma. Stvarnost je bila načinjena od teškog vremena, od snova, od bistre žive vode u planini, od brižnih majki, od raspjevanih pijetlova, od prkosnih stopa, od djevojačke munje i političkog groma, od divljeg i tajnog života.

* * *

Tražile su ono što se može naći, dane koji su prošli i divljinu u kojoj je trebalo živjeti.

Znaju one da je i sada njihovoj Hrvatskoj teško, ali da se sada, još više nego prije, Hrvatska nikoga ne boji, da ide u bolje dane i u svoju slavu.

Kaže Jelena da poznaje Antu Beljovića, uglednu osobu u Hrvatskoj, da je to nesebičan, skroman, sposoban, marljiv i požrtvovan radnik iz emigracije, prava duša, čovjek koji je mnogo učinio za hrvatsko ponašanje ovoga i onoga pojedinca, ove i one institucije, za pomoć domovinskoj Hrvatskoj. I ponosi se ona tim poznanstvom, a još više djelima u njegovoj pozadini.

Ne voli političke bolesnike iz oporbe. Smatra da im nije do jačanja hrvatske obrane, nego do narcisoidne sebičnosti, a nekima i do pomaganja tuđe politike, uglavnom srpsko-jugoslavenske, čega oni ponekad nisu ni svjesni.

– Ja sam za onoga tko se najdosljednije i najuspješnije bori za hrvatsku državu. Zna se tko je to danas. Ako to sutra bude netko drugi, bit ću za njega, jer moje opredjeljenje je: hrvatska država.

Tako nekako misli i njezina prijateljica pa to znači da su ostale na istoj crti svoje prošlosti i svojih snova, svoje mladosti i svoje životne staze.

Ipak, bile su one i balada, i radost svakog svoga blagdana, svake svoje slobodne priče, svake stabljike koja raste uvis. Bile su na visinama svoga srca i uma i gradile su svoje kule, sada kao i nekada, od sunca i mjesečine, od tuge i nesreće, od pobjede i dobrote, od baštine i budućnosti svoje unučadi. Po njihovoj nutrini i površini letjele su ptice od povjerenja u život, od svitanja i vihora, od zavičajne trave i ljekovita razgovora. Sve što su nekad bile, i sada su bile, samo jače i čišće, svjesnije i sigurnije. Svoje su ožiljke pretvorile u svoje uspjehe, a svoje poraze u svoje stradanje. Da ih nije bilo i da ih nema, život bi bio prazniji.

* * *

– Što znaš o Stjepanu iz Novske? Kako je nestao i gdje rastu ruže iz njegova srca?

– 1945. godine on se nije povlačio s vojskom i narodom, iako je bio ustaški bojnik. Smatrao je da se ne treba bojati, jer nije nikome ništa loše učinio, ni mrava nije pogazio, dapače, mnogima je pomogao. Nadao se da će i njemu netko pomoći, od onih kojima je on pomogao, ako slučajno bude trebalo. No, kad su komunisti ušli u Novsku, Stjepanova mama je, zbog opreznosti, otišla do uglednog komuniste, koji se iz šume vratio kao pukovnik, a kojega je Stjepan izvukao iz zatvora i spasio mu život.

– Ja bih ga osobno ubio, čim bih ga vidio – rekao je taj krvavi čovjek. – Ustaši ne bih oprostio ni da mi je brat.

To je majci i njemu bio znak da se mora sakriti. I sakrio se kod dviju tetkinih kćeri u selu kraj Save. Osim majke i dviju tetkinih kćeri, nitko nije znao gdje je. Nestao je kao da je propao u zemlju. Nešto ga je negdje pojelo, pa je više od godinu dana uspijevao da ostane neotkriven, da ga nema, da bude bacač vremena u pustinji i krtica koju se nije moglo istjerati iz njezinih podzemnih hodnika.

Tražili su ga kod kuće, kod svih rođaka i drugdje gdje bi se mogao sakriti, ali ga nisu našli. Bio je, a nije bio. Ni kao vjetar se nigdje nije pojavio, ni kao misao, ni kao posjet, ni kao sumnja. Tražili su ga svojim i tuđim očima, zasjedama i glasinama, hajkom i novcem, ali on je bio siguran u svom nepostojanju, u svom skrivenom bunkeru. Događalo se da su bili blizu njega, da je čuo njihove glasove i korake, da je

bio na rubu opasnosti i otkriča, a ipak daleko, dovoljno daleko da kraj njega uzalud prođu. Jest, nije mu tada bilo lako. Uvijek je iznova skupljao svoje živce, uvijek je malo posijedio, uvijek je njegova sigurnost bila malo okrznuta. Uvijek su njegova duševna krila postala malko slabija.

Jednom je deset milicajaca opkolilo kuću i gospodarske zgrade tetkinih kćeri. Svugdje su zavirili, sve su pretražili, svaku misao su prevrnuli, a njega nije bilo. I kad su se u dvorištu skupili da odu, Stjepan je izašao iz svoga skrovišta i bježao je kao prognjeni vuk. Za njim su krenuli svi milicajci, svi pucnji i sve smrti, sve dok ga nisu stigli, dok nije postao mrtva lovina na nijemoj zemlji.

Što mu je bilo? Zašto je izašao. Kakav je slom doživio? Tko je iz njega protjerao dobro skrivenog čovjeka? Kakvu paniku nije mogao svladati? Ni on to više ne zna.

Poslije toga je pokopan na mjesnom groblju, a njegov grob su kitile cvijećem i tugom – majka i tetkine kćeri.

Ali, i to je bilo previše. Komunisti su Stjepana iskopali iz groba i odnijeli u nepoznato, negdje, gdje osim trave, nitko nije znao za njega. Ni danas ne zna.

* * *

Jelena je otišla na groblje da na njemu ili oko njega nađe Stjepana. Tražila je svoju i Stjepanovu vječnost, svoje skriveno sunce, svoju prelomljenu prošlost, svoju sjajnu ljepotu. Išla je po groblju i oko groblja u nadi da će se iznenada pojaviti njezin vitez na konju. Vjerovala je. I njezina se vjera ostvarila. Susrela je svoga Stjepana, pružila mu je ruku, zagrlila ga i razgovarala je s njim.

– Dugo te nema.

– I dugo me neće biti. Ne daju mi da izađem iz moga nepostojanja, iz prisilne odsutnosti.

– Je li teška zemlja?

– Smrt je bila teška, a zemlja nije teška. Komunisti su mnoge Hrvate, ni krive ni dužne, a zbog svoje lude ideologije, protjerali pod zemlju, da s njima uguše i Hrvatsku. I tvoga brata su protjerali pod zemlju. Znaš li što o njemu?

– Ništa.

A što je bilo?

Vidjela je svoju misao i s njom je razgovarala. S njom je šetala po groblju i sjedila na klupi, u hladovini, pod žalosnom vrbom.

Jest, bio je njezin Stjepan, ali u njezinim mislima, u njezinim kulama od snova. Bio je i otišao u legendu.

Ipak, Jelena je bila glasna staza. I Marija je bila glasna staza. A te dvije glasne staze vodile su u pravedno postojanje i do prozora s kojega se mogla vidjeti povijest u najgorem i u najboljem izdanju.

Univerzalizam i kuga

Kad se Hrvate nije dalo *pijemontizirati* po srpskom receptu, onda je zadatak udariti po *homo croaticusu* dobio nitko drugi doli *homo sapiens.*

Hrvatsko *sebeljublje* ispade *freudovska »boleština«* koju treba izliječiti *općeljubljem.* Naša ljubav prema domovini proglašena je *incestuoznom*, a preporučena nam je *svjetska nimfomanija.*

Voljeti svoju domovinu, svoju obitelj, svoju majku — ispade greškom prvoga reda. Poput Edipova kompleksa.

Ej, Hrvati, nije Hrvatska Jokasta!
Kojega se vraga divite tom svom glupom Velebitu prepunom poskoka?
More vam je puno meduza i skoro je bez ribe!
Rijeke vam nisu plovne!
Zemlja vam je bez nafte!
Pa što ste toliki idioti da se tome jadu klanjate?
Evo vam Mount Everesta, pa se penjite koliko vam volja!
Čuješ li, homo croaticusu, vrijeme je da budeš homo sapiens!
Eto tako nama umilni *međunarodni čovjek.*
Homo universalis.

A kad tamo, on se ukopao duboko pod zemlju, i u svome laboratoriju istraživački napreže mozak ne bi li pronašao *virus superkuge!*

Pronaći taj virus značilo bi sreću za čovječanstvo, jer bi mu tada *ruski homo sapiens* rastumačio kako treba živjeti i koga treba voljeti.

Istoga se *poslića* prihvatio i *angloamerički homo sapiens.* Njegove moždane i kozmopolitske vijuge muku muče kako otkriti *meteorološko oružje* kojim bi se onda sve stvari dovele u red. Tko previše voli svoju domovinu, dobio bi *poplavu* ili *tuču.* Ovisno o *terapiji.*

I dok naši *homo sapiensi* mukotrpno istražuju kako spasiti čovječanstvo pronalaženjem virusa *superkuge*, tu i tamo im pobjegne kakav nebitan virusić poput AIDS-a npr.

Ali od njega se mali narodi mogu zaštititi prezervativom!

Braćo Hrvati, zamislite tu bestidnu činjenicu da oni koji rade na pronalaženju najstrašnije bolesti u povijesti čovječanstva, našu ljubav prema Hrvatskoj proglašavaju opasnom bolešću.

I sad na taj *vic* nasjedaju hrvatski naivci koji misle da nam Rusi i Amerikanci mogu darovati samo Tolstoja i Hemingwaya.

I eto ti sva sila hrvatskih *kozmopolita!*

A ja vam kažem da su to *virusići superkuge.*

Lada

Gledam stari auto pred kućom.
Skoro će i on biti punoljetan,
važan u mojim očima.
I mislim: koliko smo nas dvojica
pregazili puta,
skoro već dva desetljeća lutanja.
Bili smo obojica mladi,
zdravi, poletni, jaki i nagli.
Prošli smo kroz gudure,
šikare, vjetrometine,
mećave, led, sunce, mrak i rat.
Puno puta smo prošli
Velebit i Čakor i Sljeme.
Bilo je lijepog, mekog, neugaženog
snijega i kipućeg sunca.

A sad se samo gledamo...
Kao da se rastajemo.
Pokrenem ga koji put,
a on stenje, škripi, kaljšuca,
jauče i dimi se, uzdiše, drhti pa stane.
Čini mi se da smo svaki dan sličniji.
Gledam ga sve nježnije pred kućom
na jesenjem hladnom suncu.
Jedan i drugi smo već iskusni...
a uspomene i ceste,
krajolici i ljudi u magli,
vrte se u krug sve brže i brže,
kao da smo na vrtuljku u cirkusu.

Meni je taj krug bio opor,
težak i sumoran,
danas sjetan i zaboravan.
I više od toga —
taj naš put bio je život...

Astronomijsko određenje Mažuranićeva epa

Značenje »Blizanca« i »Vlašića« u epu »Smrt Smail-age Čengića«

Iz Mažuranićeva životopisa je poznato da se pred kraj života posvetio astronomiji i matematici. Pritom se ispušta iz vida značajna činjenica da je, barem što se astronomije tiče, ova znanost samo prešla iz sekundarnog u primarno područje njegova zanimanja, o čemu postoji niz dokaza.[1] Mažuranić nije samo čitao onovremenu astronomsku literaturu, nego se i praktično zanimao astronomijom, što je moglo imati odraza u njegovu životu i djelima.[2] Analizom Mažuranićeva umjetničkog ostvarenja, epa »Smrt Smail-age Čengića« jasno se pokazalo da ep sadrži nekoliko neistraženih astronomijskih odrednica.

Pjesnik, kojem astronomijske pojave ne znače nešto izuzetno važno, iskoristio bi na trivijalan način Sunce, Mjesec i zvijezde. Mažuranić, poznavatelj i ljubitelj astronomije, kreće drugačije, onako kako je odgovaralo njegovim zamislima i pjesničkoj inspiraciji. U »Agovanju« koristi samo Sunce i nebo, u »Noćniku« dodaje Mjesec i zvijezdu, u »Četi« izdvaja zviježđe Blizanaca, u »Haraču« izdvaja zvjezdani skup Vlašiće, a u »Kobi« ponovno završava samo nebom i Suncem, u inverznom poretku. Svaki od ovih astronomijskih sadržaja daje dodatnu dimenziju zbivanjima u epu, tako i zviježđe Blizanaca i otvoreni zvjezdani skup Vlašići.

Zviježđe Blizanaca

Svakom ljubitelju astronomije poznato je da su zviježđa[3] na nebeskom svodu, zadivljujućom maštom naših predaka, povezana prekrasnim mitološkim pričama. Do nas su najčešće stigle starogrčke ili rimske mitološke priče i izvršile velik utjecaj na sve oblike umjetničkog izražavanja. Prisutno je pitanje je li, dakle, Mažuranić, kod kojeg, kako se slažu mnogi autori, ništa u epu nije bilo slučajno, u sljedećim stihovima odstupio od svoje strogo razložne kompozicije epa, i zviježđe Blizanaca sasvim slučajno uklopio u sadržaj:

275 Vjerno uz druga drug koraca
Nerazlučno, vjerno i tvrdo,
Ko Blizanci zvijezde jasne,
Kad sunčani zrak ugasne.

Mažuranićev ep je, kako kaže Barac[4] čudesan organizam, u kome svaki dio potpuno vrši svoj zadatak. Blizanci[5] su zviježđe, u kojem glavne zvijezde, Alfa i Beta, predstavljaju braću Kastora i Polideuka (lat. Castor i Pollux). Majka im je bila Leda, ali su im očevi bili različiti. Kastorov je otac bio kralj Tindarej, a Polideukov vrhovni bog Zeus. Kastor je bio krotitelj konja i vozač bojnih kola, ali smrtnik, a Polideuk je imao divovsku snagu i bio besmrtan. Uvijek su bili zajedno u junačkim pothvatima. Na svojim konjima, brzima poput vjetra, oslobodili su sestru, lijepu Helenu, kada ju

je odveo Tezej, sudjelovali su u lovu i na kalidonskog vepra i u plovidbi Argonauta, a Heraklo ih je odabrao da vode olimpijske igre, kada ih je obnovio. U sukobu s najbližim rođacima (bratićima)[6] Idom i Linkejom, Kastor je smrtno stradao. Polideuk je ubio Linkeja, a Zeus munjom spalio Idu, ali je Polideuk prokleo svoju besmrtnost koja ga rastavlja od mrtvog Kastora. Zeus mu je dao mogućnost da svoju besmrtnost podijeli s bratom i to tako da zajedno jedan dan borave u Hadovu carstvu, a jedan dan na Olimpu. Bogovi su nerazdvojnu braću smjestili na nebo u zviježđe Blizanaca.

Mažuranić je četu usporedio s Blizancima. Zbog kojeg od brojnih elemenata koji čine ovu mitološku priču? Je li najvažnija besmrtnost koju dijele smrtnik i besmrtnik i njihova nerazdvojnost i vjernost, što je navedeno u stihovima: »Vjerno uz druga drug koraca / Nerazlučno, vjerno i tvrdo«, njihovo čvrsto pobratimstvo. Ili je Mažuranić misleći na Blizance mislio na njihovu borbu s bratićima, razmišljajući o borbi čete s braćom različite vjere[7]? Ili je glavni motiv, koji će se kasnije ponoviti u Vlašićima, oslobađanje sestre, posestrime, koju je oteo Tezej, a kasnije Paris zbog čega je došlo do trojanskog rata? Ili je pak, spominjući Blizance, uz sve ovo mislio i na višeslojnost priče i praktički skup svih najvažnijih grčkih junaka koje ona povezuje?[8] Čini se da je u pravu Barac,[9] svojim zaključkom da je Mažuranić naprosto asimilirao sve elemente, nastale iz čitanja stranih i domaćih djela i davao im vlastito obilježje, koristio ih u njihovoj višeslojnosti i značenjskom bogatstvu.

Prema Frangešu, »Četa« na određeni način obnavlja pojedinačno Novičino noćno putovanje. Ali, dok je Novica pojedinac, obični smrtnik sa zemaljskim osvetničkim motivima, četa znači etičku kulminaciju, a motiv koji nju pokreće jest besmrtni motiv zadovoljenja višnje pravde.[10] Iznad ove veze postoji »nebeska četa«, koju predstavljaju Blizanci i svi besmrtni junaci koje oni povezuju te potom na najvišoj stubi Bog, koji svima upravlja.

Blizancima se Mažuranić indirektno približio Troji. Braća su spasila sestru kada ju je ugrabio Tezej, ali u slučaju Troje nisu mogli pomoći, jer su, pretpostavlja se, tada već dijelili svoju besmrtnost.[11] U središtu epa, »Haraču«, Mažuranić je direktno upleo u svoj ep Homerovu »Ilijadu«, likom tragičnog junaka Hektora, koji mu je bio potreban radi usporedbe njegove zle sudbine sa sudbinom raje, a koji nije direktno povezan s Blizancima.[12] Ne samo da je time svu jadnu, izmučenu raju poistovjetio s Hektorom, nego i porobljenu zemlju s Trojom koju ostaviše bogovi, a zatim nam, spominjanjem Hada,[13] pokazao smjer svojih razmišljanja, neprestano preplitanje stvarnosti, u kojoj Novica i četa idu ususret Smail-agi i njegovim ratnicima, zatim mitološkog svijeta, u kojem bogovi dijele pravdu te, završno, svijeta opće svemirske ravnoteže, u kojoj su glavni akteri Sunce, Mjesec i zvijezde, a Bog vrhovni upravljač svih zbivanja.

Zvjezdani skup Vlašići

U nizu naznačenom Blizancima i Trojom slijedi još jedna nebeska odrednica. To su Vlašići, hrpica sjajnih zvijezda, od kojih se prostim okom razabire sedam. Vjerojatno je, kako navodi dr. Milutin Mažuranić, svako novljansko dijete pa tako i Ivan Mažuranić, znalo za Vlašiće,[14] ali Vlašići nisu slučajno i bez dubljeg povoda ugrađeni u epsko tkivo. Prvo se nameće pitanje zašto je Mažuranić pored dva imenovana starogrčka motiva, Blizanaca i Hektora, zanemario grčki naziv ovog čuvenog otvorenog zvjezdanog skupa Plejade, u korist narodnog naziva Vlašići. Usporede li se

mitološke priče o Plejadama[15] i Vlašićima, njegov je odabir jasan. Priča o Vlašićima obogatila je pjesnikov izričaj i dovela ga na domaće tlo, na kojem Turci kršćane — katolike i pravoslavce, nazivaju Vlasima. Vlašići su priča o pet zmajeva i jednom krštenom duhu, čovjeku-robu, osuđeniku, koji su se pobratimili i zajedno oslobodili lijepu carevnu koju je ugrabio sedmoglavi zmaj. Da se braća ne bi zavadila koji će se od njih njome oženiti, zmajevska je mati presudila da im djevojka bude sestra (posestrima). Svo sedmoro su bogovi smjestili na nebo.[16]

Već stihovima:

500 Jašu zmaji s sjevera i juga,
Golu raju na repovijeh vode.

pjesnik nas podsjeća na narodna vjerovanja i bajke pune zmajeva, junaka, princeza i vila. Zmajevi su Smail-agine sluge, a on je zmaj koji ima svoju robinju — kršćansku raju. Potom u opisu aginog šatora pjesnik pita:

801 Al što ono uz topuz se sloni,
Divno čudo dosle neviđeno,
Krotko janje pokraj mrka vuka,
Tanka vila pored zmaja ljuta?

Stihovi se odnose na narodni glazbeni instrument, gusle, koje su daljnjim stihovima potvrđene kao neuništivi narodni, slavenski duh. Zmaj koji ih drži zarobljene jest topuz, ubojito bojno oružje koje predstavlja zlu silu čiji je predstavnik Smail-aga. A Slovinkinje vile, kako kaže pjesnik, ne boje se borbe nego je narodna pjesma upravo proizašla iz borbe za oslobođenje. Nakon ovih stihova slijedi:

814 A na dvoru nebo divno
Crnijem tminam lice zakri,
I da 'e vidjet proz oblake,
Vlašići bi, zvijezde sitne,
Nad čadorom, treptili bijelijem;

Veza zmajevskog Smail-age, zmaja nad zmajevima, zarobljenog narodnog duha, carevne koju treba osloboditi te pobratima zmajeva i krštene duše iz narodne bajke, očita je i jasna. Pobratimi zmajevi i krštene duše iz bajke, u obrnutom zemaljskom stanju, predstavljaju četu i Novicu, koji je u pobratimstvu sa četom stekao slobodu činom krštenja odnosno primanja pobratimstva,[17] što pjesnik jasno iskazuje stihom:

428 Novica je pun slobode.[18]

Pjesnik je ovim naznačio i potrebu sloge između onoga što izgleda da se ne može složiti: kršćana i muslimana, zmajeva i krštenih duša, mogućih pobratima u slavenskom oslobođenju od zle sile koja je zarobila zajedničku sestru »Slovinkinju vilu«, načinila raskol među ljudima istog naroda. Vjerojatno je da je ova misao rukovodila pjesnika kada je u svećenikove riječi zgusnuo stih:

359 Pobratima pobratim te pazi,

a samo vjerna muža koji će tvrdo i ustrajno ostati pri obrani svoje vjere, čekat će i čuvati njegovo ognjište vjerna žena poput vjerne ljube iz narodne pjesme.

Pobratimstvo je za Mažuranića očito bilo izuzetno važno, jer nakon tog stiha, na više mjesta u epu obraća se čitatelju kao pobratimu, onom koji će shvatiti što mu govori i koji će i sam pomoći u zajedničkoj pravednoj borbi:

711 Slušaj, pobre, je l' i jauk, tlapnja?
...
805 Gusle vidiš; al' se ne boj, pobre
...
870 Zirni, pobre, kako lako iđe,
...
1111 Al se ne boj, pobratime dragi
...
1119 Pak pristupi, ter mi gataj, pobre,
...
1123 Čija 'e ovo, pobratime, glava?

Čini se da je Mažuranić i sebe uključio u bitku sa zmajem i potrebno mu je pobratimstvo. Promotrimo li niz pobratimstava: *Novica u pobratimstvu s četom, u borbi sa zmajem Smail-agom, predstavnikom turske zle sile i Antikristom, želi osloboditi zatočenu i porobljenu kršćansku raju, u prenesenom smislu Vilu Slovinkinju ili gusle; Dioskuri, suprostavljeni Tezeju, žele osloboditi sestru, lijepu Helenu, zbratimljeni Vlašići, zmajevi i krštena duša, u borbi sa sedmoroglavim zmajem, žele osloboditi zatočenu carevnu,* po istom principu, Mažuraniću pjesniku, potrebno je pobratimstvo s čitateljima da bi u zajedničkoj borbi protiv ugarske zle sile oslobodili zatočenu i porobljenu Hrvatsku. Ne smije se zaboraviti da je ep napisan 1845. godine, u vrijeme previranja pred hrvatsku 1848. godinu. Već je Frangeš nagovijestio da svećenikova propovijed naslućuje hrvatsku 1848. godinu.[19]

Šicel[20] smatra da su Novica i Marko u epu samo usputna pojava, bez dubljeg značenja, jer je ideal naših iliraca bio kolektiv, zajednica i sloga bez istaknutog pojedinca.[21] Promotrimo li, međutim, gore navedeno Novičino značenje, njegova uloga je veoma važna, tim više što ga Mažuranić imenuje provodičem čete. U cijelom epu on je jedini provodič i on u zemaljskoj stvarnosti za četu pronalazi stvarne putove i staze. No, u simbolici njegova oslobađanja činom pokrštavanja pjesnik izražava svoju vjeru u rješenje pomirenja braće razdvojene zbog vjere. Kao uvjereni pripadnik kršćanskog svijeta, on niti ne može zamisliti drugo rješenje nego da se muslimani preobrate u kršćane. I Barac nalazi da u Mažuranićevu viđenju nema pomirenja između turskog i kršćanskog elementa.[22]

Mirko, također, nije usputna pojava u epu. Pjesnik ga prvi puta diskretno uvodi u pjevanju »Četa«:

234 Iđe četa, noćna, tamna,
A pred njome vitez vrli
Drug da drugu o njem šapne,
Šapčuć bi ga Mirkom zvao.

Ovi stihovi otkrivaju više stvari. Iako je jedan Mirko, povezan sa Smail-aginim smaknućem, doista postojao[23] Mažuranić je svog Mirka svjesno odabrao za vođu čete. Ime Mirko samo je po sebi simbolično, jer označuje mir, odnosno onoga koji čini mir, a Mirko, kao vođa, vodi, dakle, četu prema konačnom miru i izmirenju, premda je put do toga cilja borba, kojom se mora ukloniti Smail-aga, uzročnik nemira, da bi na zemlji ponovo zavladao red i mir, kao što nebom vlada red i (sve)mir. Mirka je pjesnik

označio vitezom, što znači ratnim sunčanim božanstvom.[24] Mirka ponovo nalazimo u stihovima:

864 Ter razabrat moreš veće
Tko je vodi i tko š njime hodi
Valja da je jedno družbi glava,
A provodič vjeran drugo

Nijedna družba ne može bez glave. Nijedan kolektiv, koliko god bio snažan ne može se izraziti bez vođe. Uvijek mora postojati vitez koji će drugove povesti u borbu. Mažuranić je očito očekivao takvog viteza za hrvatski narod i možda ga je već tada prepoznao u Josipu Jelačiću.[25]

Na ključnom mjestu konačnog obračuna sa Smail-agom, pjesnik još jednom spominje Mirka:

1058 Noć je mračna; ne znaš tko ga svali,
Al tu blizu Mirko puške pali...

Nije bitno zapravo je li Mirkov »purak« izvršio pravdu ili je to bio netko od junaka iz čete koji su Mirkova »produžena ruka«, jer su svi zajedno izvršitelji božanske pravde, što je jasno iskazano stihovima:

1056 Iz oblaka munja kresnu,
I vruć purak sa zemljom ga svede:

kao oznaka božjeg prisustva i djelovanja.[26]

Bilješke

1. Ivan Mažuranić je umro s astronomijskom knjigom u rukama: Camille Flamarion: »Les Terres du Ciel« (»Nebeske zemlje«), jednom od knjiga namijenjenih promicanju astronomije. Ova knjiga, vlasništvo Ivana Mažuranića, a kasnije Ivane Brlić-Mažuranić, primjerak je tiskan u Parizu, 1884. godine, a čuva se u Arhivu i knjižnici obitelji Brlić u Slavonskom Brodu. Na praznoj stranici Ivana je svojeručno, kao svjedokinja djedovog susreta sa smrću, napisala: »Nekoliko časaka prije svoje smrti, izmučen teškom borbom, spustio je Ivan Mažuranić svoju glavu nad ovu knjigu, koja je otvorena pred njim ležala... Držeći uru u ruci sjedio je starac za stolom... Svaki čas pogledavao je sad na uru, sad na prozor, kroz koji se na dubokom noćnom nebu vidjelo gdje polako prohode zvijezde. Gledajući uru jeli ono sliedio tok tih zvijezda, koje je za čitavoga svoga života proučavao, ili je sliedio i bilježio napredovanje svoga umiranja?...« Postoji, također, niz materijalnih dokaza. U Arhivu i knjižnici obitelji Brlić u Slavonskom Brodu nalaze se tri primjerka vrteće karte zvjezdanog neba, popularnog i korisnog astronomskog pomagala za orijentaciju na nebeskom svodu. Uz karte nalazi se sunčani sat, putni dalekozor i durbin odnosno teleskop-refraktor, promjera objektiva 6 cm. U Novom Vinodolskom, u Narodnom muzeju, čuva se Mažuranićev telurij, astronomska sprava izrađena od drva i mjedi. Sve navedeno bilo je izloženo na izložbi »Ivan Mažuranić, ban pučanin«, održanoj u Zagrebu 1990. godine (Ivan Mažuranić, ban pučanin, Katalog muzejskih zbirki, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb 1990.).
2. Jedan od primjera je Mažuranićev tekst iz filološkog spisa »Štatut grada Senja iz godine 1388«, Arhiv za povjestnicu jugoslavensku, Zagreb, 1854, knj. III, str. 148., u kojem, da bi objasnio zašto su Novljanima knezovi Frankopani važniji i od samog kralja, Mažuranić posiže za slikovitom usporedbom: »... Tako biva i u naravi: kad mjesec, koji je neizmjerno manji, ali zato i neizmjerno bliže nas negoli golemo i veličanstveno sunce, kada, rekoh, mjesec stupi među zemlju našu i sunce, zastupi nam ga, da ga ne vidimo, i tad velimo: Sunce je pomrčalo!«
3. Pojedine zvijezde u stvarnosti se nalaze na različitim udaljenostima u svemirskom prostoru, ali se zbog njihove velike udaljenosti od Sunca odnosno Zemlje, prividno na nebu na pomiču (zvijezde stajačice) u veoma dugom vremenskom periodu. Ljudi su u prividnim stalnim međuodnosima zvijezda vidjeli likove junaka, životinja i stvari te ih tako imenovali i pamtili. Veliki broj imena zadržao se do naših dana u njihovom starogrčkom i latinskom imenovanju.

4. Ivan Mažuranić, Sabrana djela I, Smrt Smail-age Čengića, priredili Ivo Frangeš i Milorad Živančević, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1979., str. 144. — Barac kaže da sve pa i neznatne pojedinosti daju na koncu cjelokupnu sliku.
5. Blizanci — grčki: Dioskuri, latinski: Gemini
6. Bratići su u početku bili prijatelji i zajedno sudjelovali u različitim pustolovinama. Nakon razdora, u konačnom smrtonosnom obračunu, Polideuk je ubio Linkeja, a Ida Kastora. Između Polideuka i Ide razvila se potom strašna borba jer je svaki gorio od želje osvetiti mrtvog brata. Strašna borba na život i smrt razvit će se i pred kraj pjevanja »Harač« i kao što je Zeus munjom spalio Idu, tako će munja kresnuti i u trenutku Smail-agine pogibije, što jasno odražava Božju nazočnost. U bojnoj vrevi braća se pojavljuju na nebu kao sjajne zvijezde junaku u nevolji, vodeći ga ka pobjedi. Oni su milostivi pomagači u opasnosti i svim životnim nevoljama — vidjeti: Gustav Schwab, Najljepše priče klasične starine, Dioskuri, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1985., str. 94.
7. U borbi s bratićima Dioskuri su bili spremni žrtvovati život i doživjeli su svojevrsno uskrsnuće i život vječni. U borbi čete s braćom različite vjere, junaci iz čete (ali i porobljena raja), također odlaze u smrt u vjeri uskrsnuća u Isusu Kristu, dok je Smail-aga predstavnik zle sile, antikrist, koji se izruguje uskrsnuću: »Crče raja, crče harač, sluge; / Već vi hajte uskrisite raju, / Ne bi li mi izbavili harač.« Isus i uskrsnuće prisutni su i u misnom slavlju.
8. To su argonauti i zlatno runo, junački Heraklo, Medeja koja je milozvučnim pjevanjem uspavala zmaja (u kontrastu su gusle, glazbeni instrument Slovinkinje vile, koje su razbudile i razgnjevile zmaja Smail-agu), Jazon, Pelej, otac Ahilejev, Orfej, koji je zajedno s lirom prenesen na nebo u zviježđima Labuda i Lire. — vidjeti: G. Schwab, nav. dj, str. 92-94.
9. Ivan Mažuranić, Sabrana djela I, nav. dj., str. 147. Barac zaključuje da su svi ti elementi, ostali iz čitanja stranih i domaćih djela, postajali sve više dijelom Mažuranićeve ličnosti i da im je sve više davao potpuno vlastito obilježje.
10. Ivan Mažuranić, Sabrana djela I, nav. dj., str. 14. — Frangeš navodi da je »Četa« zapravo prošireni »Noćnik«, kao što je »Harač« prošireno »Agovanje«.
11. Tezej je ugrabio lijepu Helenu i zatočio je u gradu Afidnu u atičkom kraju. Dok je on bio zarobljen u Hadu, Kastor i Polideuk su osvojili grad Afidnu i oslobodili sestru – vidjeti: G. Schwab, nav. dj., str. 203-204.
12. Blizanci su s Trojom povezani preko sestre, lijepe Helene, koju je oteo trojanski kraljević Paris, ali sami nisu sudjelovali u trojanskoj borbi — vidjeti: Vojtech Zamarovsky, Junaci antičkih mitova, Leksikon grčke i rimske mitologije, Školska knjiga, Zagreb 1985., str. 71.
13. I Smail-aga je zarobljen u Hadu kojeg je sam stvorio na zemlji, što je vidljivo u stihovima: »Aga stoji, ini Turci stoje, / Ter prizorom žalosnijem / Gnjevno svoje pasu oko, / I svu groznu krvi žedu / Vlaškom krvi, vlaškom mukom gase. / Pak kako im srce razigra se, / grohotom se zasmijaše / Na lijep pogled, kada raja, / Kada pseta k crnoj zemlji paše. / Smijehom istijem kleti âd se ori, / kad se grešnik s vječnijem mukam bori«.
14. Ivan Mažuranić, Sabrana djela I, nav. dj., str. 183.
15. Priča o Plejadama, lijepim kćerima Atlasa i Pleione, nije se uklapala u njegovu zamisao. To su Maja, Meropa, Elektra, Tajgeta, Alkiona, Kelena i Steropa. Maja je postala majka boga Hermesa, Elektra je majka kralja Dardana, praoca Ila, osnivača Troje, koja je nakon pada Troje raspustila kosu i luta nebom kao komet, a Meropa se stidi što se udala za smrtnika, korintskog kralja Sizifa. Plejade su oduzele sebi život kada su njihove posestrime Hijade umrle od tuge za bratom Hijantom. Zeus ih je potom pretvorio u zviježđe — vidjeti: V. Zamarovsky, nav. dj., str. 275.
16. Tvrtko Čubelić, Narodne pripovijetke, Peto izdanje, Zagreb 1970.
17. U ovaj niz treba pridodati i Odisejeva druga Ahemenida koji u Eneidi svojevoljno prilazi svojim neprijateljima Trojancima. Time Mažuranić razvija i svoju zamisao o Bosni i Hercegovini kao »Troji koju ostaviše bozi«, ali je pobjeda ipak na trojanskoj, Enejinoj strani jer će on osnovati »novu Troju« vidjeti: G. Schwab, nav. dj., str. 662-663.
18. Živančević (M. Živančević, Ivan Mažuranić, Matica srpska, Novi Sad, Globus, Zagreb, str. 237) smatra da Novica u jednoj noći prevaljuje put između krajnosti dvaju suprotnih polova: svjetlosti i tame. U pravu je sigurno i Frangeš (I. Mažuranić, Sabrana djela I, nav. dj., str. 45) da Novica nije izdajica i ne gazi nikakva načela nego je žrtva historijske tragike, a junačka smrt je otkupljenje. Prema Živančeviću »pun slobode« označuje Novičinu srčanost i hrabrost. Njegov je i zaključak da je u Mažuranića uvijek nadgradnja i da se rado služio biblijskim refleksijama (I. Mažuranić, Sabrana djela I, nav. dj., str. 214 i str. 220). Jasno je da je ovdje najsnažnije istaknut upravo biblijski motiv, u kojem svaki čovjek ima slobodu izbora između dobra i zla. U Poslanici Rimljanima kazano je: Ovo znamo. Naš je stari čovjek razapet zajedno s Isusom da se uništi onaj grešni čovjek, tako da više ne robujemo grijehu, jer tko je mrtav slobodan je od grijeha. A ako smo dakle umrli s Kristom, vjerujemo da ćemo i živjeti s njime, jer tko je mrtav, slobodan je od grijeha... Tako i vi smatrajte sebe mrtvima grijehu, a živima Bogu i Kristu Isusu. (Rim. 6,6-11)
19. I. Mažuranić, Sabrana djela I, nav. dj., str. 14 — Frangeš kaže da je, kao i svaka velika umjetnost, i Mažuranićeva vidovita. Što se pobratimstva tiče ne smije se zaboraviti da je ilirska ideja bila prožeta pobratimstvom i da su se ilirci međusobno nazivali pobratimima.
20. Ivan Mažuranić, Smrt Smail-age Čengića / Pjesme, Mladost, Zagreb 1987. — predgovor: Miroslav Šicel, str. 135-136).
21. I. Mažuranić, Smrt Smail-age Čengića / Pjesme, isto, str. 133. Živančević pak u: M. Živančević, Ivan Mažuranić, isto, str. 282, kaže da je Novica »ovlaš naslikan, neizrazit u zasenčanoj pozadini. Njegove su pobude sasvim lične što nije smelo doći do izražaja u pesnikovoj koncepciji, po kojoj moralna satifakcija pripada zajednici«.
22. M. Živančević, Ivan Mažuranić, isto, str. 255. — Barac smatra da se zbog obzira prema muslimanima hrvatske krvi nastojalo njegovoj pjesmi dati drugo značenje. Za Mažuranića je, međutim, Novica očito ključ rješenja problema. On se potajno nada takvom obratu. Novica je provodič po stvarnim putovima, ali njega treba slijediti i u njegovoj odluci pokrštavanja odnosno oslobođenja.
23. M. Živančević, Ivan Mažuranić, isto, str. 208. Knez Mirko Aleksić Damjanović odrubio je Smail-agi glavu i odnio je u Cetinje. Za Mažuranićeva Mirka, Živančević kaže da je on »pretposljednja ličnost po redu, jedva nagovešteni četobaša«. Mirka, međutim, možemo usporediti i s Enejom koji će osnovati »novu Troju«.
24. Tatjana Kren, Majstor Radovan ili Sunce graditelj, Marulić XXVII, 2, (1994) str. 120. U hrvatskoj staroj vjeri uz vrhovnog boga Vida, djeluje dvanaest davora, sunčanih mjesečnih bogova. Hrvatske davore može se usporediti sa skandinavskim tivarima iz Edde, vitezovima, sunčanim bogovima. Pojam viteštva ostao je jasno sačuvan u hrvatskom narodu.
25. Ep je napisan 1845. godine, u vrijeme političkih previranja pred 1848. godinu. Mažuranić je karijeru započeo kao mali činovnik u gradskom magistratu, da bi 1848. godine ušao u Sabor, a 27. travnja 1848. godine ban Jelačić ga je pozvao u tek osnovano Bansko vijeće. Cijelo to vrijeme bio je veoma aktivan i u književnom i političkom životu. Godine 1843. zabranjeno je ilirsko ime i pjesnik je doživio razočaranje Gajem i ilirskim pokretom, a 28. i 29. srpnja 1845. godine bio je svjedokom nemira koji su završili tzv. srpanjskim žrtvama. Sve je to moralo utjecati na pjesnikova razmišljanja i poglede i odraziti se u epu, završenom 29. studenoga 1845. godine. Vidjeti: M. Živančević, Ivan Mažuranić, isto, str. 65. 72-73, 84.
26. Vidjeti bilješku broj 6.

(Sažetak)

Ivan Mažuranić se cijeloga života zanimao astronomijom, o čemu postoji niz pisanih i materijalnih dokaza. Na osebujan način je ukomponirao astronomijske sadržaje u svoj ep »Smrt Smail-age Čengića«. Već sama kompozicija epa pokazuje jasne astronomijske odrednice koje treba slijediti. U »Agovanju« pjesnik koristi samo Sunce i nebo, u »Noćniku« dodaje Mjesec i zvijezdu, u »Četi« izdvaja zviježđe Blizanaca koje mu je bilo potrebno da bi mitološkom pričom vezanom za to zviježđe proširio i produbio svoju osnovnu zamisao. u »Haraču« s jednakom namjerom izdvaja otvoreni zvjezdani skup Vlašiće, s kojima je povezana hrvatska narodna bajka, a u »Kobi« ep zaokružuje ponovo nebom i Suncem, ali u inverznom poretku.

Analizom mitoloških priča povezanih sa zviježđem Blizanaca i zvijezdanim skupom Vlašići i usporedbom s događanjima u epu, očigledno je da su ove mitološke priče svjesno ugrađene u epsko tkivo. Pokazuje se time i novi značaj Novice kao provodiča u oslobađanju odnosno pokrštavanju, a Mirka kao vođe, koji će, poput Eneje, onovati »novu Troju«, a također i željenog vođe koji će povesti hrvatski narod u borbu za oslobođenje.

Marko OREŠKOVIĆ

Ikavski govor u hrvatski književni jezik

Povod ovome članku je napis S. Bojanića u »Vjesniku« od 21. rujna 1989. »Kad argumenti nisu bitni« u kojemu piše ovo: »Jezik kojim govori većina Hrvata kao i velika većina Srba u Hrvatskoj temelji se na ijekavskom govoru. Poznato je da su taj govor hercegovačkih Srba u vrijeme hrvatskog preporoda, zbog njegove čistoće, Hrvati prihvatili kao svoj književni jezik. To je bio govor i Vuka Karadžića«. U vezi s time podnijela je i Srpska Demokratska Stranka (SDS) tužbu Ustavnom sudu bivše Jugoslavije. Na spomenute proteste nije nitko reagirao, pa je potrebno, ukratko, prikazati razvoj hrvatskoga književnog jezika tokom hrvatske povijesti do danas.

Najstarija crkvena književnost u Hrvatskoj pisana je latinskim jezikom i glagoljicom-starocrkvenoslavenskim jezikom kojim su se služili hrvatski glagoljaši. No, s vremenom, u književnost prodire hrvatski narodni jezik koji je, pobožnom narodu, bio bliži, i to: čakavsko narječje u Istri, Hrvatskom primorju, Lici i Gorskom kotaru te sjevernoj Dalmaciji, dok se štokavsko narječje upotrebljavalo u južnoj Dalmaciji, Dubrovniku, Bosni, Hercegovini i Slavoniji, a kajkavsko narječje u sjevernoj Hrvatskoj. U Dalmaciji i Dubrovniku, uz ijekavicu, upotrebljavala se i ikavica, koja dolazi u našem najstarijem zapisu, u stihovima, iz 1421. godine u Dubrovniku (»Sada sam ostavljen SRID morske pučine«). Među najpoznatije hrvatske pisce, koji su se služili ikavicom, u čitavoj Hrvatskoj – osim hrvatskih kajkavaca – spadaju: Marko Marulić (1450-1524), Šiško Menčetić (1451-1527), Džore Držić (1461-1501), Petar Zoranić, Mavro Vetranović (1482-1576), Hanibal Lucić (1485-1533), Petar Hektorović (1487-1572), Mikša Pelegrinović (1500-1562), Marin Držić (1508-1567), Matija Divković (1563-1631), Bartol Kašić (1575-1650). Ivan Gundulić (1589-1638), Petar Zrinski (1621-1671), Krsto Franjo Frankopan (1643-1671), Pavao Vitezović (1652-1713), Filip Grabovac (1697-1749), Lovro Šitović (1682-1729), Andrija Kačić-Miošić (1704-1760), Matija Antun Relković (1732-1798), Šime Starčević (1784-1859) i brojni drugi.

Među navedenim piscima značajan je isusovac i jezikoslovac Bartol Kašić (rođen u Pagu), pisac latinskih i hrvatskih djela. On je vrlo zaslužan za stvaranje hrvatskoga književnog jezika, koji je kanio izdići iznad dijalekata. On piše prvu hrvatsku gramatiku u 2 knjige (1604). Osim latinskih izdao je i tridesetak hrvatskih djela koja piše čakavskom ikavštinom, a kasnije prelazi na ikavsku štokavštinu. Poznavajući dobro hrvatska narječja opredijelio se za ikavski štokavski govor, a jedino djelo pisano ijekavštinom je »Pisme nad pismama« pisano u dubrovačkoj hiperijekavštini (na pr. pomastijem, obliječje, subijema i dr.) pa prof. dr. Josip Hamm misli da se danas ne bi moglo tiskati za širu upotrebu (»Filologija«, 139, str. 8).

U predgovoru »Rituala rimskoga« (1640) iznosi načelo o upotrebi pisanja jednog stalnog znaka za jedan glas i preporuča pisanje s 25 slova, čime je, prvi, uveo fonetsko pisanje riječi te je preteča i idejni začetnik hrvatskoga književnog jezika.

Unatoč tome što su neki hrvatski pisci potpali pod tuđe države, oni su se osjećali pripadnicima iste hrvatske narodne zajednice i Katoličke Crkve. Ta razjedinjenost navela je hrvatske književnike da već u 16. stoljeću pokušaju izraditi jedan hrvatski književni jezik, među kojima se istakao već spomenuti Bartol Kašić. Istom u drugoj polovici 18. stoljeća i početkom 19. stoljeća uspijeva to ostvariti. U to vrijeme u Hrvatskoj se upotrebljavaju 3 narječja: kajkavsko (ekavski govor), čakavsko-ekavsko, čakavsko-ikavsko i štokavsko (ikavski i ijekavski govor). U sjevernoj Hrvatskoj razvija se književnost pisana hrvatskim kajkavskim narječjem. U toj kulturnoj sredini pojavio se, kao preporoditelj Ljudevit Gaj (1809-1872), a već prije njega na hrvatskom preporodu rade Dragutin Rakovac, Janko Drašković i dr. Gaj se zanosi utopijskom idejom pan-jugoslavenstva, oslobođenja hrvatskih zemalja od Turaka, Mlečana i Austro-Ugarske i sjedinjenja svih južnih Slavena. Težnja za hrvatskim narodnim jezikom bila je još jača zbog prisilnog učenja mađarskog jezika u Hrvatskoj. Gaj uviđa da se za provođenje plana ujedinjenja južnih Slavena mora pojednostaviti tadašnji hrvatski pravopis, pa je, godine 1830, izdao »Kratku osnovu horvatsko-slavenskog pravopisanja», a pjesnik Ivan Derkos traži da »Horvati« u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji preuzmu, kao svoj književni jezik, onaj kojim se govori u Dalmaciji i Slavoniji, tj. štokavsko narječje. U to vrijeme u Hrvatskoj se govori i piše štokavskim, kajkavskim i čakavskim narječjem, što je bila zapreka za izradu jednoga hrvatskog književnog jezika. Gaj uviđa da je za propagandu njegovih ideja potrebno javno glasilo pa dobiva odobrenje za izdavanje »Novina horvatskih« s književnim prilogom »Danicom«, u kojima piše još uvijek kajkavski, koji, godine 1836. zamjenjuje štokavštinom uz jak otpor kajkavskih pisaca. Napokon uviđa da s nazivom hrvatskoga imena neće privući ostale južne Slavene (i nakon razlaza s Vukom Karadžićem) te uzima, kao zajedničko, ilirsko ime, jer se, tada, mislilo da su Iliri preci južnih Slavena, i stoga kajkavsko, narječje zamjenjuje štokavskim. Unatoč lutanja i zabluda, u 14 godina (1835-1848) ilirizam je, ipak, dao u Hrvatskoj dobrih rezultata, jer je stvorio jedinstvo Hrvatske i hrvatske književnosti. Uvođenje štokavskog narječja približilo je Hrvate, a u Gajevoj »Danici« književnici rade na reformi jedinstva pravopisa na čitavom hrvatskom području.

Hrvatski preporoditelji uzimaju, za hrvatski književni jezik, štokavsko ijekavsko narječje, kojim su bila pisana, djelomično, dubrovačka književna djela. Budući da su se hrvatski književni jezik, pismo i hrvatska kultura razlikovali od srpskog književnog jezika, pisma i kulture – među njima postoje razlike u fonetici, akcentu, morfologiji, tvorbi riječi, sintaksi i rječniku. Osnovna je razlika među njima u izgovoru glasa »jat«, a najveća je razlika u upotrebi pojedinih riječi i značenja, što je rezultat povijesnog razvoja, a što se nije uzimalo u obzir pa je bilo pokušaja, kao, na pr., pokušaj nekolicine hrvatskih i srpskih kulturnih radnika (Mažuranić, Demetar, Kukuljević, Pacel, Pejaković, Vuk, Daničić i Miklošić od Slovenaca), godine 1850. u Beču (»Bečki sporazum«), koji su polazili od pretpostavke da su Srbi i Hrvati jedan narod, a Vuk je isticao da su Hrvati Srbi katoličke vjere... »pa jedan narod treba jedan književni jezik da ima«. Tu je dogovoreno da književni jezik bude štokavski govor i ijekavština kojom govore Srbi u Hrvatskoj. Ipak je ostavljena mogućnost da se upotrebljavaju i ikavština i ekavština. Za ikavštinu, u hrvatskom književnom jeziku, bila je jaka grupa hrvatskih književnika u Dalmaciji oko časopisa »Zore Dalmatinske«, a srpska vlada nije nikada prihvatila spom. sporazum i prijedlog da za zajednički književni jezik Hrvata i Srba

bude ijekavština, što je ostalo do današnjega dana. Ilirci (Gaj, Babukić i A. Mažuranić) svjesno su odbili tip jezika kakav je predlagao Vuk Karadžić, smatrajući ga ekstremom kojega bi teško prihvatili hrvatski kajkavci, čakavci i Slovenci pa Gaj uvodi, mjesto »jata«, tzv. »rogato ě« i štokavski govor, što se prihvatilo za književni jezik, a spomenuto »rogato ě« može se čitati prema potrebi: *i, e, je,* a kasnije je preuzeto samo *ie, je.* U hrvatskoj prevladava ijekavština pisana kao *ie*, koja je, godine 1862, uvedena u škole s refleksom »jata« kao *ie,* protiv čega ustaju V. Jagić i Vukovci kod Hrvata (I. Briz, Maretić i dr.). Srbi u Hrvatskoj prihvatili su oko g. 1860. Vukov i Daničićev tip jezika, a Hrvati su ostali pri svojem »ilirskom« jeziku, pa je jezično jedinstvo između Hrvata i Srba u Hrvatskoj ostvareno tek godine 1892. kada je hrvatska Vlada izdala Brozov »Hrvatski pravopis«, i započela izdavati časopis »Nastavni vjesnik« u novom književnom jeziku i pravopisu.

Novome književnom jeziku bio je put otvoren kada je Jugoslavenska akademija počela izdavati »Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika« (1880) koji je uređivao Srbin Daničić, veliki Vukovac, a godine 1898. izdao je Tomo Maretić »Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika«. Najveći protivnici Vukova jezika kod Hrvata bili su Adolfo Veber i Bogoslav Šulek, a Vukovcima se pridružila i Matica Hrvatska. Prof. R. Katičić kaže da je »pobjedom hrvatskih Vukovaca... latinički pravopis organiziran na principima Karadžićeve reforme, a svoj pečat su mu udarili Srbi u Hrvatskoj svojim novoštokavskim ijekavskim govorima« (Filologija, 8 s. 172, 178). Prof. Ljudevit Jonke (FIlologija I, s. 77) navodi da je 1892. izašao »po službenom nalogu« Hrvatski pravopis dra Ivana Broza »zasnovan na fonetskim principima Vuka Karadžića«, a godine 1898. Maretićeva Gramatika.

Godine 1919., u novoj državi S. H. S. hrvatski jezik doživljava velike promjene u govoru i pisanju, nakon što je grupa hrvatskih pisaca (Krleža, Cesarec, A. B. Šimić i dr.) prihvatila plan srpskog knjiž. povjesničara Jovana Skerlića, da se, za zajednički jugoslavenski književni jezik, uzme ekavština i pismo latinica te novoštokavski govor. Ta je novotarija brzo propala pa se spom. pisci vraćaju na ijekavštinu, a u Srbiji ostaju ekavski govor i ćirilica sve do danas u upotrebi.

I poslije »šestojanuarske diktature« (1929) bilo je pokušaja da se, putem administracije, vojske i željeznice, uvede beogradska ekavska varijanta, no i to je brzo propalo.

Za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske uveden je (od 1942-1945) tzv. »korienski pravopis« s refleksom »jata« u *ie* (diete, liepo, mlieko).

I nakon Drugog svjetskog rata oživjela je ideja, u državi SFRJ, o jednom književnom jeziku i pravopisu-godine 1953/54. u Novom Sadu, kada su doneseni zaključci u 10 točaka, polazeći sa stanovništa da je »narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan jezik...« (točka 1. i 4). I nakon spomenutog sporazuma došlo je do razlaza, a istom 1989. godine prihvatio je Hrvatski Sabor naziv »hrvatski književni jezik« na temelju zahtjeva svih hrvatskih kulturnih ustanova.

Iz navedenog povijesnog prikaza razvoja hrvatskoga književnog jezika dobiva se jasna slika da je ikavica orginalna hrvatska i da odrazuje geopolitički položaj hrvatskoga naroda od Istre, preko Bosne i Hercegovine, do Dubrovnika i od obale Jadranskoga mora do Drave.

Prednost ikavice nad ijekavicom je očita i ne dovodi u zabunu učenike i odrasle kod izgovora i pisanja riječi koje reflektira tzv. »jat«. Osim toga, dokončao bi se spor

između Hrvata i Srba u Hrvatskoj o nazivu književnoga jezika. Ikavica je težnja hrvatskoga naroda za vlastitim kulturno-nacionalnim izražajem i protiv Karadžićeva jezika, koji je on pokušao naturati pod parolom: »Srbi svi i svuda!« i da su Hrvati katolički Srbi. Uz izdajničku potporu dijela hrvatske inteligencije i hrvatskih Vukovaca, tadašnja hrvatska Vlada uvela je, godine 1892. Vukov književni jezik u Hrvatskoj. Osim toga, prednost je ikavice i u tome što je milozvučnija (lipo, dite, mliko) i jednostavnija od teške ijekavice (brijeg, lijepo, podastrijeti, unaprijed i dr.). Ona je kulturna baština hrvatskoga naroda od doseljenja, pred 1300 godina, do danas te se afirmirala kod najvećih hrvatskih pisaca i kulturnih radnika.

Magdalena VLAH HRANJEC

Moj ulazak u hram

Uvijek kad uđem u hram
kraj vratiju stanem
i očima potražim, Bože, Tvoj znamen.
Upitam sasvim tiho:
Smijem li ući?
I kad začujem:
Uđi, uđi pa ti si tu u svojoj kući!
Tek tada uđem i pred Tebe stanem
i sasvim izbliza zagledam se u Tvoj znamen.
Križ, bez ukrasa, goli,
a na njem ništa, osim boli.
Bol od jučer, danas i sutra,
sva bol ovoga svijeta u tom križu je unutra.
Oko njega se moli,
k njemu se donose boli.
Možda bi netko i prvi put svratio,
da ga ne zbunim,
ja zastanem na ulasku u hram, kraj vratiju.

Zapisi o »ocu hrvatske glazbe« franjevcu Ivanu Lukačiću

Na Veliku Gospu ljeta Gospodnjeg 1620.
u samostanu Sv. Franje u Šibeniku

Evo, uhvatih malo vremena, iskoristit ću ga da u svoj dnevnik upišem nekoliko rečenica. Ne može se svakog dana, ali nastojim zapisati bar ono najvažnije.

Lijepa večer. Bijaše prekrasan dan. Održane su mnoge svečane mise u našim crkvama. Možda će netko reći: pa svugdje u Dalmaciji postoje vrsne pjevačke skupine, glazben je naš narod. Da, ali ne znam da li igdje postoje takvi pjevački zborovi kao što su naši, crkveni, u našem Šibeniku! Svi znamo, malo je glazbenih majstora u ovom našem svijetu dalmatinskom, koji bi uvježbavali crkvene zborove bolje, no što to radi naš dragi o. Ivan Lukačić! Ah, zašto li nas je ostavio!

No o tome poslije, sve će se jednom doznati. Šećem tako unutrašnjim dvorištem samostanskim, kadli iza jednog stupa proviri – nitko drugi doli glavom moj stric Jure, zvan Juriša Barbun. Eto ti njega ravno iz Splita!

– Eto mene, lipi moj Ante – reče on, a uvijek me je zvao po krsnom imenu. Kao da ne može zapamtiti da sam sada fratar Bartol! Ja franjevac Bartol, a on meni: »moj Ante«!

– Bila je – veli stric – prilika da skoknem jednom brodicom, pa sam ti donio malo od onih finih smokava, a i malo dobrog vina – tako reče, pa se izgrlismo. Nismo se vidjeli skoro dvije godine!

– Bog s vama, striče – rekoh – smokava i dobrog vina ima i ovdje, u Šibeniku, ali drago mi je da vas vidim živa, zdrava i uvijek vesela! Pa, kako ste?

On im ispripovijedi kako je napredovao u službi. Dobri stari vojničina, postao je zapovjednik biskupove straže, a ti su njegovi vojnici sve neke naprzice, bitange s kojima ni on neće baš lako izaći na kraj.

– Ma, ne boj se za to, moj Ante – veli on da bi razbio moje sumnje – znam ja s takvima. Dugo sam vojnik! Nego znaš, voli me naš biskup Sforza Ponzoni. Dobro sam pismen, pa uvijek nađe nešto posla za mene. Onaj njegov tajnik, stari Benedikt, taj ti voli malo više popiti i onda zaspati, pa zaboraviti na službu. Onda biskup kaže: »Hajde ti, sinko Juriša, uzmi pero, nemoj uvijek klopati tom mačetinom«!

Zaista vjerujem da ga biskup voli, dobar je taj moj stric.

– Čujemo mi u Splitu – veli on – da te vole ovdje. Otkad si kod našeg meštra od glazbe, Ivana Lukačića, izučio orguljanje i pjevanje, dobro si se smjestio.

Pripovijedim mu sada kako mi ovdje daju raditi ono što najviše volim: sviram na orguljama u našoj crkvi, učim djecu i mlade fratare pjevati, a moram priznati da pomalo i skladam. Evo, baš za Gospu, skladao sam jednu pjesmu koju je naš zbor pjevao danas, za vrijeme mise. Zaista sam sretan! Pohvalim se time pred stricem, oprosti mi Bože, što sam se uzoholio!

– Ne razumijem se u te tvoje poslove, moj Ante – veli on – znam što je lijepa pjesma, a ne ono što mi vojničine tulimo u konobama. Ako ti je Bog dao dar da izmišljaš lijepe pjesme, pa, zahvali Bogu, dao ti je lijep dar!

Tako moj stric Juriša Barbun. Sve je počelo ne tako davno. Dragi moj učitelj, otac Ivan Lukačić, dok je još bio mlad redovnik ovdje, u Šibeniku, pa i kasnije, kada je svraćao iz Splita ovamo, mnogo se brinuo za mene i učio me svemu što je znao. Bio sam mu zahvalan, a najbolje sam to pokazao time što sam bio valjan učenik. Tako on mene, mladog fratra, pošalje u Italiju, gdje sam godinu dana marljivo učio glazbu na temeljima koje mi je dao Lukačić. Vratih se i čujem, ostao otac Ivan u Splitu! Šteta što je otišao, sigurno bi ga postavili za orguljaša u katedrali.

– Drago mi je što ga nisi zaboravio i što uvijek pitaš za njega – reče mi stric – sjećam se, kako ti je teško bilo kao djetetu, kada si izgubio majku, a otac ti je poginuo u onom nesretnom ratu s Turcima. Da, da! Tada je Lukačić preuzeo na sebe svu brigu o tvojem školovanju.

– Bijaše baš tako, dragi striče – rekoh kada smo malo sjeli na klupu u dvorištu – on se zaista brinuo za mene. Ali, zar sam zaboravio na tvoju pomoć? Zar nisi ti, tada još običan vojnik, sve žrtvovao za mene i brata mi Šimuna? Vlastiti otac se ne bi više brinuo za nas! Da, ti i Otac Ivan bili ste nam dva oca, pa smo zahvaljujući tome Šimun i ja našli svoju životnu sreću. Ne, takve se stvari ne zaboravljaju!

Još smo dosta sjedili i pričali, onda moj stric Juriša zvani Barbun ode i obeća mi da će uskoro doći. Dao Bog!

Na Spasovo ljeta Gospodnjeg 1621.
u samostanu Sv. Franje u Šibeniku

Sjećam se dobro, kako sam zadnji puta rekao stricu da me muči zagonetka zašto nas je moj dobri otac Lukačić ostavio i ostao u Splitu. Evo, sada mi je ponovno došao stric Juriša i svašta mi je ispričao. Odavno je poznavao Lukačića, pa možda mu je baš on sam ponešto povjerio, o čemu inače ozbiljni redovnici radije šute.

Sjećam se dobro, kako su Lukačića kao mladoga redovnika poslali u škole u Italiju. Proučavao je tamo mnoge znanosti, poglavito nauk naše Svete Vjere i glazbene umjetnosti. Daleko je Italija, ali putuju ljudi, pa se svašta dozna. Tako smo saznali, da je Lukačić bio osobito vrijedan i sposoban student, pa su mu u samomu Rimu ljeta Gospodnjeg 1615. dali titulu »magister musices« što bi po naški bilo: meštar od glazbe. I još mu je lijepo pisalo u toj njegovoj diplomi: »Frater Joannes de Sebenico«, dakle naš, iz Šibenika!

– Govorio je on – reče stric Juriša – da se nakon svih tih škola i putovanja htio vratiti u Šibenik. Vele, oci franjevačkog reda odredili da se vrati. Pa će, kažu, ovdje djelovati kao glazbenik i učitelj za te vaše...

– Da, kao teolog. Znam to, o svemu sam dosta slušao. Ali mi nije poznato što ga je prisilio da ostane u Splitu. Jednom mi on reče: »E, moj Bartole, od mnogih zala na tome svijetu mnogo je ljudi nestalo, a malo ih ostalo u Splitu, ali kažem ti, tamo će biti prilike i rada za glazbenike«! i ne reče ništa više.

– E, pa slušaj sada! Reče mi on, da je nakon završenih škola dobio neke zadatke u samostanu Sv. Franje u Splitu... a sada je on tamo gvardijan, moj Ante! No, da nastavim: dođe on tada, kad je završio škole, našem biskupu Ponzoniju i veli mu:

»Evo me, Vaša Uzoritosti, moj bi prior želio da se vratim u Šibenik. Odlučio je tako zbor franjevačkih kustodija na Rabu. Veoma volim svoj rodni grad i veselim se da tamo orguljam i mlade fratre učim glazbu«.

»Ma, zar ti nije dobro ovdje«? upita ga biskup Ponzoni.

»Kako da nije, dobri biskupe»!, veli Lukačić »lijepo je u Splitu, glazbeni se život dobro razvija. Bilo bi ovdje posla za mene, ali moram slušati!«

– Na to njemu otpovrne naš biskup:

»A kamo bi ti sada otišao? Pametan si, školovan, razuman u svemu. Dobro znaš kako je Split teško stradao. Nema sada ovdje ni dvije tisuće ljudi. Kuga, razne pošasti, ratovi, sve je to pomirilo ljude; ostao tako reći pust grad. A luka nam se dobro razvija; treba ljudi svih zanata, treba trgovaca, glazbenika, popova... opet će Split, sinko moj, biti velik grad! Ostani ti ovdje i radi, dobro će ti biti sa mnom. A ja ću s tvojim priorom razgovarati o tome. Idi sinko, moli i radi«!

– Znam otprilike da je bilo tako – rekoh zamišljeno kad mi je stric sve to ispričao – našao je moj dobri otac Lukačić svoj mir u vašem samostanu sv. Franje, pa stvara lijepu glazbu i jedva dospije navratiti ovamo. Reci mu, da ga mnogo pozdravljam, a svaki će njegov dolazak u rodni grad razveseliti sve nas.

– Baš tako i on tebe pozdravlja – reče mi stric – rekao mi je: »Bartol mi bijaše najbolji učenik i drago mi je što ga u našem gradu svi lijepo gledaju«. Eh, takav ti je život, moj Ante! Treba šutjeti i raditi, eto ti!

Eh, moj dobri striče! Ti misliš da Lukačić samo svira i ništa drugo! Koliko li gvardijan ima poslova! Koliko je Lukačić opterećen kao administrator samostana! Pa onda i razna putovanja u druge samostane da bi se kontrolirao rad...

Ipak, još uvijek mi je tajna zašto je ostao tamo, zašto nije došao u rodni grad, gdje mu sasvim sigurno ne bi bilo lošije. No, neka to ostane njegova tajna!

Na Tominje ljeta Gospodnjeg 1622.,
u samostanu sv. Franje u Splitu.

Evo me u Splitu već tri dana. Stigoh zbog nekog posla. Tu sam s mojim dragim stricom Jurišom, a vidam i mojeg dragog učitelja oca Ivana Lukačića.

Stric mi je postao zapovjednik gradske straže. Vrijedan i pošten, veselim se što napreduje.

Ostat ću ovdje do poslije Božića, jer se vodi velika rasprava koju je potpirio učitelj pjevanja Mario Zanetta.

Sve je počelo prije dvije godine. Lukačićev raniji učitelj i prijatelj otac Finetti otisnuo je u Veneciji note skladbi Ivana Lukačića pod naslovom »Sacrae cantiones«, kako bi mi rekli, »duhovne pjesme«. To je divnih dvadeset sedam moteta, neki su za samo jedan glas, a neki za nekoliko glasova, uz pratnju orgulja. Nije prošlo ni punu godinu dana, saznalo se po Europi za te motete i moj je učitelj Lukačić naveliko hvaljen kao izvrstan meštar od glazbe. I zamislite sada, uvijek se nađe ljudi koji sami ne mogu stvarati, ali pronalaze u djelima stvaralaca sve moguće pogreške, pa i one kojih nema.

A taj meštar Zanetta, veoma je zavidan Lukačiću i silno bi želio doći na njegovo mjesto. Sada izmišlja čime bi ocrnio Lukačića kod splitskog biskupa Ponzonija.

Možda je bila baš Božja volja da se toga dana ujutro nađem kod biskupa kojemu sam sređivao neke račune. Upravo sam se spremao na objed, kad li me biskup zaustavi. Baš su ulazili taj Zanetta i njegov prijatelj, gradski pisar Šime.

Povuče mene biskup u drugu sobu, pa mi kaže:

»Čekaj ti, mali, ostani sa mnom. Dobro se razumiješ u glazbu, a onaj Zanetta neprestano nešto govori protiv oca Ivana Lukačića. Želio bih doznati zbog čega se spore.«

Još reče biskup da se Zanetta kao bijesan oborio na Lukačićeve motete. Rekao je da ih treba zabraniti pjevati u crkvama. Još reče biskup, da je slušao u crkvi te Lukačićeve motete, pa da se divi lijepoj glazbi i već je naveliko hvalio Lukačića, a eto sada, najednom ga Zanetta napada baš zbog tih moteta.

Udosmo zatim u sobu u kojoj su bili Zanetta i taj Šime. Biskup odmah zapita Zanettu u čemu je tajna spora sa Lukačićem.

»On je, Vaša Uzoritosti, poprilično napustio naš stari način skladanja i izvođenja glazbe u crkvi« reče Zanetta ljutito. On reče, da je umjesto dobrog, starog višeglasja, uz skromnu pratnju orgulja, Lukačić uveo nedozvoljene novosti, kao što to rade neki novi skladatelji u Italiji, gdje ih u tome predvodi glazbenik Monteverdi. Može se svašta uvesti u svjetovnu glazbu, reče Zanetta s prijezirom, ali zaboga, u crkvenu...!

Biskup kimne glavom, pogleda u mene i namigne mi, dajući mi znak neka nešto kažem.

»Još sam premlad i nedoučen da bih se sporio s tako cijenjenim glazbenikom kakav je meštar Zanetta« rekoh skromno sagnute glave, »ipak, osobno mislim da meštar Lukačić ne griješi ni u čemu. On želi da crkvena glazba ne bude dosadna, jednolična majstorija više glasova koji se isprepliću hladno, čak zastrašujuće, uvijek uz riječi koje nas podsjećaju na naše grijehe i na pakao koji nas očekuje. Zašto meštar Lukačić ne bi smio činiti baš to što čini? Unosi u glazbu živost, čak radost, ljepotu melodija koje izvode bilo pjevači, bilo instrument. On unosi izražavanje osjećaja zvukovima koji podupiru riječi...

– Oho! – poviče Zanetta – Još jedan Lukačićev učenik i odvjetnik! A znate li vi, prečasni biskupe, kakvi su tekstovi tih nazovi-slavnih Lukačićevih moteta? Zar jedan fratar smije skladati motete »Kako si lijepa, draga moja« te glazbom pratiti riječi koje puteno, grešno opisuju ženske čari? A onaj motet »Poljubi me u usta, tvoja je ljubav slađa od vina«, ili onaj »Slavit ćemo ljubav tvoju više nego vino« i slično! O takvim li stvarima sanja naš dični redovnik Lukačić!

Pri spominjanju svkog naslova Lukačićeva moteta biskup je malo podciknuo i pogledao me, pa sam požurio preuzeti riječ od opasnog spletkara Zanette.

– A što je s naslovom »Svećenici Gospodnji, blagoslivljajte Gospoda« ili »Pjevat ću Gospodinu dokle god živim«? Zar sve to nisu biblijski tekstovi, psalmi slavnih kraljeva Salamona i Davida? Najljepše riječi pjesništva i liturgije? Biblija!

– Aha! – podvikne slavodobitno Zanetta – Biblija! Vele, Lukačić je stekao slavu u Europi? Pa da, danas se po Europi širi kuga pozivanja na Bibliju, od Luthera naovamo, pa i prije njega, znamo mi to! Čini se da Lukačić baš bira putene ili nesvetačke tekstove, ili ih sramno miješa sa svetačkima!

– Stani malo, sinko Zanetta! – reče biskup – znači, ja koji u crkvi našem puku čitam Bibliju, ili propovijedam iz Biblije, ja sam heretik! Uostalom, zašto ljudi u crkvi ne bi uživali u lijepoj glazbi? I ja uživam u Lukačićevim motetima. Živost privlači puk u crkvu. Vaša dosadna glazba iz prošlih stoljeća uvijek uspava ljude, ili ih zastrašuje, kao da se služi crna misa zbog kuge ili, oslobodi Bože, zbog neke druge pošasti. Uostalom, prost svijet ne zna latinski, nego samo sluša lijepu glazbu i uz nju se moli Bogu.

U taj čas biskupov dvorjanik uvede Lukačića. On se smjerno pokloni biskupu, blago me potapša po ramenu i umjereno se nakloni Zanetti.

– Sinko Ivane, što si nam u ove božićne dane spremio za nedjeljnu misu? – upita biskup, smiješeći se Lukačiću.

– Ah, Vaša Uzoritosti, usudio sam se uz naše božićne pjesme uvrstiti jedan moj motet na riječi koje opisuju radost dvoje zaručnika, pobjedu i trajnost ljubavi. Znate, bit će jedno vjenčanje, pa je mladence potrebno upozoriti na svetost braka.

– Tako, brate Ivane! – reče biskup – učini baš tako! – On otpusti Zanettu i dobrodušno mu se nasmiješi.

Na Veliku Subotu ljeta Gospodnjeg 1625.,
u prvostolnoj crkvi u Šibeniku

Eto mene, griješnika, opet ću se hvaliti! Postao sam musicus praefectus, znači: meštar od glazbe u prvostolnoj crkvi. Ne priliči jednom skromnom redovniku uznositi se stečenim častima. Radije moram misliti na svu ozbiljnost naporna rada koji me čeka.

Ipak, za Uskrs je ovamo stigao moj voljeni učitelj Lukačić. Doveo je svoje najbolje pjevače, pa će voditi glazbu sutra na svečanoj misi. Veli on meni: »Bartole, hoćeš li ti voditi pjevače, sada si vješt u svemu«!, ali mu ja kažem: »Učitelju, nisam dostojan ići ispred vas, jer sam samo ponizni vaš učenik. A znam, koliko vam znači dati lijepu glazbu našem puku u vašem rodnom i voljenom Šibeniku«!.

Tako ću provesti nekoliko dana s dragim i poštovanim učiteljem i kamo sreće, da ga što češće vidim ovdje, a i on sigurno čezne za svojim gradom. Tako je to, ne može se sve imati, pa ipak on uspije svratiti ovamo, gdje ga svi vole.

Danica BARTULOVIĆ

Ovo je doba

Ovo je doba
kad korov cvate
zlo sjeme
koje neprijatelj zasija
na njivama Božjim
kad čuvari pozaspaše

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Tugomir Matić:** PONOĆKA U SARAJEVU, Zen grafiti, Split 1994.
2. **Mato Marčinko:** PODRIJETLO I ZNAČENJE IMENA HRVAT, posebni otisak iz zbornika »Kačić«, Split 1994.
3. **KAČIĆ,** Zbornik u čast fra Karla Jurišića, sv. 25, Split 1993.
4. **Antun Matasović:** BARTOL I BARA, U pravi trenutak, Đakovo 1994.
5. **Antun Matasović:** ZA KRUH SVAGDANJI, U pravi trenutak, Đakovo 1994.
6. **Antun Matasović:** PRED ŽIVOT, U pravi trenutak, Đakovo 1994.
7. **Antun Matasović:** CRNO KRALJEVSTVO, U pravi trenutak, Đakovo 1994.
8. **Vladimir Horvat:** PRILOG MATOŠEVOJ POETICI, NZ »Globus«, Zagreb 1994.
9. **Ivek Jurkas:** ORAČEV SEM SIN, Zagreb 1994.
10. **NIJEMCI U HRVATSKOJ JUČER I DANAS,** Njemačka narodnosna zajednica, Zagreb 1994.
11. **IMOTSKI ZBORNIK,** 2, Ogranak Matice hrvatske u Imotskom, 1994.
12. **REPUBLIKA HRVATSKA,** br. 183–184, Zagreb 1994.
13. **DUBROVNIK,** 6/1993, Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik 1994.
14. **VJESNIK ĐAKOVAČKE I SRIJEMSKE BISKUPIJE,** 6/94, Biskupski ordinarijat Đakovo, Đakovo 1994.
15. **GLASNIK SRCA ISUSOVA I MARIJINA,** br. 7–8, Hrvatska pokrajina Družbe Isusove, Zagreb 1994.
16. **Đuro Kokša:** PJESME HRVATSKIH NEPJESNIKA, Glas Koncila, Zagreb 1994.
17. **KAČIĆ,** Zbornik franjevačke provincije Presv. Otkup., Split 1993.
18. **ENCYCLOPEDIA MODERNA,** 3 (43), HAZU, Zagreb 1993.
19. **Stjepan Hrastovec:** NA RUBU ZBILJE, HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb 1994.
20. **Ivan Damiš:** IZ PROŠLOSTI ŽUPE ČAKOVEC, HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb 1994.
21. **Iva Čuvalo:** RASANJENE PTICE, HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb 1994.
22. **Darko Žubrinić:** Biti pismen, biti svoj, HKD SV. JERONIMA (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb 1994.
23. **Mile Bogović:** GLAGOLJICA U SENJU, izd. Jadranska tiskara, Senj 1994.

Prilozi u ovoj rubrici iznose osobne stavove njihovih autora s kojima se uredništvo može, ali i ne mora slagati.

Mjesto da mi kaže hvala...

Mjesto da mi kaže hvala što sam uočio da je u transkripciji Kašićeva prijevoda *Pjesme nad pjesmama* izraz koji stoji za *inquinare* pogrešan (i što sam tako povećao kvalitetu budućega njemačkog izdanja Kašićeva prijevoda Svetoga pisma), Derossi moju uslugu komentira rečenicom koja zvuči gotovo kao zamjerka: »Slamnig nije mogao znati da je *oterljati* pogreška korektorova, a ne Kašićeva, ali je mogao pretpostaviti da je Kašić sigurno znao što znači *inquinare*«.

Ponajprije, citirana je rečenica prijeporna sa stajališta logike: da je Slamnig pretpostavio kako pogrešku nije učinio Kašić, nužno bi je morao pripisati korektoru Juliju Derossiju. Drugo: odavno znam da je Derossi savjestan i pedantan znanstvenik i pisac, a Kašiću sam kao prevoditelju *Pjesme nad pjesmama* našao podosta pogrešaka i previda. Što sam dakle mogao učiniti? Mogao sam i morao i ovu grešku pripisati Kašiću. Potpuno, međutim, vjerujem da se ipak radi o korektorskoj grešci, ali samo zato jer je to izrijekom rekao sam Derossi. Da mi je to rekao tko drugi, ne bih vjerovao. Treće: ako je Kašić i znao što znači *inquinare,* ipak se je pri prevođenju mogao i zabuniti.

Ali da pođemo redom! Derossi veli da pozitivno ocjenjujem njegov prikaz toga prijevoda. Kako to može biti ako Derossi prijevod hvali, a ja mu nalazim mane? Ja sam pozitivno ocijenio samo dvije stvari u Derossija; a) prosudbu da problematiku Kašićeva jezika treba riješiti na temelju dvostrukosti »bosanski-dubrovački«, b) prikaz Kašićeva latiničnog grafijskog sustava. Taj sam prikaz nazvao posrednim dokazom za tvrdnju koja se nalazi na 52. strani zbornika »Isusovci i hrvatska kultura«, Zagreb 1993.

U prvoj polovici svojega članka ja se i ne bavim točnošću prijevoda, nego istražujem leksik (bez obzira na latinski izvornik i stupanj istoznačnosti) dijeleći ga na »bosanski« i »dubrovački«. Tako sam u bosansku skupinu stavio riječ *suknjica* i usput rekao da ta riječ ne odgovara latinskoj riječi *tunica*, koja stoji u Vulgati. Nisam taj prigovor puno tumačio, jer mi je težište bilo na opisanom razvrstavanju hrvatskoga leksika, a tek sam u sljedećem pasusu članka progovorio o nedostacima prijevoda kao takvog.

Ali kako se Derosi dosta pozabavio odnosom »tunica-suknjica« tvrdeći i dokazujući da tu stvar prikazujem krivo, ja ću semantička polja tih riječi preciznije navesti.

Derossi navodi da Broz-Ivekovićev Rječnik za *suknju* ima: Der Unterrock (der Frauen), tunica, donja haljina (ženska), te da i Skok suknju tumači kao *tunica.* Ako je dakle *tunica* ono što se nosi ispod odjeće, onda je to i suknja, pa i suknjica.

Ali opisano značenje latinske riječi *tunica* odnosi se samo na antiku. Latinski jezik Vulgate tamo već ne spada. Istina, sveti je Jeronim svoj dio posla obavio u petom

i šestom stoljeću, ali je Vulgata doradivana poslije njega stoljećima. Konačan tekst imamo tek u 16. stoljeću (odobren 1546. na Tridentskome saboru). Nije dakle nemoguće da se u Vulgati riječi *tunica* nije pridavalo antičko značenje (donja odjeća) nego ranosrednjovjekovno značenje (gornja odjeća).

U vezi s tunikom sjećam se dobre ocjene koju sam dobio kao gimnazijalac na satu vlč. Igreca. Tema je bila: liturgijska odjeća, oltarni pribor itd. (paramenta). Vjeroučitelj me je pitao što je to tunika. Rekao sam: »ono što subđakon nosi gore«. Tako sam naučio iz Pečekove Liturgike. (Ono što se nosi dolje je alba).

Od ranoga srednjega vijeka do danas riječ tunika se ustaljuje u značenju; gornja, vanjska odjeća.

Treba li tu riječ u *Pjesmi nad pjesmama* shvatiti u antičkome ili u ranosrednjovjekovnome značenju? Promotrimo situaciju. Djevica je pošla spavati, u krevetu je. Tuniku nema na sebi, obući će je tek kada ustane. Ako je tunika donja odjeća, znači da je djevica naga, što mi se ne čini vjerojatnim za hladne pustinjske noći. Tada na vrata zakuca posjetitelj i ona misli kako bi trebala odjenuti tuniku (po Derossiju donju odjeću) kako bi ga mogla pristojno primiti. Ako je njezin odnos prema posjetitelju takav da ga može primiti u negliježu, onda može i naga, pa se ona nekakvoga oblačenja ne bi ni sjetila. Jamačno ona misli na oblačenje gornje odjeće, jer se samo obučen može primiti stranca u kuću. Znači: tunika o kojoj se u tom času u Bibliji govori gornja je odjeća (ranosrednjovjekovno značenje). Ako je suknja (suknjica) donja odjeća, onda se izrazom suknja (suknjica) riječ tunica ne smije prevesti.

Što se tiče riječi na marginama rukopisa prijevoda, mislim da priređivač nije iznio neki konačni dokaz da su oni puki sinonimi, a da nisu ispravci. Primjerice *zid* i *ošit* nisu sinonimi. Derossi lijepo veli: »Za svaku je latinsku riječ našao prikladnicu«. U slučaju zida i ošita, zid bi mogao biti prikladnica za *murus,* a ošit za *paries*. Budući da je Kašić u jednome slučaju *paries* preveo sa *zid* možda je riječ *ošit* na margini prijevoda ispravak. Jesu li sinonimi *dojdi i doći* (str. 363)? Teško. Bit će prije da se Kašić naknadno odlučio za lik *doći*, cijeneći ga ispravnijim gramatički, pa ga je stavio na marginu i podvukao. Ne vidim zašto bi bilo neprijeporno da su to sinonimi, a ne ispravci, ali pristajem da to pitanje ostane otvoreno.

Kašić je za *acies* napisao *lice,* ali je onda na margini »ispravio« u *četa,* što me je navelo da tu činjenicu u svome članku registriram i da redaktora »ovlastim« da i drugdje izraz *acies* shvati kao *četu* (ne kao *lice)* Ali ako je točno da riječi na margini nisu ispravci nego sinonimi, onda može i *lice*. Ako je *bojničtvo tabor* (castra), onda imamo (uređeno) *lice tabora*, što opet ne kaže ništa. Pravi je smisao: *lice vojske (čete) koja brani tabor.*

Derossi veli da *locutus est* nije pogrešno prevedeno, ali to nije nitko ni vidio kao Kašićevu pogrešku, nego kao pogrešku u samoj Vulgati. Ja sam samo htio biti na usluzi Derossijevoj tezi da razlike u prijevodima *Pjesme nad pjesmama* (i uopće Svetoga pisma) treba pripisati različitostima u izvornicima. Tu sam točnu tvrdnju samo potkrijepio primjerom »locutus est«.

Svevlad Slamnig

Posljednji put (s moje strane) o Srećku Srećkoviću

U »Maruliću« 3/94, poštovani profesor Mate Šimundić počastio me je odgovorom na moj člančić u br. 1/94. Ondje sam, kaže, trebao napisati da mu odgovaram posljednji, umjesto zadnji put. Na toj sam mu jezičnoj pouci zahvalan, jer pružio mi je priliku da mu se još jedanput javim, a da sebi ne »skočim u usta«. Onda mu, dakle, pisah zadnji, a sad zaista posljednji put.

Među inim, gospodin Šimundić kaže da se, ne prihvaćajući zastarjeli oblik »uobće« sprdam s hrvatskim pravopisom i da branim Vuka Karadžića. Bože sačuvaj! No po srpskom pravopisu taj oblik glasi »uopšte«, a u Hrvatskoj se služimo hrvatskim pravopisom, koji nije korijenski (što bi g. Šimundić trebao znati, ako se želi baviti hrvatskom književnošću), pa se stoga na svakoga Hrvata koji, prirodno, piše općeprihvaćenim pravopisom svoje zemlje, ne mogu odnositi optužbe da promiče Vuka Karadžića.

Nadalje, štovani profesor se boji da bi u »Maruliću« mogla jačati moja »moć«, što mi je vrlo simpatično, jer g. Šimundić je jedina osoba koja mi je u životu pripisala bilo kakvu društvenu moć, na čemu mu najiskrenije zahvaljujem i toplo mu poručujem da se ne boji. Nikad i ni za koga (osim za zaista simpatičnoga g. Šimundića) nisam bio »moćnik«. Baš naprotiv!

Zapravo, jedina stvar u profesorovu članku koja mi je duboko antipatična, njegovo je etiketiranje i podmetanje puno mržnje (u najboljem komunističkom stilu), kad za mene kaže: »... čovjek koji brani bezbožnoga Krležu, koji ne podnosi hrvatstvo, koji ga mrzi«. Rečenica je zbilja »sbrkana«, kako bi rekao vrli profesor, jer ne razumijem mrzi li hrvatstvo Krleža, ili se ta teška objeda odnosi na mene, no svakako je apsurdna, čak ako se odnosi na Krležu (potpisnika »Deklaracije o nazivu hrvatskog jezika«), a kamoli na mene (kako su me prije nazivali ljudi jednako simpatični kao i g. Šimundić) »ultranacionalista«.

Ali zaista, kako piše cijenjeni profesor, »konac djelo krasi«. Predbacuje mi, naime, da mrzim i proganjam »iztjerane Hrvate«, među koje, valjda, g. Šimundić ubraja i sebe, pa krasno zbori o »dvie Hrvatske«, domovinskoj i »izseljenoj«. U bivšoj su Jugoslaviji srbokomunisti izgnali našega simpatičnog profesora, pa se on sad javlja izdaleka, iz tuđine, kamo je još davno morao pobjeći. Zato sad spada u »raztepene« sinove i kćeri domovine. A kamo su to jugokomunisti »raztepli« gospodina Šimundića? Je li on, siromah, pred njima morao pobjeći u jednu od »dvie« Amerike, u Australiju, Novi Zeland, Ognjenu zemlju, u Južnoafričku republiku, na Šri Lanku, ili na Novu Gvineju? Ne, štovani štioče, nego je morao bježati čak u Sloveniju, točnije u Maribor, dakle iz komunističke Jugoslavije (ne bilo je!) ponovno u komunističku Jugoslaviju. Iz tave u vatru, s konja na magarca! U Mariboru on već dugo predaje na sveučilištu, pa čitatelju ostavljam da presudi, je li se pred jugokomunistima moglo pobjeći iz Hrvatske u Sloveniju i ondje dobiti tako dobar posao!

Ne branim ja nikome da se bavi hrvatskom književnošću (kako me kori g. Šimundić), a najmanje iseljenoj Hrvatskoj koja je uvijek, Bogu hvala, imala sjajne časopise, a dakako i književnike. Niti kome branim povratak u domovinu — nego naprotiv! Prvi bi se, iz daleke tuđine, mogao vratiti, primjerice, gospodin Šimundić,

jer do granice voljene nam domovine autom bi se vozio manje od sat, pa ipak ga ovdje nema!

Priznajem da su me pogodile rečenice: »Konačno, g. Jurčić se ne susteže ni od težkih uvreda upućenih mojoj osobi. Tvrdi kako nisam uravnotežen te da su sbrkani moji pismeni sastavi«. Vrlo nerado nekoga vrijeđam, ali u »Maruliću« 6/93. o meni kaže: »Normalan se čovjek javi kada ima što kazati«. Dakle, on mene može »težko« vrijeđati, kad mi dovikuje da nisam normalan, a ja njemu ne smijem odgovoriti. Ma nemoj! A da su mu pismeni sastavi zbilja »sbrkani« zorno dokazujem u četvrtom ulomku ovog članka, gdje navodim njegovu rečenicu o Krleži i meni, a nejasno je i »sbrkano« na koga se odnosi objeda o mržnji na hrvatstvo. Tako »težka« uvreda morala bi biti barem jezično jasnija, ako je izriče profesor hrv. jezika. Ne zabranjujem mu da se bavi književnošću, ali neka to barem ne bude ovako »sbrkano«!

Zaista: Quo vadis, Mate?

Mladen Jurčić

I onda... tu je Mate Ujević

»I onda, tu je Mate Ujević. On je počeo sa mnom taj posao i meni je bio na početku našeg posla neobično pri ruci, pošto je on imao bogato iskustvo s onom svojom enciklopedijom, a i inače se bavio leksikografskim radom. Osim toga, Ujević je organizirao i našu bibliografiju. Ta bibliografija je dragocjen materijal, koji još nije iskorišten, i od onih nekoliko milijuna još jedinica bibliografskih koje mi nismo upotrijebili — to predstavlja danas jedan, recimo, materijal, za veliki bibliografski rječnik.

Danas također više nema među nama i Tonija Smerdela, čuvenog latiniste — on je stekao slavu čak i suvremenog latiničkog pjesnika, te dr Mirka Šepera, jednog od naših najistaknutijih arheologa«.

To su riječi Miroslava Krleže, koje je izrekao kao odgovor Titu prigodom dodjele »ordena«. Dodajmo, da je Krleža Ujeviću dao više prostora nego preminulim urednicima dr. A. Šerceru, dr. A. Štamparu i dr. A. Ugrenoviću zajedno.

Ovaj tekst objavljen je u »Biltenu Jug. leksikografskog zavoda« br. 9/10 uz 25-u obljetnicu Zavoda (1950-1975) a prethodno je bio objavljen u dnevniku »Borba« od 25. IV. 1972.

Drugoj tezi g. Šimundića u »Uzdarju Oskaru Piškoriću« (Marulić br. 3/1994) da se »Budak... i desetci drugih poznatih Hrvata« ne nalaze u Enciklopediji Jugoslavije treba dodati da tek djelomice odgovara stvarnosti. Naime, u drugom izdanju (druga knjiga nosi godinu izdanja 1982) Budak je unešen. Doduše s desetak redaka uz navod sedam knjiga pripovijesti, »Opanci dida Vidurina« (1933) do »Kresojevića soj« (1944). Prema HBL-u izostale su tri knjige među kojima i »Hrvatski narod u borbi za samostalnost i nezavisnu hrvatsku državu« izdane 1934. godine u Argentini i iste godine prevedene i na španjolski.

Dodajem da za događaje i osobe iz prošlosti treba, kako je to svojedobno naglasio i dr. Ljubomir Maraković, prvenstveno ocjenjivati prema tadanjim uvjetima a tek onda

iz recentnog položaja. Tako je i s Enciklopedijom Jugoslavije koju je uredila međurepublička redakcija a kako se moglo raditi i kako se radilo, to najbolje znaju hrvatski urednici.

Oskar Piškorić

»I tko primi jedno takvo dijete u moje ime, mene prima« (Mt. 18,5)

U časopisu Marulić br. 1 od 1994. godine u rubrici »Mišljenja i reagiranja« na str. 141-142 objavio je Ivo Soljačić članak pod gornjim naslovom. U citiranom članku autor izlaže misao da se gore navedene Kristove riječi koje nalazimo i u Evanđelju po Luki (Lk. 9, 46-48) i u Evanđelju po Marku (Mk. 9,37) odnose i na roditelje koji primaju začetu djecu. Na osnovu gornjih Kristovih riječi autor razvija misao, da sa svakim rođenim djetetom roditelji primaju i Isusa u obitelj i da je to naročito potrebno istaknuti u današnje vrijeme kad u »modernom« društvu mnogi roditelji često ne žele primiti začeto dijete s kojim je Isus pokucao na njihova srca.

Nekoliko dana iza izlaska ovog broja časopisa »Marulić«, objavljeno je u listu »L' Osservatore Romano« br. 22 od 23. veljače 1994. »Pismo obiteljima« od svetog oca pape Ivana Pavla II u kojem Sveti Otac razlaže istu misao govoreći o Kristu. Sin koji nas ljubi bit će sudac živih i mrtvih, a posljednji sud će biti »koliko si me ljubio«. Između ostalog sveti otac piše: »Ja sam bio dijete još za rađanje i vi ste me primili dopuštajući mi da se rodim«.

Ova rečenica iz »Pisma obiteljima« svetog oca navodi na misao da se gore citirane riječi iz Svetog pisma po Mateju, Luki i Marku odnose i na roditelje koji primaju djecu, kako je to iznio Ivo Soljačić u svojem članku. Posebno raduje da je tu misao prvi iznio jedan naš vjernik laik u časopisu »Marulić«.

Rudolf Brajičić

Još nešto o hrvatskoj katoličkoj ljevici 1943.–1945.

Pročitao sam s velikim interesom članak Luke Brajnovića, »Povijest jedne agonije: Zadnje godine 'Domagoja'«, *Marulić*, 1/1994., 108-115. U tom je članku odsjek, »2. Nastanak tkzv. katoličke ljevice«, 110-112. Ovdje bih želio dodati nekoliko zrnaca kao dopunu toga dijela članka.

Dr. Ante Jerkov poslao je uredniku tjednika *Hrvatski Glas* (Winnipeg, provincija Manitoba, Kanada) članak pod naslovom, »Odgovor ratnim zločincima«, datiran, »Rim 21. svibnja 1947.« Članak je skraćeno pod istim naslovom objavio urednik g. Petar Stanković u *Hrvatskom Glasu* u lipnju ili srpnju 1947. Imam izrezak toga članka,

ali mi pošiljaoc nije označio datum *HG*, u kojem je izišao. Tada sam živio u Klagenfurtu (Celovcu), Austrija, i nisam pratio pisanje *Hrvatskog Glasa*. Članak dra Ante Jerkova bio je odgovor na članak, »Konac 'hrvatske katoličke' ljevice u emigraciji«, objavljen u tjedniku *Danica* (Chicago, država Illinois, SAD), 23. travnja 1947. Nisam imao na uvid taj članak iz *Danice*.

U tom članku Jerkov iznosi sjećanja na postanak i rad hrvatske katoličke ljevice 1943.-1945. Evo nekoliko bitnih podataka iz toga članka dra. Ante Jerkova:

»Katolička ljevica i katolički komunisti, kao izraz upotrebljen je prvi put 8. listopada 1944., kad je ... šef pavelićevog vojnog redarstva Joso Rukavina, poslao zagrebačkom duhovnom stolu spis, u kome je javljao preuzv. g. zagr. nadbiskupu, da je stvorena spomenuta 'stranka'. Radilo je se u stvari o jednom kružoku idejno-kulturne naravi, u kome su se okupljali mladi napredniji katolički intelektualci. Kružok je bio stvoren u jesen 1943.«

O ljudima u kružoku Jerkov kaže: »Spominjem samo da su u njemu bili visoki funkcioneri organizacija Katoličke Akcije ili svećenici«.

Rezolucija poslana nadbiskupu Stepincu nije pobliže datirana. O njoj Jerkov kaže:»... baš u vrijeme, kad je ustaška strahovlada tražila od Vatikana micanje 'nadbiskupa solunca', predali smo zagr. nadbiskupu rezoluciju s potpisom, u kojoj je uz ostalo naglašena i obaveza, da ćemo u duhu prirodnog prava, zdrave kršćanske filozofije i enciklike raditi na eliminiranju iz mentaliteta i života, svakog traga u biti srodnih teorija i metoda rasističkog i dijalektičkog materijalizma, kao i društvenih odnosa kapitalizma, bez obzira kojim se imenom ovaj pokrivao, a postavljamo na dnevni red problem duhovne i društvene slobode...« [točkice u originalu].

O odnosima s partizanima toga katoličkog kružoka, Jerkov kaže:

»Što se tiče 'filokomunizma' naše grupe, napominjem, da se radilo o pomaganju borbe protiv okupatora i javnog istupa ustaškog 'kićenja' stabala obješenima. 1944. g. u jesen, održali smo zatvorene duhovne vježbe, iza kojih je zaključeno (bilo je to u isto vrijeme kada je u šumu bio krenuo i inž. Košutić), da se u šumu pošalje delegacija, koja bi se pokretu otpora približila, uz javnu rezoluciju beskompromisnog katoličkog stava. Približenje rezistenci a ne komunistima. Ono isto, što su masovno učinili katolički rodoljubi u svim evropskim zemljama. No i ta stvar je odlučena uz uvjet da se dobije imprimatur zagrebačkog nadbiskupa. Kad je preuzv. g. dr. Alojzije Stepinac taj imprimatur uskratio, odlazak u šumu je otpao. Da je nakon toga naš odnos sa episkopatom ostao neizmjenjen, potvrđuje činjenica, da sam 5. studenoga 1944. prilikom mog izgona iz Zagreba, dobio od zagr. nadbiskupa pismenu preporuku, za sve na koje da se obratim, a u kojoj stoji da mi se izdaje na temelju mog 'plodnog katoličkog rada'«.

Ako uzmemo kao orijentacionu točku odlomak ing. Augusta Košutića u partizane, koji se zbio prvih dana rujna 1944., onda su duhovne vježbe tog katoličkog kružoka bile održane kasnog ljeta 1944., a isto tako bi Stepinčev imprimatur (dozvola ili odobrenje) bio tražen za odlazak u šumu prije početka jeseni 1944.

U nastavku članka Jerkov govori o svojoj sudbini pri koncu rata i poslije rata. Isto tako govori o sudbini Ivice Šuflaja i dra. Lea Košute, koji su pripadali istom katoličkom kružoku. Navodim još jedan odlomak iz tog članka, koji sažimlje poglede Jerkova i njegove grupe: »Stav naše grupe bio je i ostaje integralni, socijalni katolicizam... Bez vjere u čovjeka, koji je slika Božja, i bez cijene čovjeka, nema ni

vjere u Boga. Naš stav je dalek od komunizma, onako kao što je od komunizma daleka i Papinska enciklika 'Divini Redemptoris'«

Evo još zrnca u vezi s hrvatskom katoličkom ljevicom. Mons. Pavao Jesih (Zagreb, 29. 12. 1890. – Rim, 31. 10. 1963.), generalni duhovnik Katoličke akcije, bio je također za vrijeme rata u kružoku katoličkih ljevičara. Spremao se je k partizanima u rujnu 1944., ali su ga ustaške vlasti prije toga zatvorile i kasnije prebacile u Lepoglavu. Tu je obolio od tifusa i bio prevezen u zagrebačku kužnu bolnicu polovicom travnja 1945. skupa s drom. Ivanom Pernarom, drom. Josipom Torbarom i Barišom Smoljanom.[1] Uskoro je po dolasku komunističke vlasti u Zagreb bio ponovno uhićen. U kolovozu 1946. pobjegao je u inozemstvo[2] i razgovarao je u Klagenfurtu (Celovcu) sa svojim starim prijateljem iz redova organiziranih katolika drom. Dragutinom Zudenigom (Senj, 1. lipnja 1902. — Ashland, država Oregon, SAD, 17. siječnja 1987.). Rekao je Zudenigu, da su mu ustaše spasile život zatvorivši ga u rujnu 1944., jer da je tada otišao u partizane sigurno bi od njih bio izgubio glavu. Govorio je također, da mu je komunistički zatvor bio gori od ustaškog. Tako mi je pričao u Klagenfurtu dr. Zudenigo poslije moga izlaska iz bolnice u svibnju 1949. S drom. Zudenigom sam inače često razgovarao u Klagenfurtu između svibnja 1949. i prosinca 1951., kada sam otputovao u Sjedinjene Američke Države. Dr. Zudenigo se je preselio u SAD u 1957.

Bilješke

1. Tako piše njegov sudrug iz lepoglavske kaznionice dr. Branko Pešelj, »S predsjednikom Mačkom u emigraciju«, *Hrvatska Revija* (Barcelona), XX., sv. 4., prosinac 1970., 760. Sr. Pešelj inače ubraja Mons. Pavla Jesiha u grupu istaknutih pristaša Hrvatske seljačke stranke.
2. Odlazak u inozemstvo u kolovozu 1946. spomenut je u njegovom kratkom životopisu u knjizi: Stjepan Kožul, *Spomenica žrtvama ljubavi zagrebačke nadbiskupije* (Zagreb. nadbiskupski duhovni stol, 1992.), 627-628. Velečasnom Kožulu nije bilo poznato, da je Pavao Jesih napisao u izbjeglištvu knjigu o kardinalu Stepincu: *Crvena ruža na oltaru. Biografska pripovijest.* [Winnipeg, Kanada] Nadkladom Petra Stankovića, ured. »Hrv. Glasa«, [1951.], 334 stranice. Knjiga je prije izlaska bila objavljena u nastavcima u tjedniku *Hrvatski Glas.*

Jere Jareb, Saint Francis College, Lorelto, Pennsylvania, USA

Država i ljudska prava

(Razmišljanja uz djelo »Čovjek i država« J. Maritainea)

Pred dvije godine nakladni zavod »Globus«, Zagreb, izdao je prijevod klasičnog djela političke misli »Čovjek i država« Jacquesa Maritaina. Knjiga je nastala kao plod autorovih predavanja na čikaškom sveučilištu u 1949. godini. Prvo je izdana na engleskom jeziku, a potom je prevedena na francuski.

Nerkez Smailagić u svojoj dvotomnoj »Historiji političkih dotrina« koja je izdana 1970. g., dakle za vrijeme monopola marksističkog svjetonazora, uvrstio je neke misli iz Maritaineova djela pod dva naslova: »Iluzija suverenosti« i »Cilj i sredstva«.

Ovdje ćemo se ograničiti na nekoliko važnijih tema.

Suverenost

J. Maritain vidi u Jeanu Bodinu (1530-1596) oca novovjeke teorije suverenosti. Citira ga:

»Ovdje treba definirati suverenost, jer nema ni jednog zakonodavca ni političkog filozofa koji je to učinio.

Suverenost je *apsolutna i trajna vlast neke države* (sva podvlačenja uzeta su iz originala S. E.) (...)

Vladar je slika Božja.

Dakle, kao što taj veliki vrhovni Bog ne može stvoriti Boga slična sebi, jer je beskrajan i jer, kako to nužno slijedi iz dokazivanja, ne mogu postojati dva beskrajna bića, jednako se tako može reći da Vladar, za kojeg rekosmo da je slika Božja, ne može dopustiti da postoji podanik, njemu ravan, kojeg njegova moć ne bi uništila. (str. 44-45)

Nakon opširnijih navoda Bodina, od koji smo samo neke naveli, J. Maritain ističe kako prema toj koncepciji suveren nije dio naroda nego je od njega odijeljen i odozgo njime upravlja.

Suverenost ima dvije sastavnice: 1) ona je pravo na vrhovnu nezavisnost i vrhovnu vlast i 2) ona je odvojena od cjeline, kojom upravlja.

Thomas Hobbes (1588-1679) je u svom »Levijatanu« ostao na Bodinovu stanovištu. Da ne bi čovjek čovjeku bio vuk i da se ne bi vodio rat svih protiv svih, »potrebna im je dakle zajednička vlast koja ih drži u strahu i usmjeruje prema općem probitku«. (str. 50)

»Kad se to zbude, mnoštvo tako ujedinjeno u jednu Osobu zove se *država* (commonwealth), latinski *civitas*. Tako je rođen golemi *Lavijatan*, ili s više poštovanja rečeno, *smrtni Bog*, kojemu pod *besmrtnim Bogom* dugujemo mir i zaštitu.(...)

A onaj koji u svojoj osobi sažima osobe svih zove se suveren i za nj se kaže da posjeduje suverenu vlast; svi su ostali njegovi podanici. (str. 50)[1]

I Jean Jacques Rosseau (1712-1778) pridonio je štetnom pojmu suverenosti svojim »Društvenim ugovorom« i mitom o Općoj Volji. Prema njemu društveni sporazum daje političkom tijelu *apsolutnu vlast* nad svim njegovim članovima, a ta vlast, kojom ravna opća volja, naziva se *suverenost*. (...) Vrhovna se vlast ne može više ni mijenjati ni otuđiti. *ograničiti je znači uništiti je«.*

Rousseau nije bio demokrat. J. Maritain to potkrepljuje slijedećim Rousseauovim riječima:

»Kad bi postojao narod sastavljen od bogova, u njemu bi se vladalo demokratski. Tako savršena vladavina ne odgovara ljudima«. (s. 55).

J. Maritain na to nastavlja da Rousseauova država nije ništa drugo nego Hobbesov Levijatan koji je okrunjen Općom Voljom umjesto kraljevskom krunom. U toj općoj volji sve su pojedinačne volje izgubile svoju nezavisnost i zbog toga ne smije biti autonomije. Rousseau piše: »Važno je... da ne bude posebnog društva u državi«. (str. 56) Rousseau je kraljevu suverenost zamijenio apstraktnim entitetom koji se zove država. Njezina suverenost je pobrkana s nacionalnom i narodnom suverenošću.

»Suverenost totalitarne države gospodarica je dobra i zla, života i smrti. Pravedno je ono što služi interesu Suverenosti, to jest interesu Naroda, to jest interesu Države, to jest interesu Partije«. (str. 57).

Nelogično je reći i za narod da je suveren, jer on se ne može odvojiti od sebe i biti vrhovna vlast nad sobom. Pravilno je reći da je narod nezavisan. On bira određene svoje članove kojima povjerava upravu. Tako nastaje država i ima samo instrumentirani karakter, a ne supstancijalni.

Kao potvrdu ispravnosti takvog shvaćanja navest ćemo »Leksikon temeljnih pojmova politike« (Školska knjiga, Zagreb, 1990. g.) U njemu se ističe da suverenost u punom smislu kao permanentna i nepodijeljena vlast može postojati samo u apsolutnoj monarhiji ili u suvremenoj autoritarnoj diktaturi. U suvremenim ustavima uvodi se dioba vlasti i tako se rastvara klasična doktrina koja polazi od krutog pojma suverenosti. (str. 143-144).

Ljudska prava

Svođenjem države s položaja suverena gospodara na ulogu sluge, koji je radi ljudi, a ne nad njima, pripravljen je teren za čovjekova prava.

Filozofski temelj ljudskih prava je naravni ili prirodni zakon (lex naturalis).[2] Govori se i o naravnom ili prirodnom pravu. Zakon i pravo su srodni pojmovi. Engleska riječ »law« znači i zakon i pravo.

Ideju o naravnom zakonu ili pravu rodila se već u grčkoj misli a preuzela ju je i kršćanska kultura. Naravni je zakon iznad državnog propisa. On se izjednačava s »božjim glasom«. Tako Sofoklova »Antigona« kaže vladaru:

»Ja ne smatrah tvoj nalog tako svesilnim,
da mogao bi smrtnik božji kršit glas,
što vječit je iako nikad napisan.
Ne živi božja riječ od dana današnjeg
i nije tek od jučer, vječan joj je vijek
i nitko ne zna otkad za nju znade svijet.
Pa stog za bilo čiju obijest ne htjedoh
navući na se opravdani gnjev«. (6 str. 90 – 91)

Na to misli i sv. Pavao u »Poslanici Rimljanima«: »Ta kad se pogani, koji nemaju Zkona, po naravi drže Zakona, oni, i nemajući Zakona, sami su sebi Zakon...« (str. 90)

J. Maritain spominje stoike, Cicerona, pa zatim sv. Augustina, Tomu Akvinskog, Grotiusa, Saureza i Franciska de Vitoriju. Nije se dublje upuštao u povijesni razvoj znanosti o naravnom pravu. Međutim iste godine (1949.) i na istom sveučilištu održao je o toj temi svoja predavanja Leo Strauss. Sarajevsko poduzeće »Veselin Masleša« objavio ih je 1971. g. pod naslovom »Prirodno pravo i istorija«. U predgovoru toj knjizi predsjednik »Walgreenove zaklade za proučavanje američkih ustanova«, pod čijim pokroviteljstvom su oba autora i J. Maritain i L. Strauss održali svoja predavanja, žali se da se u američkoj političkoj znanosti odbacivalo naravno pravo pod uvjerenjem da

zakoni i pravo proistječu iz države i da većina stvara zakone. Nakon iskustva s totalitarnim državama ponovno je oživjelo zanimanje za proučavanje naravnog prava koje se zalagao za ograničenu moć države. Na ovaj pozitivistički stav ukazao je i L. Strauss navodeći primjer Hansa Kelsena koji smatra da je besmisleno tvrditi kako u despotskim državama ne postoji pravni poredak. S druge strane L. Strauss citira američku Deklaraciju nezavisnosti: »Smatramo da su očigledne istine da su svi ljudi jednaki po rođenju, i da im je Stvaralac podario neotuđiva Prava, kao što su Život, Sloboda i traganje za Srećom«. (L. Strauss »Prirodno pravo i istorija« str. 9.). Stoga on govori o dva tabora. Na jednoj strani su liberali koji odbacuju prirodno pravo, a na drugoj sljedbenici Tome Akvinskog koji ga zastupaju. Nastavlja: »Sva prirodna bića imaju prirodan cilj, prirodnu sudbinu, koja određuje kakvo je djelovanje dobro za njih. Kod čovjeka, razum je potreban da bi mogao da razlikuje ova delovanja. Razum određuje šta je po prirodi pravilno u odnosu na čovekov prirodni cilj«. (str. 14)

Osnovno pitanje naravnog prava jest pitanje pravednosti pa L. Strauss konstatira: »Prirodno pravo ne može da postoji ako ljudska misao, usprkos tome što je nepotpuna, nije u stanju da reši problem principa pravednosti na pravi, pa samim tim i na način koji ima univerzalno važenje«. (str. 29)

U spomenutom »Leksikonu temeljnih pojmova politike« daje se definicija slijedećim riječima: »Prirodno pravo (engl. natural right, njem. Naturrecht, franc. droit naturel) je pravo što ga svaki čovjek ima na osnovi prirodnoga reda stvari, odnosno na osnovi ljudske prirode«. (str. 217). Ono je izvor »ideje pravednosti koja jamči ljudima život primjeren njihovu dostojanstvu«. (str. 217) »Pravednost (grč. dikaiosyne, lat. iustitia, engl. justice, njem. Gerechtigkeit, franc. justice) jest princip odnosa među ljudima koji na osnovi općeg prihvaćanja čuva subjektnost, autonomnost i dignitet ljudi u zajednici«. Navodi se i Justinijanova definicija: »Pravednost je čvrsta i trajna volja da se svakomu dodijeli njegovo pravo«. (str. 9). Ističe se kako je vrlo aktualna »Teorija pravednosti« J. Rawlsa koja je u zadnje vrijeme pobudila opširnu diskusiju.

Kao što je već spomenuto, J. Maritain se ne upušta u povijest filozofskih doktrina o prirodnom pravu. On ga obrazlaže ontološki. Svaki čovjekov proizvod ima svoj prirodni zakon: ima svoj način kako i u koju svrhu djeluje te kako s njim treba rukovati. Isto tako sve što postoji u prirodi ima svoj prirodni zakon. Uzgajivači konja znaju kako prema tim pravilima treba ocijeniti nekog konja je li dobar ili loš. Zna se iz koje daljine normalno čovjekovo oko »treba« čitati slova na ploči. Čovjeku je naravni zakon ćudoredni zakon: tj. pravila ponašanje prema sebi i prema zajednici utemeljena na biti čovjekova bića koje on »treba« izvršavati. U bilješci nalazi se citat Tome Akvinskog. Evo jedna misao iz njega: »Ad legem naturae pertinet omne illud ad quod homo inclinatur secundum naturam« (»Zakonu prirode pripada sve ono na što je čovjek sklon prema naravi«)

Ćudoredna svijest nije ista kod svih naroda i u svim vremenima. Ona se razvija prema društvenom iskustvu, a kod pojedinaca i prema osobnom osmišljavanju. U antici i srednjem vijeku više su se isticale obveze, a od 18. stoljeća prava. U stvari obaveze i prava jesu dvije strane iste medalje.

Naravni zakon obvezuje nas pokoravati se pravednim zakonima. On nam dodjeljuje i temeljna prava. Ta prava postoje, ako vlada određeni sustav koji osigurava ljudskoj osobi život, rad i slobodu. Pozitivno i međunarodno pravo jesu produžetak

naravnog zakona – Pravo naroda da živi bez straha od oskudice (freedom from want) i bez straha od podjarmljivanja (freedom from fear), koje je Roosevelt proglasio u svoje Četiri točke, odgovaraju zahtjevima međunarodnog prava. Sveopće Deklaracije čovjekovih prava, koju su usvojili Ujedinjeni narodi 10. 12. 1948, podržava i »stara« i »nova« prava.

J. Maritain zagovara odanost humanitarnim idealima. To naziva »svjetovnom« vjerom. Zna da ima i »krivovjeraca«, ali ima i karizmatičkih pojedinaca i grupa koje se zdušno bore za pravednije društvo. Predlaže da se uvede posebni predmet u škole, koji bi predavali nastavnici koji su posebno oduševljeni za demokratska načela.

Na temelju naših suvremenih iskustava s područja bivše Jugaslavije, kako se nekažnjeno krše ljudska prava, vrši bestijalni genocid uz najokrutnija sadistička iživljavanja, javlja se sumnja u postojanost i čvrstinu proklamiranih ljudskih prava. Kada je L. Strauss na početku svojih predavanja citirao američku Deklaraciju nezavisnosti, dodao je da mnogi prihvaćaju njezina načela, ali ih ne tumače kao principe prirodnih prava, nego kao ideal ili ideologiju.

Pravo bez sankcija nije pravo. Ali ako bi ljudska prava bila samo ideal, obveza je svih poštenih ljudi da se bore za što skorija njihova ostvarenja.

Princip supsidijarnosti

U knjizi se nigdje princip supsidijarnosti ne navodi izričito, ali se zagovara. Tako J. Maritain na jednom mjestu opširno citira Alexisa de Tocquevillea kako je štetno ako država preuzima sve poslove i tako uvede despotizam u upravnome području pa zaključuje:

»Dakle, prema pluralističkom načelu, sve što u političkome tijelu mogu ostvariti udruženja ili pojedini organi niži od države a nastali iz slobodne narodne inicijative, to treba da ostvare ta udruženja i ti posebni organi, drugo, trebalo bi da se životna snaga unutar političkog tijela neprestance penje iz naroda. Drugim riječima, program ne bi trebalo narodu nuditi odozgo pa da ga on onda prihvati; trebalo bi da taj program bude djelo naroda samog. Hoću reći kako bi trebalo da se narod zanima za građanske poslove u samoj bazi, na razini nižoj od političkih stranaka, a njegova inicijativa u tim poslovima trebala bi započeti buđenjem zajedničke svijesti u manjim mjesnim zajednicama gdje bi neprestance bila djelatna. Ovdje smo na području nečega što bi se moglo nazvati 'sredstvima organske izgradnje'«. (str. 75.).

Kao podršku tom svom shvaćanju u bilješci donosi navod iz članka »Bilješke o prudonovskom federalizmu« [3] Yvesa Simona:

»Čvrst naum da se ograniče ovlasti, premda je popraćen zabrinutošću i opasnošću koliko uključuje bilo kakvo neprijateljstvo prema vremenitome državnom vrhovništvu, postaje naprosto spasonosan čim se ispravno shvati pojam države i njezine vrhovne vlasti; taj naum tada izražava samo osnovnu ideju svake filozofije koja se bavi autonomijom, to jest da u hijerarhijski ustrojenoj cjelini svaku službu koju može obaviti niži treba da obavi niži, inače će štetu trpjeti čitava cjelina. Više je naime savršenstva u cjelini kojoj su svi dijelovi puni života i inicijative, nego u cjelini kojoj su dijelovi puka oruđa kojima se prenose inicijative viših organa u zajednici«. (str. 75.).

U knjizi se često susreću mjesta gdje se napada ustrojstvo društva »odozgo« putem državne vlasti, a zagovara prirodni, organski rast i inicijative »odozdo«.

Cilj, kojemu treba težiti, opisuje se slijedećim riječima:

»Posljednja bi etapa u tome novom poretku nastupila onda kad više ne bi bilo potrebe za državnim poticajem i kad bi svi organski oblici društvene i gospodarske djelatnosti, pa i oni najopsežniji i naobimniji, proizlazili odozdo, hoću reći iz slobodne inicijative i međusobnih napetosti pojedinih grupa, radnih zajednica, zadruženih organa, sindikata, udruženja, saveznih grupa proizvođača i potrošača, a ti bi oblici bili naslonjeni jedni iznad drugih i institucionalno priznati. Tada bi na snagu stupio izrazito personalistički i pluralistički tip društvenog života u kojem bi se razvijali novi dioničarski oblici privatnog vlasništva i privatnog poduzetništva. Država bi mnogostrukim organima društvenog tijela prepustila slobodnu inicijativu i upravljanje svim djelatnostima koje im po naravi pripadaju. Za sebe bi zadržala samo svoje pravo ovlaštenje, pravo vrhovne presude i nadzora, usklađujući te spontane i samostalne djelatnosti s višega političkog motrilišta, imajući u vidu opće dobro«. (s. 35-36)

U ovom citatu ostaje nejasan odnos između države i raznih društvenih organizacija. S jedne strane trebali bi nestati državni poticaji, a s druge se strane ostavlja državi »pravo vrhovne presude«. Nije sigurno bi li država to svoje pravo stvarno koristila zbog općeg dobra ili u svrhu jačanja svoje moći. I to korištenje »prava vrhovne presude« ne bi smjelo biti bez kontrole naroda.

Slično dvojstvo se otkriva na predavanju dr. Josipa Sabola na »Teološko-pastoralnom tjednu« 1989. g. »Bogoslovska smotra« (br. 3-4. 1989.) objavila je predavanja s tog tjedna pa se na nju pozivamo, osobito na dio koji nosi podnaslov »Teorija i praksa samoupravljanja u svjetlu principa supsidijarnosti katoličke socijalne nauke«.

Autor u principu supsidijarnosti vidi socijalno-teorijsku izradu kršćanske slike čovjeka. Princip supsidijarnosti je princip slobode; on je obrana pojedinaca i socijalnih grupa pred apsolutističkom i totalitarnom državom. Njegova bit se sastoji »u slobodama čovjeka i socijalne pravde u jednoj državi koja treba služiti čovjeku, a ne obratno«. (str. 328.). Njegova prednost pred samoupravljanjem u bivšoj Jugoslaviji jest u tome što on zagovara organsku izgradnju društva »odozdo«, dok je samoupravljanje bila jedna vrsta reforme »odozgo«. Međutim autor govori i o »ontološkoj nužnosti države«, kao o potrebi jedne »nadjedinice kao institucije jedinstva i socijalnog mira« (str. 330), pa se stoga ne slaže s tezom o odumiranju države i smatra je nerealnom.

Tako prema razmišljanjima i J. Maritainea i J. Sabola u društvu vladaju dvije suprotstavljene tendencije, centripetalna i centrifugalna; može se reći teza i antiteza. Hoće li doći do sinteze? O tom razmišlja Y. Simon o spomenutom članku u Espritu. Dok se kod Hegela antinomije ujedinjuju u sintezu, Proudhon ostaje na suprotnostima i ne poništava ih u nekom višem stadiju nego traži ravnotežu među njima. Njegov federalistički sustav jest traženje ravnoteže koja treba biti uspostavljena ugovorom između suprotstavljenih težnji, između autoriteta i slobode. Obadvije tendencije trebaju se pokoravati pravu i zakonima.

Međutim u članku nema odgovara za slučaj kada jedna strana, na primjer država, izigrava zakone.

A što u našem slučaju, kada se država rodila u najnepovoljnijim prilikama i kada je okolnosti tjeraju na što veću jedinstvenost i na što jaču obrambenu snagu, dok s druge strane brojni neprijatelji iskorištavaju i stvarne i izmišljene pogreške kako bi pobudili nezadovoljstvo u već i onako frustriranim ljudima zbog teških gospodarskih

neprilika. U takvim teškim vremenima, gdje pitanje cjelovitosti zemlje prisiljava na militarizaciju, potrebni su iskreni rodoljubi koji će znati i u takvim uvjetima očuvati osnove autentične demokracije koja bi se potpuno rascvala u budućim normalnim okolnostima.

Bilješke

1) Zanimljivo je da John Milton (1608 – 1676), suvremenik T. Hobbesa, zastupa suprotno mišljenje u svojoj »Raspravi o kraljevima i magistratima«, napisanoj 1649. g., dakle dvije godine prije objave »Leviathana«. Moć, koja se prenosi na kraljeve i magistrate, izvedena je iz moći naroda, koji ju je njima povjerio da bi radili na dobrobit svih. Ta moć u biti ostaje u rukama naroda i ako mu se silom oduzme, povređuje se prirodno pravo, koje svaki čovjek stječe rođenjem. Pri tom se J. Milton poziva i na mišljenja svojih prethodnika.

2) U studiji »Napomene uz pojmove 'naravi' i 'prirode' u povijesti filozofije« (»Obnovljeni Život«, br. 5/1991) dr. Tomo Vereš raspravlja o razlici između »naravi« i »prirode«. Ovdje se koriste kao sinonimi.

3) Članak objavljen u »Espritu« 1. 4. 1937. g.

Slavko Eseš

Jezični priručnik

Sastavio Marijan Krmpotić Stručni suradnik u Službi za razvoj i izobrazbu
Recenzent prof. dr. Milan Moguš
Izdala Hrvatska radio-televizija Zagreb 1992.

Naslovljena knjiga zaprema 348 stranica džepne veličine. HTV se javila kao izdavač, što je, velim, iznimkom u nas. Akoli je ovo njezin početak, uztvrditi je kako je data knjiga na ravni jezičnoga stanja kakvo od svoga postanka do sada gaji HTV, s njome jednako Hrvatski radio te gotovo sva politička glasila. Od prvoga dana Televizija Zagreb, odnedavna HTV širi razhrvaćeni jezik, od njega se ne može, bolje reći, ne želi razstaviti ni od kako je Hrvatska postala neovisna država. Odrazom je, slikom nje same Krmpotićev Jezični priručnik.

Izpod naslova se može još pročitati: Organizator projekta Ante Krstulović. Rukovoditelj zajedničkih službi Hrvatske televizije. Već se u cjelovitu podnaslovu nahode suvišne tuđice: izobrazba, recenzent, organizator, projekt, rukovoditelj.

Dalje, prenijet je Članak 12 (bez točke iza rednoga broja!) Ustava Republike Hrvatske:

»U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latiničko pismo«.

I na koncu Članak 4. Temeljnih odrednica Hrvatske Radio-televizije. U njihovih 5 (pet) rečenica stoje tuđice: opstrukcija, angažiranje, lektor, spiker, emisija, titlati, apsolutan, urbana varijanta, program. Dakako, sve su odvećne. Ali HRTV se služi međunarodnim hrvatskim jezikom. Hrvatski književni jezik ne pozna ili se naprosto neće njime služiti. Po tome se njezin jezik najvjernije može usporediti s rečenicom znanoj dijalektolozima koja glasi: Vapor ariva va porat i ankora se.

Kakav je naposljedku Jezični priručnik što ga ona objavi? Sastavljen je od dva dijela uz obvezatan predgovor i pogovor. U I. su dijelu (11 – 111. str.) poredane riječi po razlikovnim vrstama između srbskoga i hrvatskoga jezika. Razlikovne su skupine postavljene kako valja, zbog toga se na tomu dijelu ne bih posebno zadržavao; osvrnut ću se tek na nekoliko uzgrednih slučajeva. Prvi se tiče pravopisa. Biva kako se u srbskomu velikim početnim slovom pišu nazivi Drugi svetski rat, Ilirski pokret, Kosovska bitka, Narodnooslobodilačka borba, Oktobarska revolucija, Seljačka buna i sl. Ovako se po hrvatskomu pravopisu pisalo do 1960., do pojave tzv. dvomatičina pravopisa gdje stoji da se isti pišu malim slovima. Po hrvatskomu pravopisu (objavljenu 1944.) navedeno je: Francuzka revolucija, Ožujski prevrat, Srpanjska revolucija, Seljačka buna. Na koncu, nije vraga da pisac i ocjenjivatelj ne razlikuju seljačku bunu od Seljačke bune?

Na 59. str. jesu osobna imena Bora – Boro, Ćira – Ćiro, Miša – Mišo i sl. Prva bi bila srbska, hrvatska na okončak – o. Da je piscu (i njegovu ocjenjivatelju) poznato hrvatsko imenarstvo, ovdje ne bi nalazio razliku. U Slavoniji, Srijemu, u iztočnoj Hercegovini i drugdje redovita su muš. imena Anta, Bora, Brana, Ćira, Ila, Joza, Mija, Miša, Muja, Nija, Sula, Zdena, Živa i dr.

1. Drugi dio je stvarno dvostupački rječnik. Na lijevoj se strani abecednim redom nižu srbizmi, na desnoj su njihove hrvatske zamjene. Proći ću kroz Jezični priručnik i ukazati na njegove manje i veće promašaje. Ne znači to kako je moja ocjena podpuno odrična. Prostorna oskudica ne dopušta predočivati njegovu uspjelu stranu. A ta je tek nadpolovična. Evo mojih osnovnih zamjeraka, nikako pak ne i svih:

a) Pojedini srbizmi protumačeni su hrvatskom zamjenom, potom tuđicom: čuvstvo – osjećaj, čuvstvo; čuškanje – guranje, šutanje, odguravanje; u hrv. pljuskanje; ćuškati – gurati (obično nogom), šutati, pošutavati, odguravati; džin – div, gorostas, orijaš; doticaj – dodir kontakt; gorljiv – goriv; u hrv. revan; kačenje – kvačenje, prikopčavanje, pripajanje; kačiti – kvačiti, kopčati; kaldrma – pločnik, tarac; kandžija – bič, korbač; nedostati – nedostajati, manjkati; nedužan – prav, nevin; oduzet – uzet, paraliziran; opovrći – zanijekati, osporiti; osjetljiv – tankoćutan, čuvstven; pijacovina – mjestarina, placarina; pobiti – zabiti, zatući, opovrgnuti, osporiti, zanijekati; poslanik – izaslanik, zastupnik, poklisar; povlaka – crtica, tire; predan – odan, privržen; proturavati – proguravati, podmetati, raspačavati, zlonamjerno širiti (neistinite) vijesti; proturiti – progurati, raspačati, podmetnuti, podvaliti; regentstvo – namjesništvo, regentstvo; špulna – kolut, špula; elekt. svitak, navojnica; sistem – sustav, poredak, politički sistem; sveska – svezak, bilježnica, teka; ukaz – odluka, odredba, dekret; variti – probaviti; u hrv. kuhati.

Izpada kako npr. osjetljiv nije hrv. riječ, podvaliti – je, variti nije, kuhati pak je.

b) Ovdje je najprije tuđica, zatim hrv. zamjena: asov – štihača, kopača; bager – jaružalo, gliboder; ciklički – cikličan, kružan; efikasan – učinkovit, uspješan; ekser – čavao, klin; fiš – špalta, otisak za korekturu; kalam – čekrk, kotur, špula, elektroteh. zavojnica; kantar – vaga, tezulja; kapuljača – kapuca, kukuljača, kukuljica; kičma – kralježnica, hrptenjača, hrptenica; konsens – konsenz, suglasnost; konsola – konzola, potporanj; kontrola letenja – kontrola leta; lipsotina – krepalina, crkotina; manžetna – manšeta, orukvica; paganin – poganin, neznabožac; poganstvo – poganstvo, neznaboštvo; pakovati – pakirati, zamatati, umatati; prostosrdačan – prostodušan, iskren; prostosrdačnost – prostodušnost, iskrenost; rasturiti – raspačavati, preprodavati,

razbacivati, razbijati; region – regija pokrajina, područje; revnosan – revan, marljiv, radin; sirće – ocat, kvasina; sponsor – pokrovitelj, zakrilnik, sponzor; stihijski – elementaran, koji je nastao sam od sebe; štule – štake, hodulje; ujdurma – podvala, prevara, smicalica; upečatljiv – dojmljiv, uvjerljiv.

c) Slijedeće su tuđice objašnjene – tuđicama. Doduše tuđicama uobičajenim u hrvatskomu, ali time nije ništa koristna postignuto. Primjeri: besporočan – neporočan, bioskop – kino, celishodan – svrsishodan (shodan je rus. pridjev), dizgresija – digresija, dopingovati – dopingirati, eksodus – egzodus, erotički – erotičan, fanatički – fanatičan, fioka – ladica, genij – genije, javka – lozinka, jevtin – jeftin, katanac – lokot, kelner – konobar, komitet – odbor, konsultacija – konzultacija, kuvati – kuhati, nejač – nejačad, nesporan – neosporan, oreol – aureola, paketski – paketni, pižama – pidžama, prostočudan, prostodušan, rende – blanja, ribež; sprat – kat, sprovoditi – provoditi; u hrv. sprovoditi nekoga, (hrv. je pak sprovoditi koga!), šinjel – kabanica, škembe, škembići – fileci, tripice, šlem – kaciga, šnala – kopča, štafclajski – štafelajni, tarifski – tarifni, teritorija – teritorij, upakovan – upakiran, spakiran, upakovati – spakirati.

Navedeni su tek različiti oblici istih tuđica u dva jezika. Samo po sebi ovo znači vrlo malo. Uz hrvatski oblik, koji je i suvišan, morale su doći naše zamjene; nepokvaren, nekažnjavan, bezgrešan; slikokaz; odstup, napuštanje, razstanak; uzbuđivati se, nadraživati se; izgon, protjerivanje, izseljenje; zagrižen, gorljiv, uzhićen, pomaman; pregrada, pregradica, pretinac, odjeljak, sunjica; veleum itd. Kano što je vidjeti, nisu nezamjenjive spomenute tuđice. Naprotiv za njih obstoje valjane hrv. zamjene. Za određene i po više njih.

d) A mjera je prevršena u zamjeni strana: izpade tako da su stanovite hrv. riječi uvrštene među srpske pa iste onda protumačene tuđicama. Evo kako: hitan – prešan, pravac – smjer, provariti – prokuhati, razmašen – prokšen, razmjeriti (: razmeriti) – odvagati, razvagati; razobličivati – raskrinkavati, varnjača – kuhača.

e) Slijedeće riječi nisu pravilno protumačene. primjerice: izviđač — izvidnik, izviđački — izvidnički. U nas izvidnik — tajni redarstvenik, u vojsci je motritelj pored izviđač. Srbizmi licemerski, licermerstvo, protumačili su: licemjeran, licemjerje, licemjerstvo. Pravilni su oblici: licumjeran, licumjerje, licumjerstvo. Naziv ministar inostranih dela — ministar vanjskih poslova. Odkako je u Republici Hrvatskoj ustanovljena ova ustanova, imenuje se Ministarstvo i n o z e m n i h poslova. Čita se dalje: opeka — crijep; u hrv. cigla. Što reći na ovo? Srbski opeka — crep. Kako je poznato, od opeke se gradi kuća, crijepom se pokriva. Im. cigla <njem. Ziegel. Potom: poseta — poset. Istoznačnice posjet i posjeta načinio je B. Šulek, a Srbi ih preuzeli. U nas je uobičajenija posjeta. Izpred (u toč. c) dodato je kako je u prid. svrsishodan drugi član rus. riječ. U Priručniku je: svrhovit — svrsishodan. Hrvatski je svrhovit, svrhovitost. Protumačeno je: pristanišni — lučki, pristanište — luka. Ali luka i pristanište nisu istoznačni, slično kao na željeznici postaja i stajalište. Sreće nema ni u tehnici. Tu je: šraf — vijak, zavrtanj — vijak. A raznorazan — raznolik. Ako nije tiskarska greška, onda ne može biti opravdano; naime raznorazan — raznolik, različit kojekakav.

Prema Priručniku, u hrv. jeziku ne postoji glag. umjeti. Predstavljeno je: umeti — znati, biti sposoban. Umeti i umjeti bivaju istoznačnicama. A umjeti i znati to nisu.

Naš prid. tuđi prilično je iztisnut od srb. *stran*. Tako je poobćeno: strani jezik, strani turisti, strani brodovi, strani običaji i sl. M. Krmpotić ovo ne uočuje.

f) Po koje su srb. riječi objašnjene hrvatskima, potom iste – srbskima. Tako su srbske ćuškanje, ćušnuti, ili išamarati — ispljuskati, isćuškati: objava — proglas, oglas, potom oglas — objava; parbenik — parničar, ali parnica — parba, parnički — parnični, parben: opasan — pogibeljan, opasnost — pogibelj, međutim pogibelj — pogibao, opasnost: kračenica — skraćenica, kratica, ali skraćenica — kratica. Na str. 12. piše: teralica — potjernica, na 237. poternica — tjeralica, na 296. teralica — potjernica. Prema potrebi su iste riječi jedanput srbske, drugi put hrvatske. Piščevo je nesnalaženje više negoli očito. Za ovo vrijedi narodna: Ne zna ljevica što radi desnica.

g) Dvije su im. protumačene ovako: eklektičar — eklektik, istoričar — povjesnik, povjesničar. U minulomu stoljeću predložene su im. fizik, kemik, matematik, povjesnik i dr. Imaju tu slabu stranu što ne posjeduju ženski parnjak. U slučaju im. povjesnik osjeća to i pisac te dodaje povjesničar. Prema tomu, bolje je eklektičar jer se od njega lastno izvodi men. eklektičarka.

Dalje stoji: bibliotečki — bibliotetski, knjižnični, knjižni. Oblik je *bibliotetski* tvorbeno neuspio, niti je njime potrebito udvajati uhodani b i b l i o t e č n i.

Također se čita: divljačan — divalj, divlji. Prid. divlji ima jedino određ. oblik. Čemu nasilno stvarati neodređ. divalj?

Slijedi predumišljaj — predomišljaj, zla nakana, naum. Stvarajući kovanicu predomišljaj, pisac jamačno imaše pred očima glag. predomišljati se. U tomu primjeru predomišljaj ne znači ni zlu nakanu, ni naum, niti srb. predumišljaj.

h) Ne mogu odgonetnuti čemu podpuno iste riječi na lijevoj i desnoj strani kao što su: bojenje — bojenje, bombastičan — bombastičan, lepršati (se) — lepršati, raskalašen — raskalašen. Akoli je u Priručniku išta suvišno, ovo je i suvišno i neopravdano!

2. Pozoran je čitatelj u dosadašnjim navodima mogao opaziti da se baš svaka riječ na lijevoj strani izložena niza ne može uvrstiti u srbske. O tomu pripomenuh uzgredno, sada obćenitije:

a) Slijedeći jezični priručnik, morali bismo se djelomice ili podpuno odreći riječi među kojima su: bezkonačnost, bojažljiv, bruka, burad, crtanje, čitav, desiti se, dirnuti (ali ostaje: dodirnica), doličiti, domaći, domaćica, drugačiji, duševan, dvadesetina, gdje-gdje, gdjekad, glavinjati, grad (tuča), grebati, gromovan, grudi, grudni, gužva, (stiska), hladovina, izhod, izkazivati, izpraćaj, izpratiti, izdanje (knjige), izgreban, izmišljotina, iznova, izujedati, jačina, jajast, jednonedjeljni, jednouman, kaplja (med.), kisiti, klizav, kocka (igra), kretanje, krivica, krivina, krljušt, krstiti se, kršiti (se), kućarac (torbar), kućariti, kući (kod kuće, doma), kupovina, liti, ljeporječivost, maglovit, makar, masnica, mijenjati, milostinja, mjeriti, mraz, mrk, načelnik, nadaren, nadarenost, nag, nagost, nagrizati, namjera, namrštiti se, naoblačenje, naročit, nazad, nazeb, nečuven, obradovati, obziran, očigledan, odsjaj, ogledalo, okameniti se, okončati, opasan, opasnost, opruga, ostava, paljevina, parnica, pećnica, pećinski, piriti, planeta, planetin, plemenitost, plodan, pogodovati, pokadkad, pokliznuti, polovan, porobiti, posjedovati, posljednji, potvrdan, požuriti, prase, pravdati se, prekrstiti (se), pridušiti, prihvatiti (ali se prema njemu nudi nesvrš. *prihvaćati*!), prijatan, prijati, prijatnost, prilika, prostranstvo, prozorski, prskati, putanja, razkršće, raztovariti (za nj se ponuduje *istovariti*, što se značenjski ne poklapa!), ravnina, razjediti se, razmijeniti, razonoda, razonoditi se, razvitak, ručak, ruševina, satrti, saviti, sestrić, sijevati, skloniti (se), skoro, slagati, smet, (snijega), spirine, stegnuti, stezati,

stolica (za koju se predlaže stolac tj. tronožka), stražnji, sumnja, taman, tesla, tocilo, tovar (teret), tovarni, traka, treptaj, trka, truliti, trus, turati, turnuti, turoban, tvrditi, ubrzati, udes, ugled, ugledan, ugojiti (se), ujed, ujesti, ukopni, ukras, ukrasiti, ukus, umetnuti se, umjeti, unutarnji, unutarnjost, upotreba, upotrebljavati, upotrebni, upravitelj, upraviteljstvo, uraditi, uzavreti, uzklik, van, varljiv, varljivost, veče, velesila, veoma, zaceniti se, zapanjiti (se), zaporka, zgarište, zloupotrebiti, zviždaljka, žagor.

Što je previše — previše je! Tim više kada se zna kako iza svega stoje dva jezikoslovca, od kojih je jedan sveučilišni profesor (dijalektologije i povijestne gramatike hrvatskoga jezika), uz to i tajnikom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, potom i Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti! Osobno ne zavidim ustanovama u kojima djeluju obojica. Odakle im pravo osiromašiti hrvatski jezik otimajući mu njegovo jezično blago?! Ne pohrvaćuje se razhrvaćeni naš jezik izbacivanjem dobrih hrvatskih riječi zbog toga što se iste nahode u srbskomu. Nastavi li se ovako, kamo će se stići?

b) Suvišni rusizmi, u većini srbizmi, nikako nisu jakom stranom Jezičnoga priručnika. U njihovu dugu popisu izložit ću većinu: brakorazvodan, činovnik, gromak, koristoljubac, koristoljublje, naizust, nebosklon, nevin, nevinost, odbor, odvažan, odvažiti se, odvažnost, opovrgnuti, opredijeliti se, osporiti, pobornik, podanik, podčiniti, podrazumijevati, pogrom, pokrovitelj, pokroviteljstvo, poprište, poredak, poročan, porok, pribaltički, privržen, privrženica, privrženik, privrženost, proishoditi, prostodušan, prostrel, revan, revnost, rukovodilac/rukovoditelj, saobćenje, saobćiti, sljedovanje, sljedovati, spor (sukob), sraz, sraziti se, strast, svojstven, umjestan, ustremiti se, ustremljenje, usvojiti (primiti), poprimiti, prihvatiti, vrhuška, zavod (ustanova).

Na nevolju, po koja od navedenih uvrštena je među hrvatske riječi, što svjedoči kako etimologija nije dobra strana ni piščeva niti ocjenjivateljeva.

A koliko li tek nije suvišnih tudica! Ne nalazi se npr. agencija, agresija, agresor, barikada, bataljun, ekran, fond te množtvo ovakvih.

Zbog krupnih nedostataka preporučam velik oprez pri uporabi Jezičnoga priručnika.

Mate Šimundić

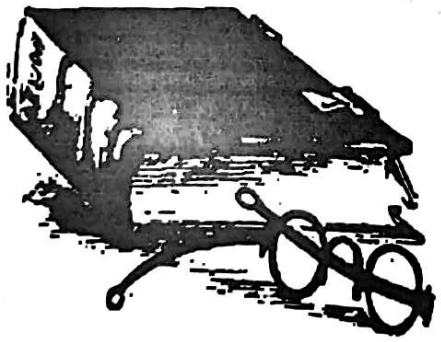

NEODOLJIVOST NADOSJETNOG U HOMENOVU HIPERREALIZMU

(Izložba radova Zorana Homena)

Premda se likovnim radom bavi već skoro tri desetljeća, Zoran HOMEN (1951.) na ovoj devetoj samostalnoj izložbi (Galerija »Stari grad« u Đurđevcu, 24. VI. — 11. VII. 1994.) predstavio se uljima nastalima u posljednjih 15 godina (1980—1994). Tako da je ispravnije govoriti o *maloj retrospektivi,* a ne o *retrospektivi,* kako stoji u podnaslovu inače poetski nadahnutog i rasudbeno pogođenog zapisa Božice Jelušić (»Zrcaljenje vječnosti«) na stranicama kataloga rečene izložbe.

Ono što je neprijeporno i odmah uočljivo na svim izlošcima (24) jest neodoljivo i zavodljivo hiperrealističko predočavanje predloška. Bilo da je riječ o slici s trešnjama iz 1984., ili o onoj naslovljenoj »Hiršlov prozor« iz 1988., uvijek je nazočna ta gotovo fotografska vjernost predlošku. Brzo i lako se uočava, međutim, da autoru nije stalo do fotografskoga preslikavanja stvarnosti, kao onom našijencu koji upravo takvim slikarstvom osvaja Ameriku. Homenova platna sadrže i nešto više.

Kada je o Homenovim radovima riječ, onda nikako ne možemo i ne smijemo zaobići *višeslojnost,* koja opet podrazumijeva i (post)modernu poetiku palimsesta. Odrezana kriška jabuke uz nož na prekrivenu stolu, ali na manjoj slici iznad stola (unutar te iste slike) pojavljuje se jabuka sa koje je odrezana spomenuta kriška. Ili opet »Ruža Hrvatska« iz 1992. godine: netom ubrani, zlatnožuti pupoljak, a uza nj čahura ispaljena metka.

Moglo bi se reći da se na Homenovim slikama, uz ustrajno i izoštreno oko te neumornu i 'uhodanu' ruku, zrcali profinjenost duše, koja suosjeća s onim što oslikava, pobuđujući i kod gledatelja tu istu simpatiju prema oslikanome. A ja bih dodao: neizbježno i prema slikaru.

Na tragu tog sudjelovanja u patnji drugoga, kako je to iskazao Danijel Dragojević upravo u kontekstu razgovora o angažiranoj umjetnosti, nalazi se i Homenova slika »Tri kruške i Veronikin rubac« iz 1994. godine. Taj rad izrijekom govori o autorovu (i Dragojevićevu, dakako, jer se spomenuti problem i raščlanjuje u tekstu naslovljenu »Veronikin rubac«) najdubljem zanimanju za teme iz područja nadosjetnoga i sakralnoga. Dakle: tri kruške na stolu, nad kojim visi razmotani rubac s Kristovim likom, okrunjenim neizbježnom trnovom krunom.

Nadalje, na slici »Među nama« iz 1991. godine, nazočnost nadosjetnoga i/ili sakralnoga iskazana je nesvakidašnjom alegorijskom finoćom. Na rubu stola, prekrivena tek razmotanim stolnjakom, čaša s malo vina, a iza čaše — čini se — beskvasni kruh a u njemu zaboden čavao. Asocijacije na Kristovu muku, na Kristovo posljednje ovozemaljsko blagovanje s učenicima, kao i na

implicitne planetarne posljedice toga događaja, upravo su neizbježne.

Sažimajući, moglo bi se reći i ovo: na izmaku stoljeća, u Homenovoj osobi i u njegovu djelu, nailazimo na profinjenost koja dovoljno snažno svraća pozornost na iskonske i neugasive vrednote, ali modernošću iskaza (tu ponajprije i ponajviše mislim na one radove koji sadržavaju ironiju i autoironiju) nadaje se i kao projekt za stoljeće koje dolazi.

I neka mi bude dopušteno završiti riječima Božice Jelušić, autorice teksta u katalogu Homenove ozložbe: »Nekoliko najuspjelijih slika s ove izložbe (...) potvrđuju koliko je Homenov izbor bio pravi. Kroz trošnost objekata prosijava vječnost, kroz zrelo doba sjaj djetinjstva, a Homenova će umjetnost odzrcaliti oboje, s mirnim pouzdanjem u vlastitu slikarsku sudbinu i odabrani put«.

Tvrtko Klarić

FRA ANTE ŠILOVIĆ KISTOM I BOJAMA DALMACIJI S LJUBAVLJU

U Zagrebu je u Hrvatskom učiteljskom domu održana od 11. — 18. ožujka 1994. izložba samonikloga umjetnika fra ANTE ŠILOVIĆA pod znakovitim imenom »ZAGORI S LJUBAVLJU«. Već samo ime, pod kojim je izrasla ova izložba od tridesetak izložaka, kazuje nam iz kojeg su izvora proključala uglavnom ulja na platnu (a samo rijetka na šperploči ili kartonu) i što žele vedrim bojama prikazati.

Fra Ante Šilović je ovom izložbom utvrdio ono trajno osjećanje svakog neuzdrmanog čovjeka da ljubi i u svom srcu neotuđivo nosi odanost prema svojoj rođenoj grudi, domovini, svome selu, planinama, crkvama, kamenu, a naročito prema svojim ljudima. Tako je i on pokušao oslikati svoju Dalmatinsku Zagoru, tzv. Splitsku (jer je upravljena prema središnjem gradu Južne Hrvatske, odavno okrštene Dalmacijom; — u njoj je rođen u Kladnjicama 1955., tu proživio svoje godine djetinjstva), pa iako je rano pošao da se školuje i postane redovni franjevac-svećenik-dušebrižnik, — nikad nije mogao zaboraviti svoj rodni zavičaj. On mu se vraća s LJUBAVLJU kistom i bojama i želi nam svojim platnima prikazati što njegovu Dalmatinsku Zagoru što bolje osvjetljava, ostajući pritom na čvrstom tlu realnosti, ali ne one stvarnosti koja klizi ukočenom površnošću, već nastoji izraziti svoj toliko puta doživljeni blagoslovljeni trenutak kroz cvjetanja svoga slikarskoga dara, koji se kod njega očitovao još od najranije mladosti. To je kasnije upornim radom dotjerivao, brusio, iznalazio modalitete, predmete, osluškivao i slagao u cjelinu umjetničkog slikarskog izražaja. Dokaz su tome njegove samostalne izložbe u Splitu, Londonu i Parizu. I mnoge skupne u Zagrebu, Kninu, Šibeniku, Dubrovniku, Splitu, Trogiru, Subotici i Veneciji.

Na sadanjoj samostalnoj izložbi u Zagrebu fra Ante Šilović prikazao je poletno svoj dio Dalmatinske Zagore na platnima: *Moje selo, Moj dom, Crkva na brežuljku, U tebi sam kršten, Vršidba I i II, Život na Moseću, Svilaja, Mosor, Zatvorene škure, Stara konoba, Prelja, Kamen središte svijeta, Konji itd.* Uz slike usko vezane uz Šilovićev rodni kraj, on je pridružio i nekoliko drugih slobodnih zaleta na nedaleko more hrvatsko, koje je usko vezano uz Dalmatinsku Zagoru, ono je oplakuje i ukrašava. Također i još pokoju nevezanu osobnu iskazljivost.

I nedavna Šilovićeva izložba u Zagrebu s motivima iz svojevrsne krševite i milopojne Dalmatinske Zagore potvrdila je njegov spontani pristup slikarskoj doživljenoj izražajnosti, kao i probirljivi izbor predmeta u prirodi urešenoj neobičnoj govorljivosti kamena, ljudi iz posebno raspjevana krša i njihovoj svakodnevnoj opojnoj stvarnosti. Njegove su boje ugodno usklađene, među njima nema suprotnosti, bespotrebnog zalijetanja, vode nas u svojevrsni zaokruženi svijet Dalmatinske Zagore, koja trajno isijava neugaslim kamenom, suprotno površnom promatranju, okruženom oniskim šumama, plavičastim (iako ponešto goličavim) planinama, vječno pomlađenoj morem i dražesnim rijekama i rječicama i ponekim jezercem.

Za ovu najnoviju izložbu Šilović je pripremio takav katalog da bi mu njegovi kolege mogli dobronamjerno pozavidjeti i njegov primjer nasljedovati. Osim popisa svih izložaka, tu je i pristupna riječ Roze Brkušig i njegove dvije (suvremene) pjesme naslovljene »Moja Zagora« i »Kamen moga kraja«. I što treba još posebno istaknuti: sav utržak od prodanih slika Šilović je darovao najmlađim stradalnicima u ovom našem neljudskom, krvavom i nesmiljenom ratu.

I na kraju završit ćemo ovaj kratki prikaz riječima-stihovima iz znakovitih pjesama samoga umjetnika:

Zagoro...
zemljo moja...
rado se vraćam tebi...
ljubim to sivo
oštro kamenje... —
O kamenu sudbino moja
bogatstvo moje siromaštvo
siromaštvo moje bogatstvo...

Mirko Validžić

KLASIK HRVATSKE KERAMIKE MILAN KIČIN

Ime Milana Kičina nerazdvojno je vezano uz razvoj naše suvremene keramike u kojoj je ovaj marljiv, istrajan i nadasve talentiran umjetnik ostavio vidne, a bez naročitog pretjerivanja može se reći i neizbrisive tragove. Dapače, u nekim razdobljima razvoja naše nacionalne keramike, Kičin nije bio samo sudionikom već i pokretačem novih stremljenja koja su, anticipacijom modernih strujanja na polju plastičnog oblikovanja, utrla put za drugačija shvaćanja keramičarske umjetnosti, stvarajući solidnu osnovicu za suvremenije koncipiranu keramiku.

Prvi značajniji događaji u kronologiji Kičinova umjetničkog puta vezani su za najranije djetinjstvo u rodnom Šćitarjevu (rođ. 1923.), selu nastalom na ruševinama bivše rimske naseobine Andautonije, u kojem je, kopajući po zemlji, svako malo nailazio na stare rimske predmete u vidu raznovrsnih keramičkih i staklenih formi, a što već tada pobuđuje u njemu interes za materijalnu kulturu starih civilizacija. Drugi važan događaj bio je taj da mu je otac Stjepan (kasnije afirmirani kipar naivne provenijencije) posjedovao malu poljsku ciglanu u kojoj se je sve radilo ručno pa je tako i sâm započeo mijesiti ilovaču i oblikovati prve igračke u obliku glinenih pijetlova za krov. Za kasnije keramičarsko školovanje Milana Kičina može se reći da je bilo široko i temeljito. Po završetku pučke škole u Šćitarjevu polazio je večernji ciglarski odsjek pri zagrebačkoj obrtnoj školi, a potom neko vrijeme radio kod kuće te kao pomoćni majstor na ciglani u Soblincu, što je zbog slabog zdravlja, a i zbog rata, koji je donio kraj očevoj ciglani, bio prisiljen prekinuti. Nepos-

redno po završetku II svjetskog rata upisao se je na kiparski odsjek pri Obrtnoj školi koju je završio 1948. g., a paralelno sa školovanjem surađivao je u keramopečarskoj radionici Ota Krauthakera u zagrebačkoj Dubravi gdje je upoznao tehniku paljenja, glaziranja i bojanja. Istovremeno, samoinicijativno i s puno uspjeha vodio je omladinski keramičarski tečaj orgniziran pri Domu kulture II rajona u Draškovićevoj ulici. Sve ovo omogućilo mu je da bez poteškoća položi majstorski ispit za umjetničkog keramičara kod prof. Blanke Dužanec 1948. g., ostavši još godinu dana nakon toga na usavršavanju stečenih znanja kod Blanke Dužanec i Stele Skopal. Od god. 1949. suradnikom je »Zadruge za umjetni obrt« postavši već 1950. g. i članom ULUPUH-a što mu je, osim priznavanja statusa umjetnika, omogućilo i nastupe na brojnim keramičarskim smotrama u zemlji i inozemstvu. Zahvaljujući upravo takvom nastupu na Svjetskoj izložbi u Bruxellesu 1958. g. dodijeljena mu je stipendija za specijalne studije u Finskoj, gdje je na izvorima čuvene skandinavske keramike, obilazeći radionice čuvenih finskih keramičara i svjetski poznatih tvornica »Arabia« u Helsinkiju i »Kupitan Savi Oy« u Turkuu, stekao nove spoznaje kako u pogledu novih tehnologija tako i novih estetskih zahtjeva koji se postavljaju pred suvremena keramičara.

Kontinuirano djelujući u keramici gotovo pola stoljeća, Kičinov umjetnički put prolazio je kroz nekoliko razvojnih faza ili stvaralačkih etapa koje nisu strogo distingvirane, dapače neke od njih se međusobno isprepliću i nadopunjuju, no na osnovu dominacije pojedinih stilskih karakteristika ipak se uobičajilo govoriti o stvaralačkim fazama prisutnim u zavidnom stvaralačkom kontinuitetu od pet decenija.

Najranija Kičinova faza, a koju čine radovi nastali u drugoj polovici četvrtog i prvih nekoliko godina petog decenija, obilježena je oslonom na tradiciju narodne keramike i nastavljanjem onih tehnoloških i oblikovanih principa pučke keramike koje još nije sasma iscrpla generacija keramičara treće i četvrte decenije (L. Bezeredy, B. Dužanec, H. Juhn, M. Wod i dr.) pri čemu će se upravo ova faza potvrditi kao važna spona dvaju razdoblja naše keramike: ranijeg (vezanog za tradicionalne izvore) i kasnijeg (vezanog za moderna kretanja u keramici, a i umjetnosti uopće). Ta faza karakterizirana je dominacijom raznih utilitarnih predmeta (tanjura, zdjelica, vaza — od kojih su neke bile vrlo velikog formata, što je u kasnijim fazama izostalo zbog nedostatka adekvatnih peći) i keramičarskog nakita s vidljivim utjecajima narodne ornamentike i folklorne stilizacije, realiziranih u tehnici terakote i angobe kojom se keramičari služe od davnina nazivajući je »bajsom«, a koju Kičin koristi do 1950. g. Nedugo potom započela je sljedeća Kičinova faza karakterizirana interesom za umjetnost pradavnih civilizacija i asimilacijom rudimentarnih formi i relikvijarnih simbola u vlastito stvaranje tako da neki radovi evociraju likove Azteka i njihovu mitologiju, a drugi pak podsjećaju na zidne maske crnačkih plastika pri čemu kao posebnu stilsku karakteristiku zapažamo predimenzioniranje očiju kao važnog elementa za isticanje psihičkog djelovanja. Već u ovoj fazi autor pretežno radi u tehnici fajanse, a prelazi i na sve češću upotrebu glazurnog »kraklea«.

Sljedeća faza, obilježena je keramoskulptorskim afinitetima i predstavlja prekid s tradicionalnom figuracijom pri čemu više od izražaja dolazi slobodnija

stilizacija te usmjeravanje izraza prema apstraktnijim formama. Nesumnjivo je da je upravo u ovoj fazi najviše došao do izražaja kiparski talent Milana Kičina pri čemu je estetska internacionalnost (forma, ritam, oblik) često iznad funkcionalnosti realizirane keramike. Ono što ipak ova djela odvaja od »čistog« kiparskog jezika jesu zakonitosti keramičarskog zanata kao što su aplikacija reljefnih izbočina i pukotina, keramičkih glazura i boja, perforiranje površine i građenje volumena na opozicijama otvorenosti i zatvorenosti, konveksnog i konkavnog, glatkog i hrapavog i sl. Takav, uvjetno rečeno »murovski« način oblikovanja Kičin je započeo prakticirati već koncem 1952. g. (dakle prije poznate izložbe H. Moora u Zagrebu 1955. g.), pa iako taj način oblikovanja preuzimaju i neki drugi keramičari, može se reći da Kičin postaje jedan od pokretača slobodnije forme u našoj keramici poslije II. svj. rata pri čemu se funkcionalnost forme isprepliće sa slobodom i razigranošću mašte, a odnos između volumena i perforacija postaje ključno mjerilo u kreiranju oblika. Riječ je prvenstveno o skulpturama manjeg formata i sitnijoj antropomorfnoj plastici, a u tehničkoj obradi počinje sve više dominirati krakelirana majolika, karakterizirana namjerno izazvanim pukotinama tzv. »mrežom« na glazuri.

Sljedeća Kičinova stvaralačka faza vremenski se poklapa s povratkom iz Finske, dominiraju manje forme, a u tehničkom smislu tzv. glazurni reljefi, jedna vrsta zgrafito crteža izvedenih pomoću horizontalnih i vertikalnih crta koje tvore gotovo apstraktan ili geometriziran ornament, a kako pri svemu tome dominiraju suzdržljivije i decentnije (bijela osnova sa sivkastom prevlakom) to se upravo zbog ograničenosti na ovakvu gamu spomenuta faza naziva i »sivom fazom«. Šezdesetih i sedamdesetih godina nastavlja se njegov intenzivan stvaralački rad na iznalaženju novih izražajnih mogućnosti u keramici. Tih godina osobito je zaokupljen ciklusom komorne plastike pri čemu dominiraju antropomorfne i zoomorfne figure te različiti oblici posuda oblikovanih kao slobodne aluzije na formu životinja (riba, ptice) i plodina kojima uspijeva zadovoljiti utilitarnu, formativnu i estetsku komponentu. U spomenuti ciklus spadaju i tematski ciklusi obitelji i materinstva (u čemu se također donekle očituje utjecaj H. Moora i njegovih tzv. »family groups«). Uza sve to poseban interes pokazuje i za mogućnosti slikanja na keramičkoj plohi pri čemu dominiraju vedriji kolorit i dobro nijansirani kromatski odnosi. U tehničkom smislu prevladava fajansa, a česti su i krakeliri koji površinama daju posebnu izražajnost, sugerirajući mozaičnu strukturu. U isto vrijeme počinje se baviti i radom u drvetu, a izvodi i grafičke listove rjeđe primjenjivanih tehnika glinoreza i gipsoreza. Kroz ovo vrijeme Kičin održava živu i kontinuiranu izlagačku aktivnost svedenu na dvadesetak samostalnih i stotinjak grupnih izlaganja, okrunjenu dvjema retrospektivnim izložbama (1961. i 1992.) koje su svojim serioznim izborom prikazale njegovo djelo u svom kronološkom slijedu, evoluciji umjetničkih shvaćanja i estetskih preokupacija. Za svoje radove na I. izložbi Akademije za svjetsku keramiku u Canesu 1955. g. dobio je diplomu uspjeha, a na njenoj drugoj izložbi u Beču 1959. g. specijalnu diplomu dok je na Međunarodnoj izložbi keramike u Pragu 1962. g. nagrađen srebrnom i na »V. Concorso di ceramica d'arte« u Cerviji 1967. g. zlatnom medaljom.

Uza sve to Kičin je našao vremena i za slikarstvo, poeziju (poznato je da je riječi vlastitih pjesama urezivao u vaze stvarajući tzv. »vaze pjesmarice«) te pedagoški rad izražen kroz voditeljsku ulogu u nekoliko keramičarskih tečajeva i odgoj nekoliko naših keramičara (Ivo Đurović, Vera Vidmar i dr.). Kičinovom inicijativom sakupljena je zbirka suvremene hrvatske keramike koja je 1954. g. poklonjena Muzeju u Poreču, a slične, samo manje zbirke dobili su i muzeji u Rovinju (1955.) i Rijeci (1956. g.).

Iz svega ovoga vidi se da je riječ o umjetniku čije djelo predstavlja osebujno i raznovrsno poglavlje keramičarske umjetnosti u nas i koji je, »često na vršku zbivanja keramičarske umjetnosti u Hrvatskoj« (E. Cvetkova) uspio afirmirati našu keramiku i na internacionalnom planu, ugrađujući je u europsku keramičarsku baštinu. Uz to što je realizirao keramiku prepoznatljiva izraza, zavidne tehničke i estetske kulture, Kičinovo djelo sadrži u sebi izrazitu humanističku notu koja se očituje u ekspresiji vedrine, topline i drugih psihičkih stanja čovjeka, a nisu ni rijetka djela prožeta kršćanskim duhom i motivima, kako u svojoj impostaciji, tako i u sadržaju te porukama (»Madona s djetetom«, »Anđeo čuvar« i dr.). Mada je već sada došao do rezultata koje možemo smatrati klasičnim, treba reći da Kičinov stvaralački put nije prekinut, dapače sa zavidnom stvaralačkom energijom i entuzijazmom on stvara i dalje te nastavlja borbu za najviše likovne vrijednosti i domete, što samo potvrđuje da je riječ o istinskom umjetniku koji svoju umjetničku poruku i ostvareno djelo bez straha stavlja na »vagu« suvremenosti i kušnju budućnosti.

Boris Vrga

DVIJE KONCERTNE PRAIZVEDBE

Koncerti u Osijeku splitske klape »Filip Dević« i zagrebačkoga uglednog ansambla »Madrigal«

U kratkom razdoblju u dvjema se osječkim crkvama održaše dva koncerta, oba u korist obnavljanja crkava (župne sv. Petra i Pavla i kapucinske sv. Jakova) i oba na znatnoj umjetničkoj razini. Razlika je u tome što su Splićani (klapa, ili bolje nonet »F. Dević«) davali glazbu od XV. stoljeća do suvremena djela, a Zagrepčani sa samoga početka XV. vijeka do suvremene skladbe. Što je najzanimljivije, obje su suvremene skladbe radovi dirigenta tih tijela.

Dobro uvježbani mali muški sastav iz Splita uz najistaknutije skladatelje stranoga (Palestrina, Arcadelt) tla davahu i naše (Lukačića, Jelića, Gallusa Petelina, Andrije Motovunjanina), a na završetku »Requiem za hrvatskoga vojnika« njihova dirigenta Vinka Lesića, šesterostavačno djelo u najboljem stilu takvih namjenskih skladbi, sa svima stavcima koji takvu djelu priliče: od Requiema do Lux aeternam. Izvrsno uvježbano, sigurnom rukom vođeno, s izjednačenošću vokalista. Djelo je prvi put izvedeno u Osijeku, nadamo se: ne i posljednji put! Kraj koncerta bio je neznatno zamućen, kad se popularnim skladbama pokušalo »zapaliti« auditorij, što nije naišlo baš na odbojnost, ali i na blage komentare o nepotrebnosti takvih dodataka. Unatoč tome, opći dojam veoma je dobar.

Zagrebački »Madrigal« puniji je sastav, miješani ansambl, u nekim dijelovima upotpunjen i gudačima te timpanistom. I oni su izveli Arcadeltovu »Ave Maria«, davši nam mogućnost uspoređivanja. Vokalni ansambl s dvije izvrsne solistice i solistom baritonom zvučao je neusporedivo punije (a nije stvar samo u popunjenosti glasova!), a na završetku čuli smo »Dona nobis pacem« dirigenta Branka Kladarina koji je sa samo te tri riječi bogato ih profiliravši ostvario snažan dojam u kompoziciji koji s tim minimalnim tekstom ostvaruje puninu doživljaja. A tekst je, u ovo današnje vrijeme, i te kako zahvalan. Željeli bismo »Madrigal« čuti češće u osječkoj sredini, to prije koji je veoma loše vrijeme spriječilo dolazak mnogih koji imaju za čime žaliti.

Ivo Slaviček

USKRSNI KONCERT S MOZARTOM

Mozartova »Vesperae...« u izvedbi HNK Osijek, na Uskrs 1994.

Među Mocartovim duhovnim vokalno-instrumentalnim djelima »Vesperae solemne...«, KV 339, pripada među rijetko izvođena djela. Pogotovu u nas, premda ni u njegovoj domovini nije baš bilo često izvođeno sve do novijih vremena. Tome je uzrok i što je to djelo, vrst oratorija, pisano u mladim danima, s nekim mladenačkim nepotpunim odlikama, ali i zato što traži znatan izvodilački aparat, pa je mnogo »udobnije«, angažirajući tolike snage, latiti se teške ali i veoma rado alušane Krunidbene mise ta podjednako zahtjevna i popularna »Requiema«.

Operi osječkoga HNK svaka čast na mnogim pothvatima, na već redovnima božićnim koncertima, sada i na ovome uskrsnome što je prvi put izveden na uskrsni ponedjeljak 1994., u župnoj crkvi sv. Petra i Pavla, potom ponovljen u crkvi sv. Mihaela u staroj osječkoj Tvrđi, a zatim i na dva gostovanja po crkvama (koje to prostorno omogućuju) u okolici Osijeka. Već na početku dobro je naglasiti da je crkva sv. Petra i Pavla poprilično oštećena, nešto i popravljena, nu brojne premda nevelike rupe znatno umanjuju akustiku. (Nije to najteža stvar, ali u osvrtu na koncert valja i naglasiti).

Izvedbom je ravnao Mladen Tutavac, solisti su bili: Antonija Kovačević, sopran, Mirjana Babić, mezzosopran, Nenad Tudaković, tenor, i Velimir Zgrablić, bas. Na reprizi: sopran Sanja Špišić. Koncertni majstor pouzdani Krunoslav Peljhan. Posjet iznenađujuće dobar (hladno vrijeme, hladne crkve, s propuhom...).

U cjelini izvedba zaslužuje veoma dobru ocjenu: orkestar uigran, zbor prilično ujednačen i sonoran, a kvartet solista pružio je maksimum njihovih trenutnih mogućnosti, što, doduše, ne znači i punu ujednačenost, ali je i sam autor dao veliku razliku u važnosti pojedinačnih solističkih dionica. Sopran Antonija Kovačević najzapaženija je među izvodiocima (jedva nešto manje alternacija S. Špišić), ali ne treba zaboraviti da je i sâm Mozart dao preveliku važnost sopranu prema ostalim solistima. Ne potcjenjujući ostale (npr. svježina glasa još u »predumirovljeničkog« V. Zgrablića, poletnost mladoga tenora N. Tudakovića), možemo naslutiti u Antoniji Kovačević koncertni sopran značajne budućnosti.

Opernoj grani Hrvatskoga narodnog kazališta u Osijeku valja čestitati i na ideji, i na trudu, a i na ne malu uspjehu. Nadajmo se najboljem u budućnosti!

Ivo Slaviček

ŠIROK IZBOR TEMA

»Nova tribina«, veljača 1994., Split

Činjenicu da katolički pokret ima danas i slobodu i mogućnost djelovanja, ali da se (bar do početka ove godine) nije mnogo učinilo, dobro je uočio dosad jedva poznati izdavač »Vox« iz Splita, te se i potrudio da u »starom« časopisu štono se sada uobličava nov način, pruži širok izbor tema. Svima im je zajednički da su prilagođeni htijenjima da se nađu načini prikladni za integralnu duhovno-intelektualnu formaciju na osobnoj razini, jer se — piše u uvodniku ovoga broja — samo tako mogu postaviti temelji ukupne stabilnosti i razvoja u budućnosti.

Dva su interviewa na početku časopisa: sa dr Marinom Barišićem, pomoćnim biskupom splitsko-makarskim »Doba novog pokrštavanja«, te s dr. Lukom Brajnovićem, jednim od nestora hrvatskoga katoličkog novinarstva, već duže »izvan domovine«, ali srcem i dalje »u njoj«: »Ostanimo vjerni idealima«. Svoj prilog navedenoj temi dao je i Ivan Bodrožić tekstom o najnovijoj enciklici Veritatis splendor »Sloboda u sjaju istine«. Navedena enciklika — ističe uredništvo u uvodniku — tvori uz novi Katekizam Katoličke crkve pouzdanu osnovicu s pomoću koje katoličko naučiteljstvo zacrtava jasan put u novo tisućljeće.

Da i taj put neće biti bez »trnja« (tà, nijedan nije!), govori nam i analiza mons. Srećka Bezića »Vjeronaučne knjige — izvor vjere ili sumnje?« Poštujući sve dobro u školskim knjigama za vjeronauk, mons. Bezić iznosi neke opće primjedbe, govori o nedorečenostima, ali i o krivim postavkama, kojih baš i nije malo.

O kršćanskom shvaćanju i vrednovanju askeze pod naslovom »Askeza — zašto?« piše fra Frane Miliša, ističući posebno potrebu jednostavnosti i nenametljive spremnosti da se čovjek daruje.

Za zadovoljavanje potreba i intelektualne formacije u sklopu opće duhovne, služi završetak podlistka »Vatroslav Jagić i razvoj slavenske filologije«, pa »Tko je Hrvatski Faust« gdje se donosi ne preopširan ali veoma dokumentiran prikaz djelovanja dr Dušana Žanka kao intendanta zagrebačkog HNK uz ponovno upozorenje na ne samo minorne tekstove (kamo sreće da je samo to!) što su nam donedavna podmetani kao razobličavajući obračuni s vrijednim hrvatskim intelektualcima, kao što je Šnajderova drama »Hrvatski Faust«. O još jednoj (zlonamjerno) pogrešno ocrtavanoj osobi govori prilog Viktora Škovrlja »Dr Mile Budak — hrvatsko ognjište, težnja i nadahnuće«.

Dva priloga rubrike Manipulacija govore o mogućnostima, djelomično već ostvarenima, dijelom u ostvarivanju ili bar težnji za njima, o »upravljanju dušama«. Nipošto nije nepotrebno, ali možda je u našim okolnostima mogao taj prostor biti i korisnije upotrijebljen!

Pri kraju i dvije čisto »tehničke« pripomene. Neujednačenost jezika, pa i neugodne greške, kraj imena lektora koje ulijeva povjerenje, bit će da su (ne)djelo tiskare i korektora. Ni format časopisa (A 4) ne čini mi se prikladnim za ozbiljne publikacije, tj. one što ih se rado čuva i na policama kućnih knjižnica. A po svemu ostalome, »Nova tribina« baš i jest takav časopis!

Ivo Slaviček

NEPRIJEPORNA VRIJEDNOST TRADICIJE

Ustav Stjepana Radića
Državno ujedinjenje ili Ustav Neutralne Seljačke Republike Hrvatske — napisao S. Radić — Pretisak, Prometheum, Zagreb 1994. 53 str.

Ovih je dana mladi zagrebački nakladnik Prometheum, u biblioteci Povijest i sadašnjost, objavio pretisak Ustava iz 1921. godine, kojega je napisao, nedvojbeno, jedan od najvećih hrvatskih političara i političkih pisaca, S. Radić.

Knjigu je uredio teoretičar ustavnoga prava, N, Grubić, a proslov napisao A. Romić.

Prvu verziju ovoga Ustava, Radić je, čini se napisao u istražnom zatvoru zagrebačkog Sudbenog stola, kamo je dospio 21. ožujka 1920. god. nakon što je uhićen zbog govora na velikoj skupštini svoje stranke u Galdovu. Ustav je, pak, prihvaćen na petoj sjednici republikanske zastupničke većine u Zagrebu, 1. travnja 1921. a objavljen 14. svibnja 1921. god. Nadalje, od 14. svibnja do 26. lipnja ustav je »narodu proglašen« u svim općinama banske Hrvatske, gdje ga je narod primio »s jednodušnim odobravanjem«.

Temeljno je obilježje Radićeva ustava, kako u proslovu piše A. Romić, »konstitucionalizacija ideje hrvatskog državnog prava. Ustav, naime, utemeljuje Hrvatske kao suverenu državu kojoj je ime Neutralna Seljačka Republika Hrvatska, a koja, znakovito je, može stupiti u savez s drugim državama samo na ugovornom temelju, tj. na konfederativnome načelu. Radić, dakle, ne priznaje tzv. prvoprosinački čin ujedinjenja, sukladno tome, ne priznaje ni Kraljevinu SHS, pa ni njezinu Ustavotvornu skupštinu. Tvorbe su to onih hrvatskih sabornika što odoše kao »guske u maglu«.

Nadalje, ustav sadrži vrlo značajne odredbe o pripadništvu i provedbi suverenosti na tragu narodne tj. pučke suverenosti, gdje je puk »nositelj« suverenosti, odnosno on je subjekt kojemu, u potpunosti »vrhovničtvo« i pripada.

Narod, pak provodi suverenost oblicima neposrednoga odlučivanja: plebiscitom, referendumom, narodnim zakonodavnim vetom i peticijom. Usto, narodna se suverenost izvršava i »po izbornim zastupnicima«, tj. posredno, preko zastupnika izabranih u: narodni ustavotvorni sabor, narodni zakonodavni sabor, županijsku skupštinu i općinsku skupštinu.

Radić je u Ustavu, osobitu pozornost poklonio konstitucionalizaciji ljudskih prava — bilo da je riječ o osobnim, političkim ili pak, gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima. Tako, primjerice ustav štiti sljedeća »Čovječanska prava bez obzira na državljanstvo« pravo na život, osobnu sigurnost i nepovredivost, slobodu kretanja, nepovredivost doma, osiguranje »listovne tajne« i poštanske dostave, slobodu vjeroispovijesti, slobodu sastajanja, tiska kao i slobodu udruživanja. Poglavito je zanimljivo vidjeti kako Ustav štiti slobodu tiska, naime, »štampa kao glav-

no sredstvo širenja ljudskih misli i čovječjega znanja podpuno je slobodna. Cenzura se ne može nikako odrediti, a ni jedan se list ne može ni u kojem slučaju obustaviti«.

Ustavom se jamče i politička prava i slobode (tj. aktivna prava državljana): biračko pravo, pravo glasa na referendumu, pravo narodne inicijative, pravo na narodni zakonodavni veto, pravo na peticiju. Od gospodarskih, pak socijalnih i kulturnih prava i sloboda valja spomenuti: pravo na »sveobće« osiguranje, pravo na zdravstvenu zaštitu i pravo na »prosvjetu«. Vrlo su zanimljiva ustavna rješenja glede prosvjete. Naime, »svatko ima pravo u duhu ovoga ustava i u granicama školskoga zakona osnivati svakovrstne škole i otvarati razne tečajeve, te u njima poučavati«. Radić je, dakle, svjestan što za državu znače obrazovani joj državljani, te Ustav uz »škole za pismenost; obpće narodne škole; priučavanje sve mladeži radu, učenju ruskoga i njemačkoga jezika; narodne škole za obću naobrazbu i strukovne škole« otvara i mogućnost utemeljenja i privatnih škola.

Posebnu brigu država — koja je »moralna zajednica misaonih bića« mora voditi i o zdravlju državljana koji su »izvor sve snage i vriednost države«, tako da i »najsiromašnijima bude omogućena liečnička pomoć i liekovi«.

U takvoj »moralnoj zajednici« — »muškarci i žene imaju u svem posve jednaka prava«.

Ova, a i mnoga druga, ustavna rješenja, mogla bi izdržati i zahtjeve posadašnjenja, stoga su razlogom (a ne samo njegovanjem navlastite nam duhovne i političke tradicije) da je Ustav S. Radića ponovno objavljen.

Poradi toga riječ je o hvale vrijednome, i s mjerom pripravljenome nakladničkome prispijeću.

P. D. Grubić

OBNOVA LJUDSKOGA DOSTOJANSTVA

V. Šeks: Ogledi o slobodi savjesti
Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1994.
god. — 204 str.

Među djelovanjima svih živih bića samo je ljudskoj činidbi svojstvena vrijednost. Samo čovjekov čin (actus hominis) nužno mora biti i ljudski čin (actus humanus), a ovaj, pak, moralni čin (actus moralis) kako ne bi — kao »jedinstvo trascendentalnosti i animalnosti« ostao samo na razini animalnoga. Čovjek je, dakle, stubokom određen kao moralno biće, koje ima o b v e z u s a v j e s t i. Poradi toga on svoje djelovanje u »pokrajini života« umjesto prema poslušnosti mora određivati prema savjesti, a ako već ne može izbjeći o r d o hierarchicus« on ga mora dopuniti s »ordo amoris« nebeskog imperija, kako je to odlučno zahtijevao sv. Augustin.

A što je zapravo savjest, jedno je od sržnih pitanja etike, i gotovo da nema filozofa, u povijesti etike, koji nije mislio to pitanje.

Na to pitanje kuša odgovoriti i knjiga »Ogledi o slobodi savjesti« autora V. Šeksa, koje je nakladnik — u biblioteci Episteme-Nakladni zavod Globus. Ona je ujedno i pokušaj (u) vraćanja i naše teorijske misli k tome bitnome, a revolucionarnom etikom »zaboravljenome« pitanju čovjeka, njegova smisla i njegova opstanka poglavito u totalitarnim i autoritarnim sustavima.

Autor je knjigu podijelio u XIV poglavlja, i to: supstancija savjesti; formalna svojstva savjesti; moral insanity; jedinstvo savjesti; makjavelizam i savjest; kvazireligiozna svijest i savjest; totalitarni i autoritarni sustav i savjest, službena ideologija i savjest, državna stranka, politička policija i teror prema savjesti; mehanizam obrane i savjest; psihopatodinamika ličnosti i savjest; interpersonalna sredina i savjest; psihodinamika, psihopatodinamika mase i grupe prema savjesti, te gubitak savjesti i gubitak identiteta; a »thema probandi« ovih Ogleda, drži autor, jest promišljanje »uzročno-posljedičnih veza između totalitarnih, autoritarnih i uopće represivnih sustava prema fenomenu savjesti«.

U prvome poglavlju autor traga za supstancijom savjesti na tragu povijesnofilozofijskih rasprava o tome pojmu: od slavnoga Sokrata i njegova »mističnog unutarnjeg glasa« (daimonion) preko kršćanskog od Boga udahnutog unutarnjeg razumnog sudišta i Kantove postavke o savjesti kao »moći suđenja koja upravlja sama sobom«, pa sve do psiholoških i sociooloških pokušaja objašnjenja toga pojma (Spencer, Ree, Nietzsche, Simmel, Levy-Brühl, Freud), ili pak pokušaja da se opstojanje savjesti zasnuje ontologijski kako to kuša učiniti M. Heidegger.

Ovdje želimo skrenuti pozornost čitatelju na dva određenja savjesti: ono utilitarističko, bitno za represivna društva, i ono religijsko, koje savjest zasniva na egzistenciji Boga i Božjoj providnosti.

Dok utilitaristička etika polazi od toga da su posljedice naših postupaka jedino mjerilo njihove moralnosti, religijska, pak, kršćanska etika supstanciju savjesti određuje »konkretnim susretom s Kristom« u kojem susretu Bog trajno pruža svoju pomoć i računa s našom ljudskom suradnjom.

Pavao je prvi sretno premostio taj razmak između Krista i savjesti, on, dakle, uvodi u Novi zavjet sam pojam syneidesis — savjest. I kako reče, u ovoj knjizi nespomenuti, M. Škvorc »Krist je u biti milost, savjest je u biti prihvaćanje milosti«. Nadalje, Krist se može veoma dobro nastaniti u savjesti koja ima temeljne zahtjeve prirode, pa čezne za istinom, za pravdom, za suradnjom, za dobrotom, za srećom«. Prema ovome shvaćanju srce je, dakle, savjest i savjest je srce, ljubav, štovanje, savjest je sam čovjek. Ona se prikazuje kao glas Božji, tj. u nama nastanjeni Krist.

Zanimljivo je da su skolastici pravili razliku između »sintereze« i »savjesti«. »Sintereza« je ona temeljna i najopćenitija moralna moć u čovjeku koja je prisutna u svakog čovjeka, ma koliko on bio pokvaren. Za sv. Jeronima »sintereza« je iskra savjesti, koja je, pak, primjena sintereze u pojedinom konkretnom slučaju.

I kasnije, sve do naših dana, pitanje savjesti ostaje sržnom temom teologijske misli. Tako primjerice Drugi vatikanski koncil u pastoralnoj konstituciji G a u d i u m e t s p e s određuje savjest kao »jezgru i svetište čovjeka«.

Na kraju, ovoga dijela ogleda, autor kao ni znanost »nije u stanju dati jedinstvenu koncepciju, kojom bi odredio sa znatnom sigurnošću temelj supstancije savjesti«. On zna da ona postoji ali ne zna što je! Njemu to nije uspjelo, sudimo, jer je prerano napustio teologijsku poziciju, a učinio je to, po našem sudu, zaradi znanstvenosti znanja. On »znanstveno znanje« pretpostavlja »filozofiskome znanju«, te traži različitim znanstvenim postupcima (i sociološkim i psihološkim i psihoanalitičkim i psihijatrijskim) dokazivost pa je na tom putu izgubio onu temeljnu, metafizičku sigurnost. A nema temelja, supstancije savjesti doli u Apsolutu, koji je pred-existencija koja sve stavlja u existenciju, kako to kaže Ž. Bezić (vidi Marulić br. 2, str. 261).

Zanimljiviji dio ovih Ogleda jesu poglavlja: makjavelizam i savjest; totalitarni i autoritarni sustav i savjest; službena ideologija i savjest, te državna stranka, politička policija i teror prema savjesti, u kojima autor uspješno objašnjava samu narav totalitarnih sustava i njihovu uzročno-posljedičnu vezu prema savjesti, radeći pri tome znane nam analize totalitarnih sustava. Primjerice F. Neumanna, C. Friedricha, H. Arendt, Z. Brezinskog i dr.

Najposlije, autor pred savjest čitatelja stavlja i ove riječi: »Čovječe, budi svoj, najmanje Vođin, ako si član političke stranke, kritički osluškuj vodi li te program, strategija ili taktika stranke na vrludave, opasne puteve na kojima ćeš izgubiti svoju savjest i svoj identitet.

Čim osjetiš i spoznaš da si na rubu ponora, u opasnosti da izgubiš vlastiti identitet i mogućnost djelovanja u skladu s osobnom, ali humanističkom savješću — odstupi iz stranke, ne prihvaćaj nekritičke kanone ideologije, a najmanje pragmatičke poteze dnevne politike, te služavke ideologije, iskrivljene savjesti.« Jer sloboda je, dodali bismo, tajna svega, taj različak, supstancija a ne prirastak, veselije sudbe ljudskih bića. Iz etosa slobode nastaje red, hic et nunc, ali i navijeke.

P. D. Grubić

RAJMUND KUPAREO: ČOVJEK I UMJETNOST

Pri kraju prošle godine izišla je nova knjiga (133 str.) estetskih ogleda Rajmunda Kuparea *Čovjek i umjetnost* (Zagreb 1993., KS). Od četrnaest ogleda skupljenih u ovoj knjizi tri su bila objavljena u iseljeničkoj »Hrvatskoj reviji« (Misterij umjetničke nadarenosti, Neki vidovi religiozne umjetnosti Ivana Meštrovića, Poezija Viktora Vide), a svi ostali u časopisu »Marulić«.

I ovu knjigu Kupareovih estetskih ogleda dočekala je i još uvijek je prati poslovična ali sada već nerazumljiva hrvatska šutnja. Kažem, hrvatska, jer one druge šutnje posve su razumljive. Danas toliko govorimo i pišemo o duhovnoj obnovi, o *hrvatskim* sveučilištnim studijima, o novim školskim programima koji bi se trebali razlikovati od dosadašnjih jugokomunističkih. I program studija estetike zahtijeva korjenitu obnovu. Imamo evo, Rajmunda Kuparea. On je ne samo bogomdani estet, nego i svjetski priznati estetičar. Napisao je brojne rasprave i knjige o umjetnosti i umjetničkom stvaralaštvu. Ne računajući one napisane na španjolskom jeziku, nekoliko knjiga o estetici objavio je i na hrvatskom jeziku. No nigdje ih ne vidim ni u srednjoškolskim ni u sveučilišnim programima, barem kao obvezatnu priručnu literaturu.

O Rajmundu Kupareu kao estetičaru pisao sam još god. 1989. u časopisu »Marulić« (br. 2. i 3/1989. i posebni otisak). Tamo sam (str. 334) rekao: »Estetika Rajmunda Kuparea spojila je u sebi na najbolji mogući način tradiconalno i suvremeno. Utemeljena na tomističkoj filozofskoj misli, ona je na zadivljujući način izvorna i otvorena novim spoznajama o biti umjetnosti i ljepote. Kupareov sustav lijepih umjetnosti veliki je i veoma važan prilog i prinos hrvatske estetike svjetskoj«. U istom sam prikazu citirao i Tomu Vereša koji je za Kuparea rekao, da je »razbio šutnju između dvaju svjetonazora pripadnika istoga hrvatskoga naroda«. Mišljasmo i mi naivno da će se ti svjetonazori nakon nestanka komunizma s povijestne pozornice ponovnoga oživotvorenja hrvatske države barem pomiriti. Kupareov svjetonazor pružio je ruku pomirnicu, ali onaj drugi tu ruku još uvijek ne prihvaća.

Za knjigu *Čovjek i umjetnost* mogli bismo reći, da je ona sukus i sažetak dosadašnjih Kupareovih estetskih prosudbi o umjetnosti i umjetničkome stvaralaštvu. Ne upuštajući se ovdje u ocjenu vrijednosti Kupareovih estetskih prosudbi (ta bi ocjena bez dvojbe bila visoka), prepuštam to strukovnjacima, upozorit ću samo na to kako Kupareo ocijenjuje estetske domete umjetničkih djela s religioznom tematikom. Očekivalo bi se od njega da će, kada je riječ o estetskoj vrijednosti takvih djela, zažmiriti barem na jedno oko. Nu on je u tome kao estetičar, bez obzira na svoj kršćanski svjetonazor te svećeničko i redovničko poslanje (ili baš zbog toga), strog i nepodkupljiv. Dokazat ćemo to na jednom primjeru.

Svi mi koji od djetinjstva živimo u kršćanskom duhovnom ozračju doživljavasmo i doživljavamo poznatu sliku *Angelus* francuskoga slikara i grafičara Jean-Francois Milleta (1814-1875) ne samo kao poticaj na pobožnost i skrušenost, nego i estetski kao vrhunsku umjetničku vrijednost. Talijanski povjestnik umjetnosti Emilio Lavagnino veli da se po slikama *Angelus, Pabirčenje i Povratak na selo*, koje se nalaze u pariškom Louvreu, Millet ubraja među najveće francuske slikare XIX. st. (Enciclopedia cattolica, Roma 1952., str. 1011). A Kupareo jednu od tih slika — *Angelus* — svrstava u djela »s religioznom tematikom bez estetskog sadržaja« (str. 23.), dakle kaže za nj da nema umjetničke vrijednosti.

Umjetnost, izričit je Kupareo, ne smije biti u službi religije. »Ako vjeru proglasimo najvišom i jedinom ljudskom vrednotom koja bi morala zaokupiti (apsorbirati) sve ostale vrednote, upadamo u *estetski pijetizam* (licemjernu pobožnost) koji umjetnost stavlja u službu religije. Takva djela ne samo da nisu na čast Crkvi nego nerijetko iskrivljuju pravi religiozni osjećaj, odgovaraju željama vjernika koji nalaze u njima korelate (suodnose) svojih osjećaja što odgovara razini njihove dogmatske nedoraslosti. Sjetimo se bezbrojnih 'lijepih' sličica, kipića, medalja itd. kojima još uvijek obiluju naše crkve i izložbene dvorane«. Jer veli Kupareo govoreći o Meštrovićevim umjetničkim djelima s religioznim sadržajem — »barokni anđeli, Gospe, mučenici itd., osim tematike nemaju ništa religioznog u sebi«.

U svezi s umjetničkim stvaralaštvom Ivana Meštrovića i posebno s njegovim odnosom prema religiji upozorujem na Kupareov ogled *Neki vidovi religiozne umjetnosti Ivana Meštrovića* (str. 99-108). Čovječju dramu Meštrovićevo slikarstvo izražava »sređivanjem masa i planova u plastičnoj volumetričnosti«. Između raznih poimanja voluma »Meštrović ostaje vjeran onom klasičnom, koji shvaća volum kao jasno određenu masu, tijelo, čiju je težinu moguće mjeriti, tijelo u tri dimenzije«. Nu Meštrovićevi volumi »nisu kopija prirodnih, on podvrgava anatomske i prostorne zakone svojoj viziji«. U Meštrovićevoj umjetnosti »postoje pokreti i zglobovi tijela, koje nećemo pronaći ni u kojoj knjizi anatomije. Mislim napose na njegove reljefe iz života Kristova... A ipak, kad se stilistički analiziraju njegova djela, zapanjuje svakoga savršen odnos dijelova i cijeline (ideje), kao da se radi o nekoj studiranoj, matematičkoj formuli«. Uza sve anomalije Meštrovićevih kom-

pozicija »ekspresivna je sila uvijek u skladu s konstruktivnim tektonskim nacrtom«. Po Kupareovu sudu Meštrovića se, kao ni bilo kojega genija, ne može strpati u nekakve »škole«. Meštrović je kadikad impresionist »ne zato, jer bi imitirao Rodina, nego, jer mu za neku određenu viziju odgovara bolje igra svijetla i sjene, i time mu omogućuje izraziti duševnu napetost i neopipljive kakvoće senzibilnosti«. Govori se o utjecaju egipatske umjetnosti na Meštrovića i tvrdi se da je Meštrovićeva umjetnost u mnogočemu slična asirskoj. Egipatska je umjetnost — veli Kupareo — nekrolatična (to jest kultno obožavanje pokojnika). Smrt u egipatskoj umjetnosti nije prijelaz u vječnost nego »težnja da se uščuva kopija ovozemnoga bića, koje se hrani reprodukcijama ili kipovima svoje zemaljske egzistencije« (Carmón Aznar). U Meštrovićevoj umjetnosti »smrt je prisutna u apstraktnoj, geometrijskoj strogosti kompozicije, ali unutar tog okvira mrtva se tjelesa miču i bore, ne samo da izidu iz njega, nego da ga i sruše«. To ne bi, kaže Kupareo »nikad zamislio jedan egipatski kipar«. Meštrovićeva umjetnost nije niti »energeiolatična umjetnost« Asiraca. »To je realna snaga bola i njegova vrijednost za osobni i društveni odkup«. »Meštrović je ne samo religiozni, nego i čisto kršćanski umjetnik... Meštrovićeva religiozna umjetnost ima dvije faze. Prva je ona *naravnog* odnosa čovjeka prema Apsolutnome, izražena napose preko njegovih Raspeća, koja simboliziraju univerzalan ljudski bol. Druga je faza (ne mislim na vremenske periode!) ona, gdje Krist postaje nosiocem nadnaravnog odkupljenja i glavom mističkog tijela. To se najbolje očituje u njegovih 28 reljefa iz života Kristova...«.

Svoje oglede iz estetike Rajmund Kupareo ne piše, poput većine estetičara, teško razumljivim jezikom i izvještačenim stilom. Kuparcov izričaj nije znanstveno suhoparan, nego književno toplokrvan. Njegov stil nije mutan i učeno zamršen, nego bistar i odpetljavajući. Stoga su njegovi hrvatskim jezikom pisani estetski ogledi — uz one pisane na drugim jezicima — dragocjen prinos hrvatskoj estetskoj znanosti. A oni napisani na hrvatskom jeziku ujedno su i ures hrvatske lijepe književnosti.

Tomislav Heres

NOVA POVJESTNICA BENEDIKTE ZELIĆ-BUČAN

U izdanju HKD Sv. Jeronima (Sv. Ćirila i Metoda) nedavno je objavljena knjiga Benedikte Zelić-Bučan *Članci i rasprave iz starije hrvatske povijesti* (Zagreb 1994). Na 270 stranica ove knjige okupljeno je 15 članaka i rasprava iz hrvatske političke povijesti i 8 rasprava iz kulturne povijesti. Od toga je 9 članaka i rasprava već bilo objavljeno u časopisu »Marulić«, a pet drugdje (Glas koncila, Zbornik radova s međunarodnoga simpozija u Splitu god. 1985., Poljica, Nova tribina-Split, Crkva u svijetu, Kolo). Jedna rasprava (*Postanak Ninske biskupije)* i jedan članak (*Dva najstarija poznata inventara knjiga u Splitu i okolici*) prvi puta se objavljuju u ovoj knjizi.

U prvom dijelu knjige (I. *Politička povijest*) objavljene su ove rasprave i članci: Takozvana prva slavenska seoba u Dalmaciju — činjenica ili pretpostavka, Pitanje vremena pokrštavanja Hrvata i datiranja spomenika starohrvatskog crkvenog graditeljstva, Papa Ivan VIII. i hrvatski vladar Branimir, Dukljaninova

vijest o Crvenoj Hrvatskoj u svijetlu novije historiografije, Neka gledišta novije historiografije na Porfirogenetove tvrdnje o etničkoj pripadnosti područja Crvene (Južne) Hrvatske, Naseoba Hrvata prema djelu »O upravljanju carstvom« Konstantina Porfirogeneta, Kralj Dmitar Zvonimir, Povijesna stvarnost i legende o Zvonimirovoj kletvi, Sa Zvonimirom u duhovno zajedništvo zapadne Europe, Hrvatski biskup — težnja za osamostaljenjem Crkve u Hrvata, Postanak Ninske biskupije, Navodni glagoljaško-latinaški sukobi u Hrvatskoj do kraja XI. stoljeća, Pitanje političke pripadnosti Poljica i kralj Slavac prema »Supetarskom kartularu«, Nestajanje katolika u trebinjsko-mrkanjskoj biskupiji, Tisućljetni kontinuitet hrvatske državnosti, U drugom dijelu (II. *Kulturna povijest*) objavljene su ove rasprave i članci: Povijesni osvrt na »Kartular sv. Petra u Selu«, Čiji je Evandelistar kneza Miroslava?, Najstarije Gospine crkve u Hrvata, Starohrvatske crkvice u srednjovjekovnom Zahumlju, Starohrvatske crkvice u srednjovjekovnoj Travunji i Duklji, Katedrala hrvatskog biskupa, Bogoslužni jezik Crkve u Hrvata, Dva najstarija poznata inventara u Splitu i okolici. Na kraju knjige nalazi se *Bilješka o piscu i Bibliografija objavljenih radova.*

Ovu knjigu Benedikte Zelić-Bučan nazvali smo *novom* povjestnicom, iako je njezin sadržaj starija pa i najstarija hrvatska povijest. Knjiga je nova ne samo zato što je objavljena ove (1994) godine. Ona je nova po svome duhu i po svojoj živoj aktualnosti. Po duhu stoga, jer je napisana s hrvatskoga motrišta. Po aktualnosti zato, budući da su pitanja koja ona postavlja nova a na mnoga pitanja o kojima se u njoj raspravlja nisu još dani podpuni ili pouzdani odgovori. O čemu se u knjizi raspravlja, vidljivo je iz naslova rasprava i članaka. Stoga njezin sadržaj neću prepričavati. Upozorit ću samo na neke važne auktoričine zaključke.

Na temelju analize izvora i odgovarajuće literature autorica zaključuje, da »nije moglo biti nikakove seobe Slavena u Dalmaciju prije dolaska Hrvata, izuzevši onu grupu o kojoj svjedoči Prokopije, da je došla sredinom VI. st., jer o tome nema dokaza ni u pisanim izvorima ni u arheološkome materijalu«. Ovo bi, kaže auktorica, »bilo u skladu s najnovijim teorijama o autohtonosti Hrvata«. Auktorica upozorava »na međusobnu uvjetovanost datiranja spomenika starohrvatskog crkvenog graditeljstva s teorijama o vremenu pokrštenja« i na temelju pisanja Tome Arcidakona »koji tvrdi da su Hrvati došli u Dalmaciju kao kršćani« te paleografskom analizom nadpisa zaključuje »da su mnogi spomenici, posebno nekropole starije od IX. st.«. Kritička analiza poglavlja 29.-36. Porfirogenetova djela *De administrando imperio* »prema nekim autorima daje dovoljnu podršku osporavanu tekstu Barskog ljetopisa o Crvenoj Hrvatskoj kao i o etničkoj, a ne samo geografsko-političkoj stvarnosti«. Osvrćući se »na pogrešna shvaćanja o obnovi hrvatske države i njezina navodnog prvog međunarodnog priznanja«, auktorica sažeto objašnjava »u čemu se ispoljavao neprekinuti kontinuitet hrvatske državnosti sve do 1918. god., te upozorava da je 1992. god. Hrvatska po treći put u svojoj povijesti dobila međunarodno priznanje«. Prva dva su , kaže auktorica, »bila 879. (Branimir) i 1075. (Zvonimir)«. Ovdje dodajem da Hrvatska tijekom svoje povijesti nije bila međunarodno priznata samo tri puta, nego pet puta, jedanput još u doba hrvatskoga kralja Tomislava, a drugi puta u vrijeme Ne-

zavisne Države hrvatske (1941.-1945.). U ovih pet priznanja ne ubrajamo međunarodno priznanje hrvatske države u doba kralja Budimira-Sventopolka, jer se o tome još raspravlja. Za Nezavisnu Državu Hrvatsku auktorica kaže da nije bila nikakva »tzv. država« kako je se »redovito službeno nazivalo za vrijeme jugokomunističke vladavine nego prava država, priznata od većeg broja zemalja ne samo jednog zaraćenog bloka nego i od nekoliko neutralnih država« i da je ta država obnovljena »u svojim povijesnim granicama iz doba kralja Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira, tj. od Sutle do Drine i od Drave do mora«.

Šteta što knjizi nije dodano barem Kazalo osobnih imena. Auktorica je to pokušala nadoknaditi kratkim sadržajem svih rasprava i članaka objavljenim na početku knjige, što je veoma dobra zamisao. I ovom je knjigom auktorica obogatila hrvatsku povijesnu znanost.

Tomislav Heres

»SJEĆANJA« STANISLAVA BELAJA

U izdanju Knjižnice »U pravi trenutak«, koju uređuje i izdaje Ivan Zirdum, tiskana je knjiga (205 str.) *Sjećanja* svećenika salezijanca Stanislava Belaja (izd. UPT, Đakovo 1994.). Što je zapravo ta knjiga? Na to pitanje odgovara sam auktor: »Nije ni roman ni književno djelo, već vrlo šaroliki mozaik događaja, zgoda i zgodica iz mojega života i iz života mojih prijatelja, znanaca i naših pitomaca, a ispisao ih je sam život sa svom krutom zbiljom«.

Knjiga je nastala, veli pisac, na poticaje njegovih prijatelja, znanaca, profesora i književnika kojima je ispričao neke događaje što ih je je iznio u ovoj knjizi. Knjigu je pisac posvetio hrvatskoj mladeži »kao nositelju naše budućnosti«, sa željom da joj »koji kamenčić iz ovog šarolikog mozaika, tj. životno iskustvo starijih naraštaja, pomogne u izgradnji vlastite ličnosti, kao i u izgradnji blagoslovljenije, sretnije, vedrije i svjetlije vlastite budućnosti, kao i budućnosti čitavoga našega hrvatskoga naroda«.

Sjećanja možemo očitati na tri razine; memoarskoj ili doživljajnozapamćenjskoj, književnoj i nabožnopoučnoj. Te tri razine nisu ni nadređene ni podređene jedna drugoj, a niti su strogo odijeljene. Sadržajna slojevitost nije prouzrokovala stilsku neujednačenost. Belajev samo njemu svojstven izričaj nije nasilu slijepljen vještačkim nategama. Njegovo pričanje je živo i poletno, književnostilski punokrvno. Čitatelj ne osjeća pukotine između zapamćenjskoga, književnoga i nabožnopoučnoga. Jer su sve te tri razine stopljene u jedinstveni doživljaj.

U zapamćenjskim zgodopisima Belaj opisuje svoj život, djetinjstvo i odrastanje, školovanje, zgode i nezgode iz vlastite svećeničke službe, vesele i tužne susrete s drugima. Rođen je u Zagrebu u siromašnoj obitelji (otac maloplaćeni brijač, majka kućanica). Kao maleno dijete roditelji ga daju na čuvanje i odgoj »jednoj dobroj našoj katoličkoj obitelji, u našem Hrvatskom Zagorju«. U toj će obitelji do polaska u pučku školu provesti sretno djetinjstvo. Po završetku pučke škole želi se školovati za svećenika. Nu roditelji nemaju novaca, pa on mora u brijačke šegrte. Kad je završio šegrtsku školu i položio pomoćnički ispit za brijača, ostavlja brijačko zvanje i nastavlja školovanje za svećenika. Kao »kasnije zvanje« nije mogao u nadbiskupsko sjemenište, pa

su ga primili salezijanci. Završuje klasičnu gimnaziju u Zagrebu i stupa u novicijat salezijanske Družbe. Svećeničku službu obavlja tamo, gdje ga Družba šalje. Poslije dugogodišnje službe obolijeva. Liječnici ustanovljuju apopleksiju. Sada živi u salezijanskome samostanu na Knežiji u Zagrebu.

Belaj u svojim *Sjećanjima* iznosi i svjedočenja o partizanskim zločinima i zlodjelima za vrijeme drugoga svjetskoga rata i poslije njega. U travnju 1946. i sam je očevidac jugokomunističko partizanskoga divljanja u Daruvaru, kojega su žrtve bili nevini svećenici i salezijanski klerici. U Rijeci, gdje ga gradska vjerska komisija poziva na odgovornost zbog »hrvatovanja«, ožalošćen sluša kako mnogi riječki Hrvati izjavljuju: »Mi smo Fiumani, mi smo Istrijani, a ne Hrvati«. Kada je obolio, nagovaraju ga da se učlani u svećeničko udruženje koje je vlast odobrila i tako socijalno osigura. On to odbija izjavivši, da je »samo marva za prodaju«. Znao je, kaže, da je to udruženje »organizirala Udba da bi Crkvu iznutra minirala i da bi odijelila svećenike od svojih crkvenih, zakonitih poglavara, biskupa i da napokon Crkva u Hrvatskoj odpadne od Rima i sv. Oca, što je bio pravi i konačni cilj toga svećeničkoga udruženja«.

Iako Belaj nije imao namjeru napisati književno djelo, njegova *Sjećanja* to ipak jesu. Treba samo pročitati zgode i zgodice iz njegova djetinjstva, pa mu ni stručnjak-zanovijetalo neće moći poreći književnu nadarenost. Nije to djetinjstvo Kovačićeva književnoga junaka Ivice Kičmanovića, gdje se sukobljuju siromašni ali veseli »zgubidan« Jožica i bogati i još k tome naopaki Jožicin maleni debeli susjed zvan »kanonik«. Belajevo rano djetinjstvo, kako ga on opisuje, proteklo je među samim dobrim ljudima. Ako je i dolazilo do »sukoba«, ti su bili posljedica bezazlenih dječjih huncutarija i fakinarija. Belajeve »priče iz djetinjstva« osobito se odlikuju onim nenadmašivim kajkavskim humorom, koji ne ujeda za srce nego razveseljuje dušu. Pecka, a ne ugriza. Takvim će humorom, razasutim po čitavoj knjizi, pisac zalječivati i svoje i tuđe rane te zasladivati gorke trenutke od kojih nije izuzet ni jedan ljudski život. »Veselje je i te kako potrebno u životu«, veli Belaj, »jer nismo na svijetu samo zato da bismo neprestano jaukali, tugovali i žalostili se. Često valja postupati i vladati se prema onoj narodnoj: 'Udri brigu na veselje!' Da olakšamo život sebi i drugima, da bismo lakše išli naprijed u životu unatoč križevima, poteškoćama i momentalnim neuspjesima! Unosimo u život radost i veselje, premda kadkad i na vlastiti račun, samo da razveselimo bližnjega te mu učinimo život ljepšim, lakšim, punim vedrine i optimizma«.

Treća razina Belajevih *Sjećanja*, koju on stavlja na prvo mjesto, je nabožnopoučna. Kao odani sin i vjerni sljedbenik osnivača Salezijanske družbe sv. Ivana Don Boska i nekadašnji pučki propovjednik, Belaj iz svakoga opisanoga doživljaja izvlači pouku i poticaj za dobar život. On nas poučava da ćemo, podvrgnemo li se vježbama »sretne smrti«, naučiti svladati zlo u sebi i očovječiti se u dobru. Učeći nas vječnim i vremenitim vrijednostima, Belaj ističe da je od vremenitih vrijednosti ljubav prema domovini jedna od najvažnijih krijeposti. »Sotona, iliti gospon vrag svuda baca i plete svoje sotonske, vražje mreže« ne bi li nas u njima ulovio »preko svojih šegrta«. No on nas u njih neće uplesti, ako ne iznevjerimo ove najvažnije vrijednosti: »vjernost Isusu Kristu, Bogu našem, vjernost našoj svetoj katoličkoj vjeri, vjernost našoj svetoj

katoličkoj crkvi, vjernost našem dragom hrvatskome narodu, vjernost našoj dragoj hrvatskoj domovini do posljednjeg daha!«

Stanislav Belaj je do sada priredio i tiskom izdao četiri zbornika *Majka* i zbornik *Sveta božićna noć*. Sa slovenskoga je preveo čitavu knjižnicu djela u kojima se promiču kršćanske vrijednosti.

Mato Marčinko

ŠTIVOM KROZ HRVATSKE KRAJEVE

Hrvatski narodni kalendar »Napredak« za 1994. (Sarajevo 1993.) priređen je — kako kaže urednik — po drugi put, najvećim dijelom u opkoljenom i ratom razorenom Sarajevu«. Kalendar bih preporučio svim čitateljima »Marulića«, svima koji vole našu Bosnu i strepe nad sudbinom njezina hrvatstva. Potanje ne bih o samom sadržaju, koji obiluje raznovrsnim člancima, kojih pisci povijesnom vertikalom te književnom i društvenom horizontalom povezano isprepleću domovinske teme. Upozorio bih ipak na tekst Tome Vukšića, Stradanja hrvatskih katolika u Bosni i Hercegovini, u kojem daje sablasnu statistiku ratnih posljedica i kaže »da se već sada može ustvrditi, da će, najvjerojatnije, upravo Hrvati, kad god se ovaj rat završi, biti njegove najveće žrtve«. Plemenita je pak opomena Mije Nikića da se uza sva razaranja i goleme ljudske žrtve čuvamo da taj »neželjeni rat« ne »razori i naša srca«.

Čitajući kalendar mnogo mi se toga motalo po glavi, pa ću biti slobodan nešto od toga pribilježiti.

Na mojoj je dječjoj polici onkraj pola stoljeća bila, i danas je još, knjiga Čika Krište (Augustina Kristića) »Hrvatska Bosna priča djeci«, a na očevoj je polici na počasnom mjestu bila i još jest Napretkova »Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine«. Tu je bilo i dosta, ne spominjem se više koliko, godišta Napretkova kalendara. Koliko god je ona tanka knjižica – uz »Vrtić, mjesečnik za dobru djecu« – bila moje prvo bosansko štivo, toliko su »Poviest« i kalendarski niz bili podlogom mladenačkom upoznavanju Bosne i njezine povijesti u duhu državotvorne tradicije, osobito Ante Starčevića. Bosnu sam poslije zavolio čitajući Nikolu Šopa i za studija u Sarajevu, a krug sam zatvorio gdjekojim vlastitim bosanskim tekstom i današnjom strepnjom.

U srednjem su vijeku baš Hrvati naselili Bosnu. Oni su joj organizirali državu, dali najveće vladare, u kasnijim svojim sastavnicama, i muslimanskoj i katoličkoj, dali ponajbolje učenjake i umjetnike, čuvali i razvijali jezik, izgrađivali domaću kulturu i pridonosili matičnoj kulturi.

Oni su jedan od neizbrisivih biljega autentičnosti svega onoga na što mislimo, što vidimo i hoćemo kada izustimo – Bosna. Bez njih se suzuje domovina, uzmiče Zapad – što god pod njim razumjeli – i gubi civilizacija.

Osobno sam uvijek o Bosni mislio kao o hrvatskoj zemlji, tragičnom dijelu hrvatskoga narodnog tijela. Sentimentalno, ali i u čvrstu uvjerenju.

Pripomenuo bih da su naši kalendari, ili kako se znalo reći koledari, osebujno štivo. Od »Danice« do »Napretka«. Oni su bili pučka sveučilišta i enciklopedije, ognjišta prosvjete, rasadišta narodne svijesti i misli. Njihova prosvjetna, uljudbena i rodoljubna uloga ni izdaleka nije valjano uočena i ocijenjena. Reći je i to da su u njima surađivali ponajbolji naši ljudi, svijesni, sposobni, skromni, znajući dobro gdje, kako, zašto i za koga pišu.

Kada sam prošloga ljeta u Dubrovniku pripravljao sačuvani dio arhiva da ga predam obnovljenoj Napretkovoj podružnici – a sačuvao ga je moj pokojni otac Tomislav, koji je za drugoga svjetskog rata bio njezinim posljednjim tajnikom i vodio zapisnike sjednica sve do pred sam pad Dubrovnika u listopadu 1944 – na zidu poviše pisaćega stola visjela je slika Gabrijela Jurkića. Na njoj, u zvjezdanoj noći, nasred cvjetne visoravni pod turobnim stablom prostrta preko stećka plače žena, Bosna. Na stećku su ukočeni, mrtvi li, likovi prelata i kralja, a u sredini ore seljak.

Pomislio sam, a mislim i sada: unatoč svemu, prokletstvu povijesti, invazijama tuđinaca, unutrašnjim podjelama i sukobima, stradanju i smrti, bosanski je Hrvat živ i živjet će.

O 90. obljetnici osnutka »Napretka« informativnu je knjižicu tiskao *Mladen Ančić; »Hrvatsko kulturno društvo Napredak«* (Sarajevo 1993).

Nekako u isto sam vrijeme pročitao i knjižicu *Stjepana Radića »Živo hrvatsko pravo na Bosnu i Hercegovinu«* (Zagreb 1908, pretisak Zagreb-Sisak-Ljubuški 1993. (proslovi Dubravko Horvatić i Nikola Muslim).

Radić ju je napisao nakon aneksije Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj Monarhiji. Prvenstveno je to politički tekst, a nastao je u vrijeme kada su se obnovile zamrle hrvatske nade iz 1878. da će Bosna i Hercegovina biti sjedinjena s Hrvatskom na temelju povijesnoga prava.

Bosnu su kroz povijest karakterizirale gospodarska slabost, konfesionalna podijeljenost, ratovi i smutnje, nedostatak jake središnje vlasti, saveznika i prijatelja. Nakon osmanlijskog osvajanja, ona je postupno i djelomično islamizirana, naseljena mnogobrojnim novim pučanstvom, pohrana ratovima, pošla osebujnim putem, koji je u njoj ustalio nove narodnosne i vjerske odnose. Razvitak se završio istim posljedicama po njezinu državnost, političku svrhovitost pa i povijesnost.

Za modernih nacionalnih integracija i državnog razvitka Bosna i Hercegovina postale su prijeporni objekt političke propagande i akcije. Karadžićevska koncepcija jezičnoga velikosrpstva na temelju pogrešne tvrdnje da su svi štokavci Srbi proglašavala je tamošnje muslimane Srbima, a pisci i političari Bosnu i Hercegovinu srpskim zemljama.

S druge strane, u Hrvata nije nikada utrnulo sjećanje na zajednički državni život i zajedničko podrijetlo. Od Antuna Vrančića i Nikole III. Erdödyja do iliraca i postiliraca hrvatski su pogledi bježali preko Une i Save, kamo su i otputovali Matija Mažuranić i Ivan Kukuljević. U Bosni i Hercegovini budio se hrvatski preporodni duh, a od Ante Starčevića u nacionalnoj ideologiji isključivala se konfesionalna rastavnica i na temelju povijesne okomice, zemljopisnoga položaja i državotvorne politike muslimane držalo sastavnim dijelom hrvatskoga naroda. Težnje političara da Bosnu i Hercegovinu sjedine s Hrvatskom na svoj je način realizirao Ante Pavelić u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, vodeći prema muslimanima politiku, koja će zacijelo postati predmetom složene i protuslovne znanstvene razudbe. Od Vjekoslava Klaića potkraj XIX. st. i Ferde Šišića u istoj 1908. do novijega Dominika Mandića hrvatski su povijesničari argumentirali hrvatsko državno i narodno pravo na Bosnu i Hercegovinu. Više pisaca

katoličke i islamske vjeroispovijedi dokazivalo je pripadnost muslimana hrvatskom narodu (Abdulatif Dizdarević, Ćiro Truhelka, Atif Hadžikadić, Munir Šahinović Ekremov, Safvet-beg Bašagić, Kasim Gujić, Muhamed Hadžijahić, Petar Grgec i dr.). Politički problem možda je najbolje, još poodavno, izrazio Šahinović rekavši da su muslimani »osebujni dio hrvatskog naroda«, specifičan po islamskoj konfesiji i kulturnoj baštini, i da o njima ovisi da li su Bosna i Hercegovina hrvatske ili nisu, jer »bez muslimana nema Bosne« i »ako su bosansko-hercegovački muslimani Hrvati, onda su te zemlje hrvatske, ako nisu Hrvati, onda hrvatska politika nema ozbiljnih izgleda za trajne uspjehe u ovim zemljama«.

Radić je i u ovoj knjižici izrazio temeljno zastupanje prava hrvatskoga naroda na slobodu, sjedinjenje i vlastitu državu, ondašnje svoje poglede na narodnost, na smjer hrvatske politike u višenarodnoj državnoj zajednici i na poželjan smjer europskoga razvitka. Kao pravaš u korijenu je zastupao hrvatsku državotvornu misao u tradiciji nezavisne srednjovjekovne države i njezina očuvanja u zajednici s Ugarskom i Austrijom. On je već 1893. računao s povijesnim hrvatskim područjem u Bosni, onim od Vrbasa, s Turskom Hrvatskom, a katkada i s cijelom Bosnom. God. 1908. nadao se da je aneksija rješenje, koje će naposljetku dovesti do sjedinjenja Bosne i Hercegovine s Hrvatskom.

Svoju je nadu temeljio na civilizacijskom imperativu, u ime kojega je Europa dodijelila 1787. Austro-Ugarskoj mandat da zaposjedne Bosnu i Hercegovinu, jer je Europa »imala pravo i dužnost u Bosni i Hercegovini učiniti takav red, da svim njezinim stanovnicima bude siguran barem život i imetak«. Budući pak da nije imala »svoga posebnog europskog organa, kome bi povjerila izvršivanje svoga prava«, prenijela ga je na Austro-Ugarsku, koja je uspjela uvesti sigurnost osobe i imetka, opći red i poredak, osigurala uvjete za gospodarski i kulturni rad i napredak. Radić dodaje da bi bez tuđe vojne sile (Osmansko Carstvo) ili pak civilizacijskoga poretka (Austro-Ugarska Monarhija) u Bosni i Hercegovini bilo »sveopće ražanje [mi bismo danas rekli ubijanje] i klanje«. On također vjeruje da Austro-Ugarska bez Hrvatske ne može zadržati Bosnu, i tu onda pronalazi »živo pravo«. Naime, Bosna je velikim dijelom bila dio hrvatske države, i to je onda podloga hrvatskom državnom pravu na Bosnu. Kako pak nema bošnjačkoga naroda, nego postoje tri odvojene vjerske skupine, on izvodi hrvatsko narodno pravo na Bosnu: jer je Srbi svojataju, ne priznaju u njoj nikoga do Srba, a Hrvatima prijete pokoljem, jer muslimani nisu narodnosno orijentirani, jer se još uvijek obziru na sultana i jer nemaju društvenu osnovu pogodnu za narodnu samoodredbu i vođenje politike te, najposlije, jer su Hrvati u Bosni i Hercegovini najkulturniji i najorganiziraniji, bez obzira što ih je najmanje. Muslimani su mu Slaveni i on njihovu budućnost vidi u prihvaćanju hrvatske državne i narodne misli kao misli državnoga reda i europske prosvjete.

Dobro je uočio ulogu velikih sila, koje mogu oktroirati rješenje i koje kao izravni vlastodršci jedine mogu jamčiti imperijalni mir u provincijama. Jasno je dao recept rješenja unutar Monarhije, a pokazalo se da je kasniji velikosrpski imeprijalizam poguban za mirnu Bosnu. On je preporučio razumljiv razvitak muslimana. Pa ipak, kao i sve druge hrvatske zamisli, politički potezi i nade, izjalovile su se i Radićeve.

Radićevu knjižicu treba pročitati kao dio hrvatske političke literature, nastojanja da se što veći prostor otme Balkanu i privede civilizaciji i miru.

Izdavač Radićeve knjižice (Consilium; u suradnji s drugima) izdao je i knjigu *Dubravka Horvatića, »Nepostojeći hrvatski pisci«* (Zagreb-Sisak 1993). U njoj je pisac prikupio svoje članke, napisane uglavnom 1990-93, o Mili Budaku, Antunu Bonifačiću, Bogdanu Radici, Ernestu Baueru, Marijanu Matijaševiću, Vladimiru Jurčiću, Vinku Nikoliću, Viktoru Vidi, Lucijanu Kordiću, Malkici Dugeč, Bruni Bušiću, Borisu Maruni i Vinku Grubišiću. To su pisci – kako sam kaže – »koji su djelovali u emigraciji, kao i oni koji su 1945, zaglavili kod Bleiburga, Dravograda ili na Križnom putu, ili pak u nekoj jami nakon kakvog koncentracijskog logora, a »još nisu relevantno ocijenjeni, pa zato nisu ni dostatno prisutni u svijesti kritičara, antologičara i inih književnih poslenika«.

Autoricu knjige *»Temelji književne epohe, Svećenici u hrvatskom narodnom preporodu Istre i Kvarnerskih otoka«* (Pazin-Rijeka 1994), *Mirjanu Strčić,* uvodničar Bonaventura Duda predstavlja kao »vrsna i sustavna proučavatelja i poznavaoca povijesno-kulturnih i književnih tokova Istre i Kvarnarskih otoka u 19. i 20. stoljeću, dakako u integralnom sklopu najnovije hrvatske kulture i književnosti«. Autorica sama ističe povijesnu povezanost svećenstva s narodom od srednjovjekovnih glagoljaških vremena, svećenstvo kao nositelja povijesne kulturne baštine i branitelja naroda pred tuđinskim pokušajima da ga zatre. Ona kaže da su svećenici bili gotovo jedini sloj hrvatske inteligencije, koji je mogao povesti i voditi narodni preporod i borbu hrvatskoga naroda za nacionalna prava, identitet i opstanak. Ocjenjuje da pratiti razvitak hrvatske književnosti u preporodnoj epohi u Istri znači istodobno pratiti prinos istarskog svećenstva hrvatskom književnom i kulturnom nasljeđu općenito. Istarski preporodni književni krug po svom je književnom i općenacionalnom značenju adekvatan iliirističkom krugu oko Lj. Gaja. On je održao hrvatski književni kontinuitet na tom prostoru, »nadograđujući se na stoljetne tradicije glagoljaštva te gradeći temelje za novu epohu, u okvirima centralnoga toka hrvatske literature«, u koju su se hrvatski književnici iz Istre sasvim integrirali u XX. st.

Pojedinačno piše o Ivanu Feretiću, Jurju Dobrili, Mati Bastianu, Ivanu Črnčiću, Josipu Gržetiću i Antunu Kalcu.

Mile Vidović; »Župa Vidonje« (Split 1993), napisao je opsežnu monografiju o kraju, iz kojega je potekao. Potanko piše o crkvenoj povijesti župe, njezinim crkvama, kapelama, grobljima, vjerskom životu, župnicima i domaćim svećenicima i redovnicima, zatim o podrijetlu stanovništva, selima i zaseocima, gospodarstvu i prometu, pučkom graditeljstvu, nošnji i običajima, školama, kulturnim i prirodnim znamenitostima.

Kao i Vidovićeva monografija, bogato je ilustrirana i druga neretvanska knjiga: *Dragutin Rucner; »O životu ptica u dolini Neretve«* (Klek-Metković 1993). Svojim tekstom i s 335 snimaka ptica u boji iz metkovske Ornitološke zbirke Rucnerova knjiga je dragocjen dokument o nekada iznimno bogatom ptičjem svijetu u tom jedinstvenom hrvatskom kraju.

Osim bilješke o piscu i teksta urednika Stjepana Šešelja, Neretva A. D. 1993, korisni su podaci o izdavačima, Ogranku Matice hrvatske u Metkoviću i Galeriji »Stećak« u Kleku, koja je poz-

nata po izložbenoj djelatnosti ali i po svojim knjigama.

Registrirao bih također dragocjenu knjigu *Vicka Kapitanovića, »Rukopisna i knjižna baština Franjevačke visoke bogoslovije u Makarskoj«* (Makarska 1993), jedan od rijetkih knjižničkih kataloga u Hrvatskoj, pun podataka od velika značenja za povijest hrvatske pisane riječi i kulturnu povijest.

Stjepo Vukašinović: »Život blaženog Gracija iz Mula u Boki Kotorskoj« (Kotor 1939; pretisak Zagreb 1993), svojedobno je kao ustuk zastrašujućem porastu komunizma, poganskog rasizma i laicizma, kao stanovit svoj osobni prinos, napisao knjižicu o životu bl. Gracije. U povodu 555. obljetnice blaženikova rođenja, nju je izdalo Društvo »Bokeljska mornarica – 809« u Zagrebu, a pokretač i priređivač je kapetan Anton Simović, počasni admiral Bokeljske mornarice u Kotoru, podrijetlom iz Mula i nastanjen u Zagrebu. Knjižici su dodane pučka i zborna »Pjesan bl. Graciji« i »Blaženi Gracija« iz knjige »Sveta Hrvatska« Petra Grgca.

Pomalo je neobično u naše dane, u ovim prilikama, čitati nešto izvorno bokeljsko, lijepo, korisno, domaće. Čovjek pri tome misli na sudbinu bokeljskih Hrvata i na silnu potrebu da Zagreb postane središte brige za njih, pa makar snažnom izdavačkom akcijom pretisaka i izvornih djela. To mu je, najposlije, i dužnost. Možda »Blaženi Gracija« otvori put.

U uredništvu *Tomislava Đurića* izašao je 1993. prvi svezak *»Radova Hrvatskoga društva folklorista«* pod naslovom »Ratna sudbina hrvatske tradicijske baštine«. U njemu su skupljeni prinosi s prvoga seminara Društva u Varaždinu 1992. To su zanimljivi članci o folklornoj baštini, njezinu stradanju i čuvanju te obnovi sve do ratnoga humora i članaka o stodvadesetoj obljetnici varaždinskoga kazališta.

U prvom broju ovogodišnje *»Hrvatske revije« Dubravka Rabadan* tiskala je ponovo članak »Raskrinkani Pomet«. Prvi put ga je tiskala u Vjesnikovoj »Danici« 27. XI. 1993. U njemu piše da je Vojmil Rabadan u »Spremnosti« pisao »od broja 41 do kraja posebni redoviti prilog naslovljen najprije 'Umjetnički sviet' (1942-1944.), a kasnije 'Plakirov sviet' (do 1945.), ali ne pod svojim imenom, nego pod pseudonimom *Pomet i Plakir«*, da je tih »priloga objavljeno čak stotinu i devetnaest«, tj. »sve u svemu, dovoljno građe za knjigu od par stotina stranica, koja bi svojom tematikom i jezikom bila jedinstven primjer u literarnom opusu Vojmila Rabadana, pa i u hrvatskoj književnosti, što bi opravdalo njeno objavljivanje« te da je pisac »uspio sačuvati svoju anonimnost«.

Budući da su podaci u članku *samo djelomice točni,* u istom sam listu 4. XII. 1993, pod naslovom »Pomet, djelomice raskrinkan«, pokazao na temelju rukopisa »Moj životopis« (1946) *Tiasa Mortigijje,* glavnog urednika »Spremnosti«, i pisma (1993) *Pavla Tijana,* jednoga od njezinih suradnika, da rubrika »Umjetnički sviet« nije bila djelo jednoga čovjeka, nego više njih, pa i sve trojice ovdje spomenutih. U autorstvo »Plakirova svieta« nisam se upuštao, a ona je u 1945. zamijenila rubriku »Umjetnički sviet«, kada su na početku godine iz »Spremnosti« izbačeni Mortigijja, Tijan i još neki drugi suradnici. U članku sam dodao: »Ne upuštajući se u utvrđivanje identiteta Plakira, upozorio bih ipak da se Pometovi tekstovi ne mogu i ne smiju pretiskavati pod pojedinačnim Rabadanovim ili ičijim imenom«.

Mislim da će ova obavijest zanimati čitatelje »Marulića«, budući da u njemu

izlazi moj podlisni niz o »Spremnosti«, koji je autorica i spomenula.

Trpimir Macan

FENOMEN ZVAN VELEBIT

(Ante Rukavina: Velebitskim stazama, Planinarski savez Hrvatske, Zagreb, 1979. pritisak 1994.)

Knjiga »Velebitskim stazama« je zbirka od osamnaest putopisnih reportaža i esejističkih zapisa nastalih između 1971. i 1979. godine, a objavljenih najvećim dijelom u časopisu »Naše planine«.

To je ujedno i prva knjiga Gospićanina Ante Rukavine, doktora veterinarskih znanosti, književnika, novinara, sakupljača etnografskog blaga, planinara, narodnog zastupnika u Saboru..., dakle, čovjeka širokog kruga interesa, intelektualca podjednako uspješna na svim područjima na kojima je bio angažiran.

Za nas obične smrtnike planinari su pomalo čudna čeljad i često puta ih ne shvaćamo ozbiljno, a lički seljak i stočar još manje. Možda ih je najbolje okarakterizirao velebitski pastir u reportaži »Ne tuguj pustinjo kamena« rečenicom: »Mili Bože al' ste dokoni«.

A jedan od tih »dokonjaka«, neposredan i komunikativan, naprosto je bio zaljubljen u Velebit i jednostavno nije mogao zamisliti život bez njega. Prokrstario je uzduž i poprijeko njegovim bespućima, pročitao i proučio svu dostupnu literaturu o ovoj našoj planiniljepotici, upoznao floru i faunu, proplanke i vrhunce, staze i klance – i ljude čija je egzistencija bila vezana za Velebit.

I kad govori o ljudima, osjeća se prizvuk nostalgije za starim vremenima. Kao da mu je žao što dulibe ne odzvanjaju od ovčje bleke, rike osiljenih bikova ili ojkanja brojnih čobana. Ljudi koje susreće mahom su usamljene starice i starci, čeljad navikla na samoću i tvrd planinski život.

Pred nama kao da iskrsavaju likovi iz jednog prohujala vremena, živi svjedoci često dramatičnih zbivanja na prostorima gdje su susreti među ljudima rijetki ali se dugo pamte.

Međutim, kao čovjek suvremenih shvaćanja, autor je svjestan da novo vrijeme donosi lagodniji život u urbanijim sredinama, pruža veće šanse mladima pa prema tome i ljudima s Velebita. Zato se oni, premda teška srca, opraštaju od pradjedovskih ognjišta, napuštaju mukotrpni način življenja planinskih stočara i odlaze tamo gdje se korica kruha lakše zaslužuje, novac brže pritječe i djeca lakše školuju.

Tako su polako opustjela velebitska sela, naročito ona udaljenija od suvremenih prometnica. Ostali su samo najtvrdokorniji, oni koji nisu mogli zamisliti život bez Velebita.

Većina reportaža ove zanimljive knjige zasniva se na tehnici opisivanja i pripovijedanja.

Grupa planinara odlazi na neko određeno mjesto s određenim ciljem, a autor u prvom licu množine (mi) bilježi ono najzanimljivije s tog puta. Na taj način čitatelj dobiva dojam da i sam putuje s tom grupom, da je neposredni sudionik svih zbivanja i opažanja.

Tako će doći do obilja podataka o obilježenim i neobilježenim planinarskim putovima, o najpogodnijim prolazima do određene lokacije, o malo poznatim velebitskim predjelima, o opasnim i manje opasnim usponima, o našim znamenitim planinarima koji su dobar dio života utkali u istraživanje fenomena zvanog Velebit, o zbivanjima iz daleke prošlosti, povijesnim spomenicima i ličnostima, o planinarskim

kućama, skloništima, izvorima, imenima pojedinih vrhova, o Velebitu u našem slikarstvu i književnosti...

U sve to ubačena je tu i tamo poneka anegdota što reportažama daje draž lako čitljiva štiva.

Neke od reportaža čista su lirika. U njima Rukavina dolazi do izražaja kao čovjek s istančanim osjećajem za vezu čovjeka s prirodom, za onu ustreptalost koju u pojedincu izazove surovi pejzaž sa svojim smrtonosnim zamkama i zastrašujućom ljepotom, za tjeskobu usamljenika zatečenog u kamenu bespuću punom zmija, za osjećaj bespomoćnosti i izgubljenosti u neistraženom prostoru.

U drugim je pak reportažama realist novinarske rutine, precizan u opažanjima i racionalan u prosudbama koje su uvijek potkrijepljene dokazanim činjenicama.

Neke reportaže, kao ona o kirijašima, vlakačima i samarašima, osim što imaju izrazitu literarnu vrijednost, mogu poslužiti i kao etnografska i povijesna građa o životu našeg čovjeka na ovim prostorima.

U priči o djevojčici i runolistu, dirljivoj crtici o duhovnom bogatstvu planinarskog života, autor se otkriva u još jednoj dimenziji: poznavatelj dječje psihe, dječjeg poimanja prirode i svijeta, ali i kao majstor detalja.

Djeca su u ovoj zbirci inače dosta prisutna u epizodnim situacijama, a prikazana su upravo onako kako ih lički čovjek općenito doživljava: bez patetike i prevelikog sentimentalizma, s puno razumijevanja za njihove želje.

U ovoj će knjizi svatko pronaći nešto što će ga oduševiti. Nekoga će privući npr. podaci o izvoru Pizdica kod Brušana koliko zbog svog »bezobraznog« imena, toliko zbog vjerovanja u njegovu ljekovitu djelotvornost; nekoga podaci o grobu Stojana Jankovića; nekoga probijanje ceste preko Velebita gdje kilogram zlata probija kilogram kamena; nekoga opet mnoštvo znanstvenih podataka koji svakako puno znače planinarima, kako početnicima tako i iskusnim veteranima; nekoga pak detalji o veličanstvenom stijenju Paklenice...

Tko god je pročita, neće ostati ravnodušan.

Pozornost može izazvati i autorov odnos prema zbivanjima iz drugog svjetskog rata.

Premda su se na Velebitu i oko njega događale značajne stvari tijekom tog razdoblja, prema kojima nitko nije mogao biti indiferentan bez obzira s koje ih strane prosuđivali, Rukavina se i njih dodiruje, ali na poseban način. On izrijekom ne spominje ni partizane ni ustaše, ni četnike ni domobrane, jer zna da bi to njegovoj knjizi dalo druge dimenzije i odvuklo pozornost s onog bitnog.

U vrijeme kad je knjiga objavljena, bilo je prilično škakljivo govoriti o drugom svjetskom ratu u Lici, a ne preuveličavati ulogu partizana i uz to prečesto spominjati riječi Hrvat, Hrvatska, hrvatski bez socijalističkog znamenja i partizanske patetike, no Rukavina je upravo to uradio.

Da bi izbjegao optužbe zbog hrvatskog nacionalizma i ekstremizma i javne prozivke, pribjegao je svojevrsnom lukavstvu: u zadnjoj reportaži pod naslovom »Da se ne zaboravi« hvali službene vlasti i razne drugove na položajima, među kojima i druga Jakova, zato što su pomagali planinarima u renoviranju i otvaranju Gojtanova doma i uopće prikazuje ih kao ljude sa sluhom za planinarske djelatnosti u Lici.

Posebnu vrijednost ovoj knjizi daje jezik. Pripovijedanje teče glatko i na

mahove se dobiva dojam da sve to što se zbiva govori anonimni narodni pripovjedač, onaj blagoglagoljivi pojedinac u čijoj priči sve postaje značajno, zanimljivo; izaziva znatiželju i potiče na razmišljanje.

S druge strane osjeća se utjecaj klasika realističke proze, onih realista što su majstorski opisivali krajolike i ljude srasle s tim krajolicima. Ima tu nešto i od matoševskog stila, Matoševe emotivne uznemirenosti kad se nađe u nekom pitoreskom zakutku svoje drage domovine pa se u njemu uznemire potisnuti osjećaji.

Jezik ovdje odaje čovjeka iz naroda, čovjeka koji je sav svoj vijek proveo među ljudima čija egzistencija zavisi od zemlje, stoke i šume pa mu je prema tome i leksik prilagođen tome miljeu.

Knjiga »Velebitskim stazama« mirne se duše može uvrstiti u red boljih ostvarenja u našoj putopisnoj literaturi.

Jure Karakaš

PJESNIK BUNJEVAČKOG KRŠA

(Milan Krmpotić: Bunjo dida moga, Senjsko književno ognjište, Senj, 1993.)

Pjesnik, prozaik i dječji pisac Milan Krmpotić rođen je 1945. u Veljunu Primorskom kod Senja. Najistaknutiji je član senjskog književnog kruga (pisci koji se okupljaju oko časopisa »Usponi« što povremeno izlazi u Senju). Dosad je objavio dvanaest knjiga, od čega devet zbirki pjesama, jedan igrokaz, jednu zbirku priča i jedan roman. Neke su mu pjesme objavljene i na poljskom jeziku. Član je Društva hrvatskih književnika.

Simbolika bunje

Zbirka »Bunjo dida moga« ima pedeset i tri pjesme koje nisu razvrstane po ciklusima pa se tako dobiva dojam cjelovitosti i tješnje tematske povezanosti.

Već sam njen naslov govori o osnovnoj Krmpotićevoj preokupaciji. To je uži zavičaj, točnije Krivi Put i prostori u senjskom zaleđu, oni prostori u kojima je autor odrastao stječući svoja prava školska i životna iskustva.

To je kraj u kojem se oduvijek teško živjelo i stalno nekamo odlazilo: krš, posna zemlja, surove zime, žarka ljeta, i ljudi otporni, žilavi, skromni a ponosni do neba.

Čini se da je bunja kao svojevrstan simbol ponosa i tvrdog života svojom skromnom arhitektonikom i dugovječnošću dala nešto od svojih karakteristika i ljudima što egzistiraju na vjetrometini između mora i Velebita, između tvrdog Nehaja i oporog velebitskog terena.

Prva pjesma (prema kojoj je naslovljena i cijela zbirka) predstavlja putokaz, usmjerava na tematiku ali i na skrovite staze bogatog intimnog svijeta.

Djetinjstvo kao inspiracija

Odmah iza naslovne pjesme slijede stihovi inspirirani djetinjstvom. Pred nama iskrsava život seoskog dječaka neobično bogat emotivnim proživljavanjima.

S jedne strane imamo slike siromaštva, onog siromaštva što graniči s očajnom borbom za golo preživljavanje, a s druge čitavu lepezu upečatljivih pejsaža, personificiranih detalja prirode, dječjeg poimanja životne stvarnosti prelamanja ozbiljnih događaja kroz svi-

jest iznenađenog dječaka. Dječja začudnost ovdje je dominantna kategorija.

Tu je majka, temeljni oslonac dječje sigurnosti, seoska žena koja nikad nema odmora, težakinja koja crpi snagu u sreći odrastanja vlastitog djeteta i upravo zbog te sreće prevladat će i bolest i bijedu i kiše i ljetne žege, i neprekidno će sanjati o nečemu što će doći i uljepšati joj patnički život.

Tu je i otac kao sinonim snage u borbi s prirodnim elementom uvijek u nekom rvanju, naporu, vječnom kretanju; ozbiljan i zabrinut.

Njihova slika ostaje neizbrisiva u dječačkoj svijesti, slika radišnih, neumornih, neuništivih djelatnika pogleda uprta sad u zemlju sad u nebo u iščekivanju neke nove nevolje koju može donijeti nepredvidljivi Velebit. U njegovim očima njih dvoje su veći od Velebita i jači od zemlje kojoj iz škrtih njedara otimaju ono što im treba.

U ovom tematskom bloku ima i nekoliko pjesama anegdotskog tipa s tipičnim zgodama senzibilnog, razigranog, ali i često i svojeglavog dječaka, primjerice: »Mali skijaš«, »Drinak pripun šiba«, »U bandiži«, ali i nekoliko izvanrednih pejsažnih s vrlo dojmljivim olfaktivnim i taktilnim slikama.

Bajkovita pjesma »Ednoga davnoga Božića« odiše nekom čudnom religijskom prozračnošću i naivnom dječjom začudnošću, što joj daje čar svježine, čar zimskog blagdanskog raspoloženja i dječje ustreptalosti pred nekom ličnošću što treba doći, nekim velikim i svemoćnim, čar dječje zabrinutosti da taj Netko, koliko god bio svemoćan, ipak ne zaluta u velebitskom bespuću.

Posebno je lijepa »Moja učiteljica«. O učiteljicama i školi u nas se dosta i pisalo i pjevalo, no ova Krmpotićeva pjesma nešto je najljepše i najtoplije što je ikada itko napisao o ovim ženama što su svoju mladost istrošile po dalekim i zabačenim selima da bi, kako to samo one umiju, otškrinule prozor u svijet znanja i proširile vidike razigranim djevojčicama i dječacima izvan njihovih seoskih svemira.

Čovjek i priroda – jedno

Uronjen u njedra velebitskog krša, Krmpotić se naprosto identificirao s florom i faunom rodnog podneblja.

Mirišu jaglaci (pivčići) kljucajući rosu uz rub bukvika, sunčana kruna plamsa na kosi, trava iz otkosa doziva Dikulju, po rascvjetanim škrapama treperi pjesma pijanog cvrčka... I dok se razigrani Pan veseli zrelom žitu, žedna pjeskulja vapije nebeski blud, a vrijesak vrišti u ljubičastoj vatri u srcu planine.

Sve se tu ori od zvukova ljeta, sve miriše od zdravog planinskog zraka, a čovjek i priroda su – jedno.

Ali negdje duboko u podsvijesti kao da je prisutan strah od te iste prirode, strah od nečega što bi iznenada moglo poremetiti sklad, nečega što miriše na fatalizam; onaj čudni osjećaj blizine nesreće koji ne dopušta čovjeku da se svim svojim bićem prepusti sreći življenja, Priroda ima i svoje drugo lice pa ako čovjek želi opstati, mora poznavati njenu narav, mora joj znati uzeti ili oteti ono što mu treba. U tom rvanju čovjeka i zemlje sastoji se čitav život na velebitskom kršu, život često gorak i prečesto tvrd.

Bušica

Valjda nitko na svijetu ne može bolje iskazati svoju ljubav prema domaćim životinjama od seoskog djeteta koje po cijele dane provodi na pašnjaku, zebući

na mrazu ili se pržeći na ljetnim vrućinama. Najčešće se ta ljubav očituje prema krotkoj kravici. Pjesma »Bušica« već svojim naslovom (deminutiv, tepanje) govori da se radi o dragom biću, o nekom ljupkom i bliskom. To je zapravo uzbudljiva i emotivna priča o dječaku i njegovoj kravi, o sukladnosti boja, mirisa i osjećaja; to je idila planinskih pašnjaka i svijet beskrajne, lepršave dječje sreće. Djetinja razdraganost pojačana je deminutivima njuškica, bušica, vimešce, zvončić, kravica, i mi naprosto vidimo sretno dijete na livadi dok pokraj njega mirno pase njegova kravica. Zlatko Tomičić ovu pjesmu smatra najboljom u cijeloj zbirci.

U pjesmi »Izdržati« iz istog tematskog bloka data je sasvim drukčija slika, sasvim oprečno preživljavanje ovaj put bolne dječje napregnutosti.

Snažna socijalna podloga

U pjesmama sa socijalnom tematikom prevladava izvjesna nota gorčine, neka vrst tvrdoglavog suprotstavljanja višim i jačim silama, seljačkog bunta i i inata u borbi za komadić kruha. Tu se čuje kletva očajna čovjeka, očeva jadikovka zbog sina koji zanemaruje obiteljsku tradiciju; odzvanja sjekira velebitskim dulibama, zaprepašćujuće odjekuje mukli pad drvosječina tijela... I jadikovka i kletva predstavljaju neku vrst obrambena mehanizma u čovjekovu životu jer mu nerijetko samo to ostaje kao odušak od naporna i jalova rada. Na ovim prostorima čovjek je zemlja, a zemlja čovjek i opstati može samo onaj kome je ta zemlja u krvi, u genima, onaj koji tu ima svoje korijene i ti mu korijeni daju snagu da istraje, da se uvijek vraća i obnavlja.

Odlasci u daleki svijet ovdje su nešto tako normalno kao što je normalno da je ovdje život neprekidna borba s nedaćama svih vrsta. Zato u pjesmama sa socijalnom tematikom nema ni smijeha ni radosti, ali ni pretjerane tuge niti one povišene tenzije patetičnosti tako karakteristične za socijalnu poeziju dobrog dijela pjesnika.

Rodoljublje

Krmpotićevo rodoljublje nije ni plakatno ni galamdžijsko, niti je nametljivo. Ono je utkano u velik broj pjesama kao sastavni dio njegova lirskog iskaza. To je rodoljublje ponosna čovjeka, zasnovano na čvrstoj vjeri u pravdu i u bolje sutra. Ni siromaštvo ni dramatična zbivanja u prošlosti ne mogu pomutiti vjeru u postojanost hrvatskog čovjeka i njegove ukorijenjenosti na vlastitom tlu. I kada pjeva o rasvjetanim proplancima ili snijegom zametenim predjelima – to je ljubav za rodnu grudu. Kad govori o Bunjevcu kao sudioniku često tragičnih povijesnih zbivanja – to je ljubav prema vlasti – tom narodu, prema čovjeku s kamenjara kojega biju sve nedaće ovoga svijeta, a on istrajava i trajat će kao što Velebit traje.

Jezik

Čovjeku naviklom na standardni književni jezik ova će zbirka djelovati i kao iznenađenje i kao osvježenje. Nenadano će se naći u kraju iz kojeg struje neki drukčiji vjetrovi, odzvanjaju drukčiji zvukovi i sve mu se to čini odnekud poznato, a opet tako daleko. Kao da je uronio u djetinjstvo pa se maglovito prisjeća starih ljudi, njihova govora i priča o tome kako je nekad bilo teško živjeti ali je sve bilo nekako jednostavnije i ljepše.

Pjesme su pisane jezikom kojim se govori u Krmpotićevu rodnom kraju: Krivi Put, Veljun Primorski, Mrzli Dol i druga sela blizu Senja, simpatičnim govorom punim lokalna kolorita i dragih starinskih riječi.

To je štokavski dijalekt – ikavski govor, s puno primjesa primorske čakavštine. Po leksiku je vrlo sličan govoru ličkih ikavaca samo što je bogatiji čakavizmima i ima više sačuvanih arhaizama.

I upravo taj jezik daje ovim pjesmama patinu zlata i neprocjenjive vrijednosti starih umjetnina.

* * *

Poezija u ovoj zbirci dopadljiva je, jednostavna i čitka, a posebnu draž daje joj jezik. No ispod te prividne jednostavnosti i čitkosti krije se slojevitost, bogata metaforika i čitava skala refleksivnih proživljavanja.

Jure Karakaš

OSVJETLJAVANJE VREMENA O KOJEMU SE ŠUTJELO

Stjepan Perčević: Durak, Zapisi od 1939. do 1947., Knjižnica UPT, Đakovo, 1994.

Stjepan Perčević, jeronimski suradnik, član i pisac, jest pravi slavonski pripovjedač, nu zasigurno ne među najboljima. Štoviše, u svojoj drugoj knjizi (»Durak«, po rado igranoj kartaškoj igri) nije dosegao tečnost pripovijedanja što ju je postigao u prvoj (»Njive zovu«), nu to je i razumljivo: knjiga mu je izdana posmrtno, nije mogao na njoj obaviti posljednji izbrusak, a najzad bile su tu i visoke godine. (Veoma su, veoma rijetki oni kojima ni u visokim godinama ne zadršće ni ruka ni dah, što je postigao npr. Tizian!).

Ali važnije je od svega, da je Perčević zapravo prvi koji na pripovjedački način, a ipak na osnovi provjerenih činjenica osvjetljuje vrijeme kobno za Hrvatsku uopće, a ovdje na primjeru istočne Slavonije u kojoj je dugo djelovao, pa i rođen. Zbirka od 15 »zapisa«, noveleta moglo bi se reći, govori istinito, neprikriveno o najavi, dolasku i kobnim posljedicama »nosilaca napredne misli«. Stanje na selu u tom razdoblju (pa i u gradu, djelomično) bilo je dobro poznato, ali neopisano, pa je Perčevićeva zasluga da je o tome prvi progovorio na književni način. Da je tom razdoblju poklonilo svoju pozornost kakvo jače pero, opisi nekadašnjega seoskog učitelja i ne bi bilo tako važni, premda ni onda ne nevažni. Onu smjesu starih slavonskih nedaća (razbacivanje imetaka po gostionicama i druge mane dijela seoskoga puka) »ukrasile« su nove ideje, od onoga »Zašto sam se borio«, preko usadivanja ideja o tzv. slobodnoj ljubavi (sjećamo se užasa što je na tom području ostavila »madame Kolontaj«!) pa do temeljita čišćenja seoskih tavana, hambara i trapova – kad je o tome u nas progovorilo koje vješto pero?! A tako mnoge zvahu »angažiranim piscima«, dok je »čika Stipa« bio »angažiran«, ili bolje reći »oslobođen« u ćeliji pošto je prije toga prošao i domobranski logor i koješta... O njegovu stanju prvih godina poslije »oslobođenja« rječito govori slika na naslovnoj stranici knjige: okovani golub u samici. A autor jest bio golub (orlovskoga glasa, ali golublja srca) i to golub s pamćenjem ali ne i zlopamćenjem. Svojim zapisima želi oteti zaboravu pogubno vrijeme, kojega kobne posljedice još i danas osjećaju i sela i gradovi drage mu Slavonije, ali i ostali hrvatski krajevi. Iz Perčevićeva teksta ne bije baš ni mnogo gorčine, ništa osvetoljubivosti (zaista je bio golub!), ali memento. Svima na korist. Tko ne procjenjuje knjižicu (jedva više od stotinjak stranica) samo po čisto književnom dometu, morat će priznati da je upravo dragocjena.

Ivo Slaviček

NEOBIČNO U OBIČNOME

Marijan Čekolj: »Mjesečina. Moonlight«, Samobor 1994.

Naslov bi pristajao svakoj (uspjeloj) zbirci haiku-stihova, pa tako pristaje i ovoj. Marijan Čekolj, inače suradnik »Marulića«, pokretač i izdavač haiku-časopisa »Vrabac«, ovdje je na 64 stranice ukoričio 230 haiku-doživljaja (slika, osjećaja, bljeskova, ovjekovječenja trenutka – sve u haiku-obliku 5-7-5). U tom podjednako neuhvatljivom kao i dojmljivom žanru, nastalom na iskustvima japanskom haiku-pjesništva, obogaćena osobnom notom ali i dahom hrvatskoga podneblja, Čekolj se predstavlja kao pjesnik koji haiku piše, ali i haiku živi, koji nalazi u svagdašnjemu ono nesvagdašnje i u običnom ono neobično. Koji osluškuje, prima, pa onda i daje. Ne malo!

Govoriti o haiku pojedinačno može biti promašaj, tumačiti ga znači ujedno i »ubijati ga«, kako napisa naš prvi znalac te poezije V. Devidé. Pa ipak, ne mogu a da ne spomenem njegov već klasični haiku:

Praveći se da
spava djevojčica je
stvarno zaspala!

Tu je dana čista dražest djetinjstva, a bez ijednoga pridjeva. Ili slijedeći, duboko mislen, s blagim dahom nostalgije, ali i priznanja nestalome što u umjetnosti nikad i ne nestaje:

U dahu starog
kamena živi neznan
kamenoklesač.

Živi on, živi, tako i u Baščanskoj ploči, ali kroza nj živi i bodri duh hrvatske starine. Ne, nije haiku zastarjela i modernim vremenima neadekvatna poezija, on je životan kad je dobar (a bez toga i nije haiku, unatoč svima izmišljenima »non-tresh« haiku što haiku zapravo i nisu) a Čekoljevi haiku jesu dobri. Točnije: oni *jesu haiku!*

Ivo Slaviček

KADA SE BRAZDE ZASIJECAJU U LICE

(Lajčo Perušić: »Brazde na licu«, Zagreb 1994. Izd. Društvo vojvođanskih i podunavskih Hrvata u Zagrebu. Pjesme odabrao i zbirku uredio Jozo Vrkić, likovno opremio Ivan Balažević)

Naslovom zbirke koja sadrži 24 pjesme, autor nas odabranom sintagmom uvodi u njezinu dvoznačnost, pa i više od toga. Imenica *brazde* znači u svojstvu metafore *život i zavičaj* koja je neodvojiva od imenice *lice* u kojoj prepoznajemo autora *licem okrenuta prema zavičaju,* prema čovjeku, Bunjevcu. Uostalom to potvrđuje svojim iskazom: »(...) Ova je zbirka nastala u

prostoru i vremenu pomračenja sunca, u vremenu razbijenih svjetiljki uma, u vremenu kada se brazda, umjesto u zemlju, počela zasijecati u lice. U lice mom čovjeku stvorenom i postavljenom u bogatstvu zemlje da je voli, da je ljubi, da njome vlada, da po njoj hoda, rada, živi«. (Lajčo Perušić – autorsko slovo na predstavljanju zbirke, 23. travnja 1994. u Zagrebu, knjižnica »Bogdan Ogrizković«).

Pjesnička riječ Lajče Perušića u toj zbirci pravi svoj odjek nalazi u čitatelju samom. Rekao bih da je to poezija koja po imperativu svojega značenja traži čitatelja. Duboko sam uvjeren da čitatelj bio on Hrvat iz Bačke, Bunjevac, ili iz kojeg drugog hrvatskog podneblja, u zbirci nalazi slične (ili iste) ljepote svojega zavičaja. Po tome je Perušićeva poezija univerzalna – bezgranična pejzažom i duhom – pastel boja na platnu duha.

Čitajući pjesma Lajče Perušića, one nas okrepljuju vedrinom života zavičajnog pejzaža. Ta duboka veza između čovjeka, Hrvata Bunjevca i zemlje – brazde, izvire iz autorova intenzivnoga doživljaja bačkog djetinjstva koje nam objašnjava motiv čitave zbirke.

Po tematici, kao i idejnom opredjeljenju, u pjesmama nalazimo *trag osobnog otpora-bodrenja:* »Ta masna i plodna«, »U sred srca ti si«, »Arteški bunar«, »Usne moje su uzavrele«; *ideju trajne narodne opstojnosti:* »Iz vjekovnog sjemena«, »Duboko u zemlji Bačkoj«, »Kruška«); *ideju skupnog otpora i narodne samosvijesti bunjevačkih Hrvata:* »Tužno je šiju prignut«, »Kruh iz svoje zemlje izoran«.

Pjesnik je svjestan činjenice da snaga života izrasta na očevini – u zavičaju. Toj spoznaji idu u prilog pjesme kao što su: »Kruška mog oca«, »U sred srca«, »U svibnju«, »Očevom rukom«, »Ljepota ravnice«, »Iz vjekovnog sjemena«.

Svoj zavičajni pastorale pjesnik je izrazio pjesmom: »U svibnju«, doduše s epilogom rezignacije, u kojoj se krije strah zbog zbilje životnog trenutka. Zatim pjesme: »Čekaju noći«, »Škripi đeram«, »Tu je netko volio«. Ove zadnje dvije pjesme imaju izražajnu snagu haiku pjesme!

»tu je netko volio
lijet
cvrkut
cvijet
tu je netko volio
suncokret«

* * *

»škripi đeram na salašu
tko je na bunaru
nitko na bunaru
vjetar huji u salašu
sam u ataru«.

Netko bi možda volio reći da je zbirka BRAZDE NA LICU monolog čovjeka koji je stalno prisutan u životu zavičaja iz kojega je potekao. S takvom bismo se konstatacijom i mogli složiti a ujedno i dodati da su pjesme u zbirci doživljajna razmišljanja u ujedinjujućem JA, pri čemu pjesnik želi istaknuti, prije svega, da mu je pjesma građena na objektivnoj podlozi!

Snaga poetske riječi izrazita je u pjesnikovu jezičnu odabiru kroz koji nam se nudi ljepota jedinstvena izraza kako kroz metaforu tako i leksiku. nekoliko primjera neka to i posvjedoči:

»salaš sam
žrtvenik bogatim znojem ugojen«
(iz pjesme »U svibnju«)

»...
oblak ko pregačom
zakriljuje polja
žitom uzdrhtana
on mi skriva ljepotu

on mi na kolijevku
bez pelena sliči«
(iz pjesme »Ljepota ravnice«)

»rzanje
dugo u oblaku zapisano
...«
(iz pjesme »Rzanje«)

Riječi: *nana, čiča, salaš, ravnica, dudovi, dolovi, đeram,* kroz njih će svaki Bunjevac osjetiti miris svojega djetinjstva. Perušić je, upotrijebivši upravo te riječi, u pjesmama postigao stilsku vrijednost.

Stilističku vrijednost imaju i riječi »arteški bunar« i »đeram« iako su strane provenijencije, prva francuska, druga turska. »Arteški bunar« — zdenac kod koga se voda dobiva dubokim bušenjem (po francuskoj pokrajini Artius, gdje su kopali prve takve zdence već u 12. stoljeću (Bratoljub Klaić, Riječnik stranih riječi, Zagreb, 1978, 104).

»Đeram« — poluga za izvlačenje vode iz bunara; rašljast stup kojemu je preko rašlja položena dugačka greda s (kamenim) utegom na jednom kraju i s kablom na motki na drugom kraju: (B. Klaić, Rječnik stranih riječi, Zagreb, 1978, 340).

Imenica *blato* također u pjesmama postaje poetsko izražajna ljepota:

»na blatnjavu putu
baca sjenu
stari križ
.....
u ravnice žute
na blatnjavu putu
jablani uokolo«
(iz pjesme »Na raspuću«)

»u svibnju
puteljak uski
blato
a polja a polja
svud oko mene u meni mirišu«
(iz pjesme »U svibnju«)

»...
ostalo sada samo
golubova jato
malo zrnja
i neraščišćeno blato
(iz pjesme »S jatom golubova«)

I još je važno nešto primijetiti. Naime, misaono-emocionalni doživljaj čitave zbirke jest i u tome što je autor izostavio pravopisne znakove — interpunkciju. Tako napisana svaka pjesma, i to bez početnih velikih slova, osim tri riječi: *Bačka, Krist, Subotica,* koje imaju stilografsku vrijednost, odnosno stilofaktor dokumentiranosti i pijateta prema podrijetlu, kulturi i Kristu samom, sugerira integritet doživljaja. Ispuštanje interpunkcije u čitavoj zbirci služi zapravo tome da se ne naruši *kompaktnost napisanog osjećaja.* Dakle, afektivno nabijena cjelina zbirke, pravila o zarezu i ostala pravila (da ih je autor upotrijebio) ne bi dala ono što je pjesnik dao bez njih! I kad ne bismo na kraju zbirke imali bilješku o autoru, ipak zavičajni izotopikon determiniran riječima: *Bunjevac, Bačka, Subotica,* otkrivaju nam autorovo podrijetlo, njegove stope »u zemlji Bačkoj procvale...«

Johann Wolfgang Goethe nije bez razloga napisao:

»Wer den Dichter
will verstehen,
muss in Dichters
lande gehen«.
(»Tko želi pjesnika shvatiti mora u njegov zavičaj svratiti«.)

I zaista, razumjeti poeziju Lajče Perušića u zbirci BRAZDE NA LICU

značí poći u Bačku, no, međutim, čitatelj to stvarno i ne mora, jer Perušić je svoju Bačku donio čitatelju u stihu pjesme, pjesme koja uspijeva pejzaž učiniti vidovitim, bliskim, živim, zvučnim u ritmu: uostalom, poezija i treba imati svoj ritam, svoju harmoniju, jer treba osvojiti onoga tko je čita. Poezija Lajče Perušića u ovoj zbirci zaista osvaja čitatelja i nudi se na novo čitanje, a u tome i jest njezina vrijednost i univerzalnost — kompliment njezinu autoru — Lajči Perušiću!

Alojz Jembrih

VRIJEME JE DA NARUČITE:

KATOLIČKI KALENDAR

ZA GODINU 1995.

1. **DANICA — knjiga na 224 str. zanimljivoga, zabavnoga i poučnog sadržaja s nagradnim natječajem**
2. **Džepni kalendar Danica, 32 str., s raznim podacima i sa slikama hrvatskih velikana**
3. **Zidni kalendar DANICA s umjetničkom slikom**

Naručuje se kod izdavača:

HKD SV. JERONIMA
(sv. Ćirila i Metoda)

41000 ZAGREB

Trg kralja Tomislava 21
Tel. 041 - 431 - 950

U PRODAJI VEĆ KRAJEM RUJNA 1994.

* * *

U »Glasniku HDZ« od 3. VI. 1994. objavljen je razgovor *Emila Ćića* s ravnateljem HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) *Radovanom Grgecom* prigodom 125. obljetnice HKD-a i 100. obljetnice rođenja *Josipa Andrića.*

* * *

8. VI. 1994. bila je u HKD-u delegacija iz Hrvatskog Groba u Slovačkoj na čelu s gđom *Anom Galović* i župnikom *Stanislavom Vrbom* radi dogovora o proslavi 100. obljetnice rođenja dr. *Josipa Andrića* u slovačkoj (u rujnu). Tom prilikom posuđena im je Andrićeva bista (kipara *Nesta Orčića)* i predana na poklon neka jeronimska izdanja.

* * *

U Sarajevu je u travnju svečano otvorena galerija »Gabrijel« pod krovom »Napretkova« doma. Dobila je ime po slikaru *Gabrijelu Jurkiću,* jednom od najvećih hrvatskobosanskih slikara i najpoznatijem ilustratoru naših jeronimskih izdanja.

* * *

U povodu 900. obljetnice zagrebačke biskupije prikazana je na zagrebačkoj televiziji 27. V. 1994. emisija o zagrebačkom nadbiskupu kardinalu *Hauliku,* osnivaču HKD-a, koji je umro prije 125. godina. Rođen je 1788. u Trnavi u Slovačkoj. U povodu 125. obljetnice njegove smrti piše o Haulikovu značenju za Hrvatsku prof. dr. *Ivan Biondić* u »Vjesniku« od 2. VI. 1994.

* * *

U časopisu »Etudes«, br. 5/94, *Dominique Salin* objavljuje članak o traženju Boga književnika *Saint-Exuperyja* pod naslovom »Saint'Exupéry ou la nostalgie de Dieu«. U istom broju *Jacques Sommet* piše o poznatom djelu *Thomasa Kenealyja* »Schindlerova lista« a *Guy Petitmange* o knjizi *Jeana Hatzfelda* »Sur les routes de Croatie et de Bosnie« (Na putevima Hrvatske i Bosne i Hercegovine).

* * *

Tribina o prof. *Antunu Matasoviću,* poznatom jeronimskom piscu, održana je u Velikoj Kopanici 3. VI. 1994. O njegovu životu i djelu govorili su dr. *Ivan Zirdum* i prof. *Stanka Pavuna.*

* * *

»Vjesnik« od 12. VI. 1994. izvješćuje o skupštini *Matice Hrvatske,* održane 11. VI., na kojoj je za predsjednika izabran ponovno *Vlado Gotovac,* a za jednog od potpredsjednika naš suradnik i član *Mato Marčinko.* Uz *J. Radića, I. Supeka* i druge skupštinu je pozdravio u ime HKD-a *Radovan Grgec.* U istom broju »Vjesnika« objavljen je i intervju s Mons. *Milanom Simčićem* i vijest o imenovanju *Mate Ujevića* za »pravednika« u Izraelu.

* * *

»Republika Hrvatska«, br. 183—184, između ostaloga donosi i izvode iz »Marulićevih« uvodnika *Radovana Grgeca*, koji je 15. VI. 1994. sudjelovao s *Kazimirom Katalinićem, S.Pejkovićem* i *Z. Posavcem* u predstavljanju tog dvobroja (HVEP — Jurišićeva ul.).

* * *

U »Matici«, br. 5/94, *Ante Sekulić* Piše o *Josipu Andriću* u članku pod naslovom »Zaljubljenik bačko-srijemske ravnice«.

* * *

U »Espritu«, br. 5/94, *Jean Claude Eslin* piše o knjizi *Umberta Eca* »Estetska problematika kod Tome Akvinskog«, koja je po njegovu mišljenju praktični uvod u suvremeno poimanje Akvinčeva djela.

* * *

»Herder-Korrespondenz«, br. 6/94, donosi članak *Georga Langenhorsta* »Kitsch oder Kunst« o suvremenim romanima koji govore o liku Isusovu (*J. J. Benitez, Gerald Messadié, Patrick Roth, José Saramago* itd.) U istom broju se »Duh demokratskog kapitalizma« *Michaela Novaka* reklamira kao djelo pionira nove discipline (teologija ekonomije).

* * *

Posredstvom dr. *Đurdice Karlić* HKD sv. Jeronima (sv Ćirila i Metoda) dobilo je od dr. *Ernsta Hofmanna* (Stuttgart) na dar lijepu uljenu sliku *sv. Jeronima* (XVII. stoljeće).

* * *

André Chedid dobio je nagradu pisaca vjernikâ (kršćana, židova i muslimana) za svoju knjigu »Žena Jobova« (Calmann-Lévy).

* * *

Veliku katoličku nagradu za literaturu dobio je *Olivier Germain-Thomas* za svoje djelo »Boudha — terre ouverte« (Buda — otvorena zemlja).

* * *

Prema prijedlogu Komisije za imenovanje ulica, trgova i naselja Gradske skupštine od 20. lipnja 1994. neke će ulice u Zagrebu promijeniti imena. Tako će Nevesinjska ulica dobiti ime arheologa fra *Luje Maruna*, a Trebinjska ulica ime *Ćire Truhelke*. Pisci kršćanskog nadahnuća iz »jeronimskog kruga« dobit će svoje ulice u Trnju. Jošavska ulica zvat će se ubuduće Ulicom *Petra Grgeca*, Lješnička ulica Ulicom *Ljubomira Markovića* a Rakitička ulica Ulicom *Josipa Andrića*. Sva trojica bili su poznati katolički laici i članovi HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda). Već prije su neki jeronimski pisci dobili svoja imena ulica, npr. *Vojmil Rabadan, Ante Jakšić* i *Mate Ujević*.

* * *

Kod izdavačke kuće L'Esprit des Péninsules objavljena je knjiga *Midhada Begića* »La Bosnie — carrefour d'identités culturelles« (Bosna — raskršće kulturnih identiteta) u prijevodu *Mauricette Begić* i s predgovorom *Predraga Matvejevića*.

* * *

Na tribini CROATICUM govorio je 21. VI. 1994. prof. dr. *Mirko Tomasović* o temi »Europska recepcija *Marulića*«.

* * *

»Etudes«. br. 6/94, donosi članak *Nicole Marchard* i *Colette Weis* »Des intellectuels catoliques« (O katoličkim intelektualcima).

* * *

U »Vjesniku« od 25. VI. 1994. *Žarko Antun Majcen* osvrće se na mišljenje našega bivšeg urednika don *Ante Miličića* o sv. Metodu, objavljeno u »Maruliću«, br. 4/80., (»Ćiril i Metod u Panoniji«).

* * *

U okviru književnih večeri HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) proslavljena je 30. VI. 1994. 90. obljetnica rođenja hrvatskog pjesnika *Nikole Šopa* (Jajce 1904. — Zagreb 1982). O njegovu pjesništvu kršćanskog nadahnuća govorio je ravnatelj HKD-a *Radovan Grgec*, a o njegovu životu slikar i pjesnik *Anton Koštre*, koji je čitao i svoje njemačke prijevode Šopovih pjesama. O talijanskim prijevodima govorio je naš poznati prevoditelj s talijanskog *Tvrtko Klarić*. Pošto su pročitane još neke Šopove pjesme i njihovi prijevodi, o pjesnikovu značenju za hrvatsko i europsko pjesništvo govorio je sveučilišni profesor *Mladen Machiedo*, također poznati prevoditelj i pjesnik.

* * *

23. VI. 1994. govorio je o stradanjima hrvatskog naroda u Bosni bugojanski župnik vlč. *Stjepan Džalto*.

* * *

U Argentini je pokrenut novi časopis »El Croata errante« (Lutajući Hrvat), koji uređuje *Ivo Kravić*. U Buenos Airesu izašao je i novi broj časopisa »Studia croatica« za siječanj-ožujak 1994., koji uređuje *Radovan Latković*, a koji je predstavljen u mjesecu lipnju i u Zagrebu.

* * *

U »Glasu istre« od 6. VII. 1994. *Danijel Načinović* piše o br. 3/94. našega časopisa »Marulić« pod naslovom »Stepinac, Kocbek, Ujević...«.

* * *

U vezi s pokušajem protuzakonite prodaje dijela stambenog prostora u sklopu jeronimskih (ćirilometodskih) zgrada (Trenkova ul. 1, Tomislavov trg 20 i 21), koje su nacionalizirane 21. III. 1960. i čiju nam je denacionalizaciju 1993. obećao Ured Predsjednika Republike, obratili smo se istom uredu 7. VII. 1994. s molbom da spriječi nezakonitu prodaju nacionalizirane imovine HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima), uz Maticu i Akademiju najstarije hrvatske kulturne ustanove.

* * *

IKA od 6. VII. 1994. donosi prikaz jeronimske knjige *Stjepana Hrastovca* »Na rubu zbilje« (DL).

* * *

U »Espritu«, br. 6/94, *Veronique Nahoum-Grappe* piše o izvještaju *Tadeusza Mazowieckog* o stanju u bivšoj Jugoslaviji navodeći, između ostalog, priz-

nanje srpske revije »Duga« (5 — 18. III. 1994) o »čišćenju« i akcijama protiv nesrpskog stanovništva, kako bi se uspostavila »aristokratska vertikala« (Verticalité aristocratique).

* * *

U »Vjesniku« od 14. VII. 1994. o br. 3/94 revije »Marulić« piše *Marijan Vogrinec.*

* * *

U prijevodu *Martina Silvestra* predstavljeni su na Radiju Ljubljana slijedeći suradnici »Maruliča« sa svojim pjesmama: *Mato Marčinko* — 6. III, *Anka Petričević* — 2. IV, *Tomislav Dorotić* — 4. V. i 3. VII.

* * *

U »Veritasu«, br. 7—8/94, *Dubravka Rabadan* piše o svom ocu *Vojmilu Rabadanu,* poznatom jeronimskom piscu povodom 85. obljetnice njegova rođenja.

* * *

Gradska sveučilišna knjižnica Osijek i Hrvatska sveučulišna naklada Zagreb predstavili su 16. lipnja knjigu *Zlatka Posavca* »Filozofski rukopisi 18. stoljeća u franjevačkim samostanima Slavonije«. O knjizi su govorili urednik dr. *Pavo Barišić,* direktor Hrv. sveuč. naklade mr. *Ante Selak* i sam autor, ne govoreći samo o knjizi nego i o njenu (mukotrpnu) nastajanju, ponegdje tragičnoj, a negdje neizvjesnoj sudbini samostanskih knjižnica na mnogim okupiranim područjima, ali i onima obilato (i nemilice) napadanima.

* * *

Osječka je glazbena mladež uveličala 21. lipnja, »Dan glazbe«, koncertom na otvorenu, pred spomenikom *Franje Krežme,* radom *Vanje Radauša.* Uz manje gudačke i mješovite sastave nastupio je i mješoviti zbor HPD »Lipa«.

* * *

U Orahovici se u organizaciji Razreda za filološke znanosti HAZU, Matice hrvatske, zagrebačkoga i osječkog Sveučilišta te Ogranka MH u Orahovici održao 29. travnja do 1. svibnja znanstveni skup »Stjepan Ivšić i hrvatski jezik« o 110. obljetnici rođenja *S. Ivšića,* Orahovčanina. Sudjelovao je impozantan broj stručnjaka iz Zagreba, Osijeka, Zadra, Rijeke, Slavonskog Broda i Pule. O skupu izdat će se zbornik.

* * *

Izdavačko poduzeće »Školska knjiga« u Zagrebu prihvatilo je za objavljivanje »Čiopu«, povijesni roman našega suradnika *Svevlada Slamniga.* Djelo će izaći u novopokrenutome nizu (»Povijesni romani«).

Naša je revija svojedobno objavila u nastavcima dva prva poglavlja pod naslovom »Joakimova tajna«.

* * *

Početkom godine objavljena je u izdanju UPT-a (Đakovo) knjiga vlč. *Stipe Šošića* »Do pakla i natrag«, u kojoj ovaj svećenik banjalučke biskupije vrlo dojmljivo iznosi strahote i zvjerstva što ih je proživio u tri logora smrti u Bosni: u Keratermu, Omarskoj i Manjači. Knjigu su u HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) 14. travnja predstavili ravnatelj prof. *Radovan Grgec* i dr. *Ivan Zirdum,* profesor đakovačke Bogoslovije i jedan od naših najplodnijih izdavača na području vjerskog tiska.

Po mišljenju predstavljača i mnogih sudionika toga vrlo dobro posjećenog skupa ova knjiga bi se zbog potresnih svjedočanstava koja iznosi mogla nazvati knjigom godine, pa je čudno što se dosad o njoj tako malo pisalo u našem tisku. U njoj nam je *S. Šošić* dao svjedočanstvo o jednom vremenu i o logorima koji po okrutnosti ni u čemu ne zaostaju za Auschwitzom i raznim gulazima. Ona je trajan spomen na žrtve koje su čeznule za smrću kao oslobođenjem. Stoga bi s tim svjedočanstvom očevica i žrtve valjalo upoznati našu i svjetsku javnost. Nažalost, Hrvatska ne prestaje krvariti, naročito u Bosni i Hercegovini.

ISPRAVCI

U »Maruliću« 3/94. u članku Svevlada Slamniga »Pobjednik nad smrću, a ne socijalist-utopist« treba ispraviti: na str. 492, pretposljednji redak mjesto »Samorjankom« treba *»Samarjankom«,* na str. 493, 17. redak odozdo: iza »prizemljenja« dolazi zagrada, na str. 493, pretposljednji redak: mjesto »kao što« treba biti »koja«, na str. 494, 2. redak odozgo: mjesto »zablude« treba biti »zabluda«, mjesto »o« treba biti »u«, na str. 494, 6. redak odozgo: mjesto »zahtjevao« treba biti »zahtijevao«, na str. 494, 8. redak odozgo: mjesto »portretiranje« treba biti »potiranje«, na str. 495, 4. redak odozgo: mjesto »vrhunac« treba biti »vrhunca«.

U »Maruliću« 3/94, u članku Marka Kovačevića: »Ujevićevo stilsko obilježavanje antroponima«, nalaze se greške: Mjesto »stilski neutralnoj *gradnji*« (str. 437, r. 9) treba »stilski neutralnoj *gradi*«; mjesto *»podešeno* ime« (str. 437, r. 30) treba *»podesno* ime«; mjesto »stavljen i *ustanovljen* ispred imena (str. 441, r. 11) treba »stavljen i *ustaljen* ispred imena«; mjesto *»prisutnost*/minoriziranje« (str. 443, r. 13) treba *»prisnost*/minoriziranje«; mjesto »u *stilskim* obilježenim tekstovima« (str. 444, r. 7) treba »u *stilski* obilježenim tekstovima«; mjesto »Moje tajne« (str. 444, bilješka 22) treba: «Moja tajna« (jednina, *Secretum meum,* Petrarkino djelo); mjesto: »katkad će *Učenik* biti gotovo volterovski okrutan« (str. 445, r. 32), treba: »katkad će *učinak* biti gotovo volterovski okrutan«; mjesto »dovoljno upotrijebio« (str. 449, r. 25) treba: »dovoljno upotrijebiti«; mjesto *»čini se* označuje redoslijed na prijestolju« (str. 450, r. 7) treba: *»čime se* označuje redoslijed na prijestolju«; mjesto »Pilat (hipokriti)« (str 451, r. 16) treba: Pilat/*Pilati (hipokriti)«;* mjesto »prezimenima *muških*« (str. 451, r. 24) treba: »prezimenima *muškim*«; mjesto »usljed svoje društveno i pravne ustaljenosti« (str. 451, r. 17) treba: »usljed svoje društvene i pravne ustaljenosti«; mjesto *»popularni* oblik Mandaljene« (str. 452, r. 9) treba: *»pluralni* oblik«; mjesto »srce dare sebe trima Marijama« (str. 453, r. 1) treba: »srca...«; mjesto *»one* će ipak prevesti« (str. 453, r. 35) treba: *»on* će ipak prevesti«; mjesto »obuzet gnjevom što ga je u njemu *izrazila* frivolnost Verdurinovih« (str. 455, r. 11) treba: »obuzet gnjevom što ga je u njemu *izazvala* frivolnost Verdurinovih«; mjesto *»da* prilagođuje« (str. 456, r. 12), treba: *»dva* prilagođuje«.

U istom broju, neke su se pogreške potkrale i u članku Trpimira Macana »Spremnost 1943.« — III: Str. 392., 17. redak umjesto: *procesa je* treba *procesa baš je.* Str. 397., bilj. 25, 6. r. umjesto: *sinteze* treba *sinteze«.* Na istoj str., 6. r. odozdo [u] treba biti ([u]. Str. 398., bilj. 28., 2. r. — iza *57,8* umetnuti *58,8.* Na istoj str., 11. r. iza *N. A.* treba *N. A.*[*ntičić*]. Umjesto *82 6* treba *82,6.* Bilj. 38., 13. r.: umjesto *Magdić* treba biti *Murgić.*

U »Maruliću« 3/1994., u članku Ivana Benca »Hrvatska u ishodu povijesti potkrale su se greške:

– na str. 400 u 3. pasusu redak 5. umjesto riječi »nacionalne« treba stajati »racionalne«;

– na str. 401. u 5. pasusu redak 1. umjesto riječi »napokon« treba stajati »nakon«;

– na str. 401. u 6. pasusu redak 5. umjesto riječi »navedenih« treba stajati riječ »navodnih«;

– na str. 402. u 3. pasusu redak 4. iza riječi »koje« treba dodati riječ »zgražanje« (zbog lakšeg razumijevanja teksta)

– na str. 402. u zadnjem pasusu u 4. retku gledano odozdo treba umjesto riječi »Nositelj« staviti »nositelja« (bez tog ispravka ispalo bi da nacifašizma nositelj novovjeke kulture, što je besmisleno)

– na str. 403. u 2. pasusu redak 3. umjesto riječi »jednostavnoj« treba stajati »jednakoj«;

– na str. 404. u 1. pasusu redak 3. umjesto riječi »preselila« treba stajati »prenosila« i

– na str. 404. u prvom pasusu redak 13. umjesto riječi »motivima« treba stajati riječ »mitovima«.

NE ZABORAVITE

PRETPLATU!

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (95) 517
M. J.: Zanimljiva književna večer HKD-a sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) u Rovinju 522
***Anton Koštre:** Stih 524
***Višnja Machiedo:** Nikola Šop u Narcisovu zrcalu 525
***Mladen Jurčić:** Modri krug 533
Mladen Jurčić: Suprotstavljanje 534
***Mladen Jurčić:** Srž nam, al' i udes 537
***Marijan Vogrinec:** Spoznanje 538
***Mladen Jurčić:** Izgubljeno 538
Albino Luciani (Papa Ivan Pavao I): Tri gospon Iveka u jednome 539
***Marinko Marinović:** U Crnom Ogretku 542
Ivan Damiš: Bibliografski pogled u knjige o kardinalu Alojziju Stepincu . . 543
***Blaž Vrankić:** Zbilja 562
***Radovan Toljanić:** Spomen 562
***Predrag Grubić:** Komorni jezik 563
Stjepan Babić: Samo jedna mušica 565
***Predrag Grubić:** Supstancija modre rijeke 568
***Stanislava Adamić:** Ništa nije prekasno; Sumorno 569
***Tvrtko Gavran:** Pjesme o Varešu 570
Benedikta Zelić-Bučan: Saborski zaključci o nazivu hrvatskog jezika (1861, 1867, 1868.) 571
***Mladen Jurčić:** More 579
***Ljiljana Vasilj:** Nema povratka u živo vrijeme 580
***Nikola Bičanić:** Hrvatska zastava 580
Katica Čorkalo: Neumrli Matoš 581
***Ivo Slaviček:** Subotnja igra 584
***Tomislav Maretić:** Cvijet duhana 585
Rajmund Kupareo: Bilješke o odnosu teologije i umjetnosti 586
***Rajmund Kupareo:** Tristia (Žalopojke) 592
***Mladenko Spahija:** Jesu li duše ispusni baloni; Kipar prolaznosti 594
Marijan Vogrinec: Amerikanci, samo što nisu 595
***Drago Maršić:** Ljubavno krštenje 597
***Enver Mehmedagić:** Skice rata 1991 598
***Vera Valčić:** Pjesma preživjelih 598
Bela Gabrić: Zavičaj u pjesmama suvremenih hrvatskih pjesnika u Bačkoj . . 599
***Marinko Marinović:** Žedna Gredo 607
***Ivanka Kipčić:** Ljetna noć 608
***Anto Ćosić:** U krugu; Apokalipsa 608
Trpimir Macan: »Spremnost« 1943. — IV 609
Mato Marčinko: Bila jednom crkva 615
***Danica Bartulović:** Iščupat su htjeli 624
Krsto Spalatin: Neočekivani engleski latinizmi 625

*Josip S. Rabar: Odakle si pošao . . . 631
*Ilija Pajić: Blago . . . 632
*Ljiljana Vasilj: Svijet je more . . . 632
Darko Žubrinić: Biti pismen biti svoj . . . 633
*Tatjana Vranić: Stiže jesen; Ispunjenje . . . 636
Malkica Dugeč: Neobična žena u neobičnu vremenu . . . 637
*Ilija Pejić: Hram . . . 644
Makoto Ooka: Snaga riječi . . . 645
*Anto Ćosić: Bakin prijatelj . . . 646
*Marija-Maja Ćosić: Vrijeme; pjesnik . . . 646
Miroslav Majnarić: Pitanje . . . 647
*Enver Mehmedagić: Triptih . . . 649
*Timjana Mahečić: Nekad na desnoj obali Save u Zagrebu . . . 650
Pavao Tijan: Početci ruske filozofije povijesti . . . 651
*Alojz Buljan: Zaklopi oči . . . 659
Nado Grubić: Oblici neposrednog odlučivanja u Ustavu Republike Hrvatske iz 1990. godine . . . 660
*Alojz Buljan: Zid od žbuke . . . 667
*Mile Prpa: Kralj vjekova . . . 668
Jakov Ivaštinović: Dvije glasne staze . . . 670
Stanislav Pejković Šodan: Univerzalizam i kuga . . . 673
*Ante Starčević: Lada . . . 674
Tatjana Kren: Astronomijsko određenje Mažuranićeva epa . . . 675
Marko Orešković: Ikavski govor u hrvatski književni jezik . . . 682
*Magdalena Vlah Hranjec: Moj ulazak u hram . . . 685
M. Kupski: Zapisi o »ocu hrvatske glazbe« franjevcu Ivanu Lukačiću . . . 686
*Danica Bartulović: Ovo je doba . . . 690
Nove publikacije . . . 691

Mišljenja i reagiranja

Svevlad Slamnig: Mjesto da mi kaže hvala . . . 692
Mladen Jurčić: Posljednji put (s moje strane) o Srećku Srećkoviću . . . 694
Oskar Piškorić: I onda... tu je Mate Ujević . . . 695
Rudolf Brahčić: »I tko primi jedno takvo dijete u moje ime, mene prima« . . . 696
Jere Jareb: Još nešto o hrvatskoj katoličkoj ljevici 1943.-1945 . . . 696
Slavko Eseš: Država i ljudska prava . . . 698
Mate Šimundić: Jezični priručnik . . . 708

Mozaik

Tvrtko Klarić: Neodoljivost nedosjetnog u Homenovu realizmu . . . 709
Mirko Validžić: Fra Ante Šilović kistom i bojama Dalmaciji s ljubavlju . . . 710
Boris Vrga: Klasik hrvatske keramike Milan Kičin . . . 711

Ivo Slaviček: Dvije koncertne praizvedbe . . . 714
Ivo Slaviček: Uskrsni koncert s Mozartom . . . 715
Ivo Slaviček: Širok izbor tema . . . 716

Knjige

P. D. Grubić: Neprijeporna vrijednost tradicije . . . 717
P. D. Grubić: Obnova ljudskoga dostojanstva . . . 718
Tomislav Ileres: Rajmund Kupareo: Čovjek i umjetnost . . . 720
Tomislav Ileres: Nova povjestnica Benedikte Zelić-Bučan . . . 722
Mato Marčinko: »Sjećanja« Stanislava Belaja . . . 724
Trpimir Macan: Štivom kroz hrvatske krajeve . . . 726
Jure Karakaš: Fenomen zvan Velebit . . . 731
Jure Karakaš: Pjesnik bunjevačkog krša . . . 733
Ivo Slaviček: Osvjetljavanje vremena o kojemu se šutjelo . . . 736
Alojz Jembrih: Kada se brazde zasijecaju u lice . . . 737
Ivo Slaviček: Neobično o običnome . . . 737

Vijesti

Iz domovine i svijeta . . . 741

MARULIĆ – hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Urednički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.